

**“YEREL SİYASAL ALAN” ve SİYASAL YATKINLIKLARIN YAPISAL-İNŞACI
ANALİZİ: DENİZLİ KENTİ ÖRNEĞİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Sosyoloji Ana Bilim Dalı**

Güney ÇEĞİN

Danışman: Prof. Dr. Mehmet MEDER

**Şubat 2012
DENİZLİ**

DOKTORA TEZİ ONAY FORMU

Bu çalışma, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı'nda jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Umut FATEHCAN

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Mecit

Jüri

Doç. Dr. Ali Rıza

Jüri

Yrd. Doç. Dr. Rıza SAM

Jüri

Doç. Ferdan Ergüt

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 15.02/2012 tarih ve 05/19 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Enstitü Müdürü

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulguların analizinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet edildiğini; bu çalışmaların doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Tarih

...../...../.....

İmza

Güney ÇEĞİN

TEŞEKKÜR

Doktora çalışmalarım sırasında birçok kişinin katkısı, yardımı ve emeği olmasaydı bu çalışma mevcut haliyle ortaya çıkamayacaktı. Çalışmanın her safhasında danışman hocam Prof. Dr. Mehmet MEDER hem yerinde müdahaleleri hem de akademik katkılarıyla çalışmayı yürütmemde büyük destek sağladı. Tez izleme komitemde bulunan Prof. Dr. Ümit TATLICAN ve Doç. Dr. Hasan TÜZEN çalışmanın farklı aşamalarında pek çok kıymetli katkılarda bulunarak metni büyük bir fedakârlıkla kritik ettiler. Hocalarıma sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Değerli meslektaşlarımdan Alim ARLI özellikle mütakabiliyet haritalarının çizimi ve kuramsal desteğiyle, Mustafa GÜLTEKİN ise değerli görüşleriyle hep yanımda bulundular. Pamukkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyeleri tez çalışmasıyla yakından ilgilendiler. Anne, babam ve kardeşime teşvik ve destekleri için özellikle teşekkür ederim. Ve son olarak, tezimin söylem analizi konusunda hem mülakatların yapımında hem de görüşmeleri transkribe etme konusunda destek veren tüm öğrenci arkadaşlarıma sabır ve sonsuz destekleri için teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET**“YEREL SİYASAL ALAN” ve SİYASAL YATKINLIKLARIN YAPISAL-İNŞACI ANALİZİ: DENİZLİ KENTİ ÖRNEĞİ**

ÇEĞİN, Güney

Doktora Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet MEDER

Şubat 2012, 302 sayfa

Bu çalışma, Denizli’de yaşayan toplumsal aktörlerin siyasal yatkinliklerini (*political dispositions*) şekillendiren sosyal, ekonomik ve tarihsel koşulların, Denizli “yerel siyasal alan”ında hangi tür izdüşümlere sahip olduğunu, aynı zamanda bu aktörlerin “gündelik hayatın örgütlü pratikleri” aracılığıyla kendi siyasal tasavvurlarını nasıl inşa ettiklerini ve bu inşa sonucu oluşturdukları öznel siyasal stratejilerinin niteliğini soruşturmaktadır. Bu amaçla girişeceğimiz bu çalışma, toplumsal aktörlerin yatkinlik sistemlerini, diğer bir deyişle *habitus*larını oluşturan ekonomik, dinsel, kültürel vb. alanların ve bu alanların sosyo-tarihsel ve sosyo-ekonomik içeriklerinin betimlenmesini ve böylelikle de bireylerin siyasal pratiklerinin bu *yatkınlık şemaları* içinden temellendiği mekanizmaların açığa çıkarılmasını hedefleyerek, “*yapısal-tarihsel analize duyarlı etnografik bir saha araştırması*” niteliğini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Alan, Siyasal Yatkinlık, Bourdieu, Denizli Yerel Siyasal Alanı

ABSTRACT**STRUCTURAL CONSTRUCTIVIST ANALYSIS OF “LOCAL POLITICAL FIELD” AND POLITICAL DISPOSITION: A CASE STUDY OF DENİZLİ CITY**

ÇEĞİN, Güney

PHD, Thesis in Department of Sociology

Thesis Advisor: Prof. Dr. Mehmet MEDER

February, 2012, 302 pages

This study questions the projections in the field of Denizli “local politics” of social, economic and historical conditions which have shaped political dispositions of societal actor living in Denizli and at the same time to show how these actors construct their own political ideas through “organized practices of daily life” and analyze the quality of the subjective politic strategies they develop out of this construct. The study has the quality of “*an ethnographic field search sensible to the structural-historical analysis*” by aiming at describing tendency systems of societal actors, or, in other words, economic, religious, cultural etc. fields which form their *habitus* and identifying socio-historical and socio-economic contents of these fields and thereby, revealing the mechanisms in which the political practices of the individuals are shaped within *tendency schemes*.

Keywords: Political Field, Political Disposition, Bourdieu, Denizli Local Political Field

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
HARİTALAR DİZİNİ.....	VIII
TABLolar DİZİNİ.....	IX
KISALTMALAR DİZİNİ.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YAPISAL-İNŞACI SOSYOLOJİNİN TEMEL İLKELERİ

1.1. Bourdieu'nün Teorik Konumunu Netleştiren Tutumlar.....	11
1.1.1. Bourdieu'nün Yapısalcılık Eleştirisi.....	12
1.1.2. Bourdieu'nün Mikro-Sosyoloji Eleştirileri.....	17
1.1.3. Bourdieu'nün Faydacılık Eleştirisi.....	19
1.2. İlişkiselci Sosyolojik Yaklaşımın Parametreleri.....	22
1.2.1. Öznellik ve Nesnellik Arasında Bir “Pratik Teorisi”.....	25
1.3. Bourdieu'nün Kavramsal Repertuarı: Siyaset Araştırmaları İçin Çok-Boyutlu Alternatif Bir Kavramsal Çerçeve Denemesi.....	30
1.3.1. Toplumsal Gerçekliğin Kompleksliğine Uygun İlişkisel Kategorilerin İnşası.....	30
1.3.1.1. Bourdieu'nün Meta-Teorik Olasılıklar Uzayı Tipolojisi.....	33
1.3.1.2. Mikro-bireysel Düzey: Yatınlıklar ve Sermayenin Farklı Biçimleri.....	37
1.3.1.3. Kurumsal-İlişkisel Düzey: Habitus.....	44
1.3.1.4. Makro-Yapısal Düzey: Alan Dinamikleri Teorisi.....	47
1.4. Bourdieu'de Siyasal Alan, Siyasal Sermaye ve Doxa Kavramlarının İçerimleri.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL ALANIN SOSYO-TARİHSEL YAPISI

2.1 Türkiye Siyasal Alanını İnşa Etmenin Zorlukları Üzerine Metodolojik Bir Not.....	59
2.2. Osmanlı/Türkiye Tarih-Yazımının İkili Yapısı ve Eleştirisi.....	61
2.2.1. Kopuş Tezlerine Dayalı Tarih-Yazımının Parametreleri.....	63
2.2.2. Süreklilik Tezlerine Dayalı Tarih-Yazımının Parametreleri.....	70
2.3. Kopuş ve Süreklilik Diyalektiğine Bağlı Olarak Türkiye'de Siyasal Alanın Oluşumu ve Yapısı.....	80
2.3.1. Birinci Evre (1908-1950): Kuruluş Momentleri Açısından Türkiye'de Modern Siyasal Alanın Doğuşu ve Yapısı.....	83
2.3.1.1. Siyasal Sermaye Üzerindeki Mücadele: Siyasal Otoritarizmin Tesisi.....	87
2.3.1.2. Ekonomik Sermaye Üzerindeki Mücadele: İradeci ve İçe-dönük Bir Strateji Olarak İktisadi Devletçilik Siyaseti.....	92
2.3.2. İkinci Evre (1950-1960): Siyasal Alanın Görelî Çoğulculuşması.....	95
2.3.3. Üçüncü Evre (1960-1973): Siyasal Alanın Radikalizasyonu.....	101
2.3.4. Dördüncü Evre (1973-1980): Siyasal Alanın Militarizasyonu.....	107

2.3.5. Beşinci Evre (1980-1983): Siyasal Alanın Depolitizasyonu.....	109
2.3.6. Altıncı Evre (1983-2002): Siyasal Alanda “Hassas” Konuların Süreklilik Kazanması.....	111
2.3.7. Yedinci Evre (2002 Sonrası): Yeni Hegemonya Tesisi ve AKP İktidarı.....	120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2000 SONRASI DENİZLİ KENTİ'NDE MAHALLE VE SİYASİ PARTİ PROFİLLERİ

3.1. Araştırmada Uygulanan Yöntem: İstatistiksel Hiyerarşik Kümeleme ve Mütakabiliyet Araştırma Tekniği.....	130
3.2. Temsil Matrisinin Oluşturulması.....	132
3.3. Denizli’de Siyasal Hayatın Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış.....	135
3.4. Denizli’de 1990 Sonrası Genel Siyasi Profil.....	140
3.4.1. 2002 Yılı Genel Seçim Sonuçları Üzerinden Denizli Mahallelerinin Yapısal Analizi.....	142
3.4.2. 2007 Yılı Genel Seçim Sonuçları Üzerinden Denizli Mahallelerinin Yapısal Analizi.....	150
3.4.3. 2009 Yılı Yerel Seçim Sonuçları Üzerinden Denizli Mahallelerinin Yapısal Analizi.....	156
3.5. Yapısal Analizin Genel Değerlendirmesi.....	163

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÖYLEM ANALİZİ

4.1. “Çok-yönlü İdeolojik Özne” olarak AKP’li Seçmenin Söylem Analizi.....	168
4.1.1. Denizli’de Yerel Siyasete AKP’lilerin Bakışı.....	168
4.1.2. AKP’nin Siyasal Alandaki Konumu ve Değerlendirmeler.....	173
4.1.3. Cumhuriyete Dair Tarihsel Yorumlar.....	180
4.1.4. Kürt Sorunu.....	182
4.1.5. Din-Siyaset İlişkisi.....	189
4.1.6. Ergenekon Davası ve Ordu-Siyaset İlişkisi.....	193
4.1.7. Rakip Siyasi Partilerin Analizi.....	198
4.1.8. Lider Karizması.....	201
4.1.9. AKP ve Dış Siyaset.....	203
4.2. “Pasif İdeolojik Özne” Olarak CHP’li Seçmenin Söylem Analizi.....	206
4.2.1. Denizli’de Yerel Siyasetin Dinamikleri ve CHP.....	207
4.2.2. CHP ve Seçkincilik.....	213
4.2.3. CHP-AKP Mukayesesi.....	217
4.2.4. Denizli’de Din-Siyaset İlişkisi.....	219
4.2.5. CHP ve “Kürt Sorununa Bakış”.....	224
4.2.6. CHP ve “Ergenekon”.....	228
4.2.7. CHP’lilerin Ordu-Siyaset İlişkisine Bakışı.....	230
4.2.8. CHP’lilerin Birey Eleştirisi.....	234
4.3. “Sinik İdeolojik Özne” Olarak MHP’li Seçmenin Söylem Analizi.....	235
4.3.1. Denizli’de Yerel Siyasete MHP’lilerin Bakışı.....	236
4.3.2. MHP’nin Siyasal Alandaki Konumu ve Teşkilatlanma Yapısına Dönük Eleştiriler.....	240
4.3.3. MHP’nin Milliyetçilik Anlayışı.....	243
4.3.4. Kürt Sorununa MHP’lilerin Yaklaşımı.....	245

4.3.5. Siyasal Alanın Başat Sorunlarına MHP'lilerin Bakışı.....	253
4.3.6. Siyasal Alandaki Rakip Partilere İlişkin MHP'nin Bakışı.....	258
4.4. “Aktif İdeolojik Özne” Olarak BDP’li Seçmenin Söylem Analizi.....	261
4.4.1. Denizli’de Yerel Siyaset ve Kürt Temsiliyeti.....	262
4.4.2. Türkiye Tarihine Dair Yorumlar.....	264
4.4.3. Kürt Siyasal Hareketinin Değerlendirilmesi.....	265
4.4.4. Kürt Açılımı ve AKP Kritisizmi.....	269
4.4.5. Ergenekon Davası, Ordu-Siyaset İlişkisi.....	270
4.4.6. Demokratikleşme ve Kürt Sorununun Çözümü.....	272
4.5. Diğer Partilerin Söylem Analizine Genel Bir Bakış.....	273
SONUÇ.....	276
KAYNAKLAR.....	291
ÖZGEÇMİŞ.....	302

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. 2002 Seçimleri Denizli Mahalleleri Siyasi Tercih Profilleri: Correspondence Haritası.....	144
Harita 2. 2007 Seçimleri Denizli Mahalleleri Siyasi Tercih Profilleri: Correspondence Haritası.....	152
Harita 3. 2009 Seçimleri Denizli Mahalleleri Siyasi Tercih Profilleri: Correspondence Haritası.....	158

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Öznelci/Nesnelci Dikotomisi.....	30
Tablo 2. Bourdieu'nün Kavramsal Modelinin Soykütüğünün Basitleştirilmiş Şeması..	32
Tablo 3. Bourdieu'nün teorisinde toplumsal uzayın katmanları ve bu katmanları temsil eden temel kavramlar.....	33
Tablo 4. Yeniden Üretim Devresi.....	42
Tablo 5. Sanayi Toplumlarında Sınıfların ve Sınıfsal Fraksiyonların Temsili.....	43
Tablo 6. Temsil Matrisi.....	133
Tablo 7. 1950'den 1960'a Kadar Olan Dönem.....	137
Tablo 8. 1960'tan 1980'e Kadar Olan Dönem.....	137
Tablo 9. 1980'den Bugüne Kadar Olan Dönem.....	138
Tablo 10. Türkiye Hükümetlerindeki Denizlili Bakanlar.....	139
Tablo 11. Denizli 2002 Genel Seçimleri: Mahallelerin Siyasi Tercih Profilleri- Mutlak Değerler.....	143
Tablo 12. Denizli 2002 Genel Seçimleri: YBCK Değerleri İtibariyle Yoğunluk Düzeyleri.....	145
Tablo 13. Denizli 2002 Genel Seçimleri: Partilerin Mahallelere Göre Oy Oranları/Dağılımları.....	147
Tablo 14. Denizli 2002 Genel Seçimleri: Denizli Mahallelerinde Partiler Arası Yapısal Farklılaşma.....	148
Tablo 15. Denizli 2007 Genel Seçimleri: Mahallelerin Siyasi Tercih Profilleri- Mutlak Değerler.....	150
Tablo 16. Denizli 2007 Genel Seçimleri: YBCK Değerleri İtibariyle Yoğunluk Düzeyleri.....	154
Tablo 17. Denizli 2007 Genel Seçimleri: Denizli Mahallelerinde Partilerin Oy Oranları/Dağılımları.....	155
Tablo 18. Denizli 2007 Genel Seçimleri: Denizli Mahallelerinde Partiler Arası Yapısal Farklılaşma.....	156
Tablo 19. Denizli 2009 Yerel Seçimleri: Mahallelerin Siyasi Tercih Profilleri- Mutlak Değerler.....	159
Tablo 20. Denizli 2009 Yerel Seçimleri: Ybck Değerleri İtibariyle Yoğunluk Düzeyleri.....	159
Tablo 21. Denizli 2009 Yerel Seçimleri: Denizli Mahallelerinde Partilerin Oy Oranları/Dağılımları.....	160
Tablo 22. Denizli 2009 Yerel Seçimleri: Denizli Mahallelerinde Partiler Arası Yapısal Farklılaşma.....	162
Tablo 23. Denizli 2009 Yerel Seçimleri: Denizli Mahalle Grupları ve Yaş Örüntüsü İlişkisi.....	165
Tablo 24. Partililerin Argümantasyon Tarzları.....	275
Tablo 25. Görüşmeciler Listesi	284

KISALTMALAR DİZİNİ

AB-Avrupa Birliği
 ABD - Amerika Birleşik Devletleri
 AKP - Adalet ve Kalkınma Partisi
 ANAP - Anavatan Partisi
 AP - Adalet Partisi
 BBP - Büyük Birlik Partisi
 BDP - Barış ve Demokrasi Partisi
 BTP-Bağımsız Türkiye Partisi
 CHP - Cumhuriyet Halk Partisi
 CKMP - Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
 DEHAP-Demokratik Halk Partisi
 DEP - Demokrasi Partisi
 DİSK - Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
 DP - Demokrat Parti
 DSP - Demokratik Sol Parti
 DTP - Devlet Planlama Teşkilatı
 DYP - Doğru Yol Partisi
 EMEP-Emeğin Partisi
 FP-Fazilet Partisi
 GP-Genç Parti
 HADEP-Halkın Demokrasi Partisi
 HEP - Halkın Emek Partisi
 HYP-Halkın Yükseliş Partisi
 IMF - International Monetary Fund
 İP-İşçi Partisi
 KCK-Koma Civaken Kurdistan
 LDP-Liberal Demokrat Parti
 MBK - Milli Birlik Komitesi
 MDD - Milli Demokratik Devrim
 MGK - Milli Güvenlik Kurulu
 MHP - Milliyetçi Hareket Partisi
 MSP - Milli Selamet Partisi
 OYAK - Ordu Yardımlaşma Kurumu
 ÖDP-Özgürlük ve Dayanışma Partisi
 PKK - Partiya Karkeran Kurdistan
 RP - Refah Partisi
 SCF - Serbest Cumhuriyet Fırkası
 SHP-Sosyaldemokrat Halkçı Parti
 SP-Saadet Partisi
 SSCB - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
 STK - Sivil Toplum Kuruluşları
 TCF - Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
 TİP - Türkiye İşçi Partisi
 TKP-Türkiye Komünist Partisi
 TSK - Türk Silahlı Kuvvetleri

TSK-Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu
YBCK - Yön Belirtir Chi-Kare
YTP-Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

İngiliz siyaset bilimci David Held *Political Theory and Modern State* [Siyaset Teorisi ve Modern Devlet] adlı yapıtında, siyasete ilişkin herhangi bir incelemenin, “olasılıkların tarihini” ve “tarihin olasılıklarını” eleştirel bir tarzda irdelemesi gerektiğini yazar. Held’in bu önerisinde siyaset araştırmacılarına ve siyaset sosyologlarına sorun-odaklı bir araştırmanın problematiğini oluşturmak açısından iki temel analiz ekseninin birleştirilmesinin ne derece önemli olduğuna işaret eden epistemolojik bir kavrayış söz konusudur.

Birinci araştırma eksenini siyaset incelemelerinin, siyaset yapılarını, siyasetin haritasını, siyasal gelenek ve söylemlerin sürekliliğini ya da farklı görünümünü çözümlenmek açısından “yapısal konfigürasyonların açığa çıkarılması”na duyarlı metodolojik bir inşasını öngörmektedir. Burada, siyasal alan hakkındaki herhangi bir araştırmanın, “tarihsellik çerçevesi”ni devre dışı bırakamayacağına ilişkin *yöntemsel bir tercih* söz konusudur. Zira *tarihsel bakış*, siyasal alanın belirli toplumsal formasyonlar içindeki evrimini, genişleme ve daralma çizgilerini, yapılaşmasını, varoluş biçimlerini ve toplumsal aktörlere sunduğu olanakları tespit etmemizi sağlamaktadır.

İkinci araştırma eksenini ise birinci eksenle [yapısal-tarihsel çözümlenmeyle] eşzamanlı olarak toplumsal aktörlerin eylem repertuarlarının kökenindeki özgün biçimlenmeleri devreye sokan epistemolojik bir duruşa ilişkindir. Zira sosyoloji disiplini, toplumsal aktörlerin görme biçimi ve yorumlarının, toplumsal hayatın bütünsel gerçekliğinin vazgeçilmez bir bileşeni olduğunu kabul etmek zorundadır. Dolayısıyla, siyasal alanın ve siyasetin aktörlerinin uygun bir sosyolojik analizi, hem “tarihsel-sosyolojik” sorunlar kümesini kapsayacak bir biçimde tasarlanmalı hem de toplumsal aktörleri bu yapısal analizin matrisleri içerisinde *görünür* kılmaya çalışmalıdır. Çünkü siyasal alan kavramını tarihsel, kuramsal-felsefi ve kavramsal belirlenimleriyle incelemek arzusundaki bir sosyal bilimci, hem sosyo-tarihsel olguların siyasal, ekonomik ve sosyal süreçlerle ilişkili olarak, (tarihsel sosyolog Charles Tilly’nin önerdiği şekliyle “patıkaya bağımlılığı”ni (*path dependency*),) hem de toplumsal aktörlerin eylem kalıplarını ve etkileşim biçimlerini ele alması gerekir. Bu bağlamda siyaset olgusunu, siyasal mobilizasyon örüntülerinden kurumların içyapısına, toplumsal

aktörlerin siyasal alandaki iktidar ve muhalefet algılarından aktörlerin ideolojik gerekçelendirmelerine değin bütün boyutlarıyla ele almak gerekmektedir.

Şu halde, siyaset sosyolojisinin temel görevi, toplumsal yapıların dönüşümünü ve yeniden-üretimini sağlama eğilimi gösteren somut çıktılarını, farklı gerçeklik katmanlarında işleyen bir nedenler çoğulluğunun sonucu olduğu gerçeğini gün ışığına çıkararak, siyasal alanın bireysel ile kolektif olanın iç içe geçebildiği ara alanlardan oluştuğunu kavraması şeklinde değerlendirilebilir. Böylelikle *yapıyı anlamak* ile *olayları açıklamak* arasında, yani yapıların alışlagelmiş eğilimlerine dönük bir kavrayışa ulaşmak ile belirli “mekanizmalar”ın belirli bir çıktı üretmek için nasıl bir araya geldiklerine dönük bir açıklama sağlamak arasındaki ayrımın (Manicas, 1998: 323) farkında olan bir inceleme prosedürü, siyasetin dünyasını tözcü düşünme eğiliminden kaçınmamızı sağlayabilir.

Bu epistemolojik ve metodolojik kaygılardan hareketle, elinizdeki çalışma, 1990’lardan itibaren, ekonomik ve sosyo-kültürel yapı açısından oldukça dinamik dönüşümlere sahne olan Denizli kentinde yaşayan toplumsal aktörlerin siyasal yatkınlıklarını (*political dispositions*) şekillendiren sosyal, ekonomik ve tarihsel koşulların, Denizli “yerel siyasal alan”ında hangi tür izdüşümlere sahip olduğunu ve aynı zamanda toplumsal aktörlerin -Garfinkel’in deyişiyle- “*gündelik hayatın örgütlü pratikleri*” (1967: 11) aracılığıyla kendi siyasal tasavvurlarını nasıl inşa ettiklerini ve bu inşa sonucu oluşturdukları öznel siyasal stratejilerinin niteliğini soruşturmaktadır.

Çalışma, toplumsal aktörlerin “yatkınlık sistemleri”ni, diğer bir deyişle *habitus*larını oluşturan ekonomik, dinsel, kültürel vb. alanların ve bu alanların sosyo-tarihsel ve sosyo-ekonomik içeriklerinin betimlenmesini ve böylelikle de bireylerin siyasal pratiklerinin bu *yatkınlık şemaları* içinden temellendiği mekanizmaların açığa çıkarılmasını hedefleyerek, “*yapısal-tarihsel analize duyarlı bir saha araştırması*” niteliğini taşımaktadır.

2000’li yıllarla beraber, Türkiye’de modern siyasal hayata uzun zamandan beridir egemen olan güç ve değişkenler (Ordu, MGK, yargı, medya vs.) ciddi bir meşruiyet krizine girmiş; hem siyasal alanda hem de iktisadi alanda keskin dönüşümler yaşanmıştır. Bir taraftan tarihinin en şiddetli krizlerinden biri olarak kabul edilen 2000-

2001 ulusal ekonomik kriz, diğer yandan da iktidara yeni bir sosyal-adaletçi söylem ile taşınan Ak Parti'nin sosyal politikaları, toplumsal pratikler alanında esaslı bir sosyal dönüşümün ana eksenlerini oluşturmuştur. Bu çok-boyutlu dönüşümün en fazla hissedildiği alanlardan biri de hiç kuşkusuz ki *yerel siyasal alandır*.

Türkiye'deki mevcut siyasetin temel sosyo-politik fay hatlarının veya kırılma noktalarının, yerellikteki kararlılık ve sürekliliklerden beslendiğini ele alan çalışmaların artması ile “yerel siyasallıklar”ın önemi son yıllarda daha da hissedilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda politik konumları gereği farklı yerlerde duran ve çatışan toplumsal aktörlerin söylemlerine odaklanan, bu yolla “yerel filtreler”in varlığını/önemini merkeze alan çalışmalar *ile* siyasi süreçlerin arka planında yatan ve söylemsel analizlerin temas edemediği “*derin maddi temelleri*” sorunsallaştıran çalışmaların bir arada ele alındığı zengin araştırma tasarımları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar, siyasal alana dair yapılacak sosyolojik çözümlerinin, toplumsalın asli merkezinden, sosyal ilişki ağlarından, sınıfsal konumlardan, siyasal aktörlerin strateji ve yatkınlıklarından bağımsız olarak kavranamayacağı gerçeğini net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bu ekseninde, çalışmamızda *siyasetin ana dinamiğinin “yerellik”* olduğu vurgusunu merkeze alarak, hem yerelliklerin (*yerel siyasal alanın derin mekanizmalarının*) kendi aktörlerini nasıl ürettiğini ve yeniden-ürettiğini hem de toplumsal aktörlerin öznel-politik stratejilerini nasıl inşa ettiklerini analiz edeceğiz. Bunu yaparken Pierre Bourdieu'nün “*bir güç ilişkileri konfigürasyonu*” olarak tanımladığı “siyasal alan” (*political field*) kavramından yararlanmak suretiyle, “yerel siyasal alan” (*local political field*) kavramını çalışmamızın ana omurgası olarak inşa etmeye çalışacağız. Bu doğrultuda “siyasal alan” kavramını, toplumsal aktörlerin ya da bir sosyal topluluğun (ulus, grup vb.) davranış kategorilerini, kültürel ifadelerini, beğeni tarzlarını, kolektif eylem biçimlerini ve olası gruplaşmalara yönelttikleri sağduyusal dikkati, kısaca söylersek “tarz-ı siyaset”ini şekillendiren temel faktör olarak, bazı iktidar/sermaye biçimlerine gömülü konumlar arasındaki tarihsel-nesnel ilişkiler bütünü olarak tanımlayacağız.

Türkiye siyasal alanının sosyo-tarihsel inşası ve mevcut durumun tespiti açısından Bourdieu'nün “alan teorisi”ni kullanmanın şu açılardan yenilikçi ve verimli olacağı düşünülebilir: (1) Bourdieu'nün önerdiği “alan” kavramının temel işlevlerinden

biri ve belki de en önemlisi, yeniden-üretim ile dönüşüm, statik ile dinamik, yapı ile tarih gibi yanlış ikilikleri bertaraf ederek, alanın dinamiklerini ancak onun yapısını çözmekle kavrayabileceğimizi, böylelikle bu yapıyı, kuruluş momentlerini ve onu oluşturan konular arasındaki (veya siyasal alan ile diğer alanlar -özellikle de iktidar alanı- arasındaki) gerilimlerin kökensel bir çözümlemesi sayesinde anlayabileceğimizi sağlamasıdır. *Yapısal tarih okuması* olarak da özetlenebilecek bu girişim, analiz edilen yapının birbirini izleyen tüm durumlarını, bir yandan o yapıyı sürdürmek ve dönüştürmek için daha önce yapılmış mücadelelerin ürünü olarak, diğer yandan o yapıyı tesis eden iktidar ilişkileri, gerilimler ve çelişkiler aracılığıyla buradan çıkan dönüşümlerin ilkesi olarak ortaya çıkaracak bir tarih okuması olacaktır; (2) Alan nosyonundan hareketle kurulacak “yerel siyasal alan” kavramı, teorik açıdan Denizli kentini “giderek daha fazla özerk olmaya yatkın bir yapı” olarak düşünmeye imkân tanıyabilir. “*Toplumsal bir makro-kozmos içindeki özerk bir mikro-kozmos*” olarak yerel siyasal alan kavramı, kendi işleyiş yasalarına sahip olmaya eğilimli ve oldukça dinamik bir kavram formunda işlemsel kılınabilir.

Dolayısıyla çalışmanın temel amacı, yerel aktörlerin birbirleriyle nasıl etkileşime geçtiklerini anlamak, siyasal pratiklerini gerçekleştirdikleri esnada öznelliklerini nasıl inşa ettiklerini araştırmak ve bu süreçlerin arkaplanındaki “alan etkisi”ni [field effect] ortaya koymak olduğu için, *yerel siyasal alan* ve *siyasal yatkınlık* kavramları çalışma süresince bize yol gösterecektir.

Bu bağlamda, siyaset konusuna, yukarıda kısaca değindiğimiz “çift-odaklı analiz merceği” etrafında yaklaşmak kaydıyla, çalışma dört temel bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde, sosyolojide ‘alan’ analizleri yoluyla, maddi hayatın ritmini ve onun gündelik üretimi içindeki dönüşümlerini “ilişkisel” metotla inceleyen Fransız sosyologu Pierre Bourdieu sosyolojisi ve onun topolojik mantıksal yaklaşımı çerçevesinde geliştirdiği “yapısal-inşacı araştırma modeli” genel hatlarıyla tanıtılacaktır.

İkinci bölümde, araştırmamız açısından tercih ettiğimiz teorik çerçeveye uygun olarak, Denizli siyasal mikro-kozmosunu “bütünsel bir analiz” içinde anlamlı kılmak için meselenin makro-boyutuna, yani Türkiye siyasal alanının genel bir betimlemesine girişilecektir. Farklılaşmış birçok toplumsal evrenden oluşan toplumsal dünyanın hem değişmez hem de değişken özelliklerini ve bunların tarihsel süreç içerisindeki

eklemlenmelerinin ele alınacağı bu bölüm, Türkiye siyasal alanının sosyo-tarihsel bir betimlemesi şeklinde tasarımlanacaktır.

Üçüncü bölümde, Denizli kentinde son on yıl içinde yapılan genel ve yerel seçimlerin sonuçları “mütekabiliyet analizleri, haritaları ve Bertin çizelgeleri” ile sunularak, Denizli’nin sosyo-politik tablosunun “zaman-mekân-yatkınlıklar ve partiler” parametreleri ekseninde dökümü çıkarılacaktır. Elde edilen sonuçlar, seçmen davranışlarının *anaakım* yorumlarından ziyade ilişkisel-sosyolojik yorumlara imkân tanıyan Bourdieu’nün mütekabiliyet analiziyle ortaya konulacaktır. Bu diyagramlarda birinci boyut üzerinde ortaya çıkan farklılaşmaların izdüşümleri üzerinden, satır (yapısal-içsel farklılaşmalar) ve sütun (yığılma farklılıkları) profillerinin kendi içlerindeki farklılaşmaları, oransal tablolarla ve toplumsal mekânların siyasal temsil yoğunluklarını saptamak için kullanılan “yön belirtir *chi-kare*” (YBCK göstergeleri) tabloları üzerinden gösterilerek, Denizli ilindeki siyasal farklılaşma, dönüşüm ve sürekliliklerin biçim ve süreçleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Son bölüm ise, bir önceki bölümde ortaya konmaya çalışılan yapısal analizin sonuçlarıyla bağlantılı bir biçimde, “kalitatif” tekniklere dayanarak yürüttüğümüz araştırma bulgularının analizine ayrılacaktır. Denizli mahallelerinde “derinlemesine görüşme” tekniği esas alınarak 132 kişilik temsil matrisi üzerinden yürütülen bu çalışma ile Denizli kentinin mekânsal ve farklı sosyo-ekonomik ve kültürel kategoriler bakımından “siyasal haritasını” ve toplumsal aktörlerin siyaseti “anlamlandırma” çerçevelerini inceleyeceğiz. Böylelikle, bireylerin siyasal yatkınlıklarının nasıl oluştuğunu, makro-yapısal ve mikro-bireysel düzeyler arasındaki ilişkilerin nasıl inşa edildiğini anlamaya çalışacağız.

Özetlenecek olursa, bu çalışma, Denizli yerel siyasal alanının dinamiklerini besleyen tarihsel, kültürel ve sosyal kodları, toplumsal aktörlerin yatkınlıkları temelinde çözümlenmek kaydıyla, Denizli’deki mevcut “yerel siyasal alanın” incelenmesi olarak görülmelidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

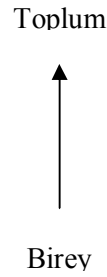
YAPISAL-İNŞACI SOSYOLOJİNİN TEMEL İLKELERİ

Sosyoloji alanındaki temel teorik yaklaşımlara ilişkin uzun zamandan beridir varlığını sürdüren temel tartışma alanlarını genel olarak üç hat üzerinden değerlendirmek mümkündür: Bunlardan ilki, Kartezyen bir ontoloji temelinde, nesnelci ve öznelci bilgi tarzları -bir başka deyişle *birey* ve *toplum*- arasındaki “aşılması güç uyumsuzluk” etrafında kurulmuş olan ve sosyologlar tarafından “yapı-eylem dikotomisi” olarak adlandırılan tartışmadır. İkinci tartışma alanı, tarihsel değişim/yeniden-üretim, statik/dinamik veya yapı/tarih arasında inşa edilmiş epistemolojik çerçevelere ilişkindir. Son tartışma ekseniniyse “sosyolojik açıklamanın doğası ve statüsü” ile *nedensellik* sorunsalından kaynaklanan metodolojik problemler oluşturmaktadır.

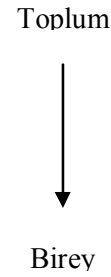
Birinci tartışma alanı, sosyal bilim literatüründe genellikle “insan deneyimlerini belirleyen gizli kalıplar” (Waters, 1994: 92) şeklinde tanımlanagelen sosyal yapı *ile* birey veya grupların bilinçli eylemlerinin toplumsal hayattaki görece önemine ilişkindir: Toplum, insan eylemliliğinin nesnel bir tezahürü müdür? Eğer öyleyse, toplumun sınırları var mıdır? Ya da bireylerin amaçları ve olası eylemleri içinde yaşadıkları toplumsal dünyanın bir sonucu olarak mı oluşur?

Bu sorular zinciri, sosyolojinin kurucuları tarafından sıklıkla tartışılmış; ancak bu konuda şimdiye dek nihaî bir uzlaşmaya varmak mümkün olmamıştır. Klâsik sosyoloji paradigması içerisinde bu tartışmanın en ön plana çıkan izleri, Marx’ın, *18. Brumaire*’deki “*İnsanlar, kendi tarihlerini yaparlar; ama onu, salt kendi istedikleri gibi yapmazlar; onu, kendileri tarafından seçilen koşullar altında değil, geçmişten gelen ve doğrudan karşılaştıkları koşullar altında yaparlar*” (1994: 188) şeklindeki özlü ifadesinde; Simmel’in toplumu “*onun aynı anda hem içinde hem de dışında duran varlıklardan oluşan bir yapı*” (2009: 40) biçiminde tanımlamasında; Durkheim’in devlet ve piyasa arasında kendine özgü analitik bir birim olarak “toplum” formülasyonunda ve Weber’in irrasyonel güdülere göre dinamiğini bulan bir gerçeklik olarak, onun deyişiyle “*sonsuzca durmadan ayrılan ve yoğun bir biçimde birbirleriyle çelişen her türlü düşünsel ve duygusal ilişkilerin bir kaosu*” (Weber’den aktaran Özlem, 1999: 216) olarak *toplum* fikrinde gözlenebilir.

19. yüzyılın sosyal-bilimsel mirasını, bu tarz çözülmemiş pek çok problemiyle devralan 20. yy. sosyal bilimleri aynı tartışma düzlemini oldukça sofistike bir anlayışla yeniden kurmuştur. Farklı geleneklerden pek çok sosyal teorisyen “birey-toplum dikotomisi”ne ilişkin kemikleşen bu tartışma karşısında, *arabulucu kavramlar* üretme ve sorunu aşma çabası içersine girmiştir. Ancak 20. asrın başındaki mevcut girişimlerin neredeyse tamamı, sosyolojik teoriyi iki farklı hatta ayırma alışkanlığını ortadan kaldırmamıştır: Birinci hat, Weber tarafından temsil edilip, toplumsal olguları insan edimlerinin anlamlı sonuçları olarak görürken, ikinci hat Durkheim’la anılan ve toplumsal olguları aktöre dışsal ve zorlayıcı bir etkiyle, kendi bağımsız yaşamlarına sahip şeyler olarak gören hattır. Birbirinden farklı sosyal düşünce ekolleri (fenomenoloji, işlevselcilik, yapısalcılık vb.) düşünüldüğünde, bu konuların şu ya da bu hattın birer örneği olduğu iddia edilebilir. Bu iki kalıp-yargıya dair oluşturulmuş açıklayıcı bir diyagram Roy Bhaskar’ın *Natüralizmin İmkânı* adlı eserinde şu şekilde gösterilir:

Model I: Weberci stereotip
‘İradecilik’

Model II: Durkheimci stereotip
‘Şeyleştirme’

Bu bağlamda sosyolojideki bu temel sorunu çözmeye kendini adayacak teorisyenler, özellikle 1960’ların ortalarından itibaren ortaya çıkmış ve toplum ile birey arasında “diyalektik bir karşılıklı ilişki” olduğu varsayımına dayanarak, bu çatışan perspektifleri sentezleyebilecek genel bir model geliştirmek için harekete geçmişlerdir. Böylece çağdaş sosyal teori içerisinde, en bilinen çözüm önerileri arasında Giddens’in “yapının ikiliği”, Touraine’in “kendini üreten toplum”, Bourdieu’nün “habitus”,

Archer'ın “morfojenesis” ve Habermas'ın “yaşantı dünyası” gibi örneği bir hayli çoğaltılabilecek bir kavram katalogu söz konusu olmuştur.¹

Üzerinde sıklıkla durulan ikinci tartışma alanı, ilk tartışma alanından ilhamla, *tarihsel değişim ve sosyal yapı* arasındaki ilişkinin niteliği hakkındadır. Paradigmatik olarak en yoğun biçimde Lévi-Strauss'un eserleriyle anılan ve onun Marksist versiyonu (Althusser) ile sosyoloji alanına intikal eden yapısalcı yaklaşım, değişime, tarihin baskısına ve “direniş motifleri”ne çok az yer bırakmış ve “kapalı” bir model oluşturmuştur. Bundan dolayı da toplumsal değişime ve gelişime odaklanan sosyolojik perspektiflerle çatışma içerisine girmiştir. Her ne kadar Marksizm açısından “yapısal çelişkiler” (Godelier, 1972) kavramı sayesinde yapısalcı yaklaşımın sınırlılıkları aşmaya çalışılmışsa da, yapısalcı akımın tarihsel açıklamaları genelde “keyfi ideolojik yorumlar” şeklinde değerlendirilmiştir.

Sosyolojinin ilk iki sorununa göre daha *belirleyici* olduğu iddia edilen üçüncü tartışma alanı “sosyolojik açıklamanın doğası ve statüsü”yle, özellikle nedensellik kavramıyla ilişkilidir. Burada realist veya pozitivist anlayışlardaki nedensel açıklamanın kendilerini olayların nihaî durumunun açıklanmasına adanmış *işlevselcilik* taraftarları ile sosyal süreçlere dair bütün nedensel açıklamaları reddeden ve bunun yerine insan eylemlerinin anlamlarının yorumlanmasını savunarak doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında kesin bir sınır çizgisi koyan *hermeneutik* taraftarları arasında büyük bir fikir ayrılığı söz konusudur (Bottomore, 2009: 719).

Bu bağlamda, tezde kullanılacak araştırma tasarısı açısından tercih edilen yapısal-inşacı akımın düşünsel parametreleri, işte bu üç tartışma alanının çıkmazlarını aşmaya dönük olarak Fransız sosyolog Pierre Bourdieu tarafından inşa edilmiştir.

Pierre Bourdieu, yaklaşık kırk yıl süren bilimsel üretim sürecinde felsefeden etnolojiye, sosyolojiden siyaset, eğitim ve kültür alanına dek sosyal bilimlerin neredeyse hemen her alanında teorik ve empirik eserler ortaya koymuştur. Bourdieu'nün eserlerinin temsilcisi olarak ön plâna çıkan bir ya da iki çalışmadan

¹ Detaylı bir bilgi için bkz. Ritzer, George ve Douglas Goodman, “Agency-Structure Integration.” In Ritzer, *Contemporary Sociological Theory*. 3rd ed. New York: McGraw-Hill. (Türkçesi: “Faillik ve Yapı”, Felsefe Ansiklopedisi içinde, Cilt 6, ed. Ahmet Cevizci, çev. Ümit Tatlıcan, Ebabil Yayınevi, 2009).

bahsetmek ya da Bourdieu'yü tek bir disiplin içerisinde incelemek mümkün değildir; çünkü düşünsel üretiminin hacmi ve çok-yönlülüğü topyekûn bir incelemeyi oldukça güçleştirir. Dahası, onun çağdaş sosyal teori üzerindeki etkisi sadece yayımlanmış bilimsel yapıtlarıyla sınırlı değildir; politik bir entellektüel ve ortak araştırmacı sıfatıyla da sıra dışı bir etki bırakmıştır.

1950'lerde dönemin egemen felsefesi konumundaki Fransız yapısalcı ekolüne dâhilken, daha sonraları kendi sosyolojik düşünce tarzını geliştirmek üzere yapısalcı anlayıştan uzaklaşan Bourdieu, zamanla sosyal olguların karmaşıklığına ve çok-boyutluluğuna dikkat gösteren daha analitik bir yaklaşım geliştirmiştir. Sosyolojik perspektifi kimi zaman eleştirilere maruz kalsa da, onun bilimsel pratiğini yönlendiren ilkeler giderek daha fazla kabul görmeye, yapıtlarına verilen referanslar artmaya ve eserleri pek çok dile tercüme edilmeye başlamıştır.

Bourdieu, kendi teorik konumunu ifade etmek için genellikle “yapısal-inşacılık” (*structural-constructivism*) ya da “inşacı yapısalcılık” (*constructivist structuralism*) terimlerini kullanmıştır. Bu nedenle, onun tüm çalışması geniş bir zeminde değerlendirildiğinde, hem felsefi bir perspektif hem de *post-modernist öznelcilik* ve *pozitivist nesnelciliğin* aşırılıklarına bir alternatif kurma girişimi olan “pratik bir metodoloji” olarak karşımıza çıkar (Grenfell ve James, 1998: 1-2).

Yapısal-inşacılık teriminin sosyal bilim literatüründe kabul edilmeye ve kullanılmaya başlanması, kronolojik açıdan, Bourdieu'nün kariyerinin ilk yıllarında ciddi bir biçimde etkisi altında kaldığı Lévi-Strausscu yapısal-antropoloji geleneği ile arasına koyduğu *mesafe* sonrasına denk düşmüştür. Yapısalcı teoriye dönük bu mesafe alış süreci, aynı zamanda Cezayir'den Raymond Aron'un asistanı sıfatıyla *Sorbonne*'a dönüşüne ve felsefe alanından sosyolojiye geçişine rastlayan bir evreyi de kapsamaktadır. Fransa'nın güneybatısında bulunan Béarn köylerindeki “evlilik stratejileri”ni araştırdığı sıralarda, akrabalık ilişkilerinin, Lévi-Strauss'un nesnelci bir tarzda öne sürdüğü gibi “kural”lara göre değil, iktidar ilişkilerini yansıtan ve öznel zamansallığı devreye sokan “strateji”lere bağlı olduğunu keşfeden Bourdieu, 1960'lardan itibaren *sosyal determinizm* ve *bireysel özgürlük* kavramlarını bağdaştırıcı bir yaklaşım geliştirme zorunluluğuyla karşı karşıya kalarak, yapısalcı bakış açısından uzaklaşmaya başlamıştır.

Cezayir ve Cezayir köylüsü üzerine yaptığı incelemelerde, sömürgeleştirme pratiklerinin köylüyü nasıl tarımsal alanlardan kopardığını analiz ederken betimlediği bu nesnel süreçlerin yanında, köylülerin sömürgeleştirme faaliyetlerini nasıl içselleştirdiklerini (bir şekilde bu sömürgeleşme sürecini kendi kaderleri olarak kabul ettiklerini) keşfedecek; böylece toplumsal inşa eden faktörün, nesnel düzenlilikler ile öznelliklerin bireşimi olduğuna kanaat getirecektir (Bourdieu, 1961).

Bourdieu'nün nesnel ve öznel olanın kesişiminde tesis edeceği yapısal-inşacılığın epistemolojik öncülleri, bu ilk keşiflerin de etkisiyle, temel olarak 1968'de yayınlanan *The Craft of Sociology* (Sosyoloji Zanaatı) adlı çalışmasında ortaya konulmuştur. Ancak bu özgün yaklaşım, daha tutarlı bir biçimde onun, 1972'de Fransızca basılıp 1977'de İngilizceye tercüme edilen *Outline of a Theory of Practice* [Bir Pratik Teorisi Taslağı] ile *The Logic of Practice* [Pratiğin Mantığı] (1990) adlı çalışmalarında formüle edilmiştir. Her iki çalışmasında da Bourdieu, projesinin temel hareket noktasını, nesnelciliğin toplumsal “şeyleştirici” anlayışının ötesine geçmek ve aynı zamanda öznelci önvarsayımlara karşı temkinli bir konum inşa etmek olarak belirlemiştir. Bourdieu sosyolojik tasarımının sosyoloji alanı içindeki konumunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

Genel olarak sosyolojik alandaki konumumun zor olmasına neden olan da budur: Bir yanda, içinde buldukları etkileşimlere ve pratiklere indirgenemeyen büyük yapısal dengeler üzerinde ısrar ettiğim için “büyük kuramcılara” (özellikle yapısalcılara) yakın görünebilirim; öte yanda, kendimi şeylere yakından bakan araştırmacılarla dayanışma içinde hissediyorum (özellikle etkileşimcileri, Goffman'ı ve doğrudan gözlem ya da istatistik çözümleme yoluyla, gerçekliğe çok yukarıdan bakan “büyük kuramcılar”ın bilmediği ampirik gerçeklikleri açığa çıkaran herkesi kastediyorum); ama onların toplumsal pratiğin ayrıntılarıyla ilgilenme ilkelerinin altında yatan, çok yakından bakmanın dayattığı toplumsal dünya felsefesini ve beslediği kuramsal “miyopluk”u kabul edemem (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 99).

Teorik açıdan, Marx ve Mauss, Durkheim ve Weber, ancak aynı zamanda Cassirer, Bachelard ve Wittgenstein'in felsefeleri, Merleau-Ponty ve Schutz'un fenomenolojileri ve Saussure, Chomsky ve Austin'in teorileri gibi birbirleriyle

uyuşması güç düşünce adamlarını ve akımlarını sentetik bir biçimde birleştiren Bourdieu, istatistiksel teknikleri dolaysız gözlemle ve etkileşimler, söylemler ve belgelerin yorumuyla da bir araya getirerek, çağdaş sosyoloji teorileri alanında özellikle 1980'lerden itibaren oldukça özel bir konuma yerleşmiştir. Bu bağlamda, Bourdieu'nün yapısal-inşacı araştırma programını, genel anlamda iki temel meta-sosyolojik ilginin yönlendirdiğini söylemek mümkündür:

- a) Özcü (*essentialist*) bir toplumsal gerçeklik anlayışı yerine ilişkisel bir anlayışı geçirme ve temel öznelci ve nesnelci toplumsal hayat araştırması yaklaşımları arasındaki karşıtlığı aşmak. Bu doğrultuda Bourdieu'nün ilk meta-sosyolojik ilgisi, toplumsal alanların genel özellikleriyle ilgili bir *çatışma teorisine* ve farklı kültürel üretim, dağılım ve tüketim alanlarına ilişkin bir dizi etkili empirik araştırmaya yönelir.
- b) Bir pratikler ve 'pratiklerin yapıların yeniden-üretimindeki rolleri' teorisinde, habitus'un fenomenolojik betimlemelerini sosyolojik olarak yakalamak. Dolayısıyla Bourdieu'nün alanlar teorisi ve habitus teorisi, içsel olarak ilişkili ilerletici araştırma programının 'katı çekirdeği'ni oluşturur (Vandenberghe, 1999: 61).

Tüm bunlardan hareketle, Bourdieu sosyolojisinin ve dolayısıyla yapısal-inşacı araştırma programının tüm boyutlarını, Bourdieu'nün kendi yaklaşımına dair tercihini biçimlendiren teorik tutumları, yani yapısalcılık, mikro-sosyolojik perspektifler ve faydacılık karşısındaki tutumunu ayrıntılı olarak değerlendireceğiz. Ardından, özcü yaklaşımları ortadan kaldıran ve toplumsal gerçekliği dinamik ve süreçsel terimlerle anlatan alternatif bir yaklaşım olarak Bourdieu'nün ilişkisel-realist yaklaşımının temel niteliklerini ele alacağız. Sonrasında ise, Bourdieu'nün teorisini epistemolojik zeminde inceleyerek, onun yenilikçi kavramsal repertuarını (özellikle de *habitus*, *alan* ve *sermaye* üçlüsünü) ve bunun siyaset sosyolojisi açısından ne anlama gelebileceğini ortaya koyacak ve buradan birtakım sonuçlara ulaşacağız.

1.1. Bourdieu'nün Teorik Konumunu Netleştiren Tutumlar

Burada, Bourdieu'nün yapısal-inşacılığının içeriğini netleştirmek adına, onun üç yönlü eleştirisini izleyeceğiz. İlk olarak, Bourdieu'nün bizzat kendi duruşunun temel parametrelerini oluşturan yapısalcılık eleştirisini aktaracağız. Sonra onun toplumsal gerçekliğin üretiminin hangi ilkelere göre gerçekleştirildiğini açıklamakta yetersiz kaldığını düşündüğü “mikro-sosyoloji eleştirisi”ne değineceğiz. Son olarak, Bourdieu'nün “rasyonel eylem teorisi”nin eleştirisinden hareketle ortaya koyduğu faydacılık eleştirisinin ana hatlarını irdelleyeceğiz. Buradaki analizlerimiz, hem Bourdieu'nün yapısal-inşacı sosyolojiyi nereden hareketle temellendirdiğini görmemizi sağlayacak, hem de sonraki kısımlarda irdelleyeceğimiz çok-boyutlu kavrayışının altyapısını oluşturacaktır.

1.1.1. Bourdieu'nün Yapısalcılık Eleştirisi

Bourdieu'nün yapısalcılık eleştirisine detaylarıyla girmeden önce şunu belirtmemiz gerekir. Burada, özel bir teorik ilgiyi hak eden ve bugüne dek sosyal bilim literatüründeki geçerli konumunu hâlen sürdürmekte olan yapısalcı teoriyi geniş bir biçimde tartışmaya açmak gibi bir niyetimiz yoktur. Bourdieu, ilk adımda kendi görüşünü bizzat yapısalcılıkla *ilişki* içinde ve ona *karşı* formüle ettiği için – yapısalcılığın sosyal teori içindeki yerine dair kısa bir girişle birlikte– onun yapısalcılığa eleştirisini aktaracağız. Dolayısıyla bu kısmı, her ne kadar eleştirel çıkarımlarda bulunsak da, esasen betimleyici bir kısım olarak okumak gerekir.

Bilindiği üzere, Fransız entellektüel alanında 1950'lerden 1970'lere kadar bir hayli etkili olan yapısalcı paradigma başlangıcından itibaren önemli bir argümanı hareket noktası olarak almıştır: *Gözlenebilen olguların altında yatan “derin yapılar”ın analizi* (Bhaskar, 1975). Hümanizme, tarihselciliğe ve empirizme olan karşıtlığı ile kendisini ayırt eden yapısalcı analizin, modern realist bilim felsefesiyle olan yakın bağlarını vurgulayan pek çok yapısalcı düşünür, sosyal ve beşeri bilim alanında ön plâna çıkmıştır. Özellikle de yapısalcılık Fransız düşünür Claude Lévi-Strauss'un katkılarıyla, sosyoloji disiplini içerisinde önemli bir konuma ulaşmıştır.

Ne var ki yapısalcılık kısa bir süre sonra Bourdieu'nün tam da “*empirik araştırmanın mutfağında ellerini kirletmemek için büyük teori kisvesi altında gizlenen*

aristokratik tavır” olarak adlandırdığı yaklaşım tarzının sosyoloji alanındaki izdüşümüne dönüşür. O, başka deyişle, Sartre’ın temsil ettiği varoluşçu yaklaşıma olan karşıtlığı üzerinden, Fransız entellektüel alanında başat bir paradigma hâline gelmiştir. Bireyin üzerinde yapıya, bilincin üzerinde bilinçdışına ve “doğal” olanın üzerinde toplumsala öncelik verirken, aynı zamanda kurucu “temel yapılarının” bilgisi aracılığıyla bu yapıların nesnel bilgisinin olanaklılığını öne çıkaran yapısalcılık, özellikle Lévi-Strauss’un “mitler analizi” ile özgün bir yaklaşım olarak Kıta Avrupa’sı sosyal bilimler alanına damgasını vurmuştur.

Kuşkusuz, Marx, Weber ve Parsons’ın rasyonalizminin bir çeşitlemesi (Leledakis, 2000: 79) olarak da okunabilecek olan bu yaklaşımın yeniliği, tarihi genel bir nesnelci çerçeve içerisinde kavramlaştırmanın yolunu önermesinden ileri gelmektedir. Toplumsal analizinde nesnellik, evrensellik, kesinlik ve tutarlılık kategorilerine dayanarak, öznelciliğin yarattığı “kirlilikten” arındırılmış bir hakikate ulaşacağı iddiası yapısalcı düşüncenin temel tezidir (Glucksmann, 1974).

Bu doğrultuda yapısalcılığı ana hatlarıyla kavramak ve hemen ardından Bourdieu’nün yapısalcılık eleştirisini hangi eksenler üzerine kurduğunu anlamak için sosyolog Malcolm Waters’ın John Urry ve Russel Keat’in *Bir Bilim Olarak Sosyal Teori* çalışmasından yararlanarak oluşturduğu çerçeveyi yardıma çağırabiliriz:

1) Yapısalcılığa göre, toplumsal olgular “düzenli ilişki sistemleri” olarak anlaşılmalıdır. Birimler sadece diğer birimlerle ilişkilerine göre kavranabilir.

2) Bu bağlamda analizcinin görevi, gündelik bilincin ardında yatan “gizli gerçekliği” açığa çıkarmaktır. Bu gerçeklik, kurallar veya yasalar olarak belirlenen bir dizi değişmez ilişkiden ibarettir. Örneğin dilbilimci yapısalcılıkta, bu gerçeklik gündelik hayattaki sözcüklere (*sözlere*) temel teşkil eden veya onları yapılandıran bir dizi yazılı olmayan gramer kuralından (*dilden*) oluşur; Marksist analizde ise bu gerçeklik gölge-olguları yapılandıran diyalektik materyalist yasaları içerir.

3) Yapılar biyolojik yolla aktarılan düşünce mekanizmalarıdır. Bu mekanizmalar bilinçsiz ve evrenseldir.

4) Yapısal analiz tipik olarak semiyolojiktir; bir göstergeler analizini gerektirir. Bir yanda sözlere ve söylemleri, öte yandan kültürel ürünleri içeren göstergeler, bir kez deşifre edildiklerinde yapısal belirleyicileri ortaya çıkartan bir kod olarak anlaşılabilirler.

5) Bu şekilde tanımlanan ilişkiler sıklıkla yapıların temel düzenleyici ilkesi olan ikili karşıtlık örnekleri olarak belirlenir.

6) Sistemin tarihsel açıdan evrensel veya eşzamanlı unsurları ve tarihsel açıdan özel veya artzamanlı unsurları arasında bilinçli bir ayırım yapılır. Bu ayırım, yapısal süreçlerin gelişme evrelerinin belirlendiği dönemleştirme yönünde ilerleme eğilimindedir.

7) Yapısalcılar, toplumsal hayatın farklı düzlemleri arasındaki, örneğin ekonomik, siyasal ve ideolojik düzlemler arasındaki eşbiçimlilikler veya eşmantıkları (benzer düzenlilikleri) ortaya çıkartmaya çalışırlar. Onlar, ayrıca, bu düzlemler arasındaki bağlantıları dönüşüm kuralları olarak incelerler (Waters, 1994: 93-94).

Bu genel çerçeveden hareketle yapısalcıların;

a) aktörlerin mevcut yapılar içinde, kendi deneyimlerini dayandırdıkları öznel anlamları yeterince dikkate almadığı;

b) aktörlerin deneyimlere, bunların nasıl paylaşıldığına, bunlar arasındaki ilişkiselliğe ve nesnel-yapısal etkenlere nasıl tepki verdiklerine dair yetkin analizlerde bulunmadığı

c) aktörlerin pratik eylemlerinin örgütlenmesini sağlayan öznelliklerini gözden kaçırdığı söylenebilir.

Bourdieu de benzer gerekçelerle yapısalcılığın sınırlılıklarını ortaya koymaya çalışır. Bu çabayı en temelde, Bourdieu'nün Cezayir üzerine yaptığı etnografik incelemelerdeki keşifleri yönlendirmiştir. Burada onun özellikle yapısalcı analizlerin *zamansızlaştırılmış eylem kavrayışı* konusundaki yetersizliğine dair saptaması etkili olmuştur. Cezayir ekonomisinin kapitalist ve geleneksel sektörlerinde zamanın karşıt toplumsal kullanımlarını incelerken, “*pratiğin zamansallığını inşa ederek*” (1990: 170) yapısalcı anlayıştan uzaklaşmaya başlayan Bourdieu için “zaman” toplumsal mekânın

kavramsallaştırılmasının temel parçasıdır. Ne var ki yapısalcı yaklaşım bu temel parçanın önemini göz ardı etmektedir.

Bu kısa girişten sonra, Bourdieu'nün yapısalcılık eleştirisini irdelemeye, ilk olarak onun yapısalcılık tanımıyla başlayabiliriz:

Yapısalcılık veya yapısalcı ile sadece sembolik sistemler (dil, mit, vb.) içinde değil, toplumsal dünyada da, kendi pratikleri ve temsillerini düzenleyebilme ve sınırlayabilme kapasitesine sahip aktörlerin bilinçleri ve iradelerinden bağımsız nesnel yapıların varlığını kastediyorum (Bourdieu, 1989: 14).

Bu tanımlama, görüldüğü üzere, *ilk tahlilde* yapıların bireysel iradeleri kısıtladığına ve kuşattığına işaret eder. Ama hemen ardından Bourdieu temkinli bir biçimde, toplumsal eyleyicilerin düşünce, düşünme ve eylem kapasitelerini, toplumsal ve kültürel olguları *inşa etmekte* kullandıklarını ifade eder:

İnşacılıktan ise, bir yanda benim *habitus* diye adlandırdığım şeyi oluşturan algı, düşünce ve eylem şemalarını, diğer yandan, toplumsal yapıların, özellikle alanlar ve gruplar diye adlandırdığım şeylerin, dahası genellikle toplumsal sınıflar diye adlandırılan şeyin toplumsal oluşumunun (*social genesis*) var olduğunu kastediyorum (Bourdieu, 1989: 14).

Bu iki alıntı bir arada okunduğunda, Bourdieu'nün yapısal-inşacılıktan kastettiği şey daha da net anlaşılabilir: *insanlar toplumsalı mevcut yapıların paradigmatları içinde inşa ederler; ancak bu yapılar katı kısıtlamalar değildir, aksine birçok farklı toplumsal ve kültürel inşa malzemesiden oluşmaktadır.*

Buradan hareketle Bourdieu, bu iki kavrayış biçiminin düğüm noktasını açıklamak için *gramer* ve *dil* ilişkisini örnek verir: bir dilin grameri somut konuşmanın üretimini sadece gevşek bir biçimde kısıtlar; gerçekte o, yeni konuşma edimi türlerinin imkânlarını tanımlar. Aynı şekilde toplumsal ve kültürel yapılar da aktörlerden bağımsız olarak var olur ve onların davranışlarını yönlendirir. Fakat aynı zamanda yaratıcı eylemler için ve yeni toplumsal ve kültürel olgular için seçenekler, imkânlar ve yollar yaratırlar (Turner, 1991: 509).

Peki, Bourdieu başlangıçta eyleycilerin pratiklerinin “nesnel yapıları yeniden-üretme eğiliminde oldukları”nı açıkça ifade ettiği *Outline*’daki pratik-vurgulu çalışmasında yapısalcılıkla bariz bir ilişki içerisindeyken, daha sonra hangi noktalarda yapısalcılıktan uzaklaşmıştır? *Habitusun* ‘üretici kapasite’ siyle (Bourdieu, 1967: 151-164) ilgili, *habitusun* aktif, doğaçlamacı, yenilikçi ve yaratıcı doğasına vurgu niçin Bourdieu’nün 1980 sonrasındaki çalışmalarında daha da belirginleşmiştir? Bu bağlamda Bourdieu’cü bir analiz açısından “yapısalcı uğrak” ne anlam taşımaktadır ve sınırlılıkları nelerdir?

Bourdieu’ye göre yapısalcı teori her şeyden önce gerçeği özlerle değil, ilişkilerle özdeş kılan rasyonalist bir düşünce tarzını sosyal dünyaya uygulamaya çalışmıştır. Bu analiz türü, görünmez ilişkiler bütünü olarak gördüğü sosyal gerçekliği analiz etmek için önce nesnel ilişkiler ağına odaklanır (Bourdieu, 1989: 15-16). Bu doğrultuda “Yapısalcılık ve Sosyolojik Bilgi Teorisi” isimli makalesinde Bourdieu, empirik gerçekliğin unsurlar arasındaki –teorik modelde hipotetik fakat görünmez bir yapı olarak sunulan– ilişkilerin analogik bir yansıması olarak anlaşıldığı yapısalcı bir toplumsal teorisi geliştirmiştir. Bu yüzden, unsurlar arasındaki gerçek ilişkiler, bir ölçüde teorik yapının unsurları arasında kurulan teorik ilişkilerin analogik bir yansımasına indirgenir ve böylece dünyanın ontolojisi dünyanın yapısal bir epistemolojisine indirgenmiş olur (Vandenberghe, 1999: 39). Bu bağlamda, Bourdieu’nün, hocası Lévi-Strauss’un metodolojik yapısalcılığını reddetmekten çok, yapısalcı yöntemi, *bilimsel temsilin pratik bir prosedürü* olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü Bourdieu’ye göre, gözlenen olguların açıklanmasının en tutarlı ve en ekonomik yolunu veren mantıksal model “yapısalcı model”dir.

İşte tam da bu noktada Bourdieu toplumsal eyleyciler tarafından inşa edilen pratik modellerin ve bilişsel yapıların ontolojik ve empirik betimlemesi şeklindeki yapısalcı açıklama tarzını kabul etmeyi reddeder. Çünkü yapısalcıların, mantıksal modellere pratiklerin gerçek ilkeleriymiş gibi muamele ettiklerini iddia eder (Lizardo, 2008: 26-27). Bourdieu’nün yapısalcılığın nesnelciliğinden kopuşu, ‘skolâstik hata’ dediği şeyi, yani eyleycilerin kafasındaki teorik modellerin zihinsel olarak dönüştürülmesini içeren, meta-söylemler ve meta-pratikleri söylemler ve pratiklerin ilkeleri olarak alan hatalı bir yaklaşımı (*insanların ellerinde haritalarla yabancı bir*

şehirde sürekli dolaşan turistlere benzer biçimde davrandıklarını varsayan bir modeli) eleştirmeye giriştiğinde şekillenmeye başlar. Bourdieu bu konuda şu uyarıda bulunur:

Pratiği açık ya da zımni olarak mekanik bir tepki, önceden oluşturulmuş koşullarla doğrudan belirlenmiş, tamamıyla sonsuz sayıda önceden inşa edilmiş birliklerin, ‘modellerin’ veya ‘rollerin’ mekanik işleyişine indirgenebilir bir tepki olarak kabul eden bütün teorileri terk etmek zorunludur (Bourdieu, 1977: 73).

Çünkü Bourdieu’ye göre, yapısalcı bir analiz ‘durumlar’ın belirlenimsizliğini ve standart bağlamlarda kurallara mekanik bir biçimde uyan ve rollerini oynayan robotlar olmayan eyleyicilerin pratik yeteneklerini göz ardı eder. Normatif yaklaşımda kurallara uyma ve rolleri oynamanın yaratıcı bireylerin becerili adaptasyonları ve esnek doğaçlamalarını gerektirdiğinin unutulması gibi, yapısalcılık da eylemi sadece (insan beyninde veya kültürde yüklü) temel ilkelerin uygulanması olarak görür (Turner, 1991: 509). Bundan dolayı, ona göre, eyleyicilerin kapasitelerini ihmal eden mekanik yapısalcılıktan kurtulmak gerekir.

1.1.2. Bourdieu’nün Mikro-Sosyolojileri Eleştirisi

Randall Collins’in *Four Sociological Tradition* [Dört Sosyolojik Gelenek] eserinde “*gerçek bir benlikle ve onun doğrudan karşılaştığı konular akışıyla ilgili*” (1994: 244-245) sosyolojik yaklaşımlar bütünü olarak tanımladığı *mikro-sosyolojiler* Bourdieu’nün sosyolojisinin ikinci eleştirel noktasını oluşturmaktadır. Bu eleştiri hattının köşe taşları, tarihi ve belirlenimleri olmayan bir özne mitinden beslenen felsefi tarzıyla *sembolik etkileşimcilik* ve *fenomenolojik sosyoloji* gibi özneyle ilgilenen ve toplumsal dünyanın insan bilinci ve etkinliğiyle inşa edildiğini savunan teorik geleneklerdir.

Bourdieu, bu geleneğe ait tüm bakış açılarının ortaya koydukları çalışmaları “öznelci görüşün en saf ifadeleri” olarak görür. Ona göre, bu tarz yaklaşımlar, bilimsel bilginin “*sadece inşaların inşası olması nedeniyle, sağduyusal bilgiyle süreklilik içinde*”dir. Toplumsal gerçekliği aktörlerin olumsal ve sürekli yaratısı olarak gören bu analiz biçiminin iki temel kusuru vardır:

Birincisi, bu tür bir toplumsal marjinalizm, toplumsal yapıları, bireysel sınıflandırma edim ve stratejilerinin basitçe bir araya gelmesinin ürünü olarak görmekte, bu strateji ile edimlerin kalıcılığını, bu stratejilerin sürdürdüğü ya da karşı koyduğu nesnel oluşumların kalıcılığını açıklayamaz. [İkincisi ise] toplumsal gerçekliği toplumsal üretiminin niçin ve hangi ilkeye göre gerçekleştirildiğini açıklayamaz (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 19).

Bourdieu'ye göre toplumsal hayat ve mikro-sosyolojik yaklaşımların kilit kavramı olan *etkileşim* terimi, sembolik etkileşimcilikteki 'durumların tanımları'ndan veya etnometodolojideki 'açıklayıcı pratikler'den daha fazlasını içerir. Sembolik etkileşimcilikteki 'aktör' ve etnometodolojideki 'üye' kavramları, eyleyicilerin daima tikel gruplar ve sınıflar içinde sorumlulukları olduğunu kavramayı başaramayan "soyutlamalar"dır. Hâlbuki etkileşimler, her zaman tarihsel-toplumsal bağlamlar içindeki etkileşimlerdir ve bu bağlamların en önemlisi de *sınıfsal konum*dur. Etkileşimin bireyler arasında ortaya çıkma ihtimaline sahip böyle temel bir özelliği sınıfsal kökene göre değişir. Etkileşim bu yüzden yapı içinde gömülüdür ve yapı mümkün olan şeyi sınırlar (Turner, 1991: 513). Başka deyişle bu yaklaşımlar, yüz yüze etkileşim kalıplarını ve sosyal olarak inşa edilen anlam sistemlerini toplumsal düzenlemeler içindeki daha genel hiyerarşi ve egemenlik kalıplarıyla ilişkilendirmeyi başaramazlar. Eyleyicilerin açıklamaları üzerine inşa edilen mikro-sosyolojik teoriler, onların kendi toplumsal dünya anlayışlarını hiyerarşik olarak yapılanmış bir toplumsal uzay içindeki özel konumlarından hareketle sınıflandırdıklarını ve inşa ettiklerini unuturlar. Gerçekliğin inşasında kaynaklar eşitsiz dağıldığı için, eyleyicilerin tamamı dünyayı benzer koşullarda anlayacak ve etkileyecek eşit konumda değillerdir.

Bourdieu, 'yapısal-olmayan' bu daha yaygın etkileşimcilik eleştirisine ilâveten, mikro-sosyolojik akımların baş temsilcisi sembolik etkileşimciliğin eyleyicilerin pratiklerini açıklama ve anlama çabasında bilişsele çok fazla yaslandığını iddia eder. Dolayısıyla, öznelci olan bu yaklaşım(lar)da eyleyicilerin nesnel sınıf-temelli çıkarları olduğu unutulur. Bu ekseninde Bourdieu, Marx'tan, insanların sınıfsal bir konum içinde yer aldıkları, bu konumun onlara belirli çıkarlar sağladığı ve onların yorumlayıcı eylemlerinin çoğunun bu çıkarları meşrulaştırmak için tasarlanan *ideolojiler* oldukları düşüncesini ödünç alır. İnsanların 'durumları tanımları' ne tarafsız ne de masumdur, aksine onlar, çoğu kez, büyük ölçüde nesnel sınıfsal yapıların ve bu yapıların

yarattıkları içkin çıkar çatışmalarının bir parçası olan ideolojik silâhlardır (Bourdieu, 1977: 21).

Sonuç olarak buraya kadarki eleştirilerden hareketle şunu söyleyebiliriz: Bourdieu'nün mikro-sosyolojiler eleştirisi yapısal, kurumsal ve tekrarlanan dinamiklere *apriori* “epistemolojik ayrıcalıklar tanıma” şeklinde anlaşılmalıdır. Aksine bu eleştiri hattının içerimleri, toplumsal aktörü anlamlı bir sosyolojik inşaya dönüştürmek konusunda araştırmacıyı dikkatli olmaya çağırır. Toplumsal gerçekliği öznel-arası inşa edilen bir şey olarak gören bu yorumcu sosyoloji tarzları ne yazık ki, yapısal kısıtlamaları kavramlaştırmayı başaramamıştır. Bourdieu'ye göre, bu tek yanlı aktör yaklaşımı reddedilmeli ve bireysel eylemlerin toplumsal bağlamları açıklanmalıdır.

1.1.3. Bourdieu'nün Faydacılık Eleştirisi

Toplumsal eyleyicileri rasyonel, hesapçı ve kazancını azamiye çıkarmaya çalışan özneler olarak kabul eden faydacı ekonomik teörinin eleştirisi, Bourdieu'nün ekonomizme olan reddiyesini ve bu eleştiri doğrultusunda oluşturduğu sermaye analizini anlamak açısından temel bir önem arz etmektedir. Bourdieu'nün ekonomi “bilimi”nin metodolojik bireyselci, faydacı ve biçimsel varsayımlarına karşı çıkarak tesis ettiği ve en yalın haliyle karşımıza *Outline of a Theory of Practice*'de [Bir Pratik Teorisi Taslağı] çıkan “pratiklerin genel ekonomisi” yaklaşımı, 1958-1966 yılları arasında katıldığı yedi empirik araştırma üzerinden şekillenmiştir.

Bu çalışmalardan kronolojik bir şekilde kısaca bahsedecek olursak, söz konusu çalışmaların ilki Cezayir'de geleneksel ekonomik faaliyetlerin parçalanma ve kapitalist modernliğe geçiş sürecini inceleyen etnografik çalışmalardır. Burada Bourdieu, Cezayir'in yerli topluluklarında kapitalizm-öncesi İslam ve gelenek yönelimli mübadele, hane yönetimi ve karşılıklı ilişki biçimlerinin analizini yaparken “alternatif rasyonellikler”in inşa edilmesine ve kapitalizmin dayattığı rasyonalizmle ilişkilerine bakmıştır. Gelenekselliğin kapitalistleşmeyle aşınması ve Fransız köylülüğü içinde cereyan eden anomik ortamların analizini içeren “Béarn etnografisi” ise bu ekseninde gerçekleşen ikinci çalışmadır. “Piyasa ekonomisi”nin yayılmasının etkilerini, evlilik stratejilerini ve miras aktarımı üzerindeki sermaye dolaşımını analiz eden bu çalışmasından sonra, bir Fransız bankasının müşterilerinin farklı toplumsal niteliklerine

göre geliştirdikleri stratejilere odaklanan bir başka saha araştırmasına girişmiştir. Bourdieu'nün bu çalışmasının ana omurgasını kredi arz-talebini inşa eden sosyal etkileşimin dinamiklerini analiz etmek oluşturur. Ardından Bourdieu farklı sermaye türleri üzerine eğilmeye başlar ve okul sistemindeki eşitsizliklerin ekonomik ve sosyal belirlenimlerini keşfetmeye çalışır. Ailelerin çocuklarına aktardıkları statü, sınıf değerleri, kültürel hiyerarşiler, pratikler üzerinden okul sisteminde korunan bu eşitsizlikler analizi 68 kuşağının büyük ilgisini çekmiştir. 1965'teki "Kodak İncelemesi" fotoğraf çekme pratiğinin kültürel ve sınıfsal belirlenimleri üzerine bir çalışmadır. Estetik yargının, fotoğrafın toplumsal kullanımlarına ve kültürel kaynakların dağılımına göre şekillenmesini inceleyen bu analizden sonra ise Darbel ile birlikte ilk kez matematiksel/ekonometrik modelleme ile kültürel pratiklerin dağılımını incelediği 1966 Müze araştırmasını yapmıştır. Ardından dönemin makro-iktisatçıları ve diğer *Centre de Sociologie européenne* sosyologlarını karşısına alacağı 1965 "Arras Kolokyumu" olarak bilinen ve küresel ekonomik dönüşümlerin Fransa'daki etkileri ve büyüyen ekonomide sosyal eşitsizliklerin yeniden üretimi hakkındaki çalışmasını yapmıştır (Lebaron, 2003: 552-554).

Bu yedi çalışma aracılığıyla Bourdieu, ekonomik indirgemeci çerçeveyi altüst eden ve ekonomik olan-olmayan ayrımını reddettiği yapısal-inşacı bir çerçeve geliştirir. İktisat biliminin ortodoks versiyonu, insan faaliyetlerinin iktisadi mantığa indirgenemeyecek bir mantık düzenine sahip olduğunu göremez (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 109). Bu bağlamda faydacı ekonomik teorilerin savunucularının temel hatası, eyleycinin pratiklerini rasyonel biçimde sunması değildir; daha çok, rasyonalite ve çıkarları refleksif ve kazanç arayışındaki insanların sağladıkları dolaysız maddi kârlar ile sınırlandırmasıdır (Wacquant, 1989: 43). Dahası, ortodoks ekonomik yaklaşım, sadece rasyonel-bireysel çıkarlara dayalı rekabet ve mübadele ilişkilerini tanıdıkça, bu ilişkilerin daima sembolik malların mübadelesi ile içiçe gerçekleştiğini, eşitsizliğin ve tahakkümün doğallaştırılmasının bu sembolik ekonomi aracılığıyla mümkün olduğunu görmezlikten gelir. Ekonomist anlayışın kavramsallaştırdığı tek çıkar, kapitalizmin gelişimi ile tarihselliği inşa edilmiş olan, insanlar arasındaki nakit ve kredi dolaşımına bağlı olan çıkardır. Bourdieu'nün bu indirgemeciliğe cevabı, ekonomik olan ve olmayan ayrımını reddeden, kültürel ve sosyal çıkarların mücadelesini de analize katan, bütünsel bir yaklaşımdır (1977: 178). Yani Bourdieu'ye göre, pratikler, sadece ekonomik çıkarların değil, bazen bunlarla çatışan sembolik

çıkarların da analize dâhil edildiği genel bir ekonomi anlayışı içinde kavranmak zorundadır. Böylece bu yorum,

Weber'in fikri mallar ve fikri çıkarlar düşüncesi üzerinde Marksist bir değişiklik yapmayı sağlar ve ekonomik hesaplılığı ayırım gözetmeden maddî mallar kadar sembolik olanları da içerecek biçimde tüm mallara genişleterek, bir kültürel mallar ekonomi-politiği olduğunu göstermeyi amaçlayan genel bir ekonomik sembolik mallar teorisinin temellerini atar. Marx'ın Marx-dışı bir okumasının yapıldığı –ve Mannheim'in habercisi olduğu– bu tamamen materyalist Weber okumasının bir sonucu olarak, ekonomi-dışı, hatta ekonomi-karşıtı sektörlerin, örneğin dinin ekonomik bir yorumu yapılmaya, maddî mallara karşı bilinçli ve belirgin ilgisizliğin, aktöre (bir pay sağlaması anlamında bu çıkarla bilinçli olarak ilgilenmediğinde bile), her zaman şu veya bu şekilde bir getiri sağladığı gösterilmeye çalışılır (Vandenbergh, 1999: 55).

Ekonomist mantık çerçevesinde her çeşit kazanç veya maliyetin hesaplanması olarak kavranan öz-çıkar kavramı Bourdieu'nün oluşturduğu çerçevede anlam değişikliğine uğramış ve maddî ve sembolik bütün mallardan, aranılacak kadar değerli ve nadir bulunan şeylere, oradan da bir çift güzel söz, gülümseme, tokalaşma veya omuz silme, iltifat ya da ilgi, meydan okuma, hakaret, onur, itibar, güç veya keyfe kadar uzanan bir anlam kazanmıştır (1977: 178).

Tüm bunlardan hareketle Bourdieu'nün “pratiklerin genel ekonomisi” teorisini üç ayrı argümanda toplayabiliriz:

- a) Maddî çıkarlar ve sembolik çıkarlar birbirine indirgenemez;
- b) Ekonomik sermaye ve sembolik sermaye, farklı işleyiş ve birikim mantığına bağlı, birbirine dönüşebilir iktidar formları olsalar da, birbirinden farklıdır;
- c) Modern toplumda kültürel alandaki pratiklerin pek çoğunu içeren belirli pratiklerin zeminini teşkil eden ekonomik veya sembolik öz-çıkar mantığı hatalı bir biçimde “çıkarsızlık mantığı” olarak yanlış algılanmaktadır (Brubaker, 2004: 40).

Bu üç tez ışığında, Bourdieu'e göre toplumsal pratiklerin özel oyun alanlarının koşullarına uyumlu oldukları da söylenebilir. Örneğin, bilimde en üst kültürel kârlar sağlayanlar en 'tarafsız' ve 'saf' araştırmacılarıdır. Ekonomik alışveriş dışındaki toplumsal alanlarda çoğu kez en üst karları sağlayan şey 'çıkarlar'ın yapısal bir *reddi*dir. Güvenilir tarafsızlığın sağladığı masumiyet en kazançlı pratiktir (Turner, 1991: 514). Özetle, Bourdieu'de "çıkarlarını kollamak" kavramı iktisatçıların hedef-yönelimli rasyonel eyleminden oldukça farklıdır. Faydacılığın dayattığı amaçlar-araçlar çerçevesi reddedilmelidir. Eyleyici, bedenselleştirdiği yatkınlıkları üzerinden çıkarlarını kollamaya çalışırken sahip olduğu düşünümsellik kapasitesi, yani kişinin kayıtsız bir konumdan oynadığı çıkar oyununu tanımlayabilme yeteneği, ileriki kısımlarda detaylandıracağımız üzere, toplumsal konumuna ve alanın yapısına göre değişir.

1.2. İlişkilci Sosyolojik Yaklaşımın Parametreleri

Önceki kısımda Bourdieu'nün teorik konumunu netleştiren üç eleştirel tutumu sırasıyla inceledik. Bu teorik muhasebe sürecinin sosyal bilim literatüründeki bir diğer karşılığı "ilişkisel sosyoloji" olarak anılan *teorik yaklaşımlar bütünü* olmuştur. Bütünü diyoruz, zira yapısal-inşacı araştırma programıyla yakından bağlantılı, belli dertleri ortak olan farklı pek çok "ilişkilci yaklaşım"dan bahsedilebilir. Bourdieu'nün dışında Edward Palmer Thompson, Norbert Elias, Georg Simmel, Andrew Abbott, Charles Tilly, Michael Mann gibi pek çok farklı açıdan ilişkisel dünya görüşüne derinden bağlı düşünür sayabiliriz. Ancak burada, sadece Bourdieu'nün özcü olarak nitelediği "yanlış okuma tarzları"na dönük eleştirisinden hareketle inşa ettiği ilişkilci sosyolojinin ana hatlarını formüle etmeye çalışacağız. Zira "ilişkilcilik", yapısal-inşacı araştırma programının kurucu ilkesi olup, bu özgün yaklaşımı anlamamız açısından hayati öneme sahiptir. Bunun için ilk önce öznelci ve nesnelci bilgi tarzları arasında kurulan karşıtıklara dönük Bourdieu'nün yürüttüğü argümantasyonu birtakım eleştirel kayıtlarla ele alacağız. Ardından Bourdieu'nün bu zemin üzerinde inşa ettiği kavramsal repertuarını tezimizle olan bağlantılarını da dikkate alarak inceleyeceğiz.

Toplumsal dünyanın gerçek bilimsel bilgisinin geliştirilmesi önünde temel bir engel olarak gördüğü 'özcülük', 'realizm' veya 'kendiliğindenci' bilgi teorisi olarak adlandırdığı teorik çerçeveleri sürekli olarak eleştiren Pierre Bourdieu, sosyal analizlerde epistemolojik önceliği özsel kategorilere değil, "ilişkiler"e veren *ilişkilci*

bir yaklaşımı tercih etmiştir. Bu yaklaşım, Bourdieu'ye göre bilimsel araştırmalarda nadiren kullanılmakta olan bir analiz tarzı olup, özcü yaklaşımın anti-tezi olarak yapılandırılmıştır. Bourdieu açısından, bu yaklaşımın sosyal bilimciler tarafından tercih edilmemesinin temel nedeni, toplumsal dünyanın ne parmakla gösterilebilen ne de elle dokunulabilen, ancak bilimsel çalışma ile elde edilen *nesnel ilişkilerden* çok, grup, birey vb. özsel “gerçeklikler”i ele alan sıradan düşüncesinin rutinine karşı çıkmasıdır.

İlişkisel bakış açısı, her şeyden önce toplumsal eyleyicilerin bedenine ve eylemde buldukları durumların yapısına kazılı gizilgüçleri dikkate alan bir eylem felsefesi olarak kabul edilmeli ve bu yaklaşımın kilit noktası, nesnel yapılar (toplumsal alanların yapısı) ile ileriki sayfalarda ayrıntılı olarak ele alacağımız *habitus*'un yapıları arasındaki çift yönlü ilişkide aranmalıdır. Bu felsefe, eyleyicilerin pratiği açıklamak konusunda göndermede buldukları dile kaydedilmiş antropolojik önvarsayımları tamamen eleştirir. Eyleyicileri “etkin” ve “eyleyen” şeklinde değerlendirerek, onları yapının basit gölge-görüngülerine (*epifenomen*) indirgemeyi reddeden bu bakış açısı, belli bir yapısalcılığın radikal tezlerine de karşı çıkar. Bir başka deyişle, bu eylem felsefesi, kendini, bilimsel söyleme araştırılmadan dâhil edilen kavramlarla (“özne”, “edimci”, “güdülenim”, “rol” vb.) ve sosyal olarak inşa edilmiş bir dizi karşıtlıkla (birey-toplum; bilinç-bilinçdışı; çıkar güden-çıkarcı gütmeyen) bağlantısını kopararak kanıtlar.

Ancak, toplumsal eylem ve tarihsel değişim hakkındaki ilişkisel görüş, en kullanışlı şekilde bu görüşün tersi olan özcü yaklaşımla karşılaştırılarak tanımlanabilir (Emirbayer, 1997: 282). Bilim felsefecisi Ernest Cassirer'in “*tözsel kavramlar*” ile “*işlevsel ya da ilişkisel kavramlar*” arasındaki ayrıma göndermede bulunan Bourdieu, her fırsatta, karşı çıktığı “*tözselci*” okuma tarzının, her bir pratiği (mesela golf oynama pratiğini) ya da her tür tüketimi (mesela Japon mutfağını), ikame edilebilir pratiklerin evreninden ayırıştırarak, *kendinde ve kendi için* ele aldığını ve toplumsal konumlar ile pratikler arasındaki tekabüliyeti “mekanik bir ilişki” olarak kavradığı uyarısında bulunur. Bourdieu'nün deyişiyle, özcü toplumsal gerçeklik anlayışı “*doğrudan gündelik deneyimin sezgisinin sunduğundan başka hiçbir gerçekliği kabul etmeyen*” bir epistemolojidir (1987: 3).

Dolayısıyla özcü okuma “gündelik duyu-deneyimin ve özelde bireylerin gerçeklikleri”ne odaklanır ve “özlere” ilişkiler üzerinde “ayrıcalık tanır”, zira “o eyleyicilere yüklenen –meslek, yaş, cinsiyet, vasıflar gibi– özellikleri onların içinde ‘eyledikleri’ ilişkilerden bağımsız *güçler* olarak alır” (Bourdieu, 1984: 22). Bireyler ve grupların niteliklerini toplumsal ve tarihsel bağlamlarından kopararak şeyleştirme eğiliminde olan bu düşünme tarzının sosyal teorideki izdüşümleri ise önceki kısımda kısmen değindiğimiz pozitivism, fenomenoloji ve hümanist/varoluşçu ‘özne felsefesi’ gibi farklı yaklaşımlardır.

Bu tarz teoriler, belirli bir toplumun belirli bireyelerine ya da gruplarına özgü etkinlik ya da tercihlerin, değişmemek üzere bir tür biyolojik ya da kültürel öze kazanmış özsel özellikler olarak ele alınmasına yol açmasının yanı sıra, farklı toplumlar arasında değil de aynı toplumun birbirini izleyen dönemleri arasındaki karşılaştırmalarda da aynı hatalara götürür. Bourdieu’ye göre, özsel araştırma mantığını reddeden sosyologlar, bu sayede, örneğin, tenisin bugün artık eskiden olduğu gibi sadece egemen konumlarla bir arada düşünülmeceği olgusunda önerilen modelin yadsınmasını görürler (Bourdieu, 2006).

Bu doğrultuda, örneğin Bourdieu’nün sosyal sınıf çalışmaları açısından bir dönüm noktası sayılan *Distinction* [Ayrım] adlı eserinde veya *State Nobility* [Devlet Soyluluğu] çalışmasında inşa ettiği teorik modeller “büyük boy teori”ye [grand theory] karşılık gelen yöntemsel ilkelerle örülmemiştir. Aksine, Bourdieu’nün bu eserde devreye soktuğu tüm kavramlar (alan, habitus, sermaye, doksa vb.), zaman ve mekân içinde konumlanan bir sorunsal, yani nicel ve nitel, istatistiksel ve etnografik, makro-sosyolojik ve mikro-sosyolojik birçok gözlem ve ölçüm yöntemini harekete geçiren, teorik ve pratik bir araştırma dâhilinde uygulamaya konulan ve sınanan kavramlardır.

O hâlde, Bourdieu’nün bilimsel projesine temel dokusunu kazandıran ana prensip, yapıtlarının, toplumsal dünyanın en derin mantığının, ancak ve ancak tarihsel olarak konumlanan ve zamanı belli olan empirik bir gerçekliğin içine daldığımız takdirde kavranabilir olmasıdır. Bu, “ilişkisel düşünme”yi gerektiren bir çabadır. Bourdieu açısından sosyal bilimler, kültürel ve toplumsal ilişkileri modern geometrinin kendi inceleme konusunu ele almasına benzer biçimde incelemelidir. Tıpkı geometrik sayılar içindeki noktalar ve çizgilerin önemlerinin, tek tek elementlerin için

özelliklerinden ziyade, onlar arasındaki ilişkilerden kaynaklanması gibi, toplumsal hayat modelleri de bu çerçevede inşa edilmelidir (Swartz, 1997: 61-62).

Bundan dolayı ilişkişelci perspektif, Nicos Mouzelis'in de belirttiği gibi, incelemelerde önceden bir analiz birimini (birey, devlet, toplum vb.) merkeze koymayı reddeden bir epistemolojik tavır olarak özetlenebilir. O bireye karşı toplum veya devlet-toplum karşıtlığı gibi yaygın ikilikleri reddeder. Bu anlamda bir toplumsal bütünü katılımcısı; bir birey, grup, devlet, örgüt, piyasa güçleri olabilir. Bunların hepsi bir oyunun katılımcıları olarak, bir başka deyişle eyleyiciler olarak konumsal öznitelikleriyle analiz edilebilir. Analiz edilen alanın yapısına ve niteliğine göre aktörleri de farklılaşabilir (Mouzelis, 1995: 100-102).

Şimdi tam da buradan hareketle, sosyal bilimler alanında yapay bölünmelerin yarattığı bütün karşıtlıkların en temel olanı ve en zarar vereni *öznellik* ve *nesnellik* arasında kurulan karşıtlığı aşma noktasında Bourdieu'nün önerilerine geçebiliriz.

1.2.1. Öznellik ve Nesnellik Arasında Bir “Pratik Teorisi”

Burada ilk olarak Bourdieu'nün ‘öznelci’ ve ‘nesnelci’ bilgi biçimlerine olan teorik itirazları ele alınacak, ardından onun bu iki bilgi biçimini ‘genel pratikler bilimi’ olarak adlandırdığı daha genel bir çerçeve içinde nasıl birleştirmeyi önerdiği gösterilmeye çalışılacaktır. Bu kısım, özellikle bir sonraki bölüm olan Bourdieu'nün özgün kavramsal repertuarını anlamamız açısından faydalı olacaktır. Çünkü Bourdieu'nün “alet kutusu”, ilişkişel bir perspektif zemininde, sosyal bilimleri örseleyen öznelci-nesnelci dikotomisini aşma çabasının kavramsal karşılıkları olarak tasarımılanmıştır.

Rogers Brubaker Bourdieu'nün klâsik sosyal teoriyle ilişkişisini irdelediği makalesinde, “öznel” ve “nesnel”e özgül anlamlar yüklediği anda bu ikili arasındaki geleneksel sorunun “sözde” bir sorun olmaktan çıktığını iddia ederek, öznellik-nesnellik dikotomisi açısından sekiz ayrı “problem alanı” belirler:

1. Birinci problem alanı, toplumsal hayatın bilişsel, sembolik ve anlamsal yanları ile toplumsal dünyanın maddi unsurları arasındaki ilişkinin niteliğine dairdir. Bu bağlamda, “öznellik” idealizme, “nesnellilik” materyalizme işaret eder.

2. İkinci alan, toplumsal hayatın ekonomik ve ekonomik-olmayan (özellikle kültürel) yanları arasındaki ilişkiye dairdir. Bu ilişki dolayımında “nesnellilik”, hedeflenen çıkarların ekonomik çıkarların basit bir gölge-görüngüsü olduğunu, ekonomik gücün sosyal statünün kaynağı olduğunu ve toplumsal olguların “son kertede” maddi üretim ve değişimin katı mantığı tarafından belirlendiğini varsayan “ekonomizm”e karşılık gelir. Bu hat üzerindeki “öznelci” yaklaşımlarsa ekonomik çıkarlar karşısında hedeflenen çıkarların özerkliğine, yani ekonomik olmayan kaynaklar ile güç ve ayrıcalıkların kullanım biçimlerinin özerkliğine vurgu yapmaktadır.

3. Üçüncü problem alanı, toplumsal eyleyicilerin algı kapasitelerine gönderme yapmadan, toplumsal hayata ilişkin dışarıdaki gözlemcilerin inşa ettikleri teorik bilginin nesnel geçerliliği ile eyleyicilerin toplumsal hayatı temsillerinin ve algılamalarının öznel kesinliği arasındaki ilişkiyle ilgilidir.

4. Bir diğer problem alanı, eyleyicilerin “içinde” ve dışında olanlar arasındaki ilişkiye dairdir. Burada, “öznellik” metodolojik ve ontolojik bireyciliğe işaret ederken, “nesnellilik” işlevselcilik ve yapısalcilik gibi zıt çok çeşitli teorik konumlara gönderme yapmaktadır.

5. Toplumsal nedenselliğin amaçlı ve mekanik biçimleri arasındaki ilişki ise beşinci problem alanını oluşturmaktadır. Bu çerçevede nesnellilik bireylerin yapısal belirlenimlerin oyununa maruz kalmış nesnel ilişkilerin taşıyıcısı olduğunu iddia ederken, öznellik nedenlerden çok “eyleyen öznel”e odaklı rasyonel birey teorisi geliştirir.

6. Altıncı problem alanı doğrudan bilim adamlarının ve eyleyicilerin düşüncelerinin epistemolojik statüsüne ilişkin olanıdır. Bu bağlamda, “nesnellilik”, eyleyicilerin düşüncelerinin epistemolojik açıdan “güvenilmez” olması nedeniyle bilim adamlarınca devre dışı bırakılması gerektiğini savunurken, “öznelci” yaklaşımlar

bilimsel düşüncelerin bizzat eyleyicilerin düşüncelerinden hareketle inşa edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

7. Bir diğer önemli problem alanı, toplumsal hayatın formelleştirilmiş teknikler aracılığıyla bilimsel olarak kavranabilen ve kavranamayan yanları arasındaki ilişkiye dairdir. Burada “nesnelcilik” işlemselleştirilebilir tekniklere sarsılmazcasına güvenen pozitivizm veya empirizm tarafından temsil edilirken, “öznelcilik” toplumsal gerçekliği deneyimlendiği biçimde anlama potansiyeline sahip informel teknikler lehine formel bilimsel tekniklerin reddedilmesini içerir.

8. Son problem alanı toplumsal hayatı gözlemleyen bilişsel ilgileri ile katılımcının pratik ilgileri arasındaki ilişkiye dairdir. En basit hâliyle nesnelcilik mağrur bir bilimcilik önerirken, “öznelcilik” epistemolojik anlamda kuşkuculuk ve rölativizm önermektedir (Brubaker, 2004: 35-38).

Brubaker’in bu gayet açıklayıcı “özne-nesnel dikotomisi”nden hareketle saptadığı problem alanlarının sorunsallaştırılması bir bütün olarak Bourdieu’nün sosyolojik projesinde de içkindir. Buradan hareketle konuyu tartışmaya, Bourdieu’nün *The Logic of Practice* [Pratiğin Mantığı] adlı eserinin giriş kısmından bir alıntıyla başlayabiliriz:

Bilginin bu iki koşulu (*modes*) [öznelci ve nesnelci bilgi kiplikleri] arasındaki karşıtlığı aşmak için, hem bilginin teorik koşullarının hem de sosyal dünyanın sıradan deneyimlerini içeren bilginin pratik koşullarının önvarsayımlarını ortak bir biçimde reddetmek gerekir. Bu, bir yandan dünyanın öznel deneyimine bir yandan da deneyimin nesnel koşullarının nesneleştirilmesine refleksif dönüşü mümkün kılan epistemolojik ve sosyal koşulların eleştirel bir nesneleştirilmesini gerektirir (1990: 25).

Eğer bu nesneleştirme işlemi gerçekleştirilmezse, sosyologlar kısmî ve parçalı toplumsal bir gerçeklik anlayışı sunmanın dışına çıkamazlar. Bu bağlamda, Bourdieu’nün meta-kuramı, “*onun ‘nesnelciliğe karşı öznelcilik’ başlığı altında ele aldığı bir dizi probleme referansla inşa edilmiştir*” (Brubaker, 2004: 33). Toplumsal gerçekliğe yaklaşım açısından her iki perspektifi de sorunsallaştıran Bourdieu’nün bütün entellektüel üretimi bu çatışkidan *çıkış yolunu arayış* olarak özetlenebilir. Daha

açık bir ifadeyle Bourdieu nesne ile özneyi, maddi olan ile sembolik olanı ayırmayı reddeden Kartezyen-karşıtı bir ontoloji temelinde, sosyolojinin öznelci ve nesnelci uğraklarını kapsayabilen genetik bir yapısalcılık tesis etmeye çalışır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 15).

Bu tarz bir yapısalcılık anlayışı, bir taraftan genel mekanizma ve yapılar üzerine düşünmemizi ve toplumsalın ortakduyusal [gündelik] kavranışının ötesine geçmemizi sağlayabileceği gibi, diğer taraftan nesnelci bakış açısının, eyleyicilerin toplumsal gerçekliğe müdahalesini ihmal eden problematik karakterini açığa vurur. Çünkü nesnelci paradigma, eyleyiciyi pratiğin açıklanmasından dışlamakla kalmaz, aynı zamanda onu sadece yapısal belirlenimlere cevap veren bir makineye indirger.

Bourdieu *Logic of Practice*'te, bireysel bilinç ve iradeden özerk nesnel düzenliliklerin inşasında, nesnelciliğin “kendisini ‘ussallaştırma’, ‘ön-hüküm’ veya ‘ideolojiler’le donatan pratik bilgiyle beraber az veya çok açık temsilleri reddederek, kuramsal bilgi ve pratik bilgi arasında radikal bir kopuş ortaya koyduğu”nu ifade eder (1990: 26). Buna karşılık, öznelcilik eyleyicilerin hayata ilişkin verdikleri sosyal anlama odaklanmak suretiyle, toplumsal gerçekliğin yeniden-üretiminde pratiğin önemine dikkat çeker. Ancak, bu anlayış eyleyicilerin inançlarını, faaliyetlerini ve davranışlarını koşullandıran nesnel gerçekliğin etkisini yadsımaya eğilimlidir. Çünkü bu görüşün temelinde yatan fenomenolojik bakış, bizi bütün insan faaliyetlerinin aklî veya bilinçli bir tercihin ürünü olduğu sonucuna götürür. Bu yüzden Bourdieu açısından öznelcilik, “belirli bir biçimde toplumsal dünyanın ‘yaşanmış’ deneyimini, yani apaçık, ‘üzerinde düşünülmeden kabul edilmiş’ olarak dünyanın kavranışını karakterize eden şeyin tanımının ötesine geçemez” (1990: 25). Dolayısıyla, bu perspektif iki önemli nesnel oluşumların kalıcılığını ve gerçekliğin sosyal inşasının niçin ve hangi ilkeye göre gerçekleştirildiğini açıklayamaz (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 19).

Bourdieu'nün sosyolojisi toplumsal gerçekliği, hem toplumsal evreni inşa eden yapıları hem de zihinsel ve bedensel şemaları kapsayan “çifte hayat”ı içinde keşfetmeye çalışır. Bu yüzden çalışmalarının bütününde, kuram ve empirik araştırma, sembolik mallar ve maddi mallar, “sosyal temele sahip ancak bilimsel temelden yoksun” makro ve mikro analiz düzeyleri arasındaki çatışmaları ele alır. Bu tarz karşıtlıklarla ilgili sorunlar yalnızca felsefi bir problem teşkil etmez, çünkü bunlar aynı zamanda politik bir

problemdir. Bourdieu söz konusu epistemolojik dikotomileri aşma sürecinde, pratiğe, yani “yapıların ve habitus’un, tarihsel pratiğin nesneleşmiş ve kurumlaşmış ürünlerine, *opus operatum* ve *modus operandi*’nin diyalektik konumuna” (Bourdieu, 1990: 52) müracaat eder. Pratiklerin ekonomisine odaklanırken, “epistemolojik önceliği”, “özelci anlama yerine nesnelci kopuşa” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 20) verir. Farklı eyleyicilerin farklı noktalara dağıldığı toplumsal uzay, en temelde, alanın yapısı ve tahakküm ilişkileri ile sembolik şiddeti içermesi nedeniyle eyleyicilerin eylem olanaklarını kısıtlamaktadır. Bu yüzden bireysel deneyim pratikleri, öğrenme ve yeniden-inşa kuramın soyut sınırlılıklarıyla özümsemez. Bu noktada Bourdieu öznellik-nesnellik karşıtlığını aşmak için “genel pratikler bilimi” olarak adlandırdığı metodolojik bir düşünme modeli geliştirir. Birinci adım toplumsal pratiklerin nesnelci bilgisinden kopuşu, ikinci adımsa nesnelci açıklama tarzından kopuşu gerektirir (Swartz, 1997: 56).

Bourdieu empirik araştırmayı bu epistemolojik model aracılığıyla tasarlar. Ona göre, epistemolojik edimin mantıksal bir düzeni vardır. Sosyal bilimci ilkin ortak-duyusal, özelci bilgiye karşı sosyal olguyu “ele geçirmeli”dir. Böylece sosyolog, mikro-düzey deneyimlerin ardında yatan “mantık”ı da ortaya çıkarabilir. Özelci-nesnelci dikotomisinin sosyal bilimlerde birkaç farklı kılıkta sergilendiğini düşünen Bourdieu’nün bu kutuplaşmayla ilişkilendirdiği sorunlar, yaklaşımlar, etiketler ve teorisyenler seçmesini David Swartz oldukça öz bir biçimde şöyle tablolaştırır (1997):

TABLO 1. Özelci/Nesnelci Dikotomisi	
<i>Nesnelcilik</i>	<i>Öznelcilik</i>
Lévi-Strauss	Sartre
Hegel	Kant
Saussure	Cassirer
Durkheim	Sapir
Marx	Whorf
Yapısalcılık	Varoluşçuluk
Teorisizm	Fenomenoloji
İşlevselcilik	Etnometodoloji
Marksizm	İdealizm
Sol Sosyolog	Muhafazakâr Sosyolog
Ekonomik	Ekonomik Olmayan
Madde	Fikirler
Kendi Halinde Sınıflar	Kendisi İçin Sınıflar

Toparlayacak olursak, Bourdieu bu ‘entellektüel nirengi’ noktası sayesinde söz konusu ayrımı farklı teorik ve metodolojik sorunlara referansla ve çeşitli biçimlerde kullanır. Sonuçta Bourdieu sosyal bilimlerdeki bu yapay karşıtlığın her iki yanının da toplumsal hayat hakkında önemli kavrayışlar sunduklarına, ancak bağımsız olarak ele alındıklarında çarpık olarak kaldıklarına inanır.

1.3. Bourdieu’nün Kavramsal Repertuarı: Siyaset Araştırmaları İçin Çok-Boyutlu Alternatif Bir Kavramsal Çerçeve Denemesi

Burada sadece Bourdieu’nün kavramsal yaklaşımının sistematik bir metin yorumlamasına girilmeyeceğini baştan belirtmemiz gerekir. Buradaki temel kaygı, yapıdan alana, kuraldan strateji ve habitusa, rasyonalite vektörü olarak çıkar kavramından *illusio*’ya değin Bourdieu’nün kavramsal dünyasını, tezimizle olan bağlantısını göz ardı etmeden, “*Bourdieu’nün kavramsal düzeneğini siyaset araştırmalarında nasıl kullanabiliriz?*” sorusunu aydınlatarak ele almak olacaktır. Bourdieu’nün kavramsal repertuarını siyaset sosyolojisi araştırmalarına aktarmanın iki açıdan yararlı olabileceği düşünülebilir. Birincisi, bir önceki kısımda detaylı olarak tartıştığımız gibi, Bourdieu’nün öznelcilik ve nesnelcilik arasında köprü kurma çabasının ürünü olan ve birbiriyle diyalektik bir ilişki içerisinde tasarımılanan bu kavramlar bütünü siyaset sosyolojisi alanına epistemolojik ve metodolojik açıdan *potansiyel bir katkı* sağlayabilir. İkincisi ise siyasete dair araştırmalarda Bourdieu tarafından inşa edilen bu kavramsal araçların söz konusu alana adaptasyonunun sağlanmasıyla siyasal alanın çok-katmanlı yapısını ve aktörlerin öznelliklerini *realist bir formda* tahlil etmenin önü açılabilir.

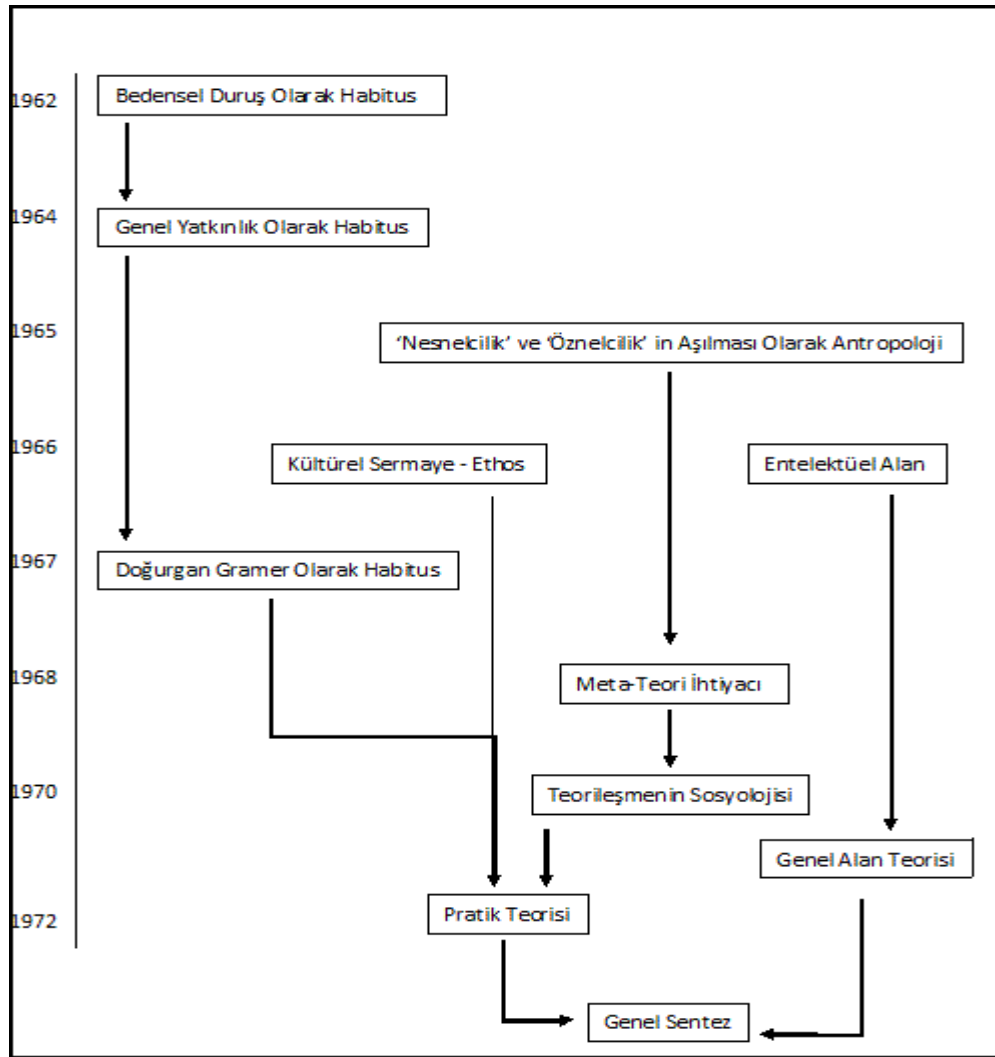
Bu çerçevede ilk olarak Bourdieu’nün kavramlarının, toplumsal gerçekliğin (Bourdieu’deki hâliyle *toplumsal uzay* kavramlaştırmasının) hangi derin katmanına karşılık geldiği ele alınacaktır. Ardından sırasıyla toplumsal uzay, sermaye ve yatkınlık, habitus ve alan kavramlarının tasvirine girişilecektir.

1.3.1. Toplumsal Gerçekliğin Kompleksliğine Uygun İlişkisel Kategorilerin İnşası

Bourdieu sosyolojik üretiminin başlangıcı olan Cezayir çalışmasından (1958) itibaren, özgün bir sosyolojik yaklaşım için, ilişkisel ve tutarlı bir kavramsal kategori dizisi inşa etmeye çalışmıştır. En temelde *teori* ile *empirik olgu* arasında bir denge kurma amacını taşıyan bu kavramsal çerçeve, Bourdieu'nün yapıtının bütününe bakıldığında aşamalı bir şekilde ve genellikle yaptığı saha araştırmalarına referansla geliştirilmiştir. 1960'ların başında, Kabil toplumundaki akrabalık ilişkilerini analiz ettiği sıralarda, Levi-Strauss'un yapısalci nosyonlarını kullanırken, eyleyici ve yapılar arasındaki ilişkilerin yapısalci teorinin sergilediğinden daha kompleks bir görünüme sahip olduğunu keşfeden Bourdieu kendi kurucu kavramlarını sürekli olarak sınamaya açık ve esnek bir biçimde inşa etmiştir. Bourdieu'ye göre, sosyologun analiz edeceği toplumsal gerçeklik oldukça kompleks bir yapı arz etmekteyse, onu açığa çıkarmak için kullanılacak kavramların da o denli kompleks bir düşünme tarzını teşvik etmesi gerekir.

Ne var ki, Bourdieu'nün kavramsal araçlarının belirsizliği pek çok sosyolog tarafından eleştireye tabi tutulmuştur. Bourdieu her ne kadar bu eleştirileri kısmen kabul etse de, kavramlarının “boşlukta asılı duran” kavramlar olmadığını, empirik araştırmalara temel teşkil ettiğini, kavramsal repertuarının bir *araştırma tasarımı* oluşturduğunu ve söz konusu belirsizliğin empirik alanda giderilebileceğini ileri sürer. Başka deyişle, Bourdieu'nün sosyolojisinde kavramların içerikleri ancak sistemsel ve empirik olarak sistematik bir biçimde kullanılmak üzere tasarlanmışlardır. Ona göre habitus, alan ve sermaye gibi kavramlar ancak birlikte ele alabildikleri teorik bir sistem içinde anlamlıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 80).

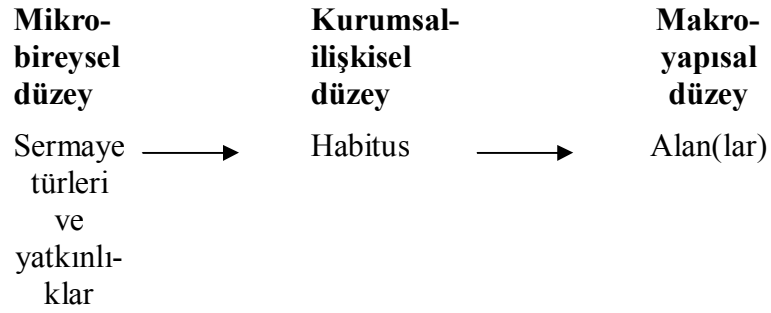
Örneğin aşağıdaki tablo, Bourdieu'nün kavramsal repertuarındaki temel kavramlardan biri olan *habitusun* yıllar içerisinde, empirik araştırmalarının sağladığı keşiflerle nasıl semantik bir dönüşüme uğradığını açık bir biçimde göstermektedir.

Tablo 2 Bourdieu'nün Kavramsal Modelinin Soykütüğünün Basitleştirilmiş Şeması (Heilbron, 2009: 28)

Dolayısıyla, Bourdieu sosyolojik araştırmalarında kendi realist projesini uygulanabilir hâle getirmek ve bu sosyal analiz tarzını kurumsal fenomenlerin çok-katmanlı analizine dönüştürebilmek için, mikro-bireysel düzeyde *sermaye* ve *yatkınlık* kavramlarını, kurumsal-ilişkisel düzey açısından *habitusu* ve analiz makro-yapısal düzeyi için ise *alan* kavramını inşa etmiştir (Özbilgin ve Tatlı, 2005: 855-877). Bu kavramların hemen hepsi Bourdieu'nün *toplumsal uzay* kavramıyla anlatmak istediği çok-katmanlı ve ilişkisel toplum tasavvurunun tezahürü olarak da alınabilir.

Bu kavramsal çatıyı şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Tablo 3 Bourdieu'nün teorisinde toplumsal uzayın katmanları ve bu katmanları temsil eden temel kavramlar

O hâlde, sırasıyla Bourdieu'nün sosyolojisini kimi yönlerden özgün kılan, onun araştırma pratiği içerisinde süzülerek oluşturulan algılanması zor kavramlarını ele almaya başlayabiliriz.

1.3.1.1. Bourdieu'nün Meta-Teorik Olasılıklar Uzağı Tipolojisi

Bourdieu'nün bütün araştırmalarında toplum kavramı, birbirinden nispeten bağımsız, özerk ve katmanlaşmış “mikro-kozmoslar”dan oluşmuştur. İleriki kısımda *alan* nosyonunu ele alırken daha da detaylı biçimde inceleyeceğimiz üzere, bu görelî “küçük toplumsal evrenler”den her biri kurulduktan sonra özerkleşir, sürekli olarak yeniden üretilir, dönüşür ve iç dinamikleri çözülmeye başladığında ortadan kalkabilir. Bu anlamda “alanlar” bir bütün olarak toplumsal uzayın kendisini oluşturur. Dolayısıyla, bu kısımda toplumsal uzay kavramının işaret ettiği içeriği netleştirmek gerekmektedir. Zira toplumsal uzay kavramının Bourdieu'nün sosyolojisindeki belirleyiciliğini anlamak alan-habitus-sermaye üçlüsü arasındaki ilişkisel köprüleri kavramak açısından bir hayli önemlidir.

Bourdieu toplumsal uzay kavramını, siyaset, din, ekonomi, bilim, gazetecilik gibi farklı alanları sadece *yatay* olarak değil, aynı zamanda tarihsel oluşum süreçleri içerisinde *dikey* olarak da temsil eden bir “analojik model” olarak inşa eder. Çünkü “*olgusal ilişkiler arasındaki yapısal ilişkiler uzayının ideal-tip bir modelinin inşası, farklı toplumsal formları aynı (matematiksel) fonksiyonun birçok farklı gerçekleşiminde olduğu gibi ele almamızı sağlar*” (Vandenbergh, 1999: 53). Böylece, alanların ve *habitus*ların diyalektiği ile sermaye biçimlerinin çoğulluğunu ilişkisel bir düzlemde

içerebilen, sosyal sınıflar konusunda “*nominalizm ve realizm alternatifinden kaçmayı*” (Bourdieu, 1989: 15) sağlayabilen ve belki de en önemlisi bireysel kaynakların “maddi” dağılımının istatistiksel analizini bir göstergeler diyagramına dönüştürmeyi mümkün kılan “toplumsal uzay” kavramı şu beş maddede açıklanabilir:

(1) Bir uzay, Ernest Cassirer’in ifadesiyle “matematiksel işlev”e ya da “yasalı ilerleme”ye göre oluşan, ilişkisel bir farklılıklar yapısı olarak inşa edilen ve gerçekliğin bir bölgesini oluşturan bir şeydir.

(2) Her toplum, dolaşımdaki farklı sermaye türlerinin dağılımı ilkesine göre üretilen ilişkisel farklılıklar yapısıdır.

(3) Toplumsal uzaylar “alanlar”dır ki, alanın yapısı sosyal sınıfları dönüştürmeye çalışan güç alanları ve mücadele alanlarından oluşmaktadır.

(4) Bu sınıflar, alan içindeki konumların egemen hiyerarşik dağılım ilkesini belirleme mücadelesi verirler. Dolayısıyla egemen sınıflar sadece kendi sermaye türlerini egemen hiyerarşi ilkesi olarak başarılı biçimde dayattıklarında egemendirler.

(5) Güç alanı kesinlikle siyasal alanla da karıştırılmamalıdır. Zira güç alanı bütün alanlardaki güç mücadelelerini düzenleyen bir tür ‘üst-alan’dır (Vandenberghe, 1999: 53).

Bu beş madde, alan(lar) ve toplumsal uzay arasındaki ilişkiselliği açık bir biçimde ifade etmektedir. Ne var ki, Bourdieu’nün sosyolojisinde toplumsal uzay analizinin içerimi şimdiki zamana uygulanan bir *karşılaştırmalı tarih* ile ya da yapıyı kavramayı seçerek tikel bir kültürel alana bağlı kalan *karşılaştırmalı antropoloji* ile ilişkilidir. Çünkü bilimsel araştırmalarda nihaî amaç, farklı kollektif tarihlerin tikelliğinde aramamız gereken *gerçek farklılıkları* saptamak olduğundan, zamanın belli bir anında ve olabilecek mal ve pratik arzının belirli bir durumunda, herhangi bir gruba (*mesela memurlar, işçiler ya da bürokratlar*) ait olabilecek özellikleri o gruba içkin özelliklere dönüştürmemeye dikkat etmek için bu tarz bir kavramın inşasına gerek vardır. Ne de olsa tüm araştırmacılar her toplumun, her anında, bir toplumsal konumlar kümesiyle karşı karşıyadır; bu konumlar kümesi kendileri de ilişkisel olarak tanımlanan

belli bir etkinlik (*tenis ya da piyano pratikleri*) ya da mal (*ünlü ressam tabloları*) kümesine eşmantık (*homology*) ilişkisiyle bağlanmıştır. Bu ilişkisel formül Bourdieu'nün kavramlaştırmasıyla şu unsurlardan oluşur: (a) Toplumsal konumlar (*position*), (b) yatkınlıklar (*disposition*) ve (c) tavır almalar (*prise de position*). (Bourdieu, 2006)

Bu bağlamda toplumsal uzay, birbirlerinin dışında yer alan, birbirlerine göre, karşılıklı dışsallıklarıyla ve i i elik, yakınlık ya da uzaklık bağıntıları, bir de düzenleme bağıntılılarıyla tanımlanan ayrı ve bir arada bulunan bir konumlar bütünüdür; Bourdieu'nün sık verdiği örneğe dönersek, meselâ küçük burjuvaların pek çok özelliği iki uç konum arasında (burjuvazi ve işçi sınıfı) ara bir konuma sahip olmalarından  ıkarılabılır. O halde, eyleyiciler ya da gruplar toplumsal uzayda *iki farklılaştırma ilkesine*, yani ekonomik ve kültürel sermayeye göre yapılan istatistiksel dağılım içindeki konumlarına göre dağılırlar. Böylece, eyleyiciler bu iki boyutta birbirlerine ne denli yakınlarsa o kadar çok ortak şeyleri vardır. Kâğıt  zerindeki uzaysal mesafeler toplumsal mesafelere karşılık gelir. Kısacası Bourdieu'nün toplumsal uzayı temsil ettiğini söylediği *Distinction* diyagramında şu söz konusudur: eyleyiciler birinci boyutta sahip oldukları sermayenin toplam hacmine göre, ikinci boyutta sermayelerinin yapısına, yani sermayelerinin toplam hacmi içinde farklı sermaye türlerinin, başka deyişle ekonomik ve kültürel sermayelerinin göreli ağırlığına göre dağılmışlardır. Böylece, *ilk boyutta* patronlar, serbest meslek sahipleri ve profesörler gibi g cl  bir toplam sermaye hacmine sahip olanlar, genel olarak, vasıfsız işçiler gibi ekonomik ve kültürel sermaye konusunda en yoksul olanların karşısındadır; ancak, bir başka perspektiften, yani malvarlıklarında ekonomik sermayeyle kültürel sermayenin göreli ağırlığı açısından, profesörler patronların ciddi biçimde karşıtıdır. Bu ikinci karşıtlık da, tıpkı ilki gibi, yatkınlıklardaki, buradan hareketle tavır alışlardaki farklılıkların kökeninde yer alır (Bourdieu, 1984: 397-466).

Daha genel olarak, toplumsal konumların uzayı, yatkınlıklar uzayı aracılığıyla, bir tavır almalar uzayında yeniden ifade bulur; veya başka deyişle, toplumsal uzayın iki ana boyutundaki farklı yerleri tanımlayan diferansiyel (ayırmsal) sisteme, eyleyicilerin özelliklerindeki, yani pratiklerindeki ve mallarındaki diferansiyel mesafeler tekabül eder. Her bir konumlar kümesine bir *habituslar* (ya da beğeniler) kümesi ve aralarında

bir üslup yakınlığıyla birleşmiş olan sistematik bir mallar ve özellikler bütünü karşılık gelir (Bourdieu, 1989: 16).

Burada *habitus* kavramının işlevlerinden biri, özel bir eyleyicinin veya bir eyleyiciler kategorisinin pratikleriyle mallarını birleştiren *üslup birliğini* aktarabilmektir. Habitus, bir konumun içkin ve ilişkisel özelliklerini bütünsel bir yaşam stilinde dile getiren can verici ve birleştirici kökendir. Tıpkı kendilerini üreten konumlar gibi, *habituslar* da farklılaşmıştır; ancak aynı zamanda *farklılaştırıcıdır*lar. *Habituslar* ayrı ve ayrıştırıcı pratikler doğurur –bir işçinin yediği şey, yeme biçimi, yaptığı spor, siyasal kanaatleri ve bunu ifade etme biçimi patronun bunlara tekabül eden tüketimleri ve etkinliklerinden sistematik olarak farklıdır; ancak onlar aynı zamanda sınıflandırıcı şemalardır, farklı sınıflandırma ilkeleri, farklı öngörü ve bölünme ilkeleri, farklı beğenilerdir (Bourdieu, 1989: 18). Demek ki burada asıl önemli olan, pratiklerin, sahip olunan mallar, ifade edilen kanaatler arasındaki farklılıkların bu algılama kategorileri, bu öngörü ve bölünme ilkeleri aracılığıyla algılandıklarında sembolik farklılıklara dönüşmesi ve gerçek bir dil oluşturmasıdır. Farklı konumlar aracılığıyla oluşan farklılıklar, her toplumda sembolik sistemleri oluşturucu farklılıklar tarzında işlerlik gösterirler; ayrıştırıcı işaretler olarak işlev görürler. Ancak burada bir noktaya açıklık getirmek gerekir: Bourdieu'ye göre *Distinction* isminin, insanların tavırlarındaki itici gücün “farklılık arayışı” olduğuna dair görüşle ilgisi yoktur. Temel tez şudur: *Bir uzayda var olmak farklı olmak demektir*. Bir farklılık ayrıştırıcı bir özellik, yani meselâ beyaz ya da kara derili olmak, zayıf ya da şişman olmak ancak farkı görebilecek birisince algılandığı takdirde görünebilen, algılanabilen, toplumsal olarak anlamlı bir farklılığa dönüşür. Mesela kişinin Van Gogh'la, Salvador Dali arasındaki farkı görmesini, bunları kavramasını, ayrıştırmasını sağlayan algılama kategorileri, sınıflandırıcı şemalarla, bir *beğeniyle* yüklüdür (Bourdieu, 2006: 22-23).

Toplumsal uzayı inşa etmek, aynı zamanda pratiklerin iki ana belirleyicisi ve buradan kaynaklanan tüm özellikler bakımından olabildiğince türdeş teorik sınıfları oluşturma imkânına da sahip olmak anlamına gelir. Böylece devreye sokulan *sınıflandırma ilkesi* gerçekten açıklayıcıdır. Burada Bourdieu, toplumsal uzay kavramı aracılığıyla, Marksist sınıf kavrayışını da eleştiren bir argüman hattı tesis eder. Ona göre, hiçbir teorisyenin yapmadığı ölçüde *teori etkisi*, yani var olmayan bir “gerçeklik”i göstermeye (*theorein*) dayanan *siyasal nüfuz* üzerinde çalışmış olan Marx bu etkiyi

teorisine dâhil etmeyi unutmuştur: Kâğıt-üzerindeki-sınıftan “gerçek” sınıfa, ancak siyasal bir seferberlik (mobilizasyon) çalışması pahasına geçilir: “gerçek” sınıf, eğer “gerçekten”de var olmuşsa, ancak gerçekleştirilmiş, yani seferber edilmiş sınıftır; özünde sembolik bir mücadele olarak sınıflandırma mücadelesinin, bir toplumsal dünya görüşünü dayatmak için vardığı bir noktadır bu. Bu doğrultuda Bourdieu Marksist teorinin sınıf kavrayışını şu şekilde eleştirir:

Marksist gelenek Marx’ın Hegel’i yapmakla suçladığı aynı kuramsalcı yanlışı yapar: Marksist gelenek, sadece kâğıt üstünde varolan inşa edilmiş sınıfları, mutlak ve ilişkisel öz-bilince sahip, seferber edilmiş gruplar biçiminde kurulmuş gerçek sınıflarla eşitleyerek mantığın şeylerini şeylerin mantığıyla karıştırır. Bizi kuramsal sınıfların *otomatik olarak* gerçek sınıflar –yaşam şartlarının ortaklığının bilinci ve bilgisiyle kaynaşmış ve ortak çıkarlarını kollamak için harekete hazır bireylerden oluşan gruplar– olduğuna inanmaya sevkeden illüzyon kendine birkaç farklı yoldan zemin bulmaya çalışacaktır (Bourdieu, 1987: 8).

Bununla beraber, eğer toplumsal dünya, eyleyicilerin bireysel ancak özellikle kolektif olarak, işbirliği ve çatışma dâhilinde inşa etmeleri gereken bir şeyse, bu yapıların da, kimi etno-metodologların inandıkları gibi, toplumsal boşluk içinde oluşmadığının belirtilmesi gerekir. Toplumsal uzayın, yani aynı zamanda birer silâh olan farklı sermaye türlerinin dağılım yapısının içinde sahip olunan konum o uzayın tasarımını ve o uzayı korumak ya da dönüştürmek için verilen mücadelelerdeki tavır almaları belirler. Bourdieu, nesnel yapılarla öznel yapılandırmalar arasında var olan ve öznellik-nesnellik, yapısalcılık-inşacılık, hatta materyalizm ve idealizm seçeneklerinin ötesinde konumlanan bu kompleks ilişkiyi özetlemek için Pascal’ın sözünü değiştirerek aktarır: “*Toplumsal uzay beni bir noktaymışım gibi yutar. Ama o nokta bir görüş açısıdır*”. Bu nokta toplumsal uzay içinde konumlanan bir noktadan hareketle edinilen bir perspektifin kökenidir. Toplumsal uzay, ilk ve son gerçekliktir, çünkü o toplumsal eyleyicilerin kendisine ilişkin olarak sahip olabilecekleri tasarımları da belirler (Bourdieu, 2006: 26-27).

1.3.1.2. Mikro-Bireysel Düzey: Yatkinlıklar ve Sermayenin Farklı Biçimleri

Bourdieu sosyolojik üretiminin başlangıcından itibaren, toplumsal gerçekliğin mikro-düzeyinde etkili olan dinamikleri açıklayacak bir analitik kavram olarak “yatkinlik” (*disposition*) terimini geliştirmiştir. Onun bu terimi geliştirmesinin temel nedeni, *habitus* ve alan kavramlarına daha açık bir ontolojik statü kazandırmak ve böylece söz konusu iki düzey arasındaki ilişkiselliğin arka planını teşkil eden mikro-dinamikleri (doğa olarak sermaye kavramıyla birlikte) açıklamaktır.

Bütün boyutlarıyla ilk kez *Outline*'da ele alınan yatkinlik kavramı birbiriyle ilişkili üç anlam katmanına sahiptir: birincisi, bilişsel ve duygusal tavırları içeren “düzenleyici eylem taslağı” olarak yatkinlik; ikincisi, “*habitual* oluş” ve “eylem içindeki varoluş tarzı” olarak yatkinlik; üçüncüsü “istek ve rağbet etme” olarak yatkinliktir. Buna göre, Bourdieu için sosyologun analiz etmesi gereken nesnel ilişkiler ağı aktörlerin –nesnel koşulların içselleştirilmesiyle üretilen– bu yatkinlik sistemleri dışında ve onlar devreye girmeden var olmaz ve kendilerini gerçekleştiremezler (Bourdieu, 1977: 22). Yani, burada söz konusu olan, toplumsal yapıların (siyaset araştırmaları açısından karşılığı *tahakküm biçimlerinin*) sosyalleşme esnasında, belli bir tarzda algılama, duyumsama, yapma ve düşünmeye *yatkinlik sistemleri* şeklinde içselleştirilmeleri, kendilerini bedenlere ve kafalara işlemeleridir (Corcuff, 2008: 76). Ancak tam da bu noktada, bu ilişkili ve dinamik üç farklı katmana anlamını veren asıl boyutun, daha doğrusu yatkinliği oluşturan temel fenomenin “toplumsal konumlar” olduğu kesinlikle unutulmamalıdır.

Toplumsal konumlar sosyalleşmiş yatkinlikler olduğundan Bourdieu'ye göre ‘yatkinlik’, zihinsel hâller ve az çok dayanıklı yapı biçiminde cisimleşmiş alışkanlıklar da dâhil olmak üzere, edinilmiş çok çeşitli kişisel özellikleri keşfetmek için kullanılmaktadır. Özgül toplumsal bağlamlarda öğrenilen yatkinlikleri araştırmak ve sosyalleşmiş aktörlerin pratiklerinin nasıl kolektif toplumsal etkiler gösterdiğini çözümlmek, sosyal ve kültürel çalışmaların en önemli görevlerinden biridir. Eğer [sosyal bilimci] insanların eylemlerini biçimlendiren yatkinliklerin ne olduğunu bilirse, insanların hangi düzeyde ve ne yaptığı hakkında bir açıklama sahibi olabilir (Nash, 2003: 53-54).

Buradan, yatkinlik kavramıyla temelden ilişkili ve toplumsal gerçekliğin mikro-bireysel düzeyinin tamamlayıcısı olan *sermaye* kavramına geçmeden, tezimizle olan

bağlantısını da dikkate alarak *yatkınlık* kavramına ilişkin son olarak şunu söyleyebiliriz: Bu kavram, hem toplumsal eyleyicilerin bedeninde, hem de onların eylemde buldukları durumların yapısında gömülü gizilgüçleri dikkate alan bir eylem kavrayışı çizmesi; böylece ilişkiselsel bir okumayı mümkün kılan içerimiyle özcü kategorileştirmelerden kaçınmayı sağlaması ve davranışı belirli bir “otomatizm”in sonucu olarak görmemesi nedeniyle, siyaset araştırmalarında sıklıkla kullanılan “davranış” kavramından daha kapsamlı ve esaslı bir muhtevaya sahip olduğu kabul edilebilir. Çünkü *yatkınlık* kavramı ve bir sonraki kısımda detaylı olarak ele alacağımız “*yatkınlıklar sistemi*” olarak *habitus* analizi, bize toplumsal davranışın *habitual* (otomatik) ve bilişsel unsurlarını anlama konusunda çok daha fazla imkân sağlamaktadır.

Bu imkân dâhilinde, toplumsal gerçekliği oluşturan üç düzeyin diğer önemli bir kavramı olan ve Bourdieu’nün ekonomik dilin akıl yürütme kipini çağrıştıran sermaye kavramına dönük revizyonuna geçebiliriz. Bourdieu’ye göre, insanların sosyalleşme sürecinde edindikleri “*yatkınlıklar sistemi*” onların toplumdaki işgal ettikleri konuma, yani özel *sermaye* donanımlarına bağlıdır. Bourdieu sermaye kavramını, toplumsal eyleyicinin belirli bir toplumsal alana katılımını ve rekabetten doğan özel kazançlar elde etmesini mümkün kılan ve belirli bir toplumsal arenada etkili olan kaynaklar bütünü olarak tanımlar (Bourdieu, 1986).

Bu tanımlamaya dikkat edilecek olursa, Bourdieu’nün, Marx ve Weber’in tabakalaşma anlayışlarını harmanlayarak çoklu bir *sermaye* kavramına ulaştığı kolaylıkla görülebilir. Çünkü sermaye kavramının çoğul bir düzlemde yeniden-inşası aracılığıyla toplumsal gerçeklik, hem güç ilişkileri (Marx’dan devralınan boyut), hem de anlam ilişkileri (Weber’den alınan boyut) tarafından kat edilir biçimde sunulmuş olur (Corcuff, 2008: 76).

Mülâkatlarında ve kimi çalışmalarında Bertrand Russell’e atıfla sermaye kavramını “alan(lar)daki ilişkiselliği taşıyan enerji” (akt. Bourdieu, 1977: 235) olarak da tanımlayan Bourdieu’nün sermayeye yüklediği bu yenilikçi anlam, toplumsal uzayın *yatkınlıklar*la beraber mikro-bireysel düzeyini teşkil eder. Çünkü toplumsal eyleyicilerin sosyalleşme sürecinde edindikleri *yatkınlıklar* (dinî aidiyet, eğitimsel birikim, yeme alışkanlıkları, konuşma tarzı vb.) ve bunların öteki eyleyicilerle ilişki içinde mübadele

edilmesi (tanıma, kutsama, tâbi olma, paylaşma, vb.) olarak *sermaye*, etkisini içinde yeniden üretilip tedavüle sokulduğu mikro-bireysel alanda gösteren, *değerini* de “alanın dinamikleri” içinde kazanan bir toplumsal ilişkidir (Bourdieu, 1984: 113).

Bourdieu burada Marx’ın ekonomik sermaye üzerinden giriştiği politik ekonomi eleştirisini genişleterek yeniden inşa etmek ve bir taraftan da Marksizm’in ekonomik indirgemeciliğinden kendisini ayırt etmek amacındadır. Bu yeni sermaye açıklaması “özel bir toplumsal formasyon” olarak sermaye teorisine dayanmaz. Diğer taraftan ekonomik determinizmin temeli de değildir. Aksine Bourdieu’ye göre insanların elde etmeye çalışacakları birçok farklı mal ve biriktirebilecekleri birçok farklı kaynak mevcuttur. Bunlar, anlamlarını farklı alanları meydana getiren toplumsal ilişkilerden aldıkları için, kaçınılmaz olarak toplumsaldırlar. Ve sermayenin yeniden-üretimi mücadelesi, farklı sermaye dönüştürme biçimlerine bağlıdır (Calhoun, 2007: 107).

Böylece, sermayenin sadece iktisat teorisi çerçevesinde kabul edilen biçimiyle değil, tüm farklı biçimleriyle ilgilenmeyen bir sosyal bilim pratiğinin toplumsal dünyayı anlamasının imkânsız olduğunu iddia eden Bourdieu’nün bu araştırma-yönelimli girişimi, empirik ilgiye göre inşa edilecek toplumsal uzay içindeki pratiklerin sadece ekonomik çıkarların değil, bazen bunlarla çatışan, sembolik çıkarların da *genel ekonomisi* olduğu kabulüne dayanır.

Bu genel iktisat yaklaşımının temel amacı, Bourdieu açısından, eyleyicilerin zihinsel yapılarıyla onların maruz kaldıkları toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri, sahip oldukları yatkınlıklarla alanda yerleştikleri konumlar arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Dolayısıyla, sermaye *hem* eyleyicilerin pratiklerinde başvurdukları kaynaklara, *hem de* eyleyicilerin diğerlerini denetim ve tahakküm altına almakta kullandıkları iktidar taşıyıcısı ilişkilere karşılık gelmektedir.

Alan içindeki her aktör, sermaye biçimlerini tekeline alma ve sermaye donanımını artırma amacındadır. Sermayenin biçimi ve hacmi aktörlerin alanın özgül hiyerarşisi içerisindeki konumunu belirler. Her aktör, alan içindeki statüsünü korumak ve artırmak için mevcut sermayesine sahip çıkmak zorundadır. Alanlar, sermaye ve konum elde etmek açısından birer mücadele arenasıdır. Dolayısıyla, alan içinde üretilen, dolaşıma sokulan ve kazanılmaya çalışılan statü, bilgi, hizmet ve meta sermayeyi oluşturur.

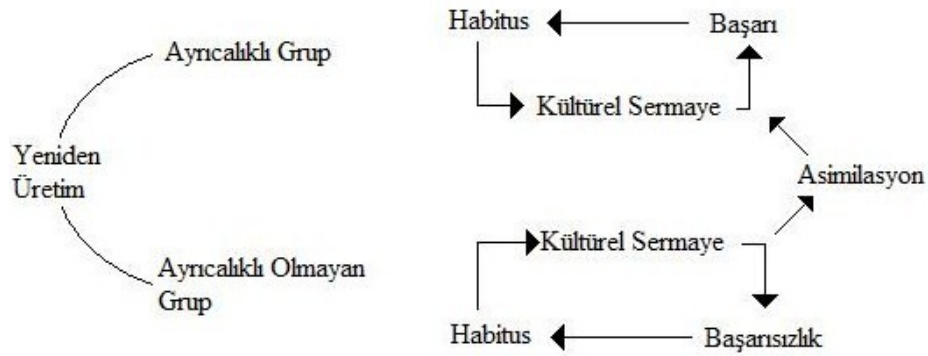
Aktörler, gözde konumlar açısından kilit noktada olan bu tarz sermayeleri elde etmek için sürekli savaş halinde olurlar. Böylelikle alanların dinamik yapısı, konum, yatkinlık ve aktörlerin konumlanışına göre şekillenmiş olur (Warde, 2004: 12).

Bourdieu'nün teorisinde sermaye biçimlerinin teorik ve pratik içerimleri şöyledir. *State Nobility* [Devlet Soyluluğu] adlı çalışmasında *ekonomik sermayeyi* Marx'tan hareketle ele aldığını belirten Bourdieu bunu analizlerinde kültürel sermaye ile birlikte egemen hiyerarşik mekanizmaları tesis eden ve eşitsizlik-üretici potansiyel olarak kullanır (Bourdieu, 1996: 270). Ekonomik sermaye, en basit tanımıyla, meta ve hizmet üretiminde kullanılacak para ve maddî mallara karşılık gelir. Diğer sermaye biçimi ise sembolik kaynakların simülasyonu olarak da tanımlanabilecek olan *kültürel sermaye*dir. Bu sermaye biçimi, sahip olanların diğerlerinden üstün gördükleri sembolik ve kültürel değerlerin birikimine tekabül eder. Bu birikim eğitim (bir anlamda sosyalleşme) süreciyle elde edilir. Bourdieu kültürel sermaye biçimini özellikle iki başlık altında inceler: Bunlardan ilki, formel eğitim sonucunda kazanılan diplomalarla nesnel bir görünüme bürünen '*okul sermayesi*', diğeri de aileden kaynaklanan ve '*miras yoluyla edinilen kültürel sermaye*'dir.

Bourdieu'ye göre "kültürel sermaye" üç biçimde gözlenebilir (Nash, 2003: 432):

1. Akıl ve bedenin durumuna bağlı bir şekilde var olarak;
2. Kültürel değer olarak nesneleşerek;
3. Kazandığı kurumsal yapı içerisinde, örneğin eğitsel nitelikler olarak.

Okul kurumunun yapısı ve işlevi burada analiz açısından başat konumdur. Bourdieu eğitim sisteminin elitlerin başarılı olduğu bir düzen dayattığını, bu onaylamanın da sistemin yeniden üretimini sağladığını ileri sürer (Bkz. Tablo 4). Ailelerin çocuklarına miras bıraktığı (*habitusu* şekillendiren) bu kabuller o toplumun kültürel sermayesi hâline gelmiştir.

Tablo 4 Yeniden üretim devresi (Harker, 1984: 118)

Sosyal sermaye'den kasıt kişilerin/grupların farklı sermayeleri dolaşıma sokma ve dönüştürmede kullanabilecekleri toplumsal ilişki ağlarıdır. Son sermaye biçimi ise ilk üç sermaye biçiminin farklı düzey ve bileşimlerine sahipliği meşru kılmak için sembollerin devreye sokulduğu *sembolik sermaye*dir (Bourdieu, 1984: 241–255).²

Bu sermayeler çoğulluğu, az önce değindiğimiz gibi, kişinin/grubun herhangi bir alandaki (daha genel bir ifadeyle 'toplumsal uzay'daki) konumunu, dahası rağbet edilen bir sermaye biçimi üzerinde kurulacak tekeli, toplumsal eyleyiciler arasındaki egemenlik ilişkilerini ve sınıfsal farklılıkları belirler. Bu sermaye biçimleri birbirine, ancak belirli ölçüde dönüştürülebilir. Farklı piyasalarda sermayenin dönüştürülme derecesi bizzat *toplumsal mücadele* konusudur. Mesela akademik niteliklerin aşırı üretimi, eğitsel sermayenin ekonomik sermayeye dönüştürülme ihtimalini azaltabilir ('diploma enflasyonu' gibi). Diploma/yeterlik belgesi sahipleri kendi kültürel sermayelerini yüksek ücretli işler gibi ekonomik kazançlara dönüştürmek için mücadele etmek durumundadırlar. Paralel biçimde ekonomik sermayenin sosyal sermayeye dönüştürülme derecesi de siyasal aygıtın kontrolü üzerindeki mücadelelerin konusudur ve ekonomik sermayeyle kültürel sermaye 'satın alma'ya çalışanların çabaları çoğu kez onların genel kabul gören 'beğeni'lerden yoksunluklarının sınırlandırması altında olabilir (Turner, 1991: 514)

² Bourdieu hiçbir zaman kavramları kapatmaktan yana olmadığı için sık sık gözden kaçırılan bir şey, dolaşımı incelenen kültürel sermayenin inşa edilen toplumsal uzayın yapısına göre "dinî sermaye", "bürokratik sermaye", "politik sermaye", "eğitimsel sermaye" gibi gömlekler giyebilmesidir. Farklı alanlarda (genel anlamıyla) kültürel donanım, malumat, meşrulaştırma, adlandırma, görevlendirme veya otorite kaynaklarına ulaşım üzerinden dağıtılan özelliklerin çalışılması için inşa edilmiş bir araç olan kültürel sermaye Bourdieu'ye göre üç halde varolur: *Bedenselleşmiş hâli*, *nesneleşmiş hâli*, *kurumsallaşmış hâli* (Göker, 2007).

O hâlde, buraya kadar yazılanlardan bu dört sermaye biçiminin dağılımının herhangi bir toplumsal düzenin nesnel-sınıfsal yapısını belirleyebileceğini söyleyebiliriz. Sınıfsal yapı farklı toplumsal grupların elindeki toplam sermayeyi yansıtır. Bu yüzden, *egemen sınıf* en çok ekonomik, toplumsal, kültürel ve sembolik sermayeye; *orta sınıf* bu sermaye biçimlerinin daha azına; *alt sınıflar* da bu sermaye kaynaklarının çok azına sahip olacaktır. Ancak, sınıfsal yapı basit doğrusal bir hiyerarşi değildir. Her sınıf içinde (1) sermayelerinin bileşimi veya konfigürasyonuna ve (2) toplumsal kökene ve aile içindeki bireylerin sermaye kaynaklarının özel bir profili veya konfigürasyonu için sahip oldukları zaman miktarına göre farklı *fraksiyonlar* ayırt edilebilir. Tablo 5’de, Bourdieu’nün bu üç sınıf içindeki fraksiyonları sunumu, Jonathan Turner tarafından (1991: 515) şematik olarak şu şekilde özetlenmiştir:

Tablo 5 Sanayi Topluluklarında Sınıfların ve Sınıfsal Fraksiyonların Temsili

<i>Egemen Sınıf: bütün sermaye biçimlerinde en zengin</i>	
<i>Egemen fraksiyon</i>	Diğer sermaye tiplerini satın almakta kullanılacak ekonomik sermaye bakımından en zengin. Bu fraksiyon esasen üretim araçlarına sahip olanlardan –yani, klâsik burjuvaziden– meydana gelir.
<i>Ara fraksiyon</i>	Bazı orta düzey sosyal, kültürel ve sembolik sermayeye karşılık gelen bazı ekonomik sermayeler. Bu fraksiyon üst düzey diplomalara sahip profesyonellerden meydana gelir.
<i>Egemenlik altındaki fraksiyon</i>	Daha az ekonomik, ancak daha yüksek kültürel ve sembolik sermaye düzeyleri. Bu fraksiyon entellektüeller, sanatçılar, yazarlar ve bir toplumda değerli kültürel kaynaklara sahip olan diğerlerinden meydana gelir.
<i>Orta Sınıf: ara düzey tüm sermaye biçimleri</i>	
<i>Egemen fraksiyon</i>	Bu sınıf ekonomik sermaye bakımından en üst düzeyde olsa bile, egemen sınıfın egemen fraksiyonundan mantıken daha az sermayeye sahiptir. Bu fraksiyon küçük burjuvaziden (küçük işadamlarından) meydana gelir.
<i>Ara fraksiyon</i>	Egemen sınıfın ara fraksiyonundakinden mantıken daha az bazı ekonomik, sosyal, kültürel ve sermaye biçimleri. Bu fraksiyon vasıflı memurlardan meydana gelir.
<i>Egemenlik altındaki Fraksiyon</i>	Yok denecek kadar az ekonomik sermaye nispeten yüksek sosyal, kültürel ve sembolik sermaye. Bu sınıf, öğretmenler ve kültür üretimiyle ilgili diğer düşük gelirli ve rutinleşmiş meslekler gibi eğitim çalışanlarından meydana gelir.
<i>Alt Sınıf: alt düzey tüm sermaye biçimleri</i>	
<i>Egemen fraksiyon</i>	Bu genel sınıf açısından nispeten yüksek ekonomik sermaye. Vasıflı beden emekçilerinden meydana gelir.
<i>Ara fraksiyon</i>	Düşük miktarlarda ekonomik ve diğer sermaye tipleri. Diplomasız yarı vasıflı beden emekçilerinden meydana gelir.
<i>Egemenlik altındaki Fraksiyon</i>	Çok düşük miktarda ekonomik sermaye. Yoksullar ve emekçiler için eğitimsiz insanlar için ideologlar ve entellektüeller biçiminde kısmi sembolik sermaye.

Sonuç olarak, Bourdieu'nün “toplumsal uzay” yaklaşımı, genel olarak, “alanlar”ın, açıklanabilir pratik düzenlilikleri sergileyen mevcut sembolik ve maddi malların *ekonomisine* göre ortaya çıktığı, çeşitlendiği, yerleştiği ve yeniden-yapılandırıldığı biçimindeki bir ontolojik kabule dayandığından, Bourdieu Marksist sermaye kavramını farklı alanlara hükmeden farklı ekonomi mantıklarına referansla genişletir. Alanın eyleyicileri arasındaki konum ve yatkınlıkların eşitsiz dağılımı farklı sermayelerin alandaki dolaşımı aracılığıyla gerçekleşir. Bu genişletilmiş ekonomi paradigması içinde sermaye “geçmiş emeğin birikmiş ürünü, dolayısıyla belirli bir üretim kategorisini sağlamaya eğilimli mekanizmalar ve böylelikle de bir dizi gelir ve kâr üzerindeki” (Bourdieu, 1991: 230) gücü temsil eder.

1.3.1.3. Kurumsal-İlişkisel Düzey: Habitus

Literatür açısından neredeyse Bourdieu'nün sosyolojik anlayışıyla özdeşleşmiş olan *habitus* kavramını, makro-yapısal koşullar ile mikro-bireysel düzey arasında aracı rol oynayan *kurumsal-ilişkisel düzey* olarak formüle edeceğimiz bu kısımda, kavramın soykütüğünü, içerimini, verimlilikleri ile sınırlılıklarını ortaya koymaya çalışacağız. Ancak, Bourdieu'nün *habitus* kavramını detaylı biçimde ele almadan önce şu gerçeği vurgulamamız gerekir: *Habitus* kavramı, bütünüyle Bourdieu'ye özgü bir kavram olmayıp, daha çok onun yeniden-anlamlandığı geleneksel felsefi bir kavramdır (Wacquant, 2004).

Kavramın kökeni, Aristoteles'in ‘*değer öğretisi*’nde incelikli bir biçimde işlenen ve herhangi bir durumdaki hislerimizi, arzularımızı ve dolayısıyla davranışlarımızı yönlendiren ahlâkî karakterin sabit bir ifadesi anlamına gelen ‘*hexis*’ kavramında bulunur. Bu kavram 13. yüzyılda Thomas Aquinas'ın *Summa Theologiae* adlı yapıtında (‘habere’, ‘have’ ve ‘hold’ fiillerinin geçmiş zaman kipindeki çekimi) ‘*habitus*’ olarak Latinceye çevrilir. Bu eserde kavram, potansiyel ve amaçlı eylem arasında orta bir yol olarak asılı duran sabit bir düzen duygusu anlamını kazanır.

Aydınlanma sonrasında *habitus* kavramı, klâsik dönem sosyologlar tarafından açıklayıcı ancak temkinli bir biçimde kullanılmıştır: Sözelimi, Hristiyan eğitimin Hristiyan *habitusları* pagan bir kültürle işleme zorunluluğunun ortaya çıkardığı problemleri çözmesi gerektiğini yazan Emile Durkheim (*Fransa'da Pedagojik Evrim*

adlı dersinde, 1904-1905), onun yeğeni ve yakın meslektaşı Mauss (*Bedenin Teknikleri* üzerine makalesinde, 1934), hatta Weber (*Ekonomi ve Toplum* adlı yapıtındaki ‘*dinsel çilecilik*’ tartışmasında, 1918) ve Veblen (*Aylak Sınıfın Kuramı* adlı yapıtında sanayicilerin ‘*vahşi zihinsel habitus*’u üzerine düşüncelerinde, 1899) habitus kavramını farklı içerikleriyle kullanmışlardır. Ancak bu düşünürlerin hiçbiri *habitus*a belirleyici bir rol yüklememiştir. Kavramın semantik yüklenim serüvenindeki bir sonraki durağı fenomenolojidir; kavram kendisini özellikle belirgin bir biçimde, *habitusu* geçmiş deneyimler ve gelecek eylemler arasında zihinsel bir kanal olarak düşünen Edmund Husserl’in yazılarında gösterir. Husserl ayrıca habitus ile aynı kökten gelen ‘*habitualitat*’ kavramını kullanmıştır; ardından onun öğrencisi Alfred Schutz söz konusu kavramı İngilizceye ‘*habitual knowledge*’ olarak çevirmiştir ve bu kavram alışkanlık, adet, zihinsel yapı, yaradılış vb. anlamlarını taşıyan ‘*habit*’ kelimesini çağrıştırmaktadır. ‘*Habitual knowledge*’ kavramı sonradan Maurice Merleau-Ponty’nin (1945) toplumsal davranışın sessiz baharı olarak ‘*yaşayan beden*’ analizinde açılmıştır. *Habitus*, ayrıca Husserl’in başka bir öğrencisi olan Norbert Elias’ın yazılarında da karşımıza çıkar. Elias’ın klâsikleşen *Uygurluk Süreci* (1937) adlı çalışmasında ‘*medenileşmiş insanın psikolojik habitusu*’ ele alınır.

Bu farklı kullanımlardan sonra kavram, Pierre Bourdieu’nün eylem sosyolojisinin merkezi motiflerinden birine dönüşerek günümüzdeki statüsüne ulaşır. Bourdieu, kavramı aslen Panofsky’dan alıp geliştirse de, kavramın, Marx’ın Feuerbach üzerine tezlerine uygun bir şekilde düşüncenin “aktif yanını” belirttiğini ve habitusu hem Levi-Strauss’un “bilinçaltı” kavramına hem de Althusser’in insanı salt “yapıların taşıyıcısı” olarak gören anlayışına karşı geliştirdiğini sıklıkla ifade etmiştir: “*Benim niyetim, Lévi-Strauss ve diğer yapısalcıların, özellikle Althusser’in ellerinde ortadan kaybolan gerçek hayattaki aktörleri geri getirmektir*” (Bourdieu, akt. Jenkins, 1992: 18).

Bourdieu’nün bu yoldaki amacı, özetle, *eyleyicinin pratiğine onun doğaçlama yeteneğini dâhil etme arzusudur*. Bourdieu’nün terminolojisinde habitus, en genel anlamıyla, eyleyicilerin toplumsal dünya ile olan etkileşimlerinde kullandıkları “bilisel yapılar” olarak da tanımlanabilir. İnsanlar içinde yaşadıkları dünyayı kavrama, anlamlandırma ve değer yükleme esnasında bir dizi içselleştirilmiş şemayı referans

alırlar. Bu bağlamda habitus toplumsal dünyanın “yapılarının içselleştirilmesinin ürünü”dür (Bourdieu, 1989: 18).

Bourdieu *Outline*'da eyleyicilerin toplumsal tarafından inşa edilme biçimlerini anlatırken muhtemelen *habitusun* en kapsamlı tanımlarından birini yapmıştır:

Belirli bir çevre tipinin kurucusu yapılar... süregelen, yer değiştirebilir yatkınlıkların sistemleri, yapılaştıran yapılar olarak habitus'u üretir; yani hiçbir şekilde normlara boyun eğmenin ürünü olmadan nesnel olarak “düzenlenmiş” ve “düzenli” olabilen, amaçlara bilinçli bir yönelimi veya amaçlara ulaşmak için zorunlu işlemlere hâkimiyet ifadesini önceden varsaymaksızın nesnel olarak amaçlarına uyarlanmış olabilen pratiklerin ve temsillerin üretilme ve yapılaştırılma ilkeleri olarak işlev görmeye meyilli yapılaşmış yapı üretir (1977: 72).

İleriki sayfalarda tanım daha da netleşir:

Habitus, aynı grubun veya sınıfın tüm üyelerinde ortak olan ve tüm nesneleştirme ve kavramalar için önkoşul oluşturan içselleşmiş yapıların, algı, kavram ve eylem şemalarının öznel ancak bireysel olmayan bir sistemi olarak görülebilir (1977: 86).

Dolayısıyla, bu tanımlar ışığında *habitusu* öncelikle “içselleştirilmiş”, “bedenselleşmiş” toplumsal yapılar olarak okumak mümkündür. *Habituslar* sınıfsal konum içerisindeki nesnel farklılıkları yansıtır. Bir *habitus* toplumsal dünya içindeki bir konumu uzun süre işgal etmenin bir sonucu olarak edinilir. Bundan ötürü, habitus kişinin toplumsal dünya içindeki konumunun doğasına bağlı olarak dönüşür; yani, hiç kimse aynı *habitusa* sahip değildir. Ancak yine de toplumsal dünya içerisinde benzer konumları işgal eden eyleyiciler benzer *habitusa* sahip olma eğilimindedir (Bourdieu, 1990: 60). Bu bağlamda *habitus* temelde kolektif bir fenomendir. İnsanların toplumsal dünyayı kavramalarını sağlar; ancak aynı zamanda *habitusların* çokluğu toplumsal dünyanın yapılarının kendilerini tüm eyleyicilere “tek-biçimli” olarak dayatmadıkları anlamına gelir.

Bu bağlamda sosyalleşme aracılığıyla *habitus* “kolektif tarih”in akışı içerisinde oluşur. Yani *habitus* birden fazla “yapı”nın eşzamanlı etkisinin bir sonucudur. Bourdieu

habitusu hem kalıcı hem de dönüştürülebilir bir matris olarak formüle eder. Toplumsal dünyayı hem üreten hem de onun tarafından üretilen *habitus* pek çok metinde “yapılaştırıcı yapı” ve “yapılaşmış yapı” olarak da karşımıza çıkar. *Outline*’da (1977: 22) “dışsallığın içselleştirilmesi ve içselliğin dışsallaştırılması” şeklinde özetlenen *habitus* konusunda Ritzer ve Goodman’ın şu tespiti önemlidir.

Habitus, düşünceyi ve eylem seçimini sınırlayan içselleştirilmiş bir yapı olsa da, onları *belirlemez*. Bu belirlenimin olmayışı Bourdieu’nün konumunu ana-akım yapısalcılarinkinden ayıran temel özelliklerden biridir. Habitus sadece insanların neler düşünceleri ve nasıl seçim yapmaları gerektiğini ‘gösterir’. Bu karar verme süreci *habitusun* işleyişini yansıtsa da, insanlar seçenekler arasından bilinçli kararlar verirler. Habitus insanlara seçim yaparken başvurabilecekleri ve toplumsal dünyada kullanacakları stratejileri belirleyebilecekleri ilkeleri sağlar. Bourdieu ve Wacquant’nın açıkça ifade ettiği gibi, “insanlar aptallar değildir”. Bununla beraber, insanlar tamamen rasyonel de değildirler (Bourdieu rasyonel seçim teorisini şiddetle eleştirir); onlar ‘mantıklı’ bir biçimde davranırlar –pratik anlayışlara sahiplerdir. Yaptıkları şeyin bir mantığı vardır: ‘pratiğin mantığı’ (Ritzer ve Goodman, 2004).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere “*habitus*” pratiklerimiz ile toplumsal yapı arasındaki kurumsal-ilişkisel düzeydir. Özetle *habitus*, toplumsal yapılar ve pratik etkinlik arasında dolayimler sağlayan, bunlardan ilki tarafından biçimlendirilen ve ikincisi tarafından düzenlenen, içselleştirilmiş yatkınlıklar sistemi olup üç farklı ilişkiler seti içerisinde tasarlanmıştır: (a) içinde somutlaştığı toplumsal koşullara göre, (b) eylemin şimdiki durumuna göre ve (c) eylemin ürettiği pratiklere göre. Bu bağlam içinde *habitus* kavramı teorik-empirik çalışma yapmak için yaratılmış son derece işlevsel bir kavramdır.

1.3.1.4. Makro-Yapısal Düzey: Alan Dinamikleri Teorisi

Burada Bourdieu’nün ilişkisel düşünce tarzının somut bir uygulaması olan “genel alanlar teorisi”ni inceleyecek; alanlar ve alt-alanların genel ilkeleri ve özellikleri hakkında formel bir betimlemeye girişeceğiz. Bourdieu sosyolojisinin terminolojik bileşiminin ve çalışmamızın en önemli kavramlarından olan “alan” (*champ-field*) kavramının kavramsal arka plânını, meta-teorik kabullerini ve teorik içerimlerini ele alacağız.

Konuya Bourdieu'nün *Magnum Opus*'um dediği *Sanatın Kuralları*'nda "içsel yorum/dışsal açıklama alternatifine karşı çıkmak" için tasarladığını söylediği "alan" kavramına dair en açık tanımıyla girebiliriz:

[Alan] konular arasındaki nesnel bağıntıların konfigürasyonu ya da ağı olarak tanımlanabilir. Bu konular, varoluşları ve kendilerini işgal edenlere, eyleyicilere ya da kurumlara dayattıkları belirlenimler açısından, farklı iktidar (ya da sermaye) türlerinin dağılım yapısındaki mevcut ve potansiyel durumlarıyla [*situs*], ayrıca diğer konulara nesnel bağıntılarıyla (tahakküm, itaat, benzeşme vb.) nesnel olarak tanımlanır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 81).

Kavram, Bourdieu'nün 1970'ler ve 80'ler süresince oluşturduğu çalışmalarında kapsamlı bir dönüşümü gösteren analitik bir yöntem olarak geliştirilmiştir. Felsefi eğitiminden doğan erken ilgisi, klâsik sosyoloji okumaları ve Cezayir'deki saha çalışmaları Bourdieu'yü "alan" kavramının inşasına götürse de, kavramın gelişimini ve empirik uygulamasını nispeten daha yoğun biçimde onun son çalışmalarında bulmak mümkündür. Alan kavramı en temelde Bourdieu'nün sanat sosyolojisi çalışmalarından ve Weber'in din sosyolojisi okumalarından ortaya çıkmış ve ilk olarak kültürel alana hâkim olan özel çıkarları analiz etmek amacıyla Fransız entellektüel ve sanat dünyasına uygulanmıştır. Bu bağlamda en temelde mekâna ilişkin anahtar bir metafor olarak kurulan alan kavramı malların, hizmetlerin, bilginin ya da statülerin üretimi, dolaşımı ve kendine mal edilmesi ile farklı sermaye türlerini biriktirme ve tekelleştirme mücadelesinde, toplumsal eyleyicilerin işgal ettikleri rakip konular anlamına gelir. Alanlar önceki kısımlarda bahsettiğimiz gibi, özgül sermaye biçimlerini veya sermaye kombinasyonlarını çevreleyen örgütlü yapılaşmış küçük ölçekli toplumsal evrenlerdir (Swartz, 1997). Dolayısıyla, alan nosyonu Bourdieu'nün çok-boyutlu mekân düşüncesinin meta-teorik boyutunu yansıtır ve pozitivismeye karşı bir "düzeltici" işlevi görür. Alanlar nedenselliğin ilişkisel kipine dayalı kavramsal inşalardır. Bourdieu sıklıkla "alanlar terimiyle düşünmenin ilişkisel düşünmek" (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 80) olduğunu vurgular.

Alan kavramını önceki kısımlarda ele aldığımız kavramlarla birlikte araştırma sürecinde işleme sokmak bireysel pratikleri biçimlendiren görünmez ilişkileri ortaya

çıkarmak için araştırmacıyı cesaretlendiren ilişkisel bir mantığı devreye sokmak anlamına gelir. Bourdieu nüfus sistemi, gruplar, örgütlenmeler veya kurumlardan çok “alanlar” ile düşünerek bu empirik gerçekliklerin mevcudiyetini şekillendiren çıkar ve mücadelenin gizil örüntülerine dikkat çekmek ister. Zira “çevre”, “bağlam”, hatta “sosyal zemin” gibi sosyal konumların pozitivist kavrayışları, toplumsal hayatın çatışmalı karakterini yeterince yansıtmayı başaramaz (Swartz, 1997). Dolayısıyla onun ilişkisel alan kavrayışı, çatışma içinde bir güç, prestij ve her türden sermaye için bir savaş alanı olarak dünya imgelemiyi karışmış haldedir (Vandenbergh, 1999: 52).

Bununla birlikte alan kavramının diğer bir boyutu da, kavramın Bourdieu’nün sınıf indirgemeciliğine ve kaba materyalizme karşı eleştirisi açısından ciddi bir teorik imkân sunmasıdır. Modern toplumlara ilişkin bir sınıfsal bakışa sahip olan Bourdieu sınıfsal arka-plânın bireysel davranış üzerindeki dolaylı etkilerini önemser. Zira bu etkiler daima alanın yapısı içinde *arabulucudur*. Aynı zamanda alan kavramı, kültürel pratiklerin idealist yorumlarını reddetmek için tasarlanmıştır. Alan analizi bizi kültürel üretimi şekillendiren mücadelelerin sosyal koşullarına dikkat etmeye davet eder. Bourdieu’ye göre görünüşte en yansız ya da “fildişi-kule kültürel pratikler” bile, entellektüel ayrımlara ek olarak sosyal sistemlere gömülüdür (Swartz, 1997).

Açıkkası, Bourdieu’nün terime yüklediği anlam, akademik bir disiplin içindeki veya özcü bir araştırma alanındaki ortak kullanımlarından oldukça farklıdır. Bundan başka, Bourdieu alan ve piyasa kavramlarını birbirinin yerine kullanır. Kavram, alıcı ve satıcı arasındaki mübadele ilişkilerini olduğu kadar, hiyerarşi ve mesafeyi de içeren uzaysal bir metafor olarak, piyasa kavramından daha kapsamlıdır. Alanlar içindeki aktörler arasındaki etkileşimler konumlar hiyerarşisi içinde görece konumları tarafından biçimlendirilir (Swartz, 1997).

Alan analizi, araştırmacılar açısından bireysel ve grupsal eylemin kurumsal yönüne dikkat etmeyi gerektirir. Zira Bourdieu’ye göre alan imgesi iki nedenle “kurum”dan üstündür: ilk olarak, Bourdieu sosyal hayatın çatışmalı karakterini vurgulamak ister, oysa kurum fikri uzlaşmayı ön plana çıkarır; ikinci olarak Bourdieu toplumsal dünyaları keşfedebilen bir kavram oluşturmak ister. Bourdieu’nün analiz ettiği eğitim gibi kimi alanlar temel sosyal işlevler çevresinde merkezileşmiş,

kalıplaşmış etkinlikler kümesinden oluşur. Böylece, onun çalışmasının içeriği geleneksel işlevselci kurumların anlayışının ötesine geçer.

Sosyoloji alanında kurum ve kurumsallaşma terimlerinin kullanımının şaşırtıcı bir sırası olduğundan Bourdieu'nün kavramsal dili içinde belirsizlik bulmak sürpriz değildir. Ama yine de alan, sıklıkla tıpkı “hukuk” alanı gibi bir kurum fikrine karşılık gelebilir. Alanlar faaliyet alanı içerisinde kurumlar-arası veya kurum-içi olabilir. Bu noktada Bourdieu dikkatini işlevselci sosyoloji geleneği içerisinde kurumlar şeklinde karakterize edilen aile, eğitim, din, hukuk gibi eyleyici ve pratiklerin tikel alanlarına kapatıp kalmaz. Ne de dikkatini sadece parlamento veya anayasa gibi siyasal birliklere yöneltir. Bourdieu'nün çoğu düşüncesi ile neo-kurumsalcı teorideki ana temalar arasında benzerlik bulmak zor değildir. Bu bağlamda Bourdieu'nün alan kavramı “total kurumlar” (Goffman), “ideolojik devlet aygıtı” (Althusser), ya da “disiplin düzenleri” (Foucault) kavramlarından çok, mücadele alanları olarak karşımıza çıkar. Alanlar ilişkisel anlamda tahakküm mekânları olduğu kadar direniş mekânıdır da. Ancak göstereceğimiz üzere alanlar yeniden-üretim mantığı içinde mücadeleyi zapt eder ve nadiren sosyal dönüşüm mekânı hâline gelirler (Powell ve Di Maggio, 1991: 25).

Alanlar arasındaki sınırlar ise Bourdieu tarafından kesin bir biçimde çizilmezler. Bourdieu “*edebiyat ve sanat alanındaki en büyük çatışma noktalarından birinin alanların sınırlarını tanımlanması*” olduğunu yazar. Alanlar arasındaki somut sınırları kurmaya dönük herhangi bir çabanın da “ilişkisel” sosyal dünya görüşünden çok “pozitivist vizyon”dan türediğini iddia eder.

Alanların yapısal özelliklerine gelince; Bourdieu (1993: 72) ilk olarak, alanların değerli kaynaklar üzerinde kontrol için mücadele alanları olduğunu iddia eder. Bourdieu kaynakları mücadele nesnesi olduklarında ya da “sosyal iktidar ilişkisi”ne dönüştüklerinde sermaye biçimleri olarak kavramsallaştırır (Bourdieu, 1996: 375). Alan mücadelesi tikel sermaye biçimleri etrafında yoğunlaşır: iktisadi, kültürel, bilimsel veya dinsel. Örneğin kültürel sermaye entellektüel alan içerisinde temel bir özelliktir (veya iş dünyasında iktisadi sermaye). Bilim adamları da bilim alanı içerisinde bilimsel sermaye için rekabet ederler. Bourdieu, alan kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için oyun metaforunu kullanır:

Oyuna yatırım, *illusio* (oyun anlamına gelen *ludus*'tan türetiliyor) söz konusudur: Oyuncular, ancak oyuna ve bahislerine inancı (*doxa*)³ paylaştıkları ölçüde oyuna katılır ve -bazen kıyasıya bir rekabetle- birbirlerinin karşısına çıkarlar. Oyunu ve bahislerini, sorgulama dışı tutacak şekilde benimserler. Oyuncular yalnızca oyuna girerek, oyunun oynanmaya değer olduğunu kabul etmiş olurlar (yoksa oyuna dair bir sözleşme olduğu için değil) ve bu karşılaşma, rekabetlerinin ve çatışmalarının ilkesidir. Kozlara, yani güçleri oyuna göre değişen temel kartlara sahiptirler: Kartların görece gücü nasıl oyuna göre değişiyorsa, farklı sermaye türlerinin (iktisadi, kültürel, toplumsal, simgesel) hiyerarşisi de farklı alanlarda değişir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 82).

Aktörler ayrıca alandaki değerli kaynakların tanımı hakkında da mücadele ederler. Bu özellikle tarz ve bilginin hızla değiştiği kültürel alanlar için geçerlidir. Bir başka deyişle, *alanlar meşrulaştırma için mücadele alanlarıdır*. Bourdieu'nün kavramlarıyla söylersek, “sembolik şiddet” uygulamasını tekelleştirme hakkını kazanma mücadelesi vardır. İkinci olarak, *alanlar yapılaşmış tahakküm uzaylarıdır ve sermayenin tür ve miktarına dayalı olarak tabi konumlardır*. Bourdieu zamanı ve tekrar tekrar alanlar içindeki konumların sermayelerin eşitsiz dağılımıyla belirlenmiş olduğunu vurgular. Yani alanlar “sıkıca birleştirilmiş” ilişkiel konfigürasyonlardır.

Öte yandan Bourdieu burada ilişki terimleriyle düşünmenin iktidar analizinde kendisine sunduğu avantajı değerlendirerek ‘siyasal iktidar’ tanımının özerkleştirilmesi sorununu da gündeme getirmiş olur. Klâsik sosyal teorinin çeşitli örneklerinde siyasal iktidarın, bir tarafın yekdiğerine istediğini yaptırabilmesi olarak tanımlanması, tüm iktidar ilişkisi biçimini, salt donmuş iki kutup arasında yöneten/yönetilen ilişkisi dolayımında açıklamayı gerekli kılmıştır. Bir sınıfın bir başkasına ya da devletin topluma tahakkümü çerçevesinde anlam kazanacak bu tarz bir tanımlama, siyasal iktidarın ilişkiel boyutunu devre dışı bırakır.

Bu bağlamda Bourdieu, iktidar kavramsallaştırmasının bir odağın/merkezin belirleyiciliğinden kurtarılmasını ve özerkleştirmesini savunur. Ona göre, siyasi karşılıklı eylem, kimi toplumsal birimlere diğerkleri üzerinde iktidar kazandırır ya da toplumsal konumları icabı fiilen sahip oldukları iktidarı meşrulaştırır. Dolayısıyla

³ Doxayı Türkçe'ye “sabitfikir” olarak çevirebiliriz. “Sabitfikir olageleni, alışılmışı tanımlar; bunların elbette olagelmesi gerektiği düşünülür; hem ortada olan, apaçık olan, hem de görünmeyendir: Gizemli olduğundan değil, doğal olduğundan” (Mücen, 2007: 426-427).

iktisadi, kültürel ya da dinsel içerikli her karşılıklı eylem, toplumsal konumlarda dönüşümlere neden olur. Ancak, diğer ilişki tarzlarından farklı olarak, siyasi karşılıklı eylem, küme yöneticilerini tayin etmenin, tanımanın ya da meşrulaştırmanın temel vasıtası olarak görülür. Bu sayede iktidarın bağıntısal niteliği kavranabilir: a) başkaları üzerinde iktidar, b) elde edilmek istenen şeyi tanımlama ve denetleme açısından iktidar ve c) davranış tarzlarıyla inançları dayatmaya yönelik iktidar olmak üzere ‘iktidarın üç yüzü’ ortaya konulabilir. Böylece Bourdieu için artık iktidar denince, iktidar ilişkisinin taraflar arasındaki ilişki yumağı olduğu akla gelmelidir. Dikkat edilecek olursa “iktidar” burada karmaşık ancak kurallandırılmış mübadele ilişkileri bağlamında, kaçınılmaz bir toplumsallığa bağlı olarak ele alınmıştır (Akal, 1998).

İktidarın bu şekilde karakterize edilmesi toplumsal uzayda, alanın ‘sembolik metalar ekonomisi’ne sahip olmaya döndüğü bir güç savaşımına karşılık gelir. Ancak bu noktada Bourdieu, ortaya koyduğu bu teorik perspektifin Althusserci kavramlarla (‘son kerte’ ya da ‘eklemlenme’ gibi) karıştırılmaması gerektiğini de ifade eder. Çünkü bu tarz kavramlar, sadece empirik analizlerin yanıt getirebileceği sorulara retorik çözümler sunmaktan ileri gidemez. Alanlar arası ilişkilerin tarih-aşırı bir yasasının olmayacağını düşünen Bourdieu için “alan dinamikleri teorisi”, onun ilişki uzayları ve tahakküm ilişkileri ikilisini kapsamak suretiyle kurumları kavrama tarzının bir ifadesi olarak görülebilir. Bu bağlamda “alan”, yapısal bir öze dayanmayan, sosyal-bilimsel empirik analizlerde temel araştırma nesnesi olan mekânı, “çok-boyutlu” olarak inşa etmeye olanak tanıyan ve ilişkiyi sağlayan analitik bir kategoridir.

Netice itibariyle, gerçekliğin çok-boyutlu ilişkiselliğine önem vermesi, yapısalcılığın ‘tepeden bakan’ bir nesne inşasına ya da tersi yönde öznelci sosyolojik yaklaşımların mikro süreçlerle ve gündelik yaşama bireylerin verdikleri anlamlarla sınırlı kalan çerçevesine bağlı kalmaması, teorisini empirik kanıtlarla doğrulamaya çalışması açısından Bourdieu sosyolojisinin, sosyolojinin kurucularının taşıdıkları “gerçekliği yapısal ve tarihsel bağlamı ile kavramak şeklinde tezahür eden tutku”yu yeniden inşa etmeye çalıştığını söyleyebiliriz (Meder ve Çeğin, 2011: 251-252).

1.4. Bourdieu’de Siyasal Alan, Siyasal Sermaye ve Doxa Kavramlarının İçerimleri

Bu kısımda, Bourdieu'nün Marx, Weber ve Durkheim okumalarının kazanımlarından hareketle, siyaset üzerine geliştirdiği bir dizi çözümlenmeye odaklanacağız. Zira siyasal alan teriminin, tezimizin ana omurgasını oluşturan bir kavram olması ve Bourdieu'nün “çatışmacı toplum imgelemi”ni kavramamız açısından önemi, bu kavramı ve bu kavramla bağlantılı *siyasal sermaye* ve *doxa* kavramlarını bütün boyutlarıyla ele almamızı gerektirmektedir.

Bourdieu sosyolojisinde siyasal alan kavramı, toplumsal dünyayı oluşturan özerk toplumsal alanlardan yalnızca birisidir. Ancak siyasal alan kapsamındaki *güç ilişkileri hiyerarşisi*, diğer tüm alanları yapılandırmaya hizmet eden temel bir dinamik olduğundan dolayı, bu alanın belirleyici bir önem taşıdığı iddia edilebilir. Bourdieu (kimi açılardan Carl Schmitt'in dost ve düşman ayrımını da hatırlatan) siyasal alan hakkındaki görüşlerini ilk kez “*Political Representation Towards a Theory of the Political Field*” başlıklı yazısında incelemeye başlamış ve bu alanın tüketici statüsüne hapsedilen “sıradan yurttaşlar”ı “meşru algılama ve ifade etme biçimleri” sunmak için mücadele eden “özel dolayım” ve kurumların olduğu görece özerk bir alan olarak kurmuştur. Dolayısıyla siyasal alanın, en temelde “tahakküm eden” ve “tahakküm edilen” arasında antagonistik bir biçimde bölündüğünü, söz konusu karşıtlığın da *siyaset profesyonelleri* ile *sıradan yurttaşlar* (Bourdieu'nün terminolojisinde “acemiler”) arasında tesis edildiğini söyleyebiliriz. (Bourdieu, 1991)

Profesyonel siyasetçilerin mücadelesi, Bourdieu'ye göre, özgül sorun ve çıkarlar etrafında, siyasetçilerin *sözde* temsil ettiği yurttaşların durumuna kıyasla özerklik kazanır. Böylelikle, siyasal tahakküm, siyasal sermayenin ele geçirilmesi ve tekelleştirilmesi bağlamında, modern toplumlara özgü tahakküm biçimlerinden biri olarak yapılanmış olur. Dolayısıyla Bourdieu “siyasal temsil”i profesyoneller lehine yurttaşların, temsil edenler lehine temsil edilenlerin *mülksüzleştirilmesi* olarak analiz eder. Bourdieu'nün öğrencilerinden Philippe Corcuff'a göre:

Bourdieu'nün eleştirisinin, siyasal temsilin seçkin tehlükelerini açığa çıkarması ve mülksüzleştirmeden (yurttaşların en azından gücül bir mülk edinimini ciddiye alarak) bahsetmesi nedeniyle, her ne kadar böyle bir normatif boyut asla açıkça belirtik

kılınmamış olsa bile, örtük olarak doğrudan demokrasi modeline dayandığı düşünülebilir (2008: 82).

Bourdieu için, her alanda olduğu gibi burada da karşıt bakış açıları arasındaki “bütünleşmiş rekabet mantığı”nı açığa çıkarmak, başlıca analitik amaçtır. Bourdieu siyaset alanı içerisinde çatışan kaynakları ortaya çıkarmaya çalıştığı gibi, bu kaynakların sınıf, iktidar ve diğer alanlar arasındaki ilişkiyi de tartışır. Zira Bourdieu, bir alan olarak siyaset hakkında konuştuğunda kafasında her zaman “parti siyasetleri” vardır.

Bu doğrultuda Bourdieu’ye göre siyasetin alanı genel hatlarıyla ikili bir yapıya sahiptir (1984: 399): (1) özerk bir evren olan *ideolojik üretim alanı* ve (2) *toplumsal eyleyiciler*. Dolayısıyla, bu alanın mantığını, aşağıda detaylandıracağımız “demokratik seçim” *doxa*’sının yaratıldığı, yurttaşlar kitlesince tüketilen, görüşlerin tedarik edildiği ve politik programlar, konular, söylemler ve kampanyaların olduğu *arz ve talep* eksenleri etrafında okuyabiliriz (Bourdieu, 1991: 171-172). Dolayısıyla siyasal alanda “oyunun kuralları”, siyaset hakkında konuşma otoritesine sahip belirli eyleyicilerce inşa edilmiştir. Neyin tartışılacağına bu otorite sahibi eyleyiciler karar verir ki; onlar bunu yaparken *sınıfsal habitus* her zaman işbaşındadır. Çünkü “*toplumsal uzayın iki ana boyutundaki farklı konumları tanımlayan ayrımsal sistem, eyleyicilerin özelliklerinin (ya da eyleyicilerin oluşan sınıfların özelliklerinin), yani pratiklerinin ve sahip oldukları malların ayrımsal sistemine tekabül eder*” (Bourdieu, 2006: 21).

Bu bağlamda sıradan bir parti militanından “propaganda makinesi” gibi işleyen bir partiye değin, siyasal alan içindeki kurumsal ve bireysel eyleyicilerin pratikleriyle sermayeleri arasında her zaman bir mütekabiliyet söz konusudur. Dolayısıyla bu görece özerk toplumsal alanı, siyasetin çerçevesi içinde düşündüğümüzde, siyasal alan içindeki eyleyiciler,

(1) Sahip oldukları siyasal sermayenin topyekûn hacmine;

(2) Aile mirası bağlamında sahip oldukları ekonomik ve siyasal sermayenin görece ağırlığına ve

(3) Sahip oldukları sermayenin yapı ve hacmi ile zaman içindeki evrimine göre dağıtılmıştır.

Bourdieu *State Nobility*'de farklı sermaye türlerine sahip olan eyleyicilerin, sahip oldukları özel bir tür iktidarın üstünlüğünü dayatma çabasında oldukları birbirleriyle ilişkili bir dizi kurumun taslağını çıkarmıştır:

İktidarların paylaşımında daima bir denge durumu ya da egemenlikteki işbölümünü yönlendiren, egemenliğin başat ilkelerini dayatmak amacındaki bu çatışma hali, aynı zamanda meşruluğun yasal prensipleri üzerine ve hatta ayrılmaz bir biçimde, egemenliğin kurumlarının yeniden üretiminin yasal biçimleri üzerine bir çatışmadır. Bu, bazen gerçek bir karşılaşma (tıpkı “saray savaşları” ya da geçici ve manevi iktidar sahipleri arasındaki silahlı çatışmalarda olduğu gibi) ya da sembolik bir karşılaşma (Orta çağlarda çıkarları, hatiplerin, bellatorlar üzerindeki önceliğine dayananlar ya da liyakatin, kalıtım ya da doğal yeteneğe önceliği üzerine on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve günümüze değin süren çatışmalarda olduğu gibi) şeklinde olabilir. (Bourdieu, 1996: 376).

Bununla birlikte eyleyiciler siyasal alanın pratik mantığına (yani alanın doğasında olan değerler, hiyerarşiler, sansürlere tabi olan mantıklar) hâkim olma arzusunu da taşırlar. Bu bağlamda “siyasal sermaye”, politik meseleler, pratik bilgi veya parlamenter manevralar, taktikler, ajitasyon/propaganda ile ilgili “oyun duygusu” hakkında enformel ağlara giriş sağlayan siyasal ilişkilere tekabül eder.

Bourdieu ayrıca “alan dinamikleri”ne etki eden eyleyiciler olarak tanımladığı siyasal partiler içinde, belirli bir sınıf ya da grubun “temsil”ini talep etmeyi meşru kılan bir *ethos*'tan bahseder. Bu *ethos* ya da Bourdieucü terimler içinde söylersek “sembolik iktidar”, egemen eyleyicilerin çıkarlarına göre biçimlenmiştir. Profesyonel siyasetçiler onları seçime götüren “tercih” ve “kanaatleri”, böylelikle de siyasal iktidarın kendisini üretir (Bourdieu, 1984: 424). Buna dayalı olarak siyasal sermaye “itibar, inanç ya da tanınma üzerine kurulu kredi, sembolik bir sermaye biçimi” (Bourdieu, 1991: 192) hâline gelir. Ne var ki, Bourdieu için siyasal temsile ilişkin bir belirsizlik her zaman mevcut olacaktır. Çünkü bireyler ancak bir sözcü lehine mülksüzleşmek suretiyle

kendilerini gruplar olarak kurabilirler. Yani siyasal yabancılaşmadan kaçmak için daima siyasal yabancılaşma riskine girmek gerekir (Bourdieu'den akt. Corcuff, 2008: 82).

Bu riskin derin anlamı şudur: Örneğin işçilerden, eşcinsellerden ya da farklı dinsel kollektivitelere oluşan bir grup, kamusal alanda görünür olmak, deneyimlerinin, arzu ve çıkarlarının kamusal alanda ifade bulunduğunu görmek için “sözcü”ye ihtiyaç duymaktadır; ancak bu sözcü grubunun mevcudiyeti, temsil edenlerin temsil edilenler üzerindeki tahakkümünün imkânını da sağlar. Dahası yetkilendirilmiş temsilci Bourdieu'nün “oral effect” [sözel etki] adını verdiği temsil formunun da hâkimidir (Bourdieu, 1991: 212).

Dolayısıyla siyasal alan, fiili bir durum içerisinde açık ya da örtük olarak neyin mevcut olduğuya ilgili, nesnel halde aşikâr, yayınlanmış, resmi ve yetkili olarak neyin bütünüyle var olduğuna dair katkısı olan, temsil veya ifade gücünün uygulanışı bakımından imtiyazlı alanlardan birisidir (Bourdieu, 1991: 235). Bu imtiyazlı alan içerisinde, temsil edenlerin temsil edilenler üzerindeki tahakkümünün imkânını ise, Bourdieu'nün yapıtlarında çok sık kullandığı ve en kısa tanımıyla “eyleyicilerin üzerine düşünmediği, pratiklerinin mantığına işlemiş inançlar seti” olan *doxa* kavramı sağlamaktadır.

Bourdieu'ye göre *siyasal doxa*'nın siyasal etkisi, onu toplumsal aktörlere dayatan iktidar odakları aracılığıyla, toplumsalı ilgilendiren sorunların farklı bir biçimde tasarlanması hakkındaki imkânları, insanların gündemlerinden devre dışı bırakmasıdır. Böylece hâlihazırda sosyal işlerin işleyiş mekanizmaları, bireyler tarafından tartışma-dışı bırakılarak, mevcut düzen doğallaştırılmış olur.

Siyasal *doxa* kendisini evrensel bakış açısı olarak sunmak kaydıyla yatkinliklerimize yön verir. Örneğin parlamenter demokrasilerde ifade özgürlüğü vb. konuların serbestçe tartışılması bir sorun yaratmaz; zira muktedirlerle ezilenler arasındaki mücadelelerde her türlü “alternatif” düşünülmez kılınmıştır. Bourdieu “doxic” olanın özellikle, sosyal kriz evrelerinde daha da problematik bir karakter kazandığını iddia eder. Toplumsal eyleyicilerin yatkinlikleri, mevcut nesnel yapılarla çatışma içerisine girdiğinde “doğallaştırılmış varsayımlar” sorgulanabilir hale gelir. Etrafımızı kuşatan nesnel şartlar dayanılmaz hale geldiğinde eyleyici açısından dünya

“doğallık hissi”ni yitirir. Bu noktada muktedirler, pratiklerini ve inançlarını savunmak için, yani alandaki ortodoksiyi yeniden-inşa için harekete geçerler ve karşıtlarının her türlü heterodoks alternatifini bastırmaya çalışırlar.

Sonuçta Bourdieu'nün *doxa* teorisi sosyal bilimcilerin toplumsal düzeni müzakere üzerinden okuyan, yani devletin söylemsel meşruiyete nasıl sahip olduğunu araştıran “inceleme prosedürleri”ni de eleştirmeye yatkın bir teoridir. Bu bağlamda devletin gücünü yeniden üreten söylemsel yapılar bilinç formları değil, bedensel yatkınlıklardır (yani dünyayı algılama, deneyimleme vb.).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL ALANIN SOSYO-TARİHSEL YAPISI

Bu bölüm, çalışmamızın bir önceki kısmında genel ilkeleri ve kavramları etrafında incelediğimiz yapısal-inşacı araştırma modeline dayalı olarak, Türkiye'nin modern siyasal tarihinin genel bir taslağına odaklanmayı ve bu sayede Denizli yerel siyasal alanındaki süreklilik ve dönüşümlerin tarihsel arka-plânını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Denizli siyasal mikro-kozmosundaki siyasal-toplumsal görünümüleri, ancak *bütünün içerisinde* anlamlı birer veriye dönüştürebileceğimizden dolayı, burada genel bir “yapısal tarih” okumasına girişeceğiz. Bu doğrultuda, yapısal tarih okumasına girişmemizin iki temel nedeni daha vardır. Birincisi, Cumhuriyet Türkiye'sinin yapısını ve gelişme dinamiklerini kavrayabilmenin temel koşulunun Osmanlı İmparatorluğu'nun bağrında yaşanan köklü dönüşümleri kavramaktan geçtiğini düşünüyoruz. İkinci neden ise, herhangi bir toplumu oluşturan aktörlerin siyaset algısının o toplumun tarihsel geçmişinden ve mevcut siyasal alanın çok-katmanlı teşekkül biçiminden ayrı düşünülmemesi. Dolayısıyla, tezimizin merkezi kavramı olan “siyasal yatkinlik” kavramı, özsel bir yapı değil, tarihsel sürecin bir sonucu olarak anlaşılmalıdır.

Bu bağlamda, ilk olarak, bir sosyal bilimci açısından Türkiye siyasal alanını tesis etmenin metodolojik zorlukları üzerine kısa bir not düşeceğiz. Ardından Osmanlı/Türkiye tarih-yazımında birbirine rakip olarak yan yana süregelen iki çizgiyi, yani “kopuş tezlerine dayalı tarih-yazımı” ve “süreklilik tezlerine dayalı tarih-yazımı” adını verebileceğimiz iki temel yaklaşımı karşılaştırmaya tâbi tutacağız. Tarih yazma epistemolojisindeki dönüşüme karşılık gelen bu ikilik hakkındaki tartışmamızda, söz konusu tarih-yazımlarına dayanarak yapılmış bazı çalışmalara değineceğiz. İnceleyeceğimiz çalışmalar, genellikle akademik alandaki üretimlerle sınırlandırılacaktır. Buradaki temel amacımız, siyasal alan nosyonunu inşa ederken mevcut tarih-yazımının sınırlılıklarının neler olabileceğini sorunsallaştırmaktır. Ardından Pierre Bourdieu'nün “alan dinamikleri teorisi”ne ve kavramsal repertuarına başvurmak kaydıyla, modern Türkiye siyasal alanının genel yapısını inşa etmeye çalışacağız.

2.1. Türkiye Siyasal Alanını İnşa Etmenin Zorlukları Üzerine Metodolojik Bir Not

Türkiye'nin makro-siyasal alanını, maddi hayatın “nesnelliği” ve kültürel-imgesel hayatın “öznelliği” çerçevesi içinde çözümlenmek ve tarihsel anlamda çelişkili birliktelikleri ve eklemlenmeleri ortaya koymak, her şeyden önce konuya bütünsel bir sosyal bilim perspektifiyle yaklaşmayı gerektirmektedir. Ne de olsa, çok-katlı tarihsel ve toplumsal olguları özcü düşünme tuzağına düşmeden ele almanın güç bir mesele olması, siyaset gibi son derece karmaşık toplumsal bağlarla ilgili öne sürülecek varsayımların geçerliliğini sorgulanır hâle getirmektedir. Dahası, modern toplumlarda farklı yönetim tarzlarının aldığı empirik biçimler içinde tahakküm ya da özgürleşme formlarını, onları deşifre etmekle sorumlu sosyal bilimlerin kronikleşmiş çıkmazlarına bulaşmadan ele almak neredeyse imkânsızdır. Bu durum, Türkiye gibi, toplumsal-tarihsel koşullarda hızlı dönüşümler yaşayan toplumların analizinde daha da çetrefilli bir hale gelmektedir.

Öte yandan, Türkiye'nin modern tarihiyle ilişkili olarak kurulacak bir “siyasal alan” nosyonunun en üst düzeyde bilimsellik ölçütlerine uygun hangi sosyolojik modelle açıklanabileceği sorunu, Türkiye’de ve dünyadaki siyaset bilimi ve sosyoloji camiası açısından her zaman tartışmalı bir konu olagelmıştır. Bunun temel nedeni, Türkiye’deki mevcut siyasal yapıyı anlamaya dönük, İslâmi motiflerden Türk milliyetçiliğine, cemaatçi bir toplum anlayışından kapitalizmin yerleşimi sonrası yaşanan modernleşme ve modernizasyon süreçlerine, çok-etnikli İmparatorluk yapısından, Türk isminde sembolik yansımasını bulan etnik niteliğe dayalı mülkîlik anlayışına ve Kemalizm’in tarihsel-siyasal pratiklerine değin pek çok konuda, siyaset araştırmacıları açısından uzlaşmaya varılamayan bir problemler-alanının varlığıdır. Bu alanlar, belli başlı disiplinlerin tekelinde farklı araştırma alanlarına dönüştürülse de, Türkiye'nin siyasal alanının topyekûn analizi, dün olduğu kadar bugün için de önemini korumaktadır.

Bu ekseninde Niyazi Berkes, Behice Boran, Cemil Meriç, İdris Küçükömer, Kemal Tahir, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin, Kemal Karpat gibi pek çok öncü figürün çalışmaları, her ne kadar Türkiye siyasal alanının yapısı hakkında ciddi ve titiz çabaları teşkil etse de, son dönem çağdaş sosyoloji yaklaşımlarının tesis ettiği araştırma

pratiklerinden yararlanmış bir literatür henüz oluşmamıştır.⁴ Siyasetin alanını motive eden mekanizmaları, bu alanda somutlaşan görüşleri, kanaat dünyasındaki hesaplaşmaları, deneyimlerin, arzuların ve sloganların birbirine karışıp belirsizleştiği etkileşim ağlarını çözümlenecek bir araştırma modelini tarihsel olarak temellendirmenin kolay bir iş olmadığı konusunda tüm araştırmacılarla hemfikir olsak da, Türkiye sosyal bilimler alanında mikro-sosyolojik ve makro-sosyolojik yaklaşımların veya yapısal-tarihsel yaklaşımlar ile istatistiksel modellemelerin birlikte işleme sokulduğu çalışmalar çok azdır.

Bu sorunlara ek olarak, çok-kültürlü ve çok-cemaatli bir imparatorluktan bir ulus-devlete geçiş sürecinde toplumsal yapıların ne tür dönüşümlerden geçtiği konusunda da belirsizlikler vardır. Sosyal bilimsel düzlemde, demografik, etnografik, dinî ve mahalli düzeylerdeki sosyal gelişme seyirleri ve dönüşüm modellerinin sosyal hareketler ve kollektif eylem modelleri temelinde yapılmış analizleri kadar, cumhuriyete geçiş sürecinde elit kompozisyonundaki değişimler de geniş boyutlarıyla ele alınmamıştır. Kısacası Türk sosyal/siyasal formasyonunun analizinde bu tarz yöntem zorluklarının mevcudiyeti araştırmacıların önüne ciddi engeller çıkartmaktadır (Arlı, 2006: 98).

Tüm bu tespitlerden hareketle şunu iddia edebiliriz: nesnel yapılarla öznel yatkinlikler arasındaki “dolayım”ın tatminkâr bir analizi, pek çok örnek açısından, Türkiye’deki siyaset araştırmalarının “kör noktası” olarak görülebilir. Siyaset olgusunu ve *siyasal eylemi* kurumsal arka-plânından soyutlayarak çözümlenen “öznelci indirgemeciliğe” düşmeyen ve siyasetin tüm gramerini kurumsal çatıyı merkeze alarak irdeleyen nesnelci anlayışların her ikisinden de uzak duran çalışmaların sayısı, Türkiye sosyal bilimler alanı açısından değerlendirildiğinde bir hayli azdır. Bu bağlamda siyasal alanı inşa eden tarihsel mekanizmalara ilişkin bir analizin veya değer sistemleri, zihniyet biçimleri ve özneler-arası etkileşim düzeyleriyle ilgili empirik bir tartışmanın, ister istemez, “meta-teorik bir zemine” taşınmasıyla ileriye götürülebileceğini söylemek mümkündür. Bu meta-teorik zeminin tartışılacağı temel eksen sosyolojik, tarihsel,

⁴ Bilindiği üzere, 1960 sonrası farklı metodolojik perspektiflere sahip birçok sosyolojik araştırma modelinde teorik çalışma ile empirik araştırma arasında anlamlı köprüler kurulması gerekliliği vurgulanmış ve ancak bu yolla keşifsel bilgilere ulaşmanın mümkün olacağı savunulmuştur.

ekonomi-politik ya da antropolojik çözümlene tarzlarının üzerine bina edildiği “tarih-yazımı” alanından başkası değildir.

2.2.Osmanlı/Türkiye Tarih-Yazımının İkili Yapısı ve Eleştirisi

Öznelci veya nesnelci modellerin araştırma sürecinde tek taraflı olarak tercih edilmesinin yol açacağı sorunların dışında, asıl ciddi metodolojik çıkmaz Türkiye sosyal bilimler alanındaki mevcut tarih-yazımının ikili yapısıyla ilişkilidir. Ülkemizde ve dünyada Türkiye tarihine ve toplumsal yapısına dair sosyal tarih ve sosyoloji alanlarında araştırma yapan birçok bilim insanı, *Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ilişkin* olarak, ya bu iki tarihin birbiriyle aralarında süreklilik motifleri taşıdığı ya da tamamıyla birbirinden bağımsız olduğu ön-kabulüne dayanarak hareket etmektedir. Bu doğrultuda, Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde “siyasal alan” üstünde düşünmek Türkiye’deki “kopuşlar” ve “süreklilikler” dinamiğinin anatomisini gündeme getirmek anlamına gelmektedir. Tek eksen üzerinde dizilebilecek bir olgusal “süreklilikler” veya “kopuşlar” dünyası mevcut olmadığından, siyasal alan üzerine inşa edilecek analitik bir modelin tek eksen üzerinde yapılandırılmayacağı açıktır.

Bu bağlamda, temel iddiamız, Türkiye’deki devlet-toplum ilişkilerinin temel yörüngelerini belirleyen ve siyasal-tarihsel süreklilik ve kopuşları tematikleştiren bu paradigmalardan, Türkiye siyasal hayatının çok-katmanlı değerlendirmesini mümkün kılacak teorik araçlardan yoksun olduğudur. Soruna çoğunlukla *modernleşme paradigması* içerisinden yaklaşan bilim insanları, doğrusal [lineer] tarih anlayışından hareketle, kopuş/süreklilik sahte karşıtlığına mahkûm bir tarih-yazımını yeniden-üretmektedirler. Onlar, bu yüzden, tarihsel sürecin “çok-katmanlı, karmaşık ve kopuşlar ile süreklilikleri içinde eşzamanlı olarak barındıran” *ilişkisel ontolojisini* göz ardı ederler. Böylece, söz konusu durum, “siyasal alan” üzerine geliştirilecek herhangi bir argümantasyonun “tarihsel anakronizm”e düşme ya da “teleolojik ve oryantalist bakıştan muzdarip olma” gibi bazı *metodolojik zaafklar* taşınması riskini beraberinde getirir.

Osmanlı/Türkiye tarih-yazımındaki bu ikili yapının birinci eksenine 1923 ve sonrasının bütünüyle özgül bir tarihsel motife sahip olduğuna kanaat getiren “*Kopuş*

Tezleri” damga vururken, Osmanlı ile Cumhuriyet dönemleri arasındaki tarihsel bağın önemine karşılık gelen “*Süreklilik Tezleri*” ikinci eksene yerleşir. Kopuş vurgusunun ağır bastığı birinci türden çalışmalar 1980’li yıllara kadar sosyal bilimler alanında başat paradigmayı oluşturmuş ve en temelde *Türkiye modernleşmesinin ayrıksılığı* üzerine bina edilmiştir. 1960’lı yıllarla beraber ilk belirtileri görülen, ancak temelde 80’li ve 90’lı yıllarda ivme kazanan “süreklilik tezlerine dayalı tarih-yazımı” ise, kopuş-eksenli tarih-yazımının ikili zıtlıklara dayalı indirgemeci kavrayışına muhalif bir epistemolojik-metodolojik tavrıla yola çıkmıştır.

Her ne kadar, aşağıda detaylandıracağımız rakip tarih-yazımı anlayışlarından ikincisi bilimsel olarak daha eleştirel ve analitik olarak kabul edilse de, hem 1990 öncesindeki hem de yeni oluşturulmakta olan tarih-yazımının toplumsal hayatın dinamiklerini kavrama noktasında sınırlılıklar taşıdığını ve ikisine de alternatif olacak analitik bir modelin geliştirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu doğrultuda, Bourdieu’nün “siyasal alan” kavramını da içeren “alan teorisi”nin verimliliklerinin *kopuş ve süreklilik* temalarından sadece birine yaslanmayı reddettiğini, böylece Türk siyasal hayatını salt bir kopuşlar veya süreklilikler söylemi içinde değil, aksine bunların birbirlerine içkin ve eşzamanlı varoluşlarını değerlendiren bir perspektife sahip olduğunu iddia edeceğiz.

Siyasal alan kavramının inşası aracılığıyla, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki değişimlerin kurumsal ve düşünsel boyutlarının, Cumhuriyet sürecinde de takip edildiği, başka deyişle Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında *özde* bir süreklilik olduğu, dinsel ve hanedana dayalı bağlanmanın gayri meşruluğu üzerine kurulan *Kemalist ulus inşa sürecinin* Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan süreklilik motifleri ekseninde gerçekleştiği (Yıldız, 2004: 291) konusunda pek çok sosyal bilimciyle hemfikir olsak da, bu revizyonist tarih-yazımının süreklilik vurgusunun yanına, bazı *kopuş öğelerinin* de dâhil edilmesi gerektiğini önermekteyiz. Türkiye’nin siyasal alanının yapısını yeniden yorumlama girişimlerinin süreklilik ve kopuş arasındaki diyalektik ilişkiyi temel alan bir yaklaşım geliştirmek zorunda olduğunu düşünüyoruz. Çünkü tarihsel süreç içerisindeki hiçbir kopuşun *mutlak* olamayacağını, her kopuş momentinin sürekliliğe içkin olduğunu savunmaktayız. Gelgelelim, çözümlemelerimizde Bourdieu’nün “siyasal alan” kavramını tercih edişimiz de “alan

teorisi”nin bu zıt kavramlar arasında herhangi birine *ayrıcalıklı bir statü* atfetmeyen bir yapıya sahip olmasıyla derinden bağlantılıdır.

Bu doğrultuda, aşağıdaki iki alt-kısımda söz konusu tarih-yazımlarının genel argümanlarını ortaya koyacağız. Bu argümanları betimlerken, Türkiye sosyal bilimler alanında, kopuş ya da süreklilik vurgusuna dayalı olarak, bu konuda öncülük etmiş çeşitli tarihçi ve sosyal bilimcilerin çalışmalarını temel alacağız. Her iki tarih-yazımını kendi içinde aynı türden saymamak için, eleştirdiğimiz noktaları, örnek seçtiğimiz çalışmalara özgü sorunlar olarak almak yerine, literatürün bütünüyle ilişkili olarak irdeleyeceğiz. Bu bağlamda, Türkiye siyasal alanını radikal bir kopuş veya süreklilik motiflerinden oluşan *olağan bir moment* biçiminde kavramsallaştırmak yerine, belirli bir “süreklilik ve kopuş diyalektiği” çerçevesinde anlamayı öneriyoruz. Çünkü yapı ve süreçler kendilerinden sonra geleceklerin ilerleyebilecekleri menzilleri hem sınırlandırır hem de şekillendirir. Bu anlamda sosyolojinin temel inceleme alanı olan “derin sosyal dönüşümler”, Charles Tilly’nin kavramıyla “patika-bağımlı”dır.

Tilly’nin tarihsel sosyoloji alanına kazandırdığı bu analitik araç, evrenselci paradigmalardan sınırlılıklarını göstermesi ve tarihsel-ilişkisel okumayı mümkün kılması bakımından Bourdieu’nün alan teorisi ile ciddi yakınlıklar taşımaktadır ve bu nedenden dolayı burada anılmaya değerdir. Tarihsel sosyoloji alanında *patika-bağımlılığı* kavramının mevcudiyeti, en temelde toplumsal aktörler ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkiselliğe vurgu yapar. Bu yaklaşıma göre, toplumsal aktörler hiçbir şekilde yapıların mahkûmu değildir. Toplumların gelişim düzeyleri için “nihai bir kerte” yoktur. Aktörler tarihin belli momentlerinde belli seçimlerde bulunabilir ve bu yolla toplumsal yapıları kurabilir, dönüştürebilir veya ortadan kaldıracırlar. Ancak aynı zamanda, aktörlerin seçim imkânlarını ve bunların sonuçlarını belirleyen bir takım nedensel süreklilikler söz konusudur (Tilly, 1978). Dolayısıyla, sosyolojik analiz, salt tikel olayları incelemekle yetinemeyeceği gibi, “büyük açıklama” peşindeki sosyal bilimcilerin ürettiği “büyük teoriler” ile de arasına mesafeye koymak zorundadır.

2.2.1.Kopuş Tezlerine Dayalı Tarih-Yazımının Parametreleri

Tek Parti döneminde ve sonrasında hem düşünsel hem de siyasal zemine uzunca bir süre hâkim olan Kemalist yönetim-zihniyetinin (*governmentality*) etkisiyle, ilk

dönem tarih-yazımı, *eski* ve *yeni* arasında varsayılan *radikal fark* açısından (Çelik, 1999: 42), Türk devrimini okumayı ve okutmayı amaçlayan bir strateji izlemiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin modernleşme/batılılaşma serüvenini genel olarak, “seküler” ve “dinsel” güçler arasındaki *mücadele* olarak resmetme yolunu seçen bu tarih-yazımı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş momentini *devrimci bir moment* olarak sunmuştur.

Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren sosyal bilimler alanında yükselen modernleşme teorisinin⁵ nüfuzu altında, din ve moderniteyi birbirine zıt iki “dünya” olarak gören bu tarih yazma epistemolojisi, “çatışma” vurgusunu merkeze alarak (Ardıç, 2008: 69) yeni ulus-devleti Osmanlı'dan bir *kopuş* olarak kurgulamıştır. Aynı zamanda, söz konusu tarih-yazımı, son dönem Osmanlı Devleti'nin şahsiyetleri, olguları ve olaylarına, ‘mitleştirme’ ve ‘hain ilân etme’ ikilemiyle yaklaşarak, Osmanlı'nın son dönemini ideolojik bir tarihsel anlatıya dönüştürmüştür.

1937'de toplanan *İkinci Tarih Kongresi*'nde ana-akım olarak arkeoloji ve antropolojiye ağırlık veren *tarihselci yaklaşım* aracılığıyla alana iyice yerleşen bu tarih-yazımı, Büşra Ersanlı'ya göre, Türkiye'de uzun yıllar resmi tarihin temel dokusunu oluşturacaktır. Romantizm, pozitivism ve Alman tarihselciliği Cumhuriyet tarih-yazımının başlangıcının esin kaynağını oluşturmuştur; romantizm tarihçilerin ulusal ideallerini geliştirmeleri için bir moral güç yaratırken, pozitivism de siyasetin pragmatik ve lâik hedefleri için gereklidir ve nihayet Alman tarihselciliği de “ideal-devlet-iktidar” özdeşliğini kafalarda yaratmak için uygun bir modeldir (Ersanlı, 2006: 26).

Literatürde genellikle “Kemalist-milliyetçi tarih-yazımı” veya “ortodoks tarih-yazımı” olarak da nitelendirilen bu anlayışın izleri kendini en belirgin biçimde Osmanlı-Türk modernleşmesi literatürünün başat iki ismi Tarık Zafer Tunaya ve Bernard Lewis'te göstermiştir.

⁵ Aykut Kansu'ya göre, modernleşme teorisi Kemalist *doxa* ile örtüşen bir özelliğe sahiptir. Bu özellik, modernleştirici elitler şeklinde tanımlanan karizmatik önderlik ve bürokrasinin, geleneksel bir toplumsal yapıyı dönüştürme ve geliştirme kapasitesine tekabül eder. Az gelişmiş bir toplumsal formasyona sahip Türkiye'de bu dönüşüm başarılı gerçekleştiği için, Türkiye kendi başına önemli bir örnek teşkil etmektedir. “Burada son derece önemli olan nokta, başarının ölçütünün, Türkiye'nin bu dönüşümü, Atatürk'ün karizmatik önderliğinde ve emrindeki seçkin bürokrasi ile parti aygıtının denetiminde, bir devrim geçirmeden – yani toplumdaki güç ve mülkiyet ilişkilerinde bir el değiştirme olayı yaşanmadan – gerçekleştirmiş olmasıdır” (Kansu, 1995: 12-13).

Ünlü anayasa profesörü Tunaya'ya göre, Osmanlı dönemindeki Batılılaşma sürecinin asli dinamiklerini *Batı* ve *Saray* oluşturur görünse de, temelde Türk devriminin arka-plânında halkın bir “üçüncü kuvvet” olarak belirmesi yatmaktadır. Bu bağlamda, Bağımsızlık mücadelesiyle kurulan yeni Türk devleti tarihsel determinizmin emrettiği kaçınılmaz bir sürecin sonucudur (Tunaya, 1964: 105-107). Hem emperyalizme hem de feodal yapının çıktısı olarak gördüğü İslâmcı ideolojiye karşı Tunaya, Kemalizm'in millîci ve bağımsızlıkçı tezinin sıkı bir takipçisi olmuştur (Tanör, 2009: 293). Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* eserinde görüşlerini daha da ileri götürecek ve Tek Parti rejiminin siyasal iktidarının kökleşmesi açısından ideolojik bir araç işlevi gören “teokrasi” söylemini yeniden üretip, “kopuş” vurgusunu temellendirecektir.

Tunaya ile söylemsel olarak kimi noktalarda buluşan Bernard Lewis ise modernleşme sürecinin iki yüzyılını hem kronolojik, hem de tematik olarak işlediği *Modern Türkiye'nin Doğuşu*'ndaki analizine Batı medeniyeti ve Türk kültürünün demokratik idealleri arasındaki derin yakınlıkları vurgulayarak başlar. Türkler kendilerini Batı'dan ayıran coğrafi ve kültürel uçurumun kapanmasını sağlayan iki önemli tercihte bulunmuşlardır. Tercihlerden ilki, Ortaçağ döneminde Asya'dan kopup Batı'ya yönelmeleridir (Lewis, 1993). İşte Lewis bu hat üzerinde doğrusal ve sürekli olarak ilerleyen uzun erimli bir Türk modernleşmesi tarihi inşa eder. Bu sürekliliğin Osmanlı İmparatorluğu'nun kurum ve pratiklerine nüfuz eden Arap ve İslâm etkisiyle kesintiye uğradığını iddia eder. Bu bağlamda ikinci tercih, Osmanlı reformcularının yine Batı'ya dönmeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Yani, Lewis'e göre, Osmanlı reformu İmparatorluğun yıkılışı ve lâik Cumhuriyetin inşası Türklerin Batı'nın yanında haklı yerlerini edinmelerini önlemiş olan “ezici yükten” kurtulmalarına yol açmıştır (Lewis, 1993: 10-20; Kasaba, 2005: 17).

Dolayısıyla Lewis, kopuş temasına olumlu anlam yükleyerek, tüm modernleşme deneyimini *modernistler* ve *mürteciler* arasındaki gerilim ve mücadeleye indirgeyerek betimlemiştir.⁶ Lewis'in çalışmasında Osmanlı dönemindeki modernleşme çabalarını

⁶ B. Lewis'in öğrencisi Feroz Ahmad'ın *The Making of Modern Turkey* adlı çalışması da birçok yönden Lewis'in tezlerinin bir uzantısı olarak okunabilir. Ahmad, modernleşmeye karşı her türlü direnişi, “geriye dönüşü savunan muhafazakârlar”ın direnci olarak tasvir etmiştir. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Feroz Ahmad, “From Empire to Nation 1908-1923,” chapter in *The Making of Modern Turkey*, by Feroz Ahmad, Routledge, 1993, pp: 31-51.

irdelediği yerlerde kullandığı *alçaltıcı üslup* bunun en güzel kanıtıdır: Örneğin, Paris elçisi Halet Efendi için “inanmış bir gerici” (1993: 70, 71, 105), siyasî muhalifler için “gerici kuvvetler” (1993: 104), 31 Mart içinse “gerici ayaklanması” (1993: 214, 215) tasviri ve ifadelerini kullanmıştır. Bu bağlamda, Lewis’e göre, Atatürk’ün önderliğinde kurulan Cumhuriyet, İslâm âleminin karanlığından çıkan ilerici bir hareketin tezahürüdür.

Osmanlı-Türk modernleşmesi literatürüne katkısı tartışılmaz olan Niyazi Berkes ise, Türkiye’deki sekülerizasyon projesini “değişimin güçleri” ve “geleneğin güçleri” kutuplaşması üzerinden açıklamış ve “Türk’e özgü modernleşme” yorumunu çağdaşlaşma deneyimi üzerine kurmuştur. 1973 yılında yayınlanan *Türkiye’de Çağdaşlaşma* adlı eserinde Osmanlı toplumunun son iki asırlık sürecinin zorunlu olarak Cumhuriyet’e yol açtığını iddia eden Berkes, “*Kemalizm’in kültürel düzeyle sınırlı bir ‘üstyapısal’ dönüşüm olarak eleştirildiği, küçümsendiği bir dönemde*” (Kayalı, 2009: 340), yani 1960’lı yıllarda Cumhuriyet değişiminin devrimci nitelikler taşıdığını iddia etmiştir.

Her fırsatta Kemalizm’in kültür temelli bir çağdaşlaşma modeli olduğunu savunan Berkes, Cumhuriyet öncesi evreyi de “emperyalizme bağımlılık” dönemi olarak nitelendirir. Lâikleşme girişimlerini “kutsallaştırılmış geleneğin boyunduruğundan kurtulma” olarak çağdaşlaşma kavramı ile özdeşleştiren Berkes açısından, bu iki tarih arasındaki kopuş vurgusunun yeni ulusun yurttaşları açısından bir “ödev bilinci” ile kavranması gerekir. Berkes’e göre, Despotik Asya İmparatorluğunun yıkıntılarından çağdaş dünyaya uygun olabilecek yeni bir ulus biriminde bir rejimin kurulması, (Tanzimat ya da Meşrutiyet hareketleri gibi) önceki deneylerin tümünden ayrı bir deneye girişildiğini anlamak görevini bizden beklemektedir (Berkes, 1978: 487-488). Dolayısıyla, Kemalizm, ilerlemenin önündeki üç etkenin (gericilik, dış müdahale ve yoksulluk) ötesine geçildiği tek dönem olduğu için, Türk modernliğinin “normal yolu”dur (Aytaç, 2006: 24).

Son dönem literatürde Türkiye’nin siyasal hayatının bazı boyutlarını Marksist temelde ele alan çalışmalar içinde de “kopuş” vurgusu ağır basan kimi çalışmalara

rastlamak mümkündür. 2002’de ABD’de yayınlanan bir derlemenin⁷ yazarlarından Sungur Savran ve Galip L. Yalman’ın yazıları, yukarıda incelediğimiz tarihsel örneklerden farklı olarak buna örnek gösterilebilir.⁸

Savran’ın yirminci yüzyılın siyasal mirasını “sınıf mücadeleleri” temelinde ele alan makalesinde, yeni Cumhuriyetin inşası, modern Türkiye’nin tarihi açısından gerçek bir kopuş olarak incelenir. Genç Cumhuriyet, Osmanlı’dan pek çok yöntemi öğrenmiş olsa da, bu yöntemleri doğuş halindeki Türk burjuvazisinin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmıştır. Yani, güçlü ve baskıcı bir devletin doğuşunu ve bürokrasinin iktidar bloğu içindeki gücünü açıklayan, geleneğin ataleti değil, Türkiye coğrafyasında kapitalizmin gelişmesinin özgül dinamikleridir. Dolayısıyla, 1919-1923 siyasal devrimi demokratik olmayan bir burjuva devrimi karakterine sahiptir. Kemalist idare, kapitalizmin gelişimini sağlamak için, Osmanlı’dan kalan kurumlara hukuk, ideolojik-kültürel ve iktisadi alanlardan saldırıya geçmiştir. Bu bağlamda Savran’a göre sol liberalizmin, Osmanlı/Türkiye sürekliliği üzerine kurduğu argüman tarihsel düzlemde eksik ve indirgemecidir (Savran, 2004: 1-20).

Türkiye’deki devlet ve burjuvazi ilişkilerini tarihsel perspektiften irdeleyen makalesinde (2004: 21-54) Galip L. Yalman ise, Savran’ın okumasına benzer nedenlerle, “sivil toplumcu tez” olarak gördüğü “süreklilik vurgulu tarih-yazımı”na Marksist bir eleştiri getirir. Devletle özdeşleştirilen bürokrasinin öne çıkarıldığı devletçi-kurumsalcı bakış açısı, Yalman’a göre, süreklilik tezinin asli ögesini teşkil etmekte olup, Türkiye toplumsal formasyonuna dair yanlış bir anlayışın tezahürüdür. Çünkü, Osmanlı ve Cumhuriyet arasında süreklilik olduğunu vurgulayan tez, başat

⁷ Detaylı bilgi için bkz. *The Politics of Permanent Crisis. Class, Ideology and State in Turkey*, ed. Neşecan Balkan and Sungur Savran, Nova Scientific Publishers, 2002.

⁸ Dışarıdan bir gözlemci olan Marksist E. Laclau’nun “kopuşu savunan ama süreklilik tezlerine duyarlı” yaklaşımı da burada anılmaya değerdir: “Son zamanlarda dikkate değer miktardaki Kemalizm üzerine yazılmış literatür, Atatürk’ün gelenek ile olan bağıni koparmasındaki radikal karakteri sorgulamaya ve temel düşünce kalıpları açısından erken Cumhuriyet ve Osmanlı geçmişi arasındaki sürekliliklerin altını çizmeye yönelmiştir. Bu iddialar elbette bütün devrimin kendiliğinden gelen bir soyla ortaya çıkmayan tavırlar ve işlenmemiş materyal ile iş görmesinin gerekmesi derecesinde pek çok doğruluk payı barındırsalar da, bu unsurların geçmiş ile olan bir radikal kopuş söylemine eklenmesinin kendine özgü ve yeni bir Kemalist katkı olduğuna şüphe yoktur.” Laclau, Ernesto. (2005). *On Populist Reason*, Verso Books, London, s:211. Laclau çalışmasında ayrıca “revolution” kelimesinin en yakın Osmanlıca karşılığının “ihtilal” olduğunu ifade etmektedir (bkz. s. 209). Yani yukarıda alıntıda “Kemalist Devrim” kavramını biraz buna yaklaştırmaktadır. Milliyetçiliğin oluşumunda da modernleşmede de Tanzimat döneminden miras alınan geçmişin önemini unutmamak gerektiğini söyler, ama Kemalist hareketin bir kopuş olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.

toplumsal çelişkinin üreten ve artık-ürüne el koyan sınıflar arasında değil, artığa el koyan kesimlerin kendi aralarında olduğunu gösterme amacını gütmektedir. Devlet ve toplum arasındaki ilişki de böylelikle yaratılan rantlar üzerindeki bir paylaşım mücadelesine indirgenmektedir.

Görüldüğü üzere, her iki Marksist eleştiri de Osmanlı/Türkiye devletini toplumsal formasyonun kurucu öznesi olarak tanımlayan süreklilikçi okumaların yönetsel açmaza sahip olduğunu iddia etmektedir. Ne var ki, bu alanda kopuş vurgusunun sürekliliklerle birlikte ele alınması gerektiğini düşünen, ancak kopuşun süreklilik öğelerine nazaran daha belirleyici olduğunu düşünenler de vardır. Siyaset bilimci Yahya Sezai Tezel, Türkiye’de hem yaşayan nüfusların oluşturduğu kültürel kompozisyonda hem de ontolojik aksiyomlar bağlamında, değerlerin, kadroların ve devletin, insanların tahayyülündeki yeri, rolü ve statüsünde ciddi kırılmalar yaşadığını iddia etmiştir. Bu bağlamda, kopuşlar, süreklilikleri etkilemiştir.

Tezel’e göre, iki temel kopuş ögesi vardır. Birinci öge, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında –bu savaşın arifesine kadar süregelen çoklu dinsel ve etnik bir yapıya sahip olan– Türkiye’deki nüfusun paramparça olmasıdır. İkinci öge ise, nüfusun fiili çok-kültürlü yapısındaki parçalanmaya paralel olarak, “devlet geleneği”ndeki paradigmatik kopuşla ilişkilidir: neredeyse, 200 yıllık bir transformasyonun sonucu olan Cumhuriyet, bir kopuşu temsil etmektedir. “Hilâfetin Kaldırılması” (1924), “devletin dini İslâm’dır” hükmünün anayasadan çıkartılması (1928) ve kamusal alanda İslâm’a yapılan referansların atılması, Türkiye’deki yeni devletin dayanmak zorunda olduğu “meşruiyet” iddiası ve algılamasında eskiyle yeni arasında “ontolojik” bir kopuşun en bariz göstergeleridir (Tezel, 2009: 25).

Tezel’in iddiası kısaca şöyledir: Türkiye’de İslâm’a referansı aşan, bunun üstüne çıkan devlet olgusu ve kamu alanının doğuşu, *etik-yasa-siyaset* sacayağını parçalamış, bu da ileriye dönük olarak devlet erkinin meşruiyeti sorunsalını ortaya çıkarmıştır.

Bu örneklerden yola çıkarak, kopuş tezlerinin ana hatlarını eleştirel kayıtlarla özetlersek; bu literatüre göre, modern Türkiye’nin doğuşu, tarihsel sürecin kaçınılmaz bir sonucu olup, Cumhuriyet öncesi dönem bu yeni evrenin ortaya çıkışından ibaret olan *ereği* hazırlamaktan başka işlevi olmayan “tarih-öncesi” bir dönemdir. Bu bağlamda

Cumhuriyet dönemi sekülerizmi, *eski rejimin* sonunu getiren başarılı ve bütünüyle özgül bir devrimdir (Ardıç, 2008: 70).

Dikkat edilecek olursa, bu yaklaşımda modernleşme ve batılılaşma nosyonlarını özdeşleştiren erekselci bir anlayış söz konusudur. Türkiye Cumhuriyetini yeni bir varlık olarak kuran bu tarih-yazımı, sadece “radikal kopuş”lara odaklanan bir metodolojiyle konuya yaklaştığından, Osmanlı/Türkiye tarihindeki sürekliliklere duyarsız kalmıştır. Öte yandan, bu tarz çalışmalar taşıdıkları ideolojik rezervlerden ötürü İslâm’ın toplumsal süreçlerde oynadıkları rolü ve kültürel pratiklerin belirleyici dinamiklerini göz ardı etmekte ve bu coğrafyanın çok-katlı tarihsel-toplumsal dokusuna nüfuz etmeyi ihmal etmektedir. Diğer taraftan, Batı Avrupa’daki sekülerleşme sürecini temel kalkış noktası olarak, Anadolu coğrafyasında benzer değişimlerin yaşanması gerektiğini varsaydığı için, Avrupa-merkezci bir yaklaşıma mahkûm kalmış, Osmanlı ve Cumhuriyet evrelerini birbirinden kopuk, durağan ve türdeş “bütünlükler” olarak gördüğü için toplumsal değişimin dinamiklerini devre dışı bırakan oryantalist bir bakışa saplanıp kalmıştır. Konuya modernleşme teorisinin nüfuzu altında yaklaşan ve kopuş tezini savunanların bulunduğu ortak noktalardan bir başkası da, 1923’te asırlardır süregiden bir devlet yapısının bütünüyle çöktüğü, bağımsızlığın kaybedildiği ve ancak bir dehanın önderliğinde “milletin makûs talihi”nin tersine çevrilebildiğidir (Kansu, 1995: 18). Burada da bütün tarihsel süreç oldukça idealist bir mit etrafında tasarılanmakta, tarihin akışını değiştiren çok-katlı toplumsal ve tarihsel olgular olduğu gerçeği inkâr edilmektedir.

Dolayısıyla, Cumhuriyet Türkiye’sinin ayrıksılığı⁹ varsayımından hareketle tasarlanan Osmanlı/Türkiye tarih-yazımı, ideolojik temelli ve karşılaştırmalı yöntemden uzak epistemolojik ve metodolojik zaafı taşımaktadır.

⁹1979 ve 1984 yılları arasında değişik dönemlerde yaklaşık on altı ay Türkiye’de saha araştırması yapan ve elde ettiği bulguları *Elhamdülillah Laikiz* adlı çalışmasında ortaya koyan Nancy Lindisfarne’nin Cumhuriyetçi tarihyazımına dönük eleştirileri ve ulus-devlete özgü “ayrıksılık” temasına bakışı burada anılmaya değerdir. Osmanlı İmparatorluğunun, dolayısıyla mazinin kötülenmesi, Cumhuriyet pedagojisinde bireylerin dünya tarihi ve coğrafyası hakkında yanlış bilgilendirilmesi, karşılaştırılmalı tarih ve coğrafyaya ilginin çok az olması ve özellikle yönetici sınıfın çıkarlarının, köylü ve işçi sınıfı çıkarlarına aykırı olduğunun *sistematik bir biçimde gizlenmesi* Lindisfarne’nin çalışmasındaki temel sorunsallardır. Ona göre, Cumhuriyetçi tarihyazımında temel meselelerden biri tabandan gelen toplumsal hareketlerin azımsanması ya da görünmezleştirilmesidir. Böylece işçi ve köylü sınıfları, olduklarından daha izole edilmiş, siyaset açısından daha bilgisiz ve pasif olarak görülmüşlerdir. Sonuç olarak, *sıradan Türkler* aydınlanmamış ve daha modern yurttaşlar tarafından idare edilmeye muhtaç insanlar olarak nitelendirilmişlerdir (Lindisfarne, 2002).

2.2.2.Süreklilik Tezlerine Dayalı Tarih-Yazımının Parametreleri

En temelde Kemalist-milliyetçi tarih-yazımının eleştirisi üzerine inşa edilen “Süreklilik Tezleri” ise, erken dönem hem Cumhuriyet tarihinin bozulan büyüünün yarattığı etkiyle hem de tarihle olan meşguliyetin akademik alandaki dönüşümle bağlantılı olarak algılanmalıdır. İşte bu noktada “otoriter uygulamaların meşru zemininin” ortadan kalkmasına dönük bu tarih anlayışını sağlayan gelişme, “süreklilik tezlerine dayalı tarih-yazımı”nın akademi alanında nüfuzunun artması olacaktır. Dankwart A. Rustow’dan (1981) Şerif Mardin’e (1981), Halil Berktaş’dan (1991) E.J. Zürcher’e (1984) kadar pek çok yazar, 1908 Jön Türk Devrimini Cumhuriyet’e giden yolun nirengi noktası kabul etmiştir. Yani, kopuş vurgusunu merkeze alan sosyal bilimcilerin, Cumhuriyetin Osmanlı Devleti ile hiçbir süreklilik içinde olmadığına dair argümanları sosyolojik açıdan imkânsız bir durumun ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Çünkü, Cumhuriyet bir boşlukta değil, belirli bir tarihsel ortamda doğmuştur. Bu bağlamda, söz konusu karmaşık toplumsal süreçlerin kuruluş momentlerinin Türkiye siyasal hayatında bıraktığı derin izleri kavramadan yetkin ve bütünsel bir siyaset sosyolojisi analizi yapmak mümkün değildir.

Bu bağlamda, ilk olarak bu revizyonist tarih-yazımının ana hatlarına değinerek, “süreklilik tezleri”nin en önemli figürlerinden Erik Jan Zürcher’in çalışmalarına eğilebiliriz. Zürcher’e ilâveten, Osmanlı/Türkiye sürekliliğini “dünya-sistemi analizleri”nden hareketle inceleyen Huri İslâmoğlu ve Çağlar Keyder ile Haldun Gülalp, konuya “merkez-çevre analizi” ile yaklaşan Şerif Mardin ile Metin Heper ve Türkiye solunun ön-tarihi konusunda pek çok eser veren Mete Tunçay’ın “süreklilikçi okumalar” a katkıları da bu kısımda ele alınacaktır.

Zürcher’e göre, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı’nın II. Meşrutiyet dönemine egemen olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir devamı olarak incelenmelidir. Cumhuriyet’in ilânını önemsiz addederek, 1908’de başlayan II. Meşrutiyet devri ile Cumhuriyet’in Tek-Parti dönemini birleştiren ve bunu “Jön Türkler Dönemi” olarak adlandıran Zürcher’e göre, ortodoks Türk tarih-yazımı ulusal hareketi Mustafa Kemal’in

özgün bir yaratımı olarak *yanlış* kavramış ve Jön Türk dönemi ile Kemalist dönem arasında sürekliliği ve ulusal direniş hareketinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oynadığı rolü göz ardı etmiştir (1995: 238).

Zürcher, eserlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Kemalistler arasında var olan ve Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ne yansıyan, ancak milliyetçi tarih-yazımı tarafından göz ardı edilen ilişkileri uzun uzadıya analiz ederek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rejimi ile Kemalist iktidarı *üç ana hat* üzerinden mukayese etmiştir (1984):

- 1) İki hareketin örgütlenme stratejileri (her iki hareket de Jön Türklere dayanır).
- 2) Sosyal arka-plânları (her ikisi de Selanikli ve Makedonyalı toprak sahiplerinin, paşalarının, devlet memurlarının oğullarıdır).
- 3) İdeolojik yapılanmaları (her iki hareketin de ideolojik yapılanması laisisttir).

Bu bağlamda, yazara göre, benzeşen yapılar benzer yönetimler doğuracaktır. Bu yüzden, söz konusu yönetimlerin dönemleri de üçe ayrılarak analiz edilmelidir: Birincisi önceki rejime direniş, ikincisi çoğulcu devre ve üçüncüsü diktatoryal devre. Ne var ki, Zürcher süreklilik öğelerinin yanına bir “kopuş ögesi”ni de eklemeyi unutmaz: *İki dönemin yönetilenlerinin, yani iki farklı coğrafi mekânın insanların farklılığı*. İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde Balkanlar, Osmanlı'nın parçası iken, Birinci Dünya Savaşı sonrası toprak kayıplarıyla beraber, Kemalistlerin iktidarında, üzerinde hâkimiyet kurulacak coğrafya olarak yalnızca Anadolu kalmıştır. Fakat ne Osmanlı dönemindeki Balkanlar'ın ne de Cumhuriyet dönemindeki Anadolu'nun toplumsal yapısı Zürcher'in çözümlemesinde yer bulmaz. Zürcher adeta iki farklı coğrafyanın insanların kendilerini yönetecek olan iktidar üzerinde herhangi bir etkilerinin olmadığını ima etmektedir (Güvenç-Salgırlı, 2008: 426).

Bu doğrultuda süreklilik vurgusuna tam da temellendiremediği kopuş vurgusunu koymak suretiyle “süreklilikçi tarih-yazımı” çizgisinden kısmen sapmayı becerse de, Zürcher'in genel argümanı bir ulus-devlet olarak Türkiye'nin modern Batılı eğitimden geçmiş Kemalistlerce inşa edildiği tezi üzerine kurulmuştur.

Bir başka tarihçi Mete Tunçay da 1980'lerin başında yazdığı bir makalesinde oldukça net bir biçimde Cumhuriyet'in Osmanlı İmparatorluğu'nun *siyasal mirasçısı* olduğunu iddia eder. Tunçay açısından asıl önemli mesele, Cumhuriyet rejiminin gelişile neyin değiştiğini anlamaktır. Kemalist-milliyetçi tarih-yazımının yeni-ulus devlete dönük abartılı tasviri Cumhuriyetin Osmanlı mirası olduğu gerçeğini örtmektedir. Bu yüzden şu "üç nokta" süreklilik argümanı açısından oldukça belirleyicidir: (1) Bağımsızlık mücadelesi sürecinde İstanbul-Ankara ilişkisi; (2) Osmanlı kurumlarının Cumhuriyette de sürmesi; (3) Ekonomik ve sosyal yapının devamlılığı (Tunçay, 2006: 45).

Birinci maddeye ilişkin olarak Tunçay, savaş döneminde İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında sürekli ve uzlaşmaz bir çatışma olduğuna ilişkin görüşlerin, Osmanlı idaresi ile Cumhuriyet'in kurulmasına varacak olan Anadolu hareketinin iççeliği gerçeğinin üstünü örttüğü iddiasındadır. Diğer yandan, Tunçay Osmanlı Kanun-u Esasîsi'nin Cumhuriyet'ten sonra bile bir süre yürürlükte kaldığına dair verdiği çarpıcı örneğin dışında askeri, mülkî, mali ve hukuki pek çok kurumun Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürdüğüne değinir. Ayrıca İkinci Meşrutiyet döneminde başlayan ekonomi alanındaki millileştirme sürecinin, Levantenlerin ticaret tekeli kırılmaya dönük stratejilerinin Cumhuriyet döneminin de başat eğilimlerinden biri olduğunu iddia eden Tunçay'a göre, Cumhuriyet devrinde etkileri belirginleşen pek çok etken önceden Osmanlı İmparatorluğu içinde oluşmaya başlamıştır (2006: 46-49).

Huri İslâmoğlu ve Çağlar Keyder ise Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesine "dünya sistemi analizi"¹⁰ üzerinden eğilir. Temel tez, feodal olmayan Osmanlı merkezîyetçi yapısından kaynaklanan bürokrasinin neredeyse bir sınıf olarak organize olduğu ve bu sözde-sınıfın kapitalist dünya sistemine eklemlenme süreci olarak ortaya çıkan modernleşme sürecini belirlediğidir. Bu bağlamda, reformizm, bürokrasinin sosyal sistemdeki rolüne ilişkin önerilerle sınırlıdır:

Böyle bir durumda, devlet otoritesinin temsilcilerinin iktisadi veya ideolojik sistemdeki herhangi bir dönüşüme karşı çıkması doğaldır. Özellikle, artığın bürokrat olmayanlar tarafından temellük edileceği sonucunu beraberinde getiren alternatif bir iktisadi

¹⁰ Bu yaklaşımın temel formülasyonları için bkz. Wallerstein, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, No. 4. (Sep., 1974), s. 387-415.

örgütlenme tarzı önerildiğinde, hem bir grup olarak gelirinin bir bölümünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağından, hem de yönetici sınıf olarak varlığını sürdürmesini sağlayan sistem tehlikeye düşeceğinden, devlet sınıfı bir tehditle karşı karşıya kalmış olacaktır. Devlet sınıfı, kendisi-için-bir-sınıf olarak hareket edebildiği ölçüde, hem kendi gelir tabanını, hem de kendisini meşrulaştıran sistemi korumak isteyecektir (Keyder, 2004: 41).

Buna karşılık, kapitalist sınıf ise, Keyder'in *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* çalışmasında çizdiği çerçeveye göre, bürokrasi ile toplumsal kaynaklar üzerinden mücadeleye girmiş ve onun meşruiyetine gölge düşürmeyi bir süre için başarmıştır. Ancak, bu durum aradaki güç dengesinin sarsılmasına neden olmuş, bürokrasi de bunun üzerine dünya sisteminin mantığına aykırı bir "reform programı" tasarlamıştır. Etnik ve dini terimlerle de ifade edilen bu çatışma, Osmanlı'nın son döneminde kapitalist sınıfın fiili tasfiyesi ve bürokrasinin kısa süreli zaferiyle neticelenmiştir. Levanten burjuvazinin devre dışı bırakılmasını sağlayan bürokrasi, Cumhuriyete giden süreçte sivil toplumun gelişimini de engellemiştir (Keyder, 2004: 52-157).

Keyder'in genel hatlarıyla aktardığımız bu "sınıf analizi", kanaatimizce devlet-merkezli içeriğiyle teorik anlamda modernleşme teorilerine yakın durması ve kısmen Weberci bir kuramsal niyete sahip olması sebebiyle birtakım zaaflar taşımaktadır. Özellikle Korkut Boratav'ın Keyder'in analizlerine dönük eleştirisi bu noktada önemli bir kuramsal müdahaleyi temsil etmektedir.¹¹ Boratav'a göre, bürokrasinin, Keyder'in varsaydığı "rasyonalizm"i nereden elde ettiği, bu rasyonalizmin devletin kurumsal mimarisine ne şekilde eklemlendiği, kurumlararası etkileşimin kapitalist gelişme çizgisi boyunca işleyip işlemediği ve özellikle maliye, sanayi ve ticaret bakanlıkları üzerinden kapitalist sınıf ile ne tür uzlaşma ve çatışma eksenleri ürettiği söz konusu çalışmada açıklanmaz. Dolayısıyla, "bürokrasi ve kapitalist sınıf arasındaki sınıf mücadelesi" olarak özetlenebilecek bu açıklama modeli, süreklilik vurgusunun salt devlet-toplum dikotomisi ekseninde ele alınmasının sınırlılıklarını taşımaktadır.

İslâmoğlu ve Keyder, aynı zamanda ilk dönem tarih-yazımına dönük bir eleştiriyi de sıklıkla dile getirmiştir: Kopuş vurgulu tarih-yazımı sadece siyasal ve

¹¹ Korkut Boratav, "Review of 'State and Class in Turkey'", *Review of Radical Political Economics*, 25 (1), 1993.

kurumsal sürece odaklanmış ve en temelde milliyetçi bir tarih-yazımına sahip olmuştur. Bu bağlamda, yazarlar Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin çevrelerinden soyutlanarak izole birer devletmişçesine analiz edildiklerini ve buna alternatif olarak da dünya-sisteminin yeni analiz birimi olarak tarih çalışmalarına dâhil edilmesi gerektiğini savunurlar. Önerdikleri çerçeve, Osmanlı tarihi ile sınırlı kalsa bile iki tarihin de farklı düşünülmesinin yolunu açmıştır (İslâmoğlu ve Keyder, 1977: 31-55).

Dünya-sistemi perspektifinden bir başka eleştiri hattını da Haldun Gülalp kurmuştur. Gülalp, Kemalist devrimin kritik edildiği çalışmasında ulus-devlet oluşumunun bir “olay” değil, ancak ve ancak kapitalizmin dönüşümlerine içkin bir süreç olarak açıklanabileceğini vurgular. 1923 Devrimi'nin geçmişten radikal bir kopuş değil, aksine kapitalist dünya sistemine dâhil olma sürecinin son aşaması olduğunu ileri sürer. Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si'nin tarihsel deneyimini Batı Avrupa ve sömürgeleştiren devletlerden patrimonyal bir yapıya sahip olmasıyla ayırır. Ona göre, bu patrimonyal devletin kapitalist dünya sistemine dâhil olmasının üç aşaması vardır: askeri (1789-1839), ekonomik (1839-1923) ve ideolojik (1923 ve sonrası). Üçüncü evrede, Osmanlı/Türkiye devleti ideolojik yapısını değiştirerek, kapitalist dünya sistemine bütünüyle dâhil olmuştur (Gülalp, 1994: 155-167).

Bu bağlamda, dünya-sistemi analizine dayalı her iki eleştiri de, hem Osmanlı/Türkiye tarihinin yazımını toptan değiştirme amacına hizmet etmiş, hem de milliyetçi tarih-yazımına dönük kayda değer bir eleştiri hattının nirengi noktasını oluşturmuştur.

Yukarıda tarih ve ekonomi-politik temelli yaklaşımların dışında sosyolojik temelli bazı araştırmalar da süreklilik vurgusunun önemini ön plâna çıkarırlar. Yakın dönem literatürde Özellikle Türkiye'de devlet kimliğinin ve devlet-toplum ilişkilerinin nasıl biçimlendiğine ilişkin sosyolojik bir yaklaşımın sahibi olarak Şerif Mardin'in, bürokrasi ve devlet-merkezci bir analizin sahibi olarak Metin Heper'in adı öne çıkmıştır.

Türkiye'nin siyasal-tarihsel arka planı açısından son dönemin en verimli sosyal bilimcilerden biri olarak kabul edilen Şerif Mardin “süreklilik tezlerine dayalı tarih-yazımı”na iki açıdan katkı sağlamıştır: (1) Resmi-geleneksel tarih-yazımında önemli bir

ağırlığı olan Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasındaki kopuşlara “aşırı vurgu”yu kıyasıya eleştirmiş; (2) Weber ve neo-klâsik din sosyolojisinin etkisiyle Türkiye toplumunun hem siyasi hem de gündelik hayatını anlamlandırma açısından İslâm’ın kavranması zorunluluğunu dile getirmiştir (Ardıç, 2008: 75).

Mardin bütün çalışmaları boyunca Türk modernleşme sürecinin siyasi, kültürel vb. farklı düzeylerde tarihsel ve söylemsel olarak inşasını ortaya koyan çok yönlü analitik ve metodolojik bir yaklaşımı hayata geçirmiştir. Tarihselci bir perspektiften hareket eden sosyolog, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni “*geçmişle kurulan bir süreklilikler ve kopuşlar ilişkisinin karmaşık, gerilimli tezahürlerini barındıran bir siyasal modernite projesi*” (Kaliber, 2009: 109-110) olarak kavramsallaştırır. Edward Shils’in ortaya attığı “merkez-çevre analizi”ni Eisenstadt’ın “bürokratik imparatorluklar ve modernleşme analizi” ile birleştirerek sentezlediği çerçeveyi Osmanlı-Cumhuriyet tarihindeki kurumlara, kültürel farklılaşmalara ve iktidar mücadelelerine uyarlamıştır (Açıkel, 2006: 31-32).

İdeoloji (1976), *Din ve İdeoloji* (1983), *Bediüzzaman Said Nursi Olayı* (1999) adlı telif kitaplarında ve “*Türkiye’de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi 1831-1918*” (1994), “*Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri*” (1985), “*Tanzimat Fermanı’nın Manâsı*” (2000), “*İyiler ve Kötüler*” (1995), “*Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler*” (1999) başlıklı makalelerinde ve daha pek çok çalışmasında Osmanlı/Türkiye modernleşmesini farklı ‘kritik’ noktalardan değerlendirmeye çalışan Mardin’e göre, Comtecu pozitivismin şekillendirdiği Türk devrimcilerinin siyasi pratikleri ve uyguladıkları kültürel batılılaşma programı İslâmi ilkeleri kamusal formlardan ve siyasal alandan uzaklaştırma çabasıyla yola çıkmıştır. Yüksek bir toplumun yaratılması amacındaki bu girişimler zaman içerisinde, Türkiye’de din-toplum ilişkisinin niteliğinden ötürü, ciddi çıkmazlara neden olmuştur. Ayrıca, Türk siyasasındaki merkez ve çevre arasındaki kültürel boşluk, devrimleri siyaseten bir çıkmaza sokacaktır. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının fikirlerini pratiğe taşıyanların kültürel yapının oluşturucularını ve toplumsal semboller dünyasını ve bireyin temel varoluşsal arayışının niteliğini tam kavrayamamaları sonucunda, Kemalizm, kültürün kişilik yaratıcı katında yeni bir anlam yaratmadığı ve yeni bir işlev görmediği için rakip bir ideoloji rolünü oynayamamıştır (Arlı, 2004a: 119-120).

Böylece, Şerif Mardin'e göre Türk modernleşmesi açısından en kritik mesele, devrim fikrinin kavramsal ve pratik anlamından kaynaklanan “meşruiyet sorunu” olacaktır. Çünkü Osmanlı ve Türk toplumlarındaki siyasî sürekliliğin temel özelliklerinden birisi olarak gördüğü ‘zımnî sözleşme’ kavramının terk edilmesi yeni Türk devletinin kurucularını ciddi bir siyasal-toplumsal krizle karşı karşıya bırakmıştır. Toplumsal bellek ve yaşantıdaki İslâmi temelli meşruiyet ile iç mantık sisteminin yerine, yeni bir etik sistem geçirmeyi plânlayan Cumhuriyet elitleri politik uygulamalarında karşılaştıkları derin ideolojik boşluk alanlarına dönük olarak çözümler geliştirememişlerdir. Bu anlamıyla da, Türk modernleşmesinin ideolojik boyutu bir meşruiyet sorunuyla yüz yüze kalmıştır.

Süreklilik vurgusuna dair argümanlar Mardin'in eserlerinde sıkça karşımıza çıkar. Osmanlı bürokratinin pragmatizmi ve görece lâikliği (Mardin, 1991: 139) ya da Türk Devriminin birincil olarak değerlerin devrimi olması, ama devrimcilerin Osmanlı-İslâmi arka plânının etkisini hala taşıdığı bir devrim olması (Mardin, 1991: 164-5) bunlara örnektir.

Ancak Şerif Mardin özellikle Türk modernleşmesinin diğer modernite tarihleriyle farklılıklarını ortaya koymaya çalıştığı ve mikro-gündelik hayat düzeyini incelediği çalışmalarında “süreklilik tezleri”nin sınırlılıklarının farkında bir duyarlılık göstererek, kimi zaman süreklilikçi tarih-yazımının çerçevesinden kopmayı da başarır. Mardin'in Cumhuriyet'in inşasının Osmanlı mirasının radikal bir “reorganizasyonu” olduğuna dair genel argümanları –Mardin'in araştırmalarının yönü makro'dan mikro'ya doğru kaydıkça– bir “kopuş ögesi”ni de hayata geçirecektir. Çünkü ona göre, İmparatorluk ile Cumhuriyet arasındaki “sınır”, sadece Cumhuriyetin kurucularının tavırlarının radikalleşmesinde değil, Cumhuriyet'in tam bir “ulus-devlet” olarak kavramsallaştırılmasında ortaya çıkar. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti (süreklilik kadar) bir kopuşu da temsil eder (Keyman, 2001: 18-19).

Özetle, Mardin'in çalışmalarında Türkiye'de siyasal alanda ve toplumda yaşanan temel değişimleri anlamak için Cumhuriyet öncesi dönemin siyaset tartışmalarının belirleyici etkisi tüm detaylarıyla ortaya konulmuş ve modernleşmenin etkileri bağlamında, İmparatorluk mirası üzerine kurulan Cumhuriyeti, ulus-devlet

modernizminin temel karakterleri dolayımında dinamik ve tarihsel süreci *genelde* temel süreklilikleriyle açıklayan bir paradigma oluşturmuştur (Arlı, 2004b: 504).

Weberci siyaset bilim okumalarının bir çıktısı olarak kabul edilen merkez-çevre analizini kullanan diğer önemli bir isim Metin Heper'dir. *Türkiye'de Devlet Geleneği* adlı çalışmasında, devlet (yani, merkez) ağırlıklı idare geleneğinin Türk siyasetinde yarattığı gerilimlere odaklanan Heper, “belirli bir devlet biçimi ve mentalitesinin Türkiye siyasasının dönüşüm koşullarını nasıl belirlediği”ni (Özman ve Coşar, 2001: 83) sorunsallaştırır.

Osmanlı-Türk siyasasının tarihsel rotasında “yoğun devletlilik” (high stateness) olgusuna (Heper, 1992) odaklanan ve devlet seçkinlerinin söylemleri ve pratiklerine özel anlam atfeden Heper'in incelemesi Türk siyasal tarihine ve modernleşme tarihine ilişkin olarak üç düzlemde özetlenebilir (Kaliber, 2009: 114): (1) Siyaset üretme koşullarının düzenlediği bir merkez olarak devletliliğin konumu; (2) Merkez-çevre kutuplaşmasının siyasal-seçkinler/devlet-seçkinleri bağlamında yeniden üretilmesi; (3) Devletin aşkın niteliğini kalıcı kılmayı amaçlayan bir bürokratik girişim olarak Atatürkçülüğün yeniden-inşası. Bu bağlamda Heper, tarihi yapan aktörlerin değişimine ilişkin olarak, devlet seçkinlerinin ve bürokrasinin yerine bu rolü üstlenen siyasal seçkinlerin ön plâna çıkarıldığı bir tarihsel argüman inşa etmiştir.

Buraya kadar belli başlı örnekler üzerinden incelemeye çalıştığımız süreklilik eksenli tezlerin –aralarındaki politik, terminolojik ve metodolojik farklılıklara rağmen– ortak paydasını, Batılı anlayış ve yöntemlerin kurumsallaşmasının geç Osmanlı döneminde başladığı ve yeni kurulan ulus-devletin bir “reddi miras” içerisine girdiği iddiası oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Cumhuriyet Türkiye'si, Jakoben-pozitivist ve Aydınlanmacı seçkinlerin vesayetindeki bir milli irade aracılığıyla, devlet aygıtına kutsallık izafe etmiş; “muhalefete tahammülsüzlük” göstermek, milli burjuvaziyi oluşturmak ve halkı dışlayan politikalar üretmek suretiyle İttihatçı otoriter yapıyı yeniden tesis etmiş; korunmacı bir zihniyet ve askeri otokrasiden güç olarak etnomerkezci milliyetçilik üzerine temellenen üniter bir ulus-devlet kurmuştur. Tüm bu temalar, tarihsel ve siyasal sürekliliğin bir tezahürü olarak kabul edilmeli ve yeni Cumhuriyet'e atfedilen benzersizlik nitelendirmesi tarih-dışı bir tez olarak görülmelidir.

Bu argümanın günümüz Türkiye’si açısından yadsınamaz önemi, mevcut demokratikleşme sorununun esası diyebileceğimiz “siyasal sürekliliğe” kaynaklık etmesinde yatmaktadır. Buna bir itirazımız yoktur. Ancak 90 sonrası tarih-yazımındaki asıl değişim Cumhuriyet’in üzerine oturduğu değerlerin sorgulanmaya başlanması olsa da, bu eleştiri süreci *devlet-merkezli düşünmeyi* ortadan kaldıramamıştır. Çünkü yeni tarih-yazımı en az Kemalist-milliyetçi tarih-yazımı kadar “devlet-merkezci”dir. Aynı zamanda, bu tarih-yazımı, modernleşme/batılılaşma ikilisine hâlen anlam atfetmeye çalıştığı için, yeni bir *tarih ontolojisi* kurmayı başaramamıştır (Güvenç-Salgırlı, 2008: 421-425).

Dolayısıyla, modernleşmeyi bu coğrafyaya getiren aktörün Kemalizm’in yarattığı devlet bürokrasisinden Osmanlı bürokrasisine ve seçkinine kayması, yani modernleşmenin zaman-mekân olarak başlangıç noktasının Cumhuriyet döneminden İmparatorluğun 18. ve 19. yüzyıllarına kaydırılması, imparatorluk seçkininin itibarının tekrardan kazandırılması anlamına gelmektedir. Bu da ister istemez “tarih-yazımına içkin ideolojik işlevin” devreye sokulması anlamına gelmektedir.

Bu doğrultuda, her iki tarih-yazımına ilişkin tespit ettiğimiz sorunları şu şekilde maddeleştirebiliriz:

(1) Türk siyasal hayatına eğilen bu tarih-yazımı biçimlerinin her ikisi de devlet olgusunu –Edmund Husserl’in ifadesiyle– “yarı metafizik bir nosyon” gibi kabul ederek, analizlerinde devlete ontolojik ve epistemolojik bir ayrıcalık atfetmektedir. Bu da modern Türkiye siyasal alanının yapısına devletçi söylem ve tasarrufları merkeze alan bir çözümlene dâhilinde yaklaşılmasına neden olmaktadır. Devletin Türkiye tarihinde temel bir dönüştürme gücüne sahip olduğunu iddia eden devlet-merkezli açıklama tarzının savunucuları bu bağlamda adeta devlet dışı hiçbir tarihsel faktörün sosyo-tarihsel değişimlerde yeri olmadığını varsaymaktadır. Böylelikle, toplumdan bağımsız ve onun üzerinde olduğu düşünülen devlet *metafizik bir olguya* dönüştürülmektedir.

(2) Siyasal tarih okumasının ayrılmaz bir bileşeni olarak kabul edilen *ideolojik motivasyonlar*, (kimi titiz örnekleri dışarıda bırakırsak) bu ikili tarih-yazımının varlığından ötürü, araştırmacıyı tek bir paradigmanın merceğinden bakmaya

zorlamaktadır. Dahası, herhangi bir “paradigmanın aşkınlaşma eğilimi” uzlaşmaz iki farklı toplumsallık deneyiminin mücadelesini ideal-tiplerin (örneğin, Mardin ve Heper’de “merkez”-“çevre”; Lewis’te “modernist”-“mürteci”; Berkes’te “değişimin güçleri”-“geleneğin güçleri”nin) mücadelesiymiş gibi formüle edilmesine yol açmaktadır. Bu yüzden de bu tarz bir okuma, aradaki geçişlilikleri, çakışmaları ve yer değiştirmeleri ihmal etmektedir (Açıkel, 2006: 34).

(3) Hem kopuş hem de süreklilik vurgulu tarih-yazımının kimi örnekleri, Türk siyasal hayatını, yalnızca içsel dinamikler temelinde sorunsallaştırmış olup, dış etmenlerin belirleyiciliğine hiçbir şekilde atıfta bulunmamaktadır. Oysa Kaliber’e göre, devlet elitleri tarafından devletin bölünmez bütünlüğüne yönelik tehditlerin iç ve dış siyasal söylem ve pratikler yoluyla sürekli dillendirilmesi ve dış güçlerle ilişkilendirilen muhalif akımların modernleşme ve Batılılaşma karşıtı olmakla damgalanması anımsandığında, Türkiye’de devlet kimliğinin açıklanmasında dışsal unsurların anlamlılığı daha da çarpıcı hale gelmektedir (Kaliber, 2009: 123-124).

(4) Osmanlı/Türkiye tarihini kopuş ve süreklilik vurgusu temelinde açıklayan yaklaşımların diğer önemli bir sorunu, her iki tarih-yazımının da antropolojik ve coğrafi parametrelere başvurmadan inşa ettikleri toplum ve devlet anlayışının sınırlılıklarına ilişkindir. Bu bağlamda Antropolog Suavi Aydın’ın konuya ilişkin olarak, *araştırmacıların soyut ikilemler yerine somut iktidar ilişkilerinin taşradaki tezahürlerini araştırması gerektiği* önerisi kayda değerdir (2006: 92).

(5) Her iki tarih-yazımında da Türkiye’de mevcut olan siyasal ve iktisadi sisteme “içten gelen direniş”i büyük oranda yadsıyan bir anlayış söz konusudur. En temelde işlevselci ve yapısal-işlevselci perspektiften beslenen modernleşme teorisi, “çatışma” fenomenini devre dışı bıraktığından, örneğin bu tarih-yazımında, 1908 devrimi basitçe geçiştirilmekte, çatışmanın son derece ciddi boyutlara ulaştığı bu dönem derinlemesine analiz edilmemektedir. Ancak burada ilginç olan, Marksist bir teorik çerçeveye sahip olan bağımlılık teorisinin de bu eksikliği giderememesidir. Çünkü söz konusu teori, tüm dikkatini merkez ülkelerle dünya ekonomisinin çevresindeki ülkeler arasındaki çatışmalara odaklanmaktadır. Dolayısıyla, çevre ülkeler içindeki çatışmalar bütünüyle göz ardı edilmiştir (Kansu, 1995: 27-28).

Sonuç itibariyle, hiç kuşku yok ki, irdelediğimiz tüm bu teorik konumlar Türkiye siyasal alanının yapısına dönük anlamlı katkılar sağlamıştır. Ancak, yukarıda incelediğimiz şekliyle, Osmanlı/Türkiye siyasal tarihinin açıklanmasında ve anlaşılmasında çeşitli sosyal bilim disiplinlerinin kaynak ve teorik çerçevelerini kullanan bu anlayışlar, özellikle epistemik ön-kabullerden veya ideolojik tavırlarından beslenen *yanlılık* (bias) sonucu, gerçeğin bütünü kavramada birtakım sınırlılıklar taşımaktadır. Bu bağlamda, söz konusu sınırlılıkların “siyasal alan” kavramının teorik inşasıyla aşılabileceğini savunmaktayız.

2.3. Kopuş ve Süreklilik Diyalektğine Bağlı Olarak Türkiye’de Siyasal Alanın Oluşumu ve Yapısı

Çalışmanın bundan sonraki kısmına ilişkin temel argümanımızı baştan belirtmekte fayda görüyoruz: Modern Türkiye’de “siyasal alan”ın oluşum dinamikleri, tarihsel düzlemde “*bürokratik-devletçi bir milliyetçi doxa*”¹² tarafından yönlendirilen, siyasal ve ekonomik sermaye üzerindeki “mücadele sahnesi” olarak yapılandırılmıştır.¹³ Bu doğrultuda, “Osmanlı ve Türkiye arasındaki ilişki” eksenine üzerine kurulacak, ancak aynı zamanda “kopuş öğeleri”ne duyarlı bir *siyasal alan* tasavvurunun Türk modernleşme tahayyülünün ve tarihsel-toplumsal pratiklerinin tarihsel süreç içindeki *kurucu momentleri* ile *kırılma noktalarına* odaklanması gerekir.

¹² Bu kavram ile Türkiye’deki siyasal kültür ve söylemi oluşturan, siyasal alanı “dost-düşman diyalektiği” ekseninde inşa eden, siyasal alandaki egemen konumları üreten, mikro-bireysel düzeyde dünyayı algılama, tecrübe etme, “dünya içinde eyleme” ile ilgili pratikleri yönlendiren ve böylelikle de “sorgulanmayan ortak bakış açısı”nı kastediyoruz.

¹³ Türkolog ve Osmanlı tarihçisi François Georgeon Osmanlı-Türk modernleşmesini ele aldığı çalışmasında, burada önerdiğimiz kavramsallaştırmaya oldukça yakın bir iddiaya sahiptir. Georgeon, Jön Türkler döneminden, ulusal mekanı belirlemede milli hareketin referans metni olan Misak-ı Milli’ye dek uzanan Türk milliyetçiliğinin farklı evre ve farklı formülasyonlarının neredeyse tamamında değişmeyen *tek unsur* olduğunu iddia eder: *Milliyetçiler, Türk etnisitesinden çok, devlet çıkarlarına göre düşünüp hareket etmektedir*. Devletin, teritoryal ve stratejik öncelikleri yanında, ulus ikincil bir öneme haizdir. Devlet çıkarları, milli duygu ve düşüncelerin önüne geçmektedir. “Milliyetçilikle devlete ilişkin olanın bu önceliği, nasıl olup da bazı azınlıkların Türk milliyetçilerinin saflarına katılabildiklerini açıklamaktadır. Tekin Alp gibi, düşünce ve davranışlarını Osmanlı devletinin çıkarlarının hizmetine sunan birçok Yahudi bu duruma örnektir. Azınlıklara Türklerle aynı hakları tanıyan liberal bir milliyetçilik anlayışı, Türk milliyetçiliği içinde çok sınırlı bir yer tutabilmiştir. Milliyetçiler, milliyetçiliği devletin amaçlarının gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak gören ve bu amaçların gerçekleştirilmesini görev bilen asker ve sivil bürokrasinin yanında saf tutmuşlardır” (Georgeon, 2009: 18-19). Son cümleden de anlaşılacağı üzere Georgeon, devletçi bir milliyetçiliğin aynı zamanda bürokratik bir sınıfın milliyetçiliği olduğunu da savunur. Çünkü, ulus-devletin inşasından sonra Türk milliyetçiliğine içerik kazandıracak olan bu sınıftır.

Kurucu momentler ile kırılma noktaları arasındaki sarkacın en belirleyici ögesi “Türk milliyetçiliği”nin pratik mantığı olmuştur.¹⁴ Çünkü (1) toplumsal yapı, (2) anlam dünyası ve (3) kurumsal formların etkileşimi bağlamında kendi özel biçimini ve yörüngesini tayin eden “Türk milliyetçiliği”, yavaş yavaş İmparatorluğun resmi ideolojisi olan Osmanlıcılığı bertaraf ederek, yeni bir ulus-devletin kuruluşunu sağlamıştır (Göçek, 2009: 63). Ancak, Türkiye’de kurucu elitin temel yönelimi olan bu milliyetçiliğin aynı zamanda “kapitalist kalkınma rasyonalitesi”ne sahip bir milliyetçilik olduğu unutulmamalıdır. Kuruluş sürecinde organize olan bu milliyetçi *doxa*, sınıfsal ilişkileri yönlendirmek amacıyla “organik toplum söylemleri”ne sarılmıştır; bu da başlı başına bir sınıfsal siyasetin tezahürü olarak okunmalıdır.¹⁵

Tam da bu noktada, “*bürokratik-devletçi bir milliyetçi doxa*” kavramına dönük iddiamızı temellendirmek için, siyaset bilimci-sosyolog Charles Tilly’nin *Durable Inequality* [Sürekli Eşitsizlik] adlı çalışmasında, milliyetçiliğe ilişkin yaptığı ayrımı başvurabiliriz. Tilly bu çalışmada iki tür milliyetçilik arasında analitik bir ayrıma gider: devlet güdümündeki (*state-led*) milliyetçilikler ile devlet arayışındaki (*state-seeking*) milliyetçilikler (Tilly, 1999: 175).

Bu kavramsal ayırmadan hareketle, Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyetine giden tarihsel rotada milliyetçilikler tarihinin dolambaçlı bir patika izlediğini söyleyebiliriz. Yeni yurttaşlık anlayışları ve İmparatorluk içindeki bütün etnik ve dinsel grupların hakları üzerine temellendirilen devlet güdümündeki (*state-led*) Osmanlı milliyetçiliğine, kısa zaman içerisinde, devlet arayışındaki (*state-seeking*) çok sayıda milliyetçilik (örneğin, Yunan, Bulgar, Sırp, Ermeni, Arap milliyetçiliği) arasında olduğu devlet-esinli İslâmi ve Türk milliyetçilikler de katılmıştır. Bu bağlamda, ilk tahlilde

¹⁴ Tanıl Bora’nın Türkiye siyasal alanının tarihsel seyri içerisinde ortaya çıkan milliyetçilikler tasnifi oldukça açıklayıcıdır (2009: 19-20): (1) *Resmi Milliyetçilik*: Devlet ve düzen ideolojisi olarak işleyen, Atatürk mitosuna dayalı, otoriter bir sadakat yükümlülüğü ile kendini yeniden-üreten ulus-devlet ideolojisi; (2) *Ulusal Solculuk*: Modern ulusu laikliğin, kalkınmanın, bağımsızlığın, anti-empyalizmin, hatta kimi örneklerde yerli bir sosyalizmin tarihsel öznesi gören perspektifler; (3) *Liberal Milliyetçilik*: Piyasa toplumunun inşasını milliyetçiliğin asli bir hedefi ve uluslaşmanın nihai güvencesi sayan yaklaşım; (4) *Etnisist Milliyetçilik*: Ana-damarını Türkçü-Turancı akımda bulan, Türklüğü kültürel etnisite temelinde tanımlayan, popüler ideoloji; (5) *Muhafazakar-Milliyetçilik*: İslamcılıkla temas halinde, dine milli kimliğin asli unsuru konumu veren, milliyetçiliği geleneğin yeniden-inşası yolu olarak anlamlandıran yönelimler.

¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Akça. (2006). *Militarism, Capitalism and the State: Putting the Military in its Place in Turkey*, yayımlanmamış doktora tezi. İsmet Akça bu çalışmada ayrıca 1980 sonrası Türkiye’nin tarihsel sosyolojisini ve siyasal panoramasını ele alan sosyal bilimlerin hâkim paradigmasında sınıf analizinin dışlanmasına da cevap vermektedir.

bağımsızlık mücadelesi (1919-1923) devlet arayışında (*state-seeking*) ve coğrafi temelli (Anadolu ve Rumeli) Müslüman milliyetçiliği olarak kavramsallaştırılabilir. Ancak bu milliyetçilik, yeni ulus devletin (Türkiye Cumhuriyeti) ilk aylarından başlayarak, ulusal sınırlar içerisindeki farklılıkları bastırma ve adları Kurtuluş Savaşı sırasında açıkça tahmin edilebilen (Çerkes, Kürt, Laz vb.) bütün diğer etnisiteleri Türkleştirmek amacı güden, devlet güdümündeki (*state-led*) etnik/ırksal Türk milliyetçiliğine dönüşmüştür (Altınay, 2004: 20).

Bu milliyetçilik, kuruluşun ardından tesis edilen Tek-Parti rejimi altında, bürokratik-devletçi bir hüviyete bürünerek toplumsal aidiyet ve özdeşleşme referanslarını yeniden-kurmuş ve Cumhuriyet idaresini pek çok alanda merkezi konuma getirmiştir. Egemenliğin her yerde örgütlenmesi, devlet güdümündeki (*state-led*) etnik/ırksal Türk milliyetçiliği dokusuyla birleşen bürokratik-devletçi yapının, meşru fiziksel güç tekelinin yanı sıra sembolik şiddet tekeli de kullanmasının bir sonucudur (Bourdieu, 1989).¹⁶ Ancak burada bir noktayı da atlamamak gerekmektedir. Rustow'un "Devlet Kurucusu Olarak Atatürk" adlı makalesinde de dile getirdiği üzere, egemenliğin her yerde örgütlenmesi ve sembolik alanın tahakküm altına alınmasında Mustafa Kemal'in örgüt adamı hüviyetiyle 1919'da Türkiye'nin *karizmatik ortamına* girişi son derece etkili olmuştur (Rustow, 1968: 793-828). Weberyen anlamdaki bu karizmatik gücün seferber edilmesi toplumun sonraki süreçlerde milliyetçi *doxa*'yı içselleştirmesini sağlayacak ve orduya olan "sarsılmaz itimat"ın tohumları özellikle bu dönemde atılacaktır. Zira ordu a) yeni rejimin kabullendirilmesi; b) Kemalizm'in tarih tasavvurunun halka ulaştırılması; c) yeni devletin dine bakışının aktarılması; d) çağdaş tarım bilgisine ve meslek edindirmeye dönük faaliyetler (Şen, 1996: 37) aracılığıyla devletle, reformla ve büyük ölçüde toplumla özdeşleşmiştir. Mustafa Kemal, "yaşatılması ordunun temel sorumluluğu olan yeni devletin simgesi" (Karpas, 2007: 291) haline gelmiştir.

Dolayısıyla, artık modern Türkiye'nin doğuşunu siyasal alanın farklı oluşum dinamikleri üzerinden incelemeye geçebilir ve böylece günümüz siyaset dünyasının

¹⁶ Öte yandan, bu tanımlama etrafında şekillendirdiğimiz milliyetçi *doxa*, Tanıl Bora'nın ifadesiyle, Cumhuriyet sonrası yurttaşlık ve toprak bağı esasına dayalı *Fransız tarzı bir milliyetçilikle* ile etnisist açılımlar gösteren *Alman tarzı milliyetçilik* arasındaki gerilimi dengeye kavuşturamamış olmasının krizini yaşamıştır (1994: 12).

gündemindeki temel meseleleri anlamamız açısından araştırmacılar için önemli bir kalkış noktası sunabiliriz.

2.3.1. Birinci Evre (1908-1950): Kuruluş Momentleri Açısından Türkiye’de Modern Siyasal Alanın Doğuşu ve Yapısı

Ondokuzuncu yüzyıla girerken asırlardır kurumsallaştırdığı imparatorluk sistemini yeniden-üretim kabiliyetini kaybeden Osmanlı saray ve bürokrasisi 1793’deki *Nizam-ı Cedid* ile başlattığı reform sürecini *Tanzimat* (1839-1876) adı verilen “yeniden düzenlemeler” ile zirveye çıkardı. İktidar, bu yapısal reform dizisinin diğer ayağı olan Islahat Fermanı yardımıyla modernleşme siyasetine hem siyasal hem de düşünsel alanda süreklilik kazandırmayı plânlıyordu. Ancak, bütün bu girişimlerin temel amacı “devleti kurtarma” olarak tanımlansa da, yapılan reformlar reformcuların beklentilerine ters düşen bir dizi sonuca yol açtı. Müslüman olmayan çeşitli *cemaat yapıları* ve uzun bir özerklik geleneği içine yerleşmiş *dini kimlikler*, milliyetçi ve sosyalist fikirlerin etkisiyle siyasallaşarak, Osmanlı’nın asırlardır sürdürdüğü Nizam-ı Âlem anlayışının iflasını teyit eden ayaklanmalara giriştiler. Buna ilâveten, merkeze bağlı olarak kurulan modern ordunun da gerilemeyi durduramaması İmparatorluğun o zamana dek görmediği bir parçalanma sürecini beraberinde getirdi.

İkinci Abdülhamit’in başa geçmesinden sonra Tanzimat döneminin siyasetinde değişiklik meydana geldi. Bölgesel yayılma politikasını askıya alan Sultan, otoriter ve merkezileştirici bir yönetim ve pan-İslâmist siyaset¹⁷ aracılığıyla İmparatorluğu iç ve dış tehditlere karşı korumaya çalıştı. Hem ülkeye hem de kendi kişiliğine sadakati arttırarak İslâm coğrafyasında Osmanlı kültürünü geliştirmeye dönük kültür savaşına (*Kulturkampf*) girişti. Bu dinsel-siyasal kavga aynı zamanda İmparatorluk’taki giderek artan yabancı nüfuzuna bir süreliğine set çekmeyi başardı (Yasamee, 1993: 20-36).¹⁸

¹⁷ 1876 Anayasası’nın 3. maddesi, Saray’ın “yüksek İslam halifeliği”ne göndermede bulunuyordu ki, Abdülhamit seleflerinin aksine bu maddeye ağırlık vererek, pan-İslamizmi resmi politika haline getirmeye çalıştı.

¹⁸ David Kushner, ileride Osmanlı/Türk siyasal hayatının merkezine oturacak olan “Türk olma anlayışı”nın da yabancı nüfuzuna set çekme stratejisiyle ilişkili olarak Abdülhamit zamanında yayılmaya başladığını iddia eder. Pan-İslamizmin öne çıktığı bu süreç aynı zamanda Osmanlı basın-yayın organlarının kültürel içerikteki Türk birliği fikrini öne çıkarmalarına denk düşmektedir. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Kushner, David. (1977). *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Londra: Frank Cass.

Abdülhamit, bu sayede İmparatorluğu bir süreliğine istikrarlı bir siyasal sürece soktuysa da, reformlar sürecinin siyasal çıktısı olan *Saray ile yeni askeri ve sivil elit arasındaki kopuşu* aşmayı başaramadı (Bozarlan, 2004: 21). Böylece, askeri-ideolojik kompleks devletin merkezi denetimi açısından merkezkaç unsurlara tâbi olmaya başladı. Bürokrasinin Batı-merkezli örgütlenmesi, peş peşe alınan yenilgiler merkezin ideolojik yapısını çevre alanlara taşımasını engelleyici bir nitelik taşıdı. Böylece, Tim Jacoby'e göre, merkezkaç ağlar, bu dönemde yaşanan sosyal değişikliklerden daha geniş anlamda yararlanarak, emperyal üstyapı karşısında örgütsel alternatifler oluşturmayı bildi ve "bir ulus devlet *topluluğu* lehine olacak şekilde, parçalı kozmopolitizmin çözülüşünün temelini" sağladı (2004: 51).

Ulus-devlet topluluğu lehine açılan bu yolun başat aktörleri, 1895'ten itibaren Avrupa'da ortaya çıkan ve iktidara karşı özgürlükçü bir muhalefet yürütmeye çalışan "Jön Türkler" olacaktı (Hanioğlu, 1986). Tanzimat ricalinin bile hayal edemeyeceği sistematik ve iç tutarlılığı olan bir "reform teorisi" peşindeki (Mardin, 1991: 59) bu grup, II. Meşrutiyet devrine kadar çok sayıda fraksiyon arasında bölünmüş bir hareket olarak kaldı. Etnik kompozisyonunun çoğunluğunu Müslüman Osmanlıların oluşturduğu Jön Türk hareketi Osmanlı ve Türk siyasal hayatını derinden etkileyecek iki farklı akımın ana rahmini teşkil etti.

Bu akımlardan ilki sonraları İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan ve Ahmet Rıza tarafından kurulan *İttihad-i Osmani Örgütü* idi. Başlangıçta reform önerileri açısından pozitivist-yönelimli düşünce yapısına sahip ve bütünsel bir siyasal projeden yoksun olan bu grup, 1906'dan sonra yapılanmasına askerlerin katılması ve başarılı örgütçü kişilerin dâhil olmasıyla giderek güçlendi. İkinci akım Prens Sabahattin tarafından kurulan ve İmparatorluğun tamamıyla adem-i merkeziyetçilik ile yönetilmesini savunan *Şahsi Teşebbüs ve Ademi Merkeziyetçilik Örgütü* idi. Bu akım, Türk kökenli halkları birleştirme emelindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hegemonik siyasal stratejileri karşısında marjinal bir düzeye itilerek, Türk siyasal hayatının oluşumu açısından ileriki süreçte çok fazla etkili olamayacaktı.

Jön Türklerin kaderini değiştiren olay 1908'de cereyan etti. Jön Türkler, başlarında kolağası Resneli Niyazi Bey'in bulunduğu genç subaylardan oluşan küçük bir topluluğun Resne'de dağa çıkmasıyla Saray üzerinde baskı kurarak, otuz yıldan

beridir askıda olan anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini sağladılar. 24 Temmuz “hürriyetin ilânı” olarak değerlendirildi ve içlerinde Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler bulunan karma kortejler “mutlakî rejimin” siyasal ideallerini bayram havasında kutladılar. Ne var ki, Paris’te “Doğu’daki Fransız Devrimi” olarak değerlendirilen bu olay İmparatorluğun parçalanmasını daha da hızlandıracaktı (Bozarslan, 2004: 23-25).

II. Abdülhamit hiç zaman kaybetmeden anayasanın alaşağı edilmesi amacıyla, Jön Türklerin batıcı modernizmine muhalif pan-İslâmist gruplara gizlice para yardımında bulunmaya başladı. Jön Türk lider kadrosunun doğrudan yönetimi ele alma konusunda gösterdiği çekişen tutum ve Türk olmayan 137 vekili (toplam vekil sayısı 288 idi) Meclise taşıyan seçimler Avrupa’nın nüfuzuna açık olmanın yarattığı korkuları daha da ateşledi. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ses getiren başarısının ardından, dindar öğrenciler, alt-orta kademedeki ulema ve gelenekçiler arasında örgütlenen muhalif ittifak Başkentteki Taksim Kışlası’ndan hareket ederek kontrolü kısa süreliğine ele geçirdiler, ancak ayaklanma Üçüncü Ordu’ya bağlı ve içlerinde Selanikli Mustafa Kemal adlı bir subayın da bulunduğu bir askeri birlik tarafından bastırıldı. Bunun sonucunda Abdülhamit’in tahttan indirilip yerine V. Mehmed’in geçirilmesi hem muhafazakârları zayıflattı hem de böylece radikal bir reform sürecinin yolu açılmış oldu (Jacoby, 2004: 72).

Avusturya’nın fırsatçı bir hamleyle Bosna-Hersek’i ilhak etmesi, Libya’nın 1911’de İtalyanlar tarafından ve Rumeli’nin büyük kısmının 1913’te Balkan ülkelerince ele geçirilmesi askeri-ideolojik kanadın zaten güçlü olan konumunu daha da sağlamlaştırdı ve hükümetin büyük ölçüde merkezî bir reform programı hazırlamasına neden oldu (Landau, 1981: 46-47). Fiili anlamda bu yasalar kamusal müzakere çabalarını, ihtilâl sonrası dönemdeki basın özgürlüğünü ve *milletin* özerkliğini kısıtlamayı amaçlıyordu. Ahmet Rıza ve bürokratik modernistlerin Osmanlıcılığına verilen destek, böylece, Gökalp ve Akçura’nın merkezîliğini güçlendirecek şekilde zamanla etkisini yitirdi. Bu, aynı zamanda, P. Sabahattin grubunun savunuculuğunu üstlendiği federalizmin ‘intiharî değilse bile, tehlikeli bir formül’ (Lewis, 1993: 277) olarak görünmesini sağladı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu süreçte, giderek zayıflamakta olan Osmanlı plüralizmini neredeyse tümüyle yok eden ve Türk etnik-merkezciliğini merkeze alan reform programıyla otoriter yapısını daha da güçlü biçimde tesis etmeye girişti. 1909 Anayasasının 17. maddesinin Türkçe dil derslerini müfredatın zorunlu bir parçası kabul etmesi, hukuki sistemde klâsik içtihadın dilinin Arapça yerine Türkçe kullanma zorunluluğuna bağlanması ve böylece devlet aygıtının dilsel ayrılığı etnisiteyle ilişkilendirmesi gibi yapısal değişiklikler oluşmakta olan yeni siyasal alanın başlıca aktörünün niyetini açıkça gösteriyordu (Karpat, 1985: 164-168): Bu ve benzeri değişiklikler, Osmanlı bütünlüğünü sağlamaya yönelik (Abdülhamit'in yapmaya çalıştığı üzere, çökuluslu bir devlete duyulan bağları güçlendirme çabaları olarak da okunabilecek) reform hamlelerinden Türkleştirme siyasetine doğru tedrici bir kayma anlamına geliyordu (Eriksen, 1991: 392-395).

İttihatçıların ilk dönemlerde İngiliz yanlısı olduklarını saklamayan politikaları, emperyalistler-arası rekabet ekseninde, konjonktürün sürekli aleyhlerine işlemesi karşısında yönünü değiştirmek zorunda kalacaktı. İngiltere yanlısı bu siyasal strateji 1914'deki Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam edebildi. Çünkü İttihat ve Terakki önderleri İngiltere'nin aleyhte politikalarından sürekli hayal kırıklığına uğradılar. İttihatçıların düşünceleri İngiliz Sefareti'nin desteklediğinden şüphelenilen 31 Mart olayıyla da değişmeye başladı. Keyder'in deyişiyle; *“Bulgaristan ve Yunanistan, İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarına saldırdığında İngiliz hükümeti katı bir tarafsızlık politikası güttü ve İstanbul hükümetinin Üçlü İtilaf'a katılmak için ardarda yaptığı teşebbüsler, İngiltere ve Fransa'nın bu ittifakın Almanya'nın gözünde bir savaş nedeni oluşturacağı yolundaki düşüncesinden ötürü geri çevrildi. Tarafsızlığın gittikçe imkânsız hale geldiği bir dünyada, İttihat ve Terakki hükümetinin İttifak devletlerine katılmaktan başka çaresi kalmamıştı”* (Keyder, 2004: 83-84).

Bu bağlamda, Alman dış siyasetinin Osmanlı'ya dönük politikası (İngilizlerin ve Fransızların Arap vilayetlerine ilişkin stratejilerini ve Rusya'nın Ermeni devleti kurma tasarısını engellemeye dönük politikası), yine Almanya'nın Osmanlı coğrafyasında askeri ve iktisadi varlığının güçlenmesi ve İmparatorluk içerisindeki ayrılıkçı hareketlerin artması sonucu, İttihat ve Terakki Cemiyeti Almanya ile ittifak kurmaya karar verdi ve İmparatorluğun parçalanmasını geçici olarak durdurdu.

Öte yandan, Mayıs 1914 seçimlerinden sonra artık gitgide tek partiye dönüşen Cemiyet, Türk milliyetçiliğinin sözcüsü rolüne soyunmasının yanı sıra, ekonomi alanında da “milli burjuvazinin tesisi” (Toprak, 1982) için paralel girişimlerde bulundu. İttihatçılar, bütçe reformuna girilerek milli ekonominin temelini attılar ve ‘Türkler arasında girişimci bir sınıf oluşturma’ politikası başlatarak ekonomi alanında daha doğrudan ve açık bir rol oynamaya başladılar (Jacoby, 2004: 75).

“Sürekli yukarıdan devrimin başlangıç noktası” olarak da nitelendirilebilecek olan 1908 ile birlikte kurulan İttihat Terakki rejimi, milli iktisat kurma yoluyla, büyük ölçüde güçlendirilmiş askeri-bürokratik aygıtı kapitalist birikim doğrultusunda mobilize etmeye çalışmış oldu (Keyder, 2003: 41).

29 Ekim 1914’te patlak veren I. Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu’nun akıbeti açısından çifte süreç anlamına geliyordu: *İmparatorluktan çıkış ve Anadolu’nun Türkleştirilmesi*. Çünkü savaş hem askeri-bürokratik kanadın “ulus kurma görevleri”ni keşfetmelerine neden olacak, hem de bir birleşme çağrısı olarak devreye sokulan İslâmcılık projesinin başarısızlığı karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni sert bir Türkleştirme siyasetine itecekti.

Sonuç itibarıyla, Jön Türk devriminin başlattığı süreç lâik siyasi görüşe sahip yeni elitlerin Anadolu’nun Yunanlılar tarafından işgaline karşı direnen Mustafa Kemal hareketi etrafında toplanmasına ve İtilaf devletlerine karşı Bağımsızlık mücadelesine girişmelerine neden oldu. Kemalist güçlerin liderleri, kendilerine destek sağlamak için kırsal kesimdeki yığınların Yunan işgalcilere tepkilerinden istifade ettiler. Hatta Mustafa Kemal Bektaşilerin bir liderinin desteğini sağlamayı bile başardı. Buna rağmen, direniş hareketinin başarısıyla birlikte, tamamen farklı bir politika kendini göstermeye başlayacaktı. Önce saltanat lağvedildi (1 Kasım 1922) ve Cumhuriyet ilân edildi (29 Ekim 1923). Sonra halifelik kaldırıldı (3 Mart 1924) (Mardin, 1991: 95-96).

2.3.1.1. Siyasal Sermaye Üzerindeki Mücadele: *Siyasal Otoritarizmin Tesisi*¹⁹

¹⁹ Siyasal otoritarizm kavramıyla, siyasal alan ve siyasal hayatın genelde devlet tarafından kontrol edilip şekillendirildiği, hiyerarşik ve aşırı merkeziyetçi bir bürokratik yapının hâkim olduğu siyasal rejimi kastetmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Perlmutter, Amos. (1981). *Modern Authoritarianism*. Yale University Press, New Haven and Londra.

Türk milliyetçiliğinin ideolojik üretimini kolaylaştıran toplumsal konumlar ve dolayısıyla modern Türkiye'nin "siyasal alanı"na doğru giden tarihsel menzile, yukarıda özetlediğimiz (1) modernleşme siyasetinde yaşanan kopuş ve süreklilikler; (2) Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik periferileşmesi; (3) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devletler-arası rekabet içerisinde değişen konum alışları vb. etkenlerle ilişkili olarak 19. asrının ikinci yarısından sonra ortaya çıkıp, 20. asrın ilk çeyreğine kadar tedricen gelişti. Bu doğrultuda 1923 ile kurulan *Cumhuriyet'in kurumsal ve düşünsel yapısı*, 1908 Meşrutiyet devrimi ile ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarının, 1913'e kadar iktidarını perçinlediği süreçte gerçekleşen tarihsel olayların bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Buraya kadar aktarılan tarihsel "anlatı"dan çıkan temel sonuçlardan biri şudur: bağımsızlık mücadelesiyle sonuçlanan yeni Türk devletini bir *kopuştan* çok, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin on yıllık iktidarıyla *özel süreklilik* içerisinde analiz etmek uygun olacaktır. Siyasal alanın oluşumu ve yapısı açısından meseleyi ele alacak olursak, bu süreklilik aşikâr bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Hamit Bozarslan'a göre, Mustafa Kemal ilk aşamada İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi çok partililiği yeniden getirmiş olsa da, yönettiği "Birinci Grup" Türklük ve devletle kendini özdeşleştiriyordu. Kemalist hükümet yasal ve yasal olmayanı, kurulu Meclis'i ve "özel örgütleri" de bir arada kullanmaktaydı. Aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa geleneğini sürdürerek, ilk aşamada meşhur çeteleri kullandı. Ancak, 1921 yılında, üyelerinin çoğu Teşkilat'tan gelen bu birliklerin en azından bir kısmının yerine ordu geçirilmiştir (Bozarslan, 2004: 42-43).

Dolayısıyla, süreklilik temasına ilişkin en belirleyici göstergelerden biri, İttihatçı Türk milliyetçiliğinin Kemalist milliyetçilik tanımının çekirdeğine sızmış olmasıdır (Koçak, 2009: 43). Buna ilâveten, yönetim-zihniyetinin siyasal pratikler açısından merkezîyetçi eğilimleri sürdürmesi, Batılılaşma hedefinin yukarıdan aşağıya dizaynı ve merkezkaç her çeşit eğilimin önünü alacak yasal düzenlemeler otoriter bir siyasal yapının içeriğini belirleyecektir. Öte yandan, meşruiyetini Osmanlı'daki gibi toplum ötesi bir yerden almayan Cumhuriyetçi iktidar, ancak Weberyan bir nosyon olan "wertrational" (değer-rasyonel) bir meşruiyet zemininde ayakta durabilirdi: Yani *değer-akılcı güdünün modern taşıyıcısı olarak kurulacak yeni bir ulus* (Aktar, 2009: 77).²⁰

²⁰ Mustafa Kemal tıpkı Durkheim gibi modern devletin "yurttaşlık dini" ile desteklenebileceğine inanıyordu. Türkiye'de vatandaşların bağlılığını sağlamak için, yurttaşlık dininin gelişmesini teşvik

Bu durum Cumhuriyet elitlerini yoktan var etmesi gereken bir zeminin inşa edilmesi göreviyle karşı karşıya bırakıyordu. Kemalist kadrolar bu hedef doğrultusunda bir dizi reform hareketine giriştiler. Hilafetin kaldırılması, Latin alfabesinin kabulü, “medeni giyim” tarzının benimsenmesi, kadınların meslekleşme yoluyla kamusal alana dâhil edilmesi, müzikte çok-sesliliğin ön plâna çıkarılması, lâik eğitim sisteminin inşası, İslâm’ın devletin resmi dini olmaktan çıkartılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması vb. pek çok yenilik aracılığıyla Tek Parti rejiminin içyapısı biçimlendirilmiş oldu.

Bu bağlamda, bürokrasi aygıtının biçimlendirici rolü aracılığıyla, milletleşme ve medenileşme hedeflerine ulaşılmasında *öğretici-kuralcı stratejileri* devreye sokan Cumhuriyet elitleri milliyetçi kültürel yeniden-üretimi merkezileştirmiş ve sembolik alanı ulus-devletin belirlenimlerine açık hâle getirmiştir (Açıkel, 2009: 119).

1923 ve 1924 yıllarında Meclis’teki, biri Mustafa Kemal’e bağlı olan, diğeri ise partizan bir yapıya sahip olmasa da “İslâmcı” hassasiyetler taşıyan²¹ ve kısmen liberal bir siyasal konumda olan “grup”lar birer siyasal partiye dönüştü (Alpkaya, 1998). Bu partilerden biri 11 Eylül 1923’te kurulan ve sonradan adı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olacak olan *Halk Fırkası* ve diğeri Karabekir’in liderliğindeki *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (TCF) idi.

İlkeler ve program bakımından birbirinden ayrılan bu iki partiden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kürt ulusal hedefleri doğrultusunda başlayan Şeyh Sait ayaklanmasının müsebbibi sayılarak bir süre sonra kapatıldı. Özellikle, Mete Tunçay’ın “siyaset” döneminin bittiği, “idare” döneminin başladığı diye tanımladığı *Takrir-i Sükûn* yasası²² aracılığıyla da muhalefet tamamen susturularak (2001/2002: 282) Tek

edecek ve bu dinin dayandığı bireysel sorumluluğu geliştirecek kurumların yaratılmasına ihtiyaç vardı. Onun laikleşme siyasetinin, Batı’dan bir dizi yeni kurumun toptan ithal edilmesinden oluşmuş görünmesinin -ki bunu ne Tanzimatçılar ne de Jön Türkler yapmıştı- sebebi budur (Mardin, 1991:119-120).

²¹ Terakkiperver Fırka’nın programında Osmanlı İmparatorluğu’nun geçmişinden söz etmeden milli bir birlik kazanmanın mümkün olmayacağı tezi ön planda yer alır. Doğrudan doğruya dinci olmayan bu akımın temsilcileri, özellikle dinin toplumu pekiştiren, ona ahlaki bir temel veren bir sosyal araç sayılması gerektiğini savunurlar. Bu açıdan Şerif Mardin’e göre onlara “Durkheimci” adını verebiliriz. (Mardin,1991: 29)

²² Siyasal alanın kuruluş momentleri açısından Takrir-i Sükûn Yasasının ilanı neredeyse Cumhuriyet’in ilanı kadar önemli bir olay olarak değerlendirilmelidir. İttihatçılık “yönetimzihniyeti”ni Kemalizm’de kendini yeniden üretmesi biçiminde değerlendirilebilecek bu süreç üç açıdan Türkiye siyasal alanının

Parti sistemi kesinkes kurulmuş oldu (Yerasimos, 2003: 98-99). Bu bağlamda, yukarıda kısaca değindiğimiz, iktidarın hızla uygulamaya koyduğu “*öğretici-kuralcı stratejiler*” işte böyle bir ortamda uygulamaya konuldu.

Hem sosyal reformlar hem de devlet aygıtındaki mücadeleler sonucunda Mustafa Kemal, 1925’te ordu=parti=devlet bileşkesine uygun olarak, konjonktürel ve pragmatik bir cumhuriyet anlayışını yerleştirdi. Erik Jan Zürcher tarafından “Kemalist Tek-Parti devleti” olarak tanımlanan ve Taha Parla’nın “*Kemalizm’den başka izm yoktur; öteki bütün izm’ler yabancı ve zararlıdır*” (2004: 313) diye özetlediği bu süreçle birlikte “siyasal alan” otoriter bir yönetim biçiminin süreklilik kazandığı bir alana dönüştü. Başka deyişle, Bağımsızlık Mücadelesi döneminin çoğulcu siyasal söyleminden Kemalist Cumhuriyetin homojenleştirici-üniter söylemine geçişle birlikte *milliyetçi doxa*’nın pratik mantığı daha da hızlı işlemeye başladı (Özbudun, 1997: 66).²³

Şerif Mardin’e göre (1983: 24) siyasal otoriter yapının inşasına dönük bütün bu girişimler, en temelde kopuş öğelerini de içeren şu toplumsal olgulara dayanmaktaydı:

- (1) Kişisel otoriteye dayalı rejimden yasa ve normlara dayalı yeni milli onur anlayışına geçiş.
- (2) İslâmi aşkınlıktan pozitif bilimlerin materyalizmine geçiş.
- (3) Cemaatçi toplumsal yapıdan türdeş topluma geçiş ya da başka bir deyişle solidarizm.
- (4) Dinsel topluluktan ulusal toplum ve devlete geçiş.

düzenlenmesinde belirleyici olacaktır: (1) Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasıyla kurulan düzene toplumsal meşruiyet kazandırılmaya çalışılmış; (2) Muhalefet yok edilerek, çok-partili bir rejimden, monolitik bir rejime geçilmiş ve (3) rejimin inşasına bağlı olarak inkılaplar gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Öngider, 2009: 316).

²³ Norbert Elias’ın Alman milli kimliğinin oluşum tarihi üzerine söyledikleri, Osmanlı-Türk kimliğinin şekillenmesi konusunda bize çarpıcı gelebilir: “*Kendi devletinin diğer devletlere kıyasla görece zayıflığı, beraberinde bu zayıflıktan etkilenen insanlar için özel, olağanüstü koşullar yaratır. Bu insanlar psikolojik olarak, emin olamama duygusu altında ezilirler, kendi değerleri hakkında kuşkuya kapılırlar, kendilerini aşağılanmış ve onurlarıyla oynanmış hissederler ve bu koşulların yaratıcılarından intikam alma özlemi duyarlar*” (Elias, 1996: 15).

Öte yandan, Şerif Mardin'e göre bu dönemde dinin alan içerisindeki konumu da 'çifte bir işlev'e sahiptir: İdarecilerin alt sınıflarla temas işlevi ve idare edilenler açısından siyasal yapıya karşı bir alternatif ve devletin memurlarına karşı bir tampon olma işlevi (Mardin, 1971: 197-221). Bu ikili işlev ulus-devletin inşasının ilk dönemlerinde zihinsel ve toplumsal yapıların birlikte-kuruluşu açısından etkisini sürdürmüştür. Gökalp'in tahmininin aksine, devlet dinle pragmatik temasını hiçbir biçimde koparmamıştır. Aksine Cumhuriyet, Dumont'un da tespit ettiği gibi, ülkedeki dinsel meseleler üzerinde sınırsız bir denetim gücüne kavuşmuştur (Dumont, 1987: 2).

Böylece, *bürokratik-devletçi-milliyetçi doxa*, Ahmet Yıldız'ın deyişiyle "seküler bir şimdi oluşturmak adına 'geçmiş'i de sekülerleştirmiştir" (2004: 119). İslâmi motiflerden yalıtılmış bir anlayış aracılığıyla tüm siyasal pratikler Cumhuriyet paradigması çerçevesine oturtulmuş oldu.²⁴ Bu bağlamda, 1930'ların siyasal ve kültürel yaşamında, CHP'nin sosyokültürel pratiklerin tüm biçimlerini devraldığı ve resmi *doxa*'nın eğitim sistemi aracılığıyla yayıldığı bir *Gleichschaltung*'a²⁵ tanık olundu. Dolayısıyla, 1950'ye kadar Mustafa Kemal'in ve sonradan İnönü'nün yönetimi altındaki ve CHP'nin zaman içinde biçimlenen Altı Ok'u ve 1924 Anayasası'nın sonradan (1937 yılında) değiştirilmiş ilkeleri doğrultusunda dizayn edilen Tek-Parti rejiminin öyküsünü *siyasal sermayenin* "kaynakları" nı harcadığı bir rejimin öyküsü olarak özetleyebiliriz.

Ne var ki, halk kitleleri, otorite karşısında *alanın yeni kurallarını* kabul etmiş görünse de, eskisi gibi yaşama eğilimini sürdürür. Kemalist devrim, kentlerdeki iktidar merkezlerinde reformlarını geniş kesimlere yaymayı başarsa da, toplumun bütününe nüfuz etmeyi başaramaz. Nüfusun geniş kesimleri kendi kimlikleri adına başka kriterler kullanmaya devam ederek, milliyetçi *doxa*'nın üreticilerinin dikte ettiği "hayali cemaat" üyeliğine fazla itibar etmez. İşte bu durum, 1950'lerle başlayan kitle mobilizasyonları bağlamında, toplumun geniş kesimlerini Kemalist milliyetçiliğin rakip varyantlarına (en

²⁴ Tek-Parti dönemindeki tarihyazımının, İslami ve Osmanlı'ya ilişkin bağlarını koparmasına dönük ısrarcılığı konusunda, Halil Berktaş önemli bir iddiada bulunur: *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü* çalışmasında Berktaş'a göre, Köprülü'ye ısmarlanan tarih tezi, Selçuki-İslami temellendirmeler içerdiğinden ötürü, tasvip edilmemiştir. Köprülü, İmparatorluğu tamamen reddetmek yerine, kültür alanında süreklilikler arayan ılımlı bir Osmanlıcılığa sahip olduğu için, o dönem itibar görmüştür (Berktaş, 1983: 43).

²⁵ Bu kavram, Nazi Almanyası terminolojisinde, muhalif tüm odakların susturulup, tüm halkın aynı şekilde düşünmesini ve kimi olguları sorgulamamasını sağlamaya verilen isim olup, bizim o dönemin sistemini "doxa" kavramıyla açıklayan çerçevemize paralel bir ifadedir.

bariz biçimde İslâm'a) yöneltecektir.²⁶ Bu süreç, siyasal alanın çoğulculaşmasına neden olacak ve Türkiye çok-partili hayata geçecektir.

2.3.1.2. Ekonomik Sermaye Üzerindeki Mücadele: İradeci ve İçe-dönük Bir Strateji Olarak *İktisadi Devletçilik Siyaseti*

Bu kısma kadar Tek-Parti döneminin siyasal panoramasına ilişkin kopuş ve süreklilik temalarını birlikte ele almaya çalışan siyaset eksenli bir okuma gerçekleştirdik. Artık bu panoramanın asli tamamlayıcısı olarak dönemin ekonomik ve sınıfsal yapısına dair yaşanan gelişmeleri ele alacağız. Siyasal süreçlerin hem *sonucu* hem de *nedeni* olarak gördüğümüz “kapitalizmin yerleşme ve gelişme dinamikleri”ni siyasal alan analizi açısından belirleyici kabul ettiğimizden, bu kısmı Cumhuriyet rejiminin ilk dönem izlediği “iktisadi devletçilik siyaseti”ne ayırıyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk dönemi açısından bakıldığında, ithal ettiği üretim mallarının bedelini ödeme aracı olarak, *tarımsal ihracata dayanan iktisadi bir yapıya* sahipti. Tarımsal sisteme ilişkin bu özerk yapı, devletin üretici kesim üzerindeki hâkimiyetini sınırlandırdığı için, reform girişimleri kent merkezleri ile merkezkaç yapılar arasındaki gerilimi artırıyordu. Diğer taraftan, büyük ölçekli arazilerin genişlemesi de tarımsal sistemde gözle görülür bir proleterleşmeye neden olmaktadır. Az sayıdaki küçük toprak sahibinin kendi geçim ekonomisine çekilmesi de iktisadi konjonktür açısından, köylülüğün merkez ile arasındaki gerilimi artırmaktaydı (Jacoby, 2004: 98) ve devlet, ekonomi alanını dinamikleştirmeye dönük üç farklı stratejiye başvurdu: (1) Vergilendirme ile devlete aşırı kâr sağlayan fiyat sabitleme siyaseti; (2) Toprak, makine, gübre gibi girdilerin maliyeti üzerinde hâkimiyetini kullanarak piyasa fiyatlarını düzenleme ve belirleme; (3) Toprak dağıtımı/geri alımı, ithalat sübvansiyonu ve kredi politikaları gibi önlemler ile üretimi denetleme (Birtek ve Keyder, 1975: 448).

Bu doğrultuda, 20'li yıllarda, bürokratik-devletçi-milliyetçi *doxa*'nın devletin iktisadi gelişim politikasına ilişkin izlediği temel siyaset, bir yandan uluslararası meta değişimi üzerindeki denetim mekanizmalarını kurumsallaştırmak, öte yandan kıymetli bir artı-değer kaynağı elde etmek için ihracata dayalı büyük ölçekli tarım yapan

²⁶ Bu konuda tatminkâr bir analiz için bkz. Hugh, Poulton. (1997). *Turkish nationalism and the Turkish republic: Top Hat, Grey Wolf and Crescent*, London: Hurst & Company.

çiftçilere destek vermek oldu. Çiftçinin belini büken Aşar vergisinin kaldırılması (1925), çiftçilere prim uygulanması ve Rum çiftçilerin ellerindeki arazilerin Müslüman toprak sahiplerine dağıtılması (Jacoby, 2004: 98-99) bu girişimin temel göstergeleridir. Ne var ki, Çağlar Keyder’in de tespit ettiği üzere, bu süreç, her ne kadar ticaret burjuvazisi açısından “zenginleşme” anlamına geliyorsa da, dış ticarete dönük çevre kapitalizmine özgü güçlükler, 1929 Mali buhranının darbesiyle katlanarak Türkiye ekonomisini sarsıntıya uğrattı (Keyder, 2003: 46).

Böylece, küçük ölçekli girişimlerin dünya piyasalarıyla buluşma ihtimali ortadan kalkarken, büyük toprak sahipleri de devletle ittifaklarının temeli olan artı-değerlerini yitirdiler ve Türkiye “liberal bütünleşme alanı”ndan silindi. Bu durum, hükümeti devlet-merkezli bir kalkınma politikası gütmeye ve özünde kapalı bir ekonomiyi merkezden yönetme sorumluluğuna zorladı (Okyar, 1965, 99).

Devletin bu doğrultudaki ilk hamlesi verdiği mali desteği tarım sektöründen tahıl üreticisine yöneltmek oldu. Bu sayede, hem ithal madde ihtiyacı kesilmiş, hem de meta değişimini denetlemek suretiyle, büyük çiftçiler dezavantajlı konuma getirilmiş oluyordu (Birtek ve Keyder, 1975: 452). Bu süreçle beraber, *‘sosyal devingenlik kazanıp ekonomiyle bütünleşen, ama ekonomik altüst oluşlar karşısında çok kırılğan kalan ve bundan dolayı siyasal alanda kolayca harekete geçmeye hazır’* ve kayda değer büyüklükte bir sosyal katman ortaya çıktı (Jacoby, 2004: 99).

Siyasal alanın görece çoğulculaşmasıyla sonuçlanacak Demokrat Parti’nin (DP) iktidara gelişinin ardında işte bu mobilize olmaya hazır sosyal katman vardı. 1929 Buhranı sonrası Türk devletinin benimsediği politikanın ardındaki bir başka faktör de, Sovyet merkezi plânlama modelinin ve 1933’te SSCB’nin Türkiye’ye verdiği 18 milyon dolar borçtu (Thornberg vd., 1949: 26-27). Dönemin entellektüel kadroları da devlet plânlamasından yana tavır almıştı. Kadro Dergisinin yazarları²⁷ gelişmenin başına bir seçkin grubunun geçmesinden yanaydı ve 1934’te başlatılan “Beş Yıllık Kalkınma Plâni” ile devlet-merkezli sanayileşme sürecine girildi.

²⁷ 1930’lu yıllarda Kadro dergisi etrafındaki aydınlar, dönemin “siyasal doxa” üretiminin ağırlık merkezini oluşturmakta olup, Türk Devrimi’nin ideolojik motiflerini tesis etmeye çalıştılar. Aynı zamanda Kemalizm’i iktisadi anlamda bir “milli kurtuluş ideolojisi” sıfatıyla Üçüncü dünya ülkelerine önermeye çalıştılar. Detaylı bir tartışma için bkz. Yanardağ, Merdan. (1988). *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, Yalçın Yayınları, İstanbul.

30'lu yıllar devlet seçkinleri, iktisadi çöküntünün yarattığı hoşnutsuzluğu yatıştırmak niyetiyle, Fethi Okyar'a alternatif bir parti kururma yoluna başvurdu. Modern Türkiye'nin siyasal alanı açısından ilk popüler partisi sayılabilecek olan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ekonomi alanında liberal, siyasal alanda ise otorite-karşıtı bir çizgiye sahip olduğunu ilân etti. Bu bağlamda 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası CHP'nin şekillendirdiği koalisyonun dışında kalan ve reformların otoriter yanına en çok tanık olan toplumsal grupların sesi olarak ortaya çıktı. Ne var ki, üç ay süren kısa ömrünün sonunda Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatıldığında CHP'liler devletin yeni rolünü ve toplumsal ve iktisadi uygulamalarının altında yatan ideolojiyi formüle etmekte serbest kalmışlardı (Keyder, 2003: 49).

Tek-Parti rejiminin siyasal alanda süreklilik kazanması ve ekonomi alanındaki bu devletçi anlayış aracılığıyla *bürokratik iktidar*, kendi milli irade anlayışını topluma dayatmış oldu ve böylece, toplumsal temsil mekanizmalarını kurumsallaştırmaya gerek duymadan, “sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış” olarak tanımlayacakları bir toplumsal-siyasal yapı kurdu (Jacoby, 2004: 100).

Faruk Birtek'e göre, kent ve yarı-kent tabanlı profesyonel orta sınıf içinde sosyal hareketlilik ve bu sınıfa üye olma imkânı Kemalist devlet aygıtının yayılmasına hizmet etmeye bağlıydı. Böylece elde edilen yüksek sosyal statü yerel hiyerarşiler, örgütlenme ve geleneksel bağların zoraki reddinden geçiyordu. İktidarını sınırlı sosyal katılım ve yanı sıra, yerel seçkinlerin önemli bir kısmını bünyesine alma yeteneğine dayandıran hükümet devleti taşradaki kültürel çevre alanları merkezden uzak tutarak kontrol ediyordu (1994: 225).

Bürokrasinin ekonomi alanındaki mücadele sırasında elde ettiği bu başarı sanayi alanının ileri gelenlerinden oluşan kadronun biçimlendirdiği “kesintisiz bir koalisyon” ortaya çıkardı. 1936'da faşist İtalyan mevzuatını örnek alan iş yasasının çıkarılması, sendikal hareketlerin bastırılması, sanayide kartelleşmeyi teşvik vb. gelişmeler mevcut korporatizmi pekiştirici işlev gördü. Böylece, uluslararası temas alanlarından yoksun sermaye sahipleri, devletin merkezci siyasetinin tam destekleyicisi oldular ki, kapitalist sınıf bürokrasinin normatif kaygılarına meydan okumayan istisnai bir örnek teşkil etmiş oldu (Keyder, 2003: 49-52).

Devletçi metot, aynı zamanda, çevre alanlardaki komprador aktörlerin egemenliklerini azaltmaya dönük bir strateji izlemek anlamına geliyordu. Bu durum, ekonomik gelişme projesini aslen siyasal bütünleşme stratejisinin yedeğine almak demektir. Şerif Mardin'in de belirttiği üzere, her ne kadar bu strateji komprador ticari grupların özerklik kazanmasını önlediyse de, devlete Batı-tarzı kapitalist gelişim modelini uygulamaya dönük “nüfuz edici bir güç” sağlayamadı (1980: 43).

Sonuç olarak, CHP'nin “siyasal tekeli” çok partili dönemin başlamasıyla sona ermeye yüz tutsa da, hızla değişen sosyoekonomik çevreye ve alan içinde farklı toplumsal konumların ortaya çıkışına karşın, *ayakta kalan iki karakteristik* söz konusu olmuştur: Birincisi, risk altındaki siyasal sermayenin merkezinde yer alan “Cumhuriyetçi Kozmoloji” olarak adlandırılabilir kristalizasyon'dur. Yani, *Mustafa Kemal kültü, onun devletçi prensipleri, “modern medeniyetler”den birisi haline gelme iradesi ve Türk'ün vatandaşı bağlayan üst-kimlik olarak icadı*. Kamusal desteği mobilize eden bu *doxa* unsuru, siyasal aktörlerin bütününe kapsamadığı için, alanın yapısında ileriye dönük olarak *fundamental meydan okumalar* (İslâmcı ve Kürtçü siyasallaşmaları) doğuracaktır.

Alan içindeki ikinci karakteristik, en gelenekçi yollardan siyasal sermayeyi kullanarak *sivil hâkimiyet* üzerinde otoritesini sürekli kılan *ordunun* ayakta kalan konumuna ilişkindir (Akdeniz ve Göker, 2010: 22). Ordunun siyasal alandaki konumu kurumsallaşmış ve bu durum ileriye dönük olarak iki önemli sonucu doğurmuştur: İlki siyasal sınıfın kan kaybederek ordunun büyük ölçüde kendine tâbi kıldığı bir kartelin içine büzüşmesi; ikincisi siyasetin, “iç güvenliği ilgilendiren bir alan” gibi algılanmaya başlamasıdır (Cizre, 2005: 57-79).

2.3.2. İkinci Evre (1950-1960): Siyasal Alanın Göreli Çoğulculuğu²⁸

²⁸ Bu dönemin siyasal alanı üzerine yazılmış literatürün büyük kısmında, çok-partili hayata geçiş, Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihi açısından demokratikleşme serüveninin başlangıç noktası olarak değerlendirilip, olumlanmaktadır. Ancak, ikili tarih-yazımının parametrelerine dönük olarak yaptığımız eleştiri doğrultusunda, merkez-çevre ya da devlet-sivil toplum ikiliklerine dayalı bu olumlamanın dönemin “asli görünümünü” açıklayamadığını düşünüyoruz. Çünkü DP, iktidara geldikten sonra 1924 Anayasası'nın çizdiği idari yapıyı aynen muhafaza etmiş, tâbi sınıfların özerk örgütlülüğüne izin vermemiş ve iktidara dönük her türlü muhalefete karşı *otoriter-popülist bir strateji* izlemiştir. Bu bağlamda, meseleye siyasal partilerin “alan”daki rekabeti açısından yaklaşıldığında, siyasal alanın

1950'lerle beraber Tek-Partili rejimin çözülüşünü hızlandıran görece demokratik uygulamalar, nüfusun büyük kısmında rejime muhalif İslâmi duyarlılıkları açığa çıkarmaya başlar. Siyasal seçkinlerin dinsel duyarlılıkları ihmal eden pratikleri²⁹ ve özellikle topluma kültürel kuralları zorla kabul ettirmeye dönük stratejileri zamanla savunulamaz hâle gelir. Dönüşümün bir diğer faktörü, İkinci Dünya Savaşını takip eden sürecin ekonomi-politik etkileri doğrultusunda, yeni palazlanan müteşebbisler, gelişim halindeki profesyonel sınıflar ve bazı mesleki grupların, “müşteri tabanına bağlı ilişkiler” (klientalist ağlar) kurmak suretiyle, devlet müdahalesine karşı bir ittifak oluşturulabileceğini görmeleri oldu (Mardin, 1980: 42).

Devletçilik politikaları, iç ticaret hadlerini tarımdan sanayiye “artı-değer” aktaracak biçimde düzenlendiğinden nüfusun büyük kısmını teşkil eden köylülüğü Tek-Parti rejimine yabancılaştırmıştı. Ayrıca, kentlerde işçi sınıfının ücretlerinin bastırılması, sınıfların varlığını reddeden solidarist-korporatist ideoloji ve sınıf-temelli oluşumların yasaklanması gibi otoriter düzenlemeler nedeniyle CHP'nin toplumsal tabanı iyice daralmaya yüz tutmuştu (Akça, 2010: 367-368).

Böylece, bürokrasinin kapitalist sınıf, köylüler ve işçi sınıfı karşısındaki nüfuzu aşınmaya başladı ve CHP'ye muhalefet şiarıyla CHP'nin içinden çıkan bir grup bu sermayeciler sınıfının sözcüsü olarak kendisini siyasal alanda göstermeye başladı. Cumhuriyet tarihi açısından “*elitler iktidarından tam bir sınıf yönetimine ve bir kapitalist gelişme kalıbından bir diğerine*” (Keyder, 2003: 55) geçiş olarak da özetlenebilecek Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşu siyasal alanın yapısı açısından önemli değişiklikler içermekteydi.

çoğulculuğu kabul etsek de, bu çoğulculuğa, demokratik bir nitelik arz etmediğinden “görece” bir çoğulculuğa olarak okunmalıdır.

²⁹ Modern Türkiye siyasal alanının bu ilk evresinde, iktidarın yerel ağlara dönük siyasal stratejilerinin yol açtığı ileriye dönük sorunları, siyaset bilimci ve antropolog James Scott'un *Seeing Like a State* [Devlet Gibi Görmek] çalışmasında geliştirdiği devlet-toplum ilişkisine dönük “dikey ilişkiler analizi”ne başvurmak suretiyle daha iyi kavrayabiliriz. Scott'un eserinde tanımladığı modern otoriter devlet formu, toplumu tepeden inmece bir mantıkla denetlemeye çalışır. Merkezi idare tarafından tasarlanan mega-planlar toplumu türdeşleştirme, standartlaşma ve toplumsal farklılıkları tektipleştirme işlevi görürler. Bu bağlamda toplumsal farklılıkları ve her bölgenin özgüllüklerini basit formüllerle tanımlayan projeler, Scott'un yerel bilgi olarak adlandırdığı mekanizmaları, başka bir deyişle “gündelik bilme biçimlerini” (metis) kavrayamadığından başarısız kalmaya mahkumdur. Devlet planlarının başarısı, tepeden inmece siyasetlere değil, yerel bilgi ve pratikleri devreye sokan bir yaklaşımla söz konusu olabilir (Scott, 1998).

Peki, çok partili hayata geçişi “parti-devleti” için kabul edilebilir kılan, dahası onu “görelî bir siyasal liberalleşme”ye iten etkenler neler olabilirdi? Cem Eroğul, bu gelişmeyi açıklarken dört tez öne sürer (2003: 113-115):

- (1) Tepeden inme modernizasyon ve savaşın yarattığı hoşnutsuzluğa karşın, halkın o dönem itibarıyla % 80’ini oluşturan köylülüğü yatıştırma çabası.
- (2) Sovyetlerin Balkanlara egemen olma ihtimali ve bozulan ilişkiler karşısında Batıya yaklaşma stratejisi.³⁰
- (3) Tanzimat’la başlayan, Kemalizm ile doruğa çıkan, Tek-Parti’nin resmi *doxası* haline gelen Batılılaşma siyasetini sürdürme amacı.
- (4) CHP’nin “toprak reformu”ndan memnuniyetsiz olan mülk sahibi sınıfları yatıştırma çabası.

Bu bağlamda, Türkiye’de çok partili hayata geçiş en temelde iç dinamiklerin belirleyiciliğinde ortaya çıkan önemli bir reform olarak, sistemin uzun erimli bekasının sağlanması ve tabandan gelebilecek radikal bir mobilizasyonun boşa çıkartılması işlevini de görüyordu. İsmet İnönü’nün 1969’da “1945 ve 1946’da biz demokratik rejimi getirmeseydik asıl kanlı ihtilâl o zaman olacaktı” sözü CHP’nin zayıflayan toplumsal meşruiyeti karşısında siyasal rejimin nasıl esnekleştirildiğini açıklayan bir örnek olarak gösterilebilir (Karaömerlioğlu, 2006: 189).

Ancak, dönemin lideri İsmet İnönü, DP’yi görüşleri Tek Parti anlayışından farklı olmayan yarı-liberal sağcı bir muhalefet (“ısmarlama bir muhalefet”) olarak meşru görse de, kısa zamanda hesap etmediği bir gelişmeyle karşılaşacaktı. Bu yeni parti, özellikle taşra illerde kayda değer bir destek buldu. Çünkü Özbudun’un da belirttiği üzere, DP hükümet denetiminin azaltılmasını, piyasa güçlerinin ve mahallî güçlerin daha fazla iktidara sahip olması gerektiğini savunuyordu (1980: 58). Her ne kadar, CHP gibi taşra üzerinde hegemonik güç kullanımı imkânlarından ve açık ideolojik

³⁰ Baskın Oran, Türk-Sovyet ilişkilerini incelediği çalışmasında Moskova’nın, Türkiye’ye Almanya ile işbirliğini ödetme isteğini saklamadığını ve barış koşulu olarak da Anadolu’nun üç doğu bölgesinin kendisine verilmesini şart koştuğunu yazmıştır (2002: 496-509).

mevzilenme araçlarından yoksun olsa da, DP, “devlet müdahalesi”ne karşı takındığı tavır sayesinde bölgesel zümreleri, akrabalık bağlarını ve kişisel nüfuz ağlarını mobilize etmeyi başaracak ve yerel iktidar şebekelerinin içine sızmış, mikro-ögelere dayalı “taşra parti oluşumları”nı ortaya çıkaracaktı (Sunar ve Sayarı, 1986: 173; Rustow, 1966: 123).

Böylece, 1950 seçim zaferiyle bürokratik devlet seçkinleri iktidarı bir süreliğine çevre alanlarda bulunan merkezkaç örgütsel ağlara bırakacaktı. Bu, siyasal alanın, monolitik yapıdan görece bir çoğulculuşmaya evrilmesini sağladı. ‘Zora dayalı’ bir toplumsal değişim sürecinin uzun zamandır ön plânında yer alan bürokrasi, artık ‘itibara dayalı taşra politik kültürü’ ile karşı karşıya kaldı. Demokrat Parti lider kadrosu bürokrasiye karşı üçlü bir strateji izledi: İlki, sivil ve silahlı hizmetlerin statüsünü, bunların karar alma hiyerarşilerini savuşturarak geriletmeye çalışmaktı. İkincisi, hükümet 1950’li yılların ortalarında yaşanan yüksek enflasyon sırasında kamu sektörü içerisindeki maaş düzeylerinin düşmesini sağladı. Üçüncüsü, toplumsal değişimin düzenlenmesinde bürokrasinin oynadığı belirleyici rolü destek tabanını oluşturan tarım sektörü içerisinde ‘organik’ değişikliklere başvurarak aşmaya çalışmaktı (Jacoby, 2004: 105-106).

DP’nin tesis etmeye çalıştığı hegemonya projesi tarım-merkezli iktisadi kalkınma, patronaj ilişkilerine dayalı popülist yeniden-dağıtım, kültürel modernleşmeciliğin yerine geleneksel değerlerin değişimini “tedrici modernleşme sürecinin olağanlığına” bırakan muhafazakar modernleşmecilik ve milli irade söylemine indirgenmiş bir vesayet rejiminden çıkış ve tâbiî ki siyasal liberalleşme vaadi gibi öğeleri birbirine ekleliyordu (Akça, 2010: 369).

Ancak, DP 1954 seçimlerinde konumunu iyice sağlamlaştırdıktan sonra, seçmenlerinin beklentilerine cevap vermemeye ve giderek otoriter bir siyasete doğru yönelmeye başlayacaktı. Bunun temelde üç nedeninden bahsedilebilir: Birincisi, ülkenin ciddi bir ekonomik kriz içerisinde olması. İkincisi, DP iktidarı ile CHP ve ordu arasında önemli gerilimlerin ortaya çıkması. Ve üçüncüsü, DP’nin “devlet eleştirisi”nin aslında devlet aygıtıyla değil, bürokratik seçkinlerin eleştirisiyle sınırlı olması. Dolayısıyla, Cumhuriyetçi kozmoloji yine kendini göstermeye başlayacak ve eski siyasal seçkinler, Mustafa Kemal kültü etrafında bir direniş ve radikalizm kaynağı üreteceklerdi (Bozarslan, 2004: 83).

DP sendikal alandaki politika ve düzenlemeler açısından ise CHP’yi aratmayan bir siyaset izlemeye başladı. İktidar, işçilerin hayat ve çalışma koşullarını iyileştiren teşviklerde bulunurken, aynı zamanda *Türk-İş*’i dışlayan bir strateji izleyerek, işçi sınıfını devletle bütünleştirmeye çalıştı. Yani DP, sendikalarda somutlaşan örgütlü işçi sınıfı yerine işçi seçmenlere dönük bir politikaya başvurarak, “yurttaş birey” olarak işçilere yöneldi (Cizre-Sakallıoğlu, 1992a: 48):

CHP’nin korporatist stratejisi karşısında DP popülizmi, sınıfları ve onların örgütlerini değil, vatandaş gruplarını esas alır ve onları formel ve enformel yollarla bölüşüm ilişkilerine dâhil ederken bir yandan da bürokratik elitizmin sembolü olarak gösterdiği CHP karşısında politik ve ideolojik olarak seferber eder. Dönemin koşulları içinde bu yol başarılı da olur. DP, CHP’nin toprak vererek köylerinde tutmaya çalıştığı köylüleri koparıp şehirlere aktır ve bunlar Tek Parti’nin oluşmasından korktuğu proleter yığınlara dönüşürler. CHP gibi DP de onları denetim altında tutmak, bir işçi sınıfına dönüşmelerini önlemek istemektedir, ama onun denetimi CHP’den farklı olarak ağırlıkla *zora değil rızaya dayalı bir denetim* olacaktır (Koçak, 2008: 102). (*vurgular bize aittir*)

Korkut Boratav’ın ifadesiyle, Türkiye siyasal alanında popülist politikaların “çiraklık dönemi” olarak nitelendirilebilecek bu dönemle beraber, geniş halk kitleleri, seyirci konumdan aktör konumuna terfi etmiş oldu (1998: 73). Fakat DP döneminde, siyasal alanın “sınıfsal dokusu” yenilenmiş olsa da, işsel olarak uyumlu bir işçi sınıfı hareketi doğmayacaktı. Bunun temel nedenlerini ele alacak olursak: Bu dönemde sendikal üyelik hızla yükselse de, işçi önderleri DP’den önemli haklar koparma konusunda başarılı olamadılar. Ayrıca sınıf-içi bölünme anlamında bazı gelişmeler kent tabanlı işçi sınıfı içerisinde “kollektif sınıf bilinci”nin uyanmasını engelliyordu: (a) *Yerleşim karakteri*: Köyden metropollere yaşanan büyük çaplı göçler sonucunda kent merkezlerinde bölgesel mahalleler kuruldu. Gecekondu bölgelerinde kurulan bu yerleşimler ortak sınıfsal çıkarlardan çok geleneksel sosyal yapılar açısından ‘çekirdek alan’ işlevi gördüler; (b) Kent proletaryası ile işsiz kitleler arasında yaşanan bir sürecin ürünü olarak tedricen ayrı bir Kürt kimliği doğmuş oldu. Ancak, bu kimlik uyanışı, sol siyaseti ateşleyici bir etken olsa da, örgütlü bir sınıf bilincinin doğuşundan çok, grup

bağlanımlarını lokal alanlara mahkûm ve dolayısıyla tahkim etme eğilimi taşıyordu (Jacoby, 2004: 118-119).

Sonuç olarak, devletçi anlayış ile iktisadi liberalizm arasında bir yerde konumlanan bir siyasal strateji aracılığıyla ve endüstriyel-kapitalist gelişime yönelik “ılımlı” İslâmcılık ile Türk milliyetçiliğini mobilize ederek hareket eden DP döneminin kapitalist sınıfı, siyasal alanın dinamiklerini 1950’lerin sonuna kadar, Kemalizm’in parametreleri içerisinde tutmayı başardı. Yani DP, farklı müttefikler aramış olmasına ve son aşamada otoriter hâle gelmesine karşın, alan içerisindeki siyasal sermayesini milliyetçi *doxaya* meydan okumadan seferber etmiş ve hiçbir zaman Kemalist merkezi değer sistemini reddetmemiş, tabiri caizse Kemalizm’in sağ versiyonu olarak dizayn edilmiştir (Gönenç, 2006: 139). Devletin geç Osmanlı/erken Cumhuriyet döneminde kazandığı niteliklerde hiçbir değişiklik olmamış, DP ile başlayan çoğulculuk deneyimi siyasal vesayetin tükenen meşruiyetinin yeniden inşasından başka çok az anlamlı yeniliğe yol açmıştır (Çiğdem, 2009: 20).

Ne var ki, DP siyasal alanda hangi stratejiyi izlerse izlesin, özellikle dinsel alanda verdiği “tavizler” bahane edilerek Devrim’e ihanet ettiği suçlamasından kurtulamamış, bunun sonucunda sivil hükümet “ihtilâlcı” bir askeri girişimle 27 Mayıs 1960’da devrilmiştir. Zira DP dönemi boyunca, toplumsal değişimden kaynaklanan ve siyasal alan içerisindeki farklılaşmayı yansıtan seçkinler zümresindeki değişiklikler ordu tarafından kendi kurumsal prestijini küçültücü, toplum içindeki görüntüsünü tehdit edici bir durum olarak algılanmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, ordu için 1960 darbesi siyaset sahnesinde kendini kabul ettirme ve böylece kimliğini bulmanın bir ifadesi olmuştur.³¹ Öte yandan ekonomik krizin keskinleştiği yıllarda enflasyonist baskılar altında sabit gelirlili subayların sosyoekonomik durumunun kötüleşmesi, ordunun modernizasyonu doğrultusunda reform bekleyen alt ve orta rütbeli subayların düş kırıklığı gibi etkenler de en az ordunun siyasal alandaki konumunun zayıflaması kadar ordu içindeki darbeci öğeleri teşvik etmiştir (Akça, 2010: 384).³²

³¹ DP, ordu içindeki yüksek komuta kademesini kendisine yakın isimlerden oluşturarak kontrol altına alma ve emekli generalleri parti kadrolarına katmak suretiyle, 50’li yıllara kadar siyasal iktidar ilişkilerinin ve tekniklerinin merkezinde yer alan orduyu nötralize etmeye dayalı bir strateji izlemiştir (Özdağ, 1997: 23-27; Mazıcı, 1989: 131).

³² Darbeciliğe dönük yatkınlığın bir açıklaması olarak “askeri korporatizm”in önemli bir etken olduğunu kabul etmek de yeterli neden teşkil etmediğini kabul etmemiz gerekmektedir. İsmet Akça’nın darbeci öğelerin teşvikinde subayların ekonomik durumunun kötüleşmesine dönük yaptığı vurgu, o dönem

Ancak 27 Mayıs, bu etkenlerin de eşliğinde, asıl olarak –İsmet Akça'nın tespitiyle– DP'nin popülist kalkınmacı ve muhafazakâr-modernleşmeci kapitalist hegemonya projesinin 50'li yıllarda yaşanan sosyal değişim süreçlerinde gelişen yeni toplumsal güçleri içermeyi başaramadığı bir tarihsel sürecin ürünü olarak okunmalıdır. Yani, darbeyi kapitalist sınıf, işçi sınıfı ve kentli orta sınıflardan oluşan yeni bir toplumsal bloğun müdahalesi şeklinde kavramak gerekir. Ordunun icraatı da bu yeni “kapitalist hegemonya projesi”nin *kurumsallaştırılması* olarak özetlenebilir (Akça, 2010: 366). İktisatçı Ayşe Buğra da 60 darbesini modern-geleneksel karşıtlığıyla açığa çıkan kültürel bir ayrışmadan öte, iktisadi bir gerilimin uzantısı olarak okumayı önerirken Akça'nın analiziyle örtüşen tahlilinin arka plânında partilerin ekonomi alanındaki yönelim farkına vurgu yapar. Gerilimin temelinde CHP'nin iktidarının başlangıcından itibaren varolan özel sektör ve devletin ekonomi alanındaki belirleyiciliği bulunmaktadır. Demokrat Parti'yi oluşturacak grup temelde özel sektör ağırlıklı bir büyüme öngörüp, devletin özel sektörün başarılı olamadığı alanlarda varlık göstermesini isterken, İnönü ve Recep Peker gibi idareciler modern sanayiye ulaşma arzusunun verdiği sabırsızlıkla, “müdahaleci bir tutum”da ısrarcıydılar (Buğra, 1995: 158-159).

2.3.3. Üçüncü Evre (1960-1973): Siyasal Alanın Radikalizasyonu

27 Mayıs darbesi, DP taraftarları ve CHP muhaliflerince “bürokrasinin rövanşı” olarak değerlendirilse de, ordu otoriter bir yönelim içine girmemiş ve darbe süreci kısa ömürlü olmuştur.³³ Müdahaleyi gerçekleştiren ekip içerisinde öne çıkan Türkçü subay

açısından tabii ki yerinde bir saptama olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tarz motifleri genelleştirme hatasına düşmemek gerekmektedir. Tarihsel veriler, pek çok durumda tüzel çıkarların politik ve toplumsal kaygılardan çok daha az önemli olduğunu göstermektedir. Örneğin Refah Partisi döneminde ordudaki üst düzey rütbelilerin ekonomik durumlarına ilişkin ciddi bir iyileşme söz konusu olmuştur; hatta 28 Şubat'ın Genelkurmay Başkanı Karadayı maaş artışından dolayı Erbakan'a teşekkür bile etmiştir.

³³ Semih Vaner, Türk ordusunun 60 darbesinden sonra fraksiyonel bir parçalanma yaşadığını ve sonraki askeri müdahalelerde bu ayrışmanın su yüzüne çıktığını iddia eder. Vaner'e göre, 1960'lerden bu yana TSK, içinde “ılımlılar” ve “köktenciler” olmak üzere iki karşıt grubu barındırır. Ayrışma özellikle kendisini, 27 Mayıs 1960 darbesinin hazırlığı sırasında Adnan Menderes hükümetine karşı yapılacak bir askeri müdahaleyi ilk tasarlayanlarla, onlara sonradan katılanlar arasında göstermiştir. “1960-73 arası ordu içindeki hizipleşmeler” şöyle sınıflandırılabilir: (a) Alpaslan Türkeş'in liderliğindeki proto-faşistler. (b) Proto-faşistlere yakın olan, ancak Milliyetçi Hareket Partisi'nin ileride radikalleşmesiyle onlardan kopmaya başlayan Sağ milliyetçiler. (c) Sosyalist veya milli demokratik devrim yanlısı subaylar. (d) Kemalist (tarihi anlamda) damgalı bürokratik bir rejimi arzulayanlar. (e) Sağdaki partilerin yandaşları ile CHP'de vücut bulan orta-Sol yanlıları şeklinde ikiye bölünen parlamenter demokrasi savunucuları. (f) Son olarak da, tamamen politika-dışı bir profesyonelizmin yanlısı olan grup (Vaner, 2003: 262-263).

Alparslan Türkeş'in başını çektiği grup askeri idarenin uzun erimli olmasını isterken, üst düzey askerlerden oluşan grup bu idarenin sınırlı bir zamana yayılmasını istemekteydi. Bu sağ tandanslı grup, CHP'nin radikal devletçi-sekülerist kanadının da baskısıyla, Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından kısa bir süre sonra tasfiye edildi. Ordu içerisindeki Türkçü fraksiyonun devleti ele geçirme tasarısına set çekme manevrasından sonra Komite, öncesine nazaran daha liberal bir anayasayı referandumla kabul ettirip iktidarı sivillere devretti. Ancak ordu bu hamlesine karşın, 60-70 arasındaki koalisyon hükümetlerinin bileşimini saptamak ve kendi çıkarları gözetilmediği takdirde "müdahale" tehdidini bir *koz* olarak kullanmak suretiyle, parlamenter rejimde ve siyasal alanda etkin bir rol üstlenmeye devam edecekti (Pevsner, 1984: 34). Darbenin aktörlerinden kimisi devlet seçkinlerinin temel siyasal odağı CHP'ye katılırken, kimisi sol eksenindeki politik faaliyetlere eklemelendiler. Bir diğer grup ise ileride başına Türkeş'in geçeceği Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) katıldı.

Diğer taraftan, darbenin aktörleri ve onların sivil alandaki karşılıkları (aydınlar ve bürokrasi içindeki danışmanlar) farkında olmadan, sosyal siyaset-siyasal denge ve idari mekanizmaları ile yeni bir birikim modelinin temelini atıyordu. Bu yeni model ve modelin genel politika yönelimi dünya ekonomisindeki başat güçlerle yapılan bir pazarlığın sonucuydu. Sanayi burjuvazisinin Türkiye'nin uluslararası hamilerince garanti edilen projesi bürokrasinin bir bölümünün ve işçi sınıfının kısa ve orta vadeli çıkarlarına uygun düşmekteydi. Bu kesişme parlamenter rejimin devamını ve ekonominin düzenlenmesini mümkün kıldı (Keyder, 2004: 198-199).

Siyasal alanın bu yeni teşekkülünde üç temel etken hem ordu içinde hem de kapitalist sınıf içerisinde "sol siyasete muhalif stratejiler" in ortaya çıkmasına yol açacaktı. Bu noktada, sağ siyasetin yükselişine zemin hazırlayan etkenler şöyle sıralanabilir:

- (1) CHP liderliğindeki koalisyonun Kıbrıs krizinde tatmin edici bir sonuca ulaşamaması. Bu durum, bir ara CHP'yi Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilere sevk edince, kendisi de bir Kıbrıs Türkü olan Türkeş'in nüfuzu altındaki subaylar arasında infial yarattı (Karpat, 1967: 166).

(2) 1961 Anayasasının sağladığı koşulların akabinde legal düzlemde ortaya çıkan emek gruplarının pratikleri ve özellikle Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) varlığı.

(3) 1960'larda ülkede yaşanan hızlı toplumsal değişim. Kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler, demografik dönüşümler, kent tabanlı kapitalist değerlerin yayılması, Amerikanlaşma vb. Sivil toplum mekânının canlanmasına tekabül eden bu gelişmelerle beraber, Kemalist rejimin parametrelerini toptan reddeden ve mevcut düzeni gerektiğinde şiddet yoluyla değiştirmeyi amaçlayan yasa-dışı yapılanmalar ortaya çıkacaktı (Gönenç, 2006: 143).

Sağ eksenli politikaların yükselişini sağlayan bu etkenler doğrultusunda CHP devletçiliğinin yaşattığı hüsrana kendilerini dezavantajlı bir konumda bulan “küçük burjuva grup” açısından “babalık” figürünü temsil eden bir lider artık mantıksal bir tercih olarak görülmeye başladı.

Kapitalizm gibi sosyalizmi de reddeden bu grupların, çapraşık değişim sürecinin toplum düşmanlarının bilinçli bir plânı olduğu düşüncesini işleyen ve bu iç düşmanlara karşı şiddeti savunan bu ideolojiye uzun süre duyarsız kalmaları beklenemezdi. Böylece toplumsal bozuklukların ancak güvenilir, ödün vermez ve “paternalist” bir liderin önderliğinde yetkeci bir rejimce önleneceği savı gittikçe daha fazla yandaş kazanmaya başladı (Ağaoğulları, 2003: 213).

Böylece, siyasal alanda bariz bir biçimde sol politikalara yanaşan CHP 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'nin (AP) gerisinde kaldı (Landau, 1974: 266). Ne var ki, kapitalist sınıfla uyumlu bir iktidar *sivil egemenliğin tesisi* anlamına gelmiyordu. Zira, ordu hükümetin kabul edilemez politikaları yürürlüğe sokması durumunda müdahale edeceğini sürekli olarak ima ediyordu (Hyland, 1970: 2). Bu bağlamda AP hükümeti DP'nin pragmatik geleneğini muhafaza ederek hem orduyu karşısına almamaya hem de karma bir ekonomik program izlemeye özen gösterdi.

Demokrat Parti tabanını temsil etmeye soyunan Adalet Partisi, mevcut iktidar konfigürasyonu içindeki ayrıcalıklı konumunu sürdürmeye çalışan yapılara karşı

“liberal demokratik” bir söylem ekseninde ve kısmen de Demokrat Parti geleneği ile arasına mesafe koymaya çalışarak iktidara geldi. 1970’li yıllara kadar, aşırı Türk milliyetçilerinden İslâmi kesimlere, Türk-İslâm sentezcilerinden liberal demokrat eğilimlere kadar sağın pek çok fraksiyonunu içinde barındıran bir koalisyon (Demirel, 2004) kuran bu heterojen oluşum, siyasal pratikler açısından Demokrat Parti anlayışıyla arasına mesafe koymaya çalışan bir strateji izleyecekti.

İlk olarak, Adalet Partisi, Demokrat Parti ile kıyaslandığında, muhalefete karşı daha toleranslı bir siyaset izledi.³⁴ İkinci olarak, özel sektörü ve özel sektöre dayalı kalkınmayı savunma konusunda Demokratlara göre daha net bir tavır takındı ve belki en önemlisi ordu ile olan ilişkilerde –DP tecrübesinin de etkisiyle– daha dengeli bir siyaset izlemeye çalıştı. Ümit Cizre’nin ordu ve Adalet Partisi arasındaki ilişkileri analiz ettiği çalışmasında dile getirdiği gibi, Adalet Partisi orduya ilişkin çift söylemli bir siyaset çizgisi izledi. 1970’lerin ortalarına kadar parti 27 Mayısçı ordu çizgisinin siyasallaşmış yönüne dair “ılımlı”, sivil iktidarın üstünlüğünden tavizler veren, Milli Güvenlik Kurulu olmak üzere sivil iktidar üzerinde yasalarla siperlenmiş etkilere sahip askeri bürokrasiye ağırlık tanıyan “tarafsızlaştırarak yakınlaşma” yaklaşımını benimsedi (Cizre-Sakallıoğlu, 1993: 22).

Bu yaklaşım içerisinde siyasal alanın dönüşümü açısından en önemli gelişmelerden birisi, General Cevdet Sunay’ın 1967’de cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Adalet Partisi lider kadrosu ile ordu arasında “sınırları suç ortaklığına dayanan bir himmet tutumu” ortaya çıkmasıydı. Bu saflaşmanın temelini yüksek kademedeki askeri memurların emekli olmalarını müteakip büyük korporasyonlar içerisinde idari makamları kabul etme eğilimi oluşturuyordu. Bu atamaları kısmen kolaylaştıran unsur *Ordu Yardımlaşma Kurumu* (OYAK) yatırım programıydı.

Askeri personel için sosyal güvence sağlamak amacıyla Mart 1961’de kurulan OYAK, 1975’e gelindiğinde, 19000 ev alımı yardımında bulunmuş, 35000 kişisel borç vermiş ve aktif varlıkları 2 milyar Türk lirasının üzerinde bir miktara ulaşmıştı. Kurum bizzat generaller tarafından yönetildiği için, OYAK’ın kendini, orta sınıf tüketimi, ithalatın sübvansede edilmesine dayalı sanayileşme ve yabancı sermaye değişimi alanlarının tam

³⁴ Ancak Adalet Partisinin nispi anlamdaki bu toleranslı duruşu, 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren *sosyalist hareket* söz konusu olduğunda kendi sınırlılıklarını aşikâr biçimde açığa çıkaracaktı.

orta yerine oturtmada gösterdiği başarı, askeri seçkinlerin önemli biçimde ‘burjuvallaşması’ ile sonuçlandı (Jacoby, 2004: 137).

Düzenin Yabancılaşması adlı kitabında İdris Küçükömer de ordunun 1960 askeri darbesinin ardından Ordu Yardımlaşma Kurumu’nu (OYAK) kurduğunu ve subayların bu sayede kapitalist bir sınıfa dönüştüğünü belirtir (1989: 129). Kapitalizm ile ordu arasındaki bu koalisyon, ordunun siyasal alana olan duyarlılığını artırmasının yanında, sol aktivizmin radikalizasyonuna da neden olacaktı. Sendikacılık faaliyetlerinin yükselişi, üniversite gençliğinin politik mobilizasyonu, Milli Demokratik Devrim (MDD) ve Dev-Genç gibi grupların siyasal alanda boy vermesi gibi gelişmeler sonucunda, Murat Belge’nin ifadesiyle, “*Guevaracı devrimci aciliyet kavramı ile sol Kemalizm geleneği*” (2003: 172-173) arasında bir sentez ortaya çıktı.

70’li yılların hemen başında siyasal sınıfı zayıflatan radikalizm, devalüasyon ve enflasyon dönemleriyle birlikte, kent ve kır nüfusunun hızla yoksullaşmasına neden olan iktisadi kriz vb. nedenler de 1971 askeri rejimini hazırladı. Ancak aslında “askeri müdahale” bir taraftan kapitalist sınıfın güvenini kazanmaya dönük bir stratejiyi, diğer taraftan ordu içindeki Milli Demokratik Devrim eksenli radikal ve komplocu subayların hamlelerini kırmaya dönük bir çabayı içeriyordu (MacKenzie, 1974: 5). Bazı sol fraksiyonlar ve neredeyse tüm neo-Kemalist seçkinler anti-emperyalist bir söylem eşliğinde bu müdahaleyi ve teknokrat bir hükümetin kuruluşunu onayladı (Bozarlan, 2004: 91). Dolayısıyla, 12 Mart tarihi 27 Mayıs’ın modernist-kalkınmacı iyimserliğinin dağıldığı ve özellikle tâbi sınıfların siyasal alandan ve devletin kurumsal mimarisinden otoriter yöntemlerle dışlanacağı bürokratik-otoriteryen bir müdahale olarak geçti (Akça, 2010: 405).

1971 ve 1973 yılları arasında ordu, hükümet üzerindeki denetimine kurumsal bir form kazandırarak, sol siyaset kaynaklı düzensizliğe son vermeye yönelik “iktisadi reformlar”a girişti. Ancak, bu girişimler ordu içindeki siyasal aktörlerin nüfuzundan rahatsız olan Demirel ve Bülent Ecevit’in ortak muhalefeti sonucu bloke edildi (Lewis, 1976: 18). Sonuç itibarıyla, 70’lerin başı yargı, medya, üniversiteler ve parlamento üzerinde ciddi kısıtlamaların olduğu bir sıkıyönetim süreci olarak tarihe geçecektir.

Muhtıra ile yeniden öne çıkan ordu devlet seçkinlerinin bağrındaki geleneksel konumuna yeniden kavuşmuş oldu. Ordu, Adalet Partisi'nin yönetiminde olduğu kapitalist tahakkümün geri dönüşüne yol açarken, kendi gözetiminde sol kanat reformizmin önemli bir yükseliş göstermesine de ses çıkarmadı. Ancak bu “negatif bütünleşme” politikası süreklilik halindeki “askeri özerklik” açısından birçok risk de barındırıyordu. Kapitalist büyümenin ve daha çok siyasal temsil imkânı yönündeki taleplerin yarattığı baskı, miras aldıkları Kemalist geleneğin içkin anlamda çelişik karakteri yüzünden hâlihazırda parçalanma yaşayan subayları daha da politize edecekti. Böylece, yüksek komuta kademesinin tedrici burjuvallaşması ve alt kademedeki radikal unsurların ihraç edilmesi yönündeki askeri gelenek ordunun özerk yapısında belirgin bir gerileme yarattı ve yarı-otoriteryan eklemelenmenin son bulmasına yol açan sebeplerden biri oldu. Artık solcu izlerinden kurtulan ordu bu noktadan itibaren, sağcı-otoriteryan bir niteliğe bürünecekti (Jacoby, 2004: 138-139). Öte yandan, ordudaki dönüşüm siyasal alanda Adalet Partisinin strateji değişikliği ile de derinden ilişkiliydi. Çünkü Adalet Partisinin 60'larda sürdürdüğü “tarafsızlaştırarak yakınlaşma” yaklaşımı 1971 müdahalesiyle dönüşecekti. Uzlaşmacı zihniyet 1973 ara seçimlerinden itibaren dönüştü. Adalet Partisi kurmaylarının yeni stratejisi orduyu CHP'ye ve sola karşı kıskırtmak, askeri bünyeli oluşumlara sol karşısında artan bir etkinlik sağlamak ve militarizmin dozunu artıran bir siyasallaşma söylemini fiiliyata geçirmek olacaktı (Cizre-Sakallıoğlu, 1993: 24).

Sonuç itibarıyla, 27 Mayıs darbesiyle oluşturulan politik rasyonalitenin “güvenlik eksenli” bir siyaset anlayışının sonucu olduğu, daha doğrusu kapitalistleşen sosyal yapının sınıfsal çatışmalarına mahal vermeksizin güvenlik içinde (Devlet Plânlama Teşkilatı aracılığıyla “sosyal güvenlik”, 1961 Anayasası ile “milli güvenlik” kavramları bağlamında³⁵) yeniden-üretildiği bir hegemonya projesi olduğu söylenebilir (Akça, 2010: 395). Bu bağlamda, kapitalist sınıf kendi iktisadi-hegemonik çıkarları lehine işçilerin iktisadi-korporatif çıkarlarından kısmi tavizler verdiyse de, çok geçmeden 1961 Anayasası ile tâbi sınıflara açtığı siyasal alanın tekrar “geri kapatılması” için yeni stratejiler geliştirecektir. 27 Mayıs, aynı zamanda, toplum üzerinde askeri-bürokratik vesayetinin tedricen tahkim edilmeye başlandığı bir süreç olarak da değerlendirilmelidir (Çiğdem, 2009: 20).

³⁵ İsmet Akça'ya göre 1960 sonrası “milli güvenlik” kavramı, askeri çevrelerin kullandığı bir kavram olmaktan çıkıp, siyasal alanı şekillendirici bir konuma ulaşmıştır (2010: 399).

2.3.4. Dördüncü Evre (1973-1980): Siyasal Alanın Militarizasyonu

Ordunun Kemalizm eksenli restorasyonu başarılı olmayınca siyasal alanda kolaylıkla aşılamayacak bir “meşruiyet krizi” patlak verdi. General Cevdet Sunay’ın görev süresinin 1973’te son bulmasından sonra askeri rejim, Ekim 1973’te seçimlerin düzenlenmesine izin vererek, kendi varlığına son vermeyi tercih etti. Seçimler bütünüyle yenilenmiş bir siyasal arenada gerçekleşti. CHP’nin başında “ortanın solu” yaklaşımıyla popüler bir lider karakterine bürünecek olan Bülent Ecevit vardı. Ecevit kentli kesimden aldığı destekle Demirel’in AP’sine meydan okuyacak bir düzeye gelmişti.

Ecevit döneminin CHP’sinin siyasal alandaki bu yeni konumu, Necmi Erdoğan’ın “Türk Solunda Popülizm: Ecevit ve Dev-Yol” (1998) çalışmasında detaylı bir analize tabi tutulmuştur. Bir sınıfın veya kesitin iktidar bloğuna karşı kendi hegemonyasını inşa için halka başvurması, dahası halka ait sembol ve değerlere referans verip halkla iktidar arasında bir karşıtlık yaratarak halkı mobilize etmeye çalışan bir siyasal pratik geliştirmesi Erdoğan’a göre popülist siyasetin sol versiyonu olarak değerlendirilmiştir.³⁶ Çünkü Ecevit’in “halk” kavramı siyasal bir kitleye tekabül ediyor görünse de, Türk halkını özcü bir takım erdemlerle ilişkilendirip, “halk” ve “millet” kavramlarını özdeş kılmaya çalışmıştır. Siyasi bir kitle olan halk tarihsel ve özcü tasvirlerle “tarihsel-kültürel bir topluluğa” dönüştürülmüştür. Bu durum Türk ulusunun milli hasletlerini icat etme çabası olarak okunabilir (Erdoğan, 1998: 31). Dolayısıyla, Ecevitçi hareket CHP’nin yarım bıraktığı devlet-halk bütünleşmesi sürecini popülist bir retorik ve sol eğilimli bir ekonomik modelin bütünleştirilmesiyle tamamlama misyonunu üstlenmiş bir harekettir (Alper, 2002: 110-141).³⁷

Necmettin Erbakan tarafından 11 Ekim 1972’de kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) ise kırsal burjuvaziden kentli muhafazakâr akımlara kadar geniş bir kitlenin

³⁶ Küçükömer de ortanın solu kavramını, Batıcı tutumlarla uyumlu devlet-merkezli ve halk karşıtı bir siyaset yapma tarzı olarak kavramsallaştırır. Üretim güçlerinin gelişimine ket vurmak ve “temel çelişki”nin belirginleşmesini engellemek bu anlayışın başlıca amaçlarıdır.

³⁷ Sungur Savran’a göre Bülent Ecevit *Ortanın Solu* adlı kitabında emekçilerden çok egemen sınıfın üyelerine hitap eden bir söylem inşa eder: “*Yoksul insanlara yönelik acıma duyguları uyandırmayı amaçlayan retorik bir girişten ve siyasal partiler yelpazesini en basit terimlerle açıklayan pedagojik bir bölümden sonra ‘ortanın solu’nu gerekçelendirmeye yönelik ilk ciddi bölüm, Türkiye’de sol tehlike temasına ayrılmıştır*” (1986: 94).

ilgisini kazandı. İlk kez oldukça net bir biçimde “anti-Kemalist” nitelikte bir parti siyasal alanda meşruiyet kazanma şansı yakalamış oldu. MHP ise hem Kıbrıs hem de Trakya Müslümanları üzerinde inşa ettiği siyasal-dinsel strateji aracılığıyla nüfuzunu giderek güçlendirmeye başlamıştı (Cizre-Sakallıoğlu, 1992b: 151-152).

Seçimlerden Ecevit zaferle çıkmış, derin farklılıklar olsa da, CHP ve MSP birlikte AP’ye karşı bir koalisyon kurmuştu (26 Ocak-17 Kasım 1974). Kıbrıs’a yapılan müdahale sonrası anti-emperyalist duruşunu milliyetçi *doxa* ile birleştiren Ecevit kazanacağından emin olarak “erken seçim”e gitmek için istifa etti. Ancak seçim sonuçları oldukça farklı oldu. Erbakan Milliyetçi Cephe’nin kurulması konusunda Demirel ile uzlaşmaya varınca Türkeş ve Turhan Feyzioğlu’nun Milli Güven Partisi de bu koalisyonla katıldı.

Böylece, siyasal alan parçalanmış bir sivil bürokrasi, fraksiyonel bölünmeleri bir türlü aşamayan askeri seçkinler ve özellikle 1974 Kıbrıs işgalini müteakip milliyetçiliğin yükselişi eşliğinde tedricen militarize olacak ve yansımaları günümüze kadar sürecek olan *üç hat* üzerinden kutuplaştırılacaktı: sağ/sol; Sünni/Alevi ve Türk/Kürt.

758 bombalı saldırı ve (22 yaş ortalamasıyla) 318 ölümün yaşandığı 1977 yılında AP’nin başını çektiği *Milliyetçi Cephe* genel seçimlerde CHP’ye yenildi. Fakat Ecevit ancak Ocak 1978’de hükümeti kurabilecekti. Bir yandan politik milisleri devlet kontrolü altına almayı başaramayan, bir yandan da siyasal solu destekler bir görüntü sergileyen Ecevit, kabinede ve belediye meclislerinde Kürtlere yer verdi; hükümet ile Türk-İş arasında tarihi bir ‘sosyal sözleşme’ imzalanmasına ön ayak oldu ve 1979’da DİSK’in 1 Mayıs mitingi düzenleme isteğini güvenlik kuvvetlerine bizzat bildirdi. Ayrıca, ordunun politik anlamda kontrol edilemeyeceğini gören Ecevit sıkıyönetim uygulamasına geçilmesini de engelleyecekti, ta ki 1978 sonu itibariyle keskin bir yükseliş gösteren şiddet olayları kabineyi harekete geçmeye zorlayana dek (Jacoby, 2004: 141).

Bozarslan’ın ifadesiyle “yönetilemezlik yılları” olarak Türkiye tarihine geçen 74-80 arası süreçte alana damgasını vuran en temel konulardan biri olarak karşımıza çıkan şiddet, gençliği kendi çoğulculuğu içinde bütünleştiremeyen, toplulukların

sembolik kaynaklarına meşruiyet tanımayan ve siyasal-toplumsal sözleşmeyi müzakere edemeyen siyasal bir düzenin sonucuydu. Siyasal şiddet, ayrıca, toplumsal fragmentasyon sürecinin çıktısı olarak ülkenin “sosyal network”ünün ne denli kırılmalıştığını göstermekteydi (Bozarslan, 2004: 97). İktidar, artan çatışma ortamında otoritesini kaybetmeye başladığı gibi, kendi hesabına hem seçim tabanının ve halkçı ideolojinin ihtiyaçlarını hem de sermayenin uluslararası finans kuruluşlarının taleplerini dengeleyen uyumlu bir iktisat politikası izleyemiyordu. Hükümetin bağımsız desteği yok olmaya yüz tuttuğunda sayıca küçük olan parlamentodaki çoğunluğu da tehlikeye girdi. 14 Ekim 1979 seçimlerindeki yenilginin ardından hükümet derhal istifa etti (Schick ve Tonak, 2003: 392). Akabinde kurulan ve başında Demirel’in bulunduğu azınlık hükümeti de darbeye giden süreci engelleyemeyecekti.

Böylece, askeri darbenin aktörleri emekli bir amiral ve yeni başbakan olan Bülent Ulusu’nun katılımıyla daha da güçlenmiş, hem yasama, hem yürütme, hem de askeri mahkemeler aracılığıyla yargı organı ele geçirilmişti. Ulusu çok geçmeden siyasal istikrarı sağlama, sivil şiddete son verme, Kemalizm’i restore etme ve yeni iktisadi düzen için gereken iktidar teknolojisini dayatma dileğini dile getirdi (Bozarslan, 2004: 98-99).

Sonuç olarak, siyasal alanın topyekûn depolitize edileceği 12 Eylül sürecini kapitalist sınıf ile devlet aygıtı arasındaki “siyasal mevzilenmenin revizyonu” biçiminde değerlendirmek mümkündür. AP iktidarı sonrası bir yandan ordu ile ittifak içerisine giren diğer taraftan da sivil hizmet kadrolarını ele geçiren kapitalist sınıf, 70’lerin sonunda sivil otoriteye karşı elini güçlendirmişti. Ordu ise Batı yanlısı neo-liberalizme olan bağlılığını artırmak ve örgütsel bütünlüğünü pekiştirmek kaydıyla siyasal istikrarın en büyük güvencesi konumuna geldi. Yani, 70’li yıllar, siyasal alanın meşruiyet kriziyle doğrudan bağlantılı olarak, kapitalist sınıfın sosyal temsilin en merkezi aktörü konumundaki orduyla ittifak içerisine girmesine neden olmuştur.

2.3.5. Beşinci Evre (1980-1983): Siyasal Alanın Depolitizasyonu

Türkiye’de siyasal alanın yapısında önemli kırılmalara neden olan 12 Eylül darbesi uzun erimli sonuçları itibariyle bugüne dönük etkilerini hâlen sürdüren ve toplumsal hayatın makro ve mikro düzeylerine *birlikte* nüfuz eden en radikal askeri

darbe olarak tarihe geçmiştir. Bu *radikallik*, sadece devlet aygıtının kullandığı şiddet ve baskının dozundan değil, sınıfsal güç ilişkilerinin ve devletin kurumsal mimarisinin neo-liberal düzlemde yeniden-yapılanması ve aynı zamanda çevre alanların militarizasyonundan kaynaklanmıştır. Dolayısıyla, 1980 darbesini siyasal alanın topyekûn siyaset-dışlaşması ve ardından “yeni güç ve değişkenlerin ortaya çıkışı” olarak okumak mümkündür. Çünkü askeri müdahaleyi gerçekleştirenler, toplumsal ve ideolojik temelli çatışmaların siyasete yansımaları anlamına gelen “çoğulculuşma”nın dışavurumununun, “milli bütünlük” için bir tehdit teşkil ettiği iddiasıyla, bir dizi otokratik stratejiye başvurmuştur.

Bu evrede siyasal parti, sendika, dernek gibi bütün siyasal organlar kapatılmış, siyasal sınıfın işbaşındaki tüm seçilmişleri safdışı edilmiş ve sistemle uyumlu “yeni siyaset seçkinleri”ni oluşturma yoluna gidilmiştir. Mevcut siyasal akımları bastıran ve muhalefet potansiyeli taşıyan kolektivitelere dönük sistematik bir baskı başlatılmıştır (Groc, 2009: 196).

1982 Kasım’ında yürürlüğe giren yeni anayasa ise, Barkey ve Fuller’in ifadesiyle, “*modern zamanların kültürel anlamda en totaliter politikaları*”nı içermekte (1997: 73) olup, yeni bir siyasal düzenin yapıtaşını teşkil etmiştir.

Bu anayasa ile yürütme güçlendirildi, tek meclise indirgenen yasamanın erişemediği bir konuma getirildi ve mümkün olduğunca cumhurbaşkanlığının vesayetine verildi. Yedi yıllık bir süre için seçilen cumhurbaşkanına da –Milli Güvenlik Konseyi’nin sivil karşılığı olan ve meclise sunulan önergelerdeki “Kemalist ve Cumhuriyetçi” anlayışı tartmayı amaçlayan Cumhurbaşkanlığı Denetleme Kurulu ile güçlendirilmişti– yasamaya müdahale edebilen, ancak denetim dışı tutulan (md. 89) anayasal kurumlar bağlandı. Seçim yasası küçük partilerin seçilmesini engelleyen % 10 barajı, seçim bölgelerinin şehirli oy oranını azaltacak şekilde yeniden belirlenmesi, oy kullanmanın yaptırımlarla zorunlu duruma getirilmesi gibi bir dizi hüküm içeriyordu (Groc, 2009: 196).

Anayasa ayrıca ordunun yürütme gücü içerisindeki konumunu güçlendirerek, ordunun rolünün öncekine nazaran çok daha güçlü bir biçimde meşruluk kazanmasını sağlamıştır. Öte taraftan, *Partiya Karkaren Kürdistan* (PKK) örgütünün 1984 yılında

orduya yönelik ilk saldırısına müteakip, ordunun, dolayısıyla –Charles Tilly’nin ifadesiyle– *devlet zorunun* Güneydoğu illeri üzerindeki etkisi oldukça artmış ve böylece ordu, siyasal alan açısından bir “iç savaş” olgusunu meşru kılarak, kendisine *yeni bir mücadele sahası* bulmuştur. Bu durum *‘milliyetçi doxa’nın hegemonikleşmesini* sağladığı gibi, siyasal tahayyülü devletin üstünlüğünün kabulüne indirgeyen ve kamusal alanı da “milli çıkarlar”a tâbi kıлып siyasal pratiklerden tümüyle kopartan bir sürece istikrar kazandırmıştır.

Öte yandan devlet, 1980 sonrası 24 Ocak Kararlarının hayata geçişini temsil eden ekonomik ve siyasal reformlar aracılığıyla, kırsal kesimdeki yoksulların orta-alt sınıflara ve işçi sınıfına yeniden-entegrasyonunu sağlamış; akabinde Türk ekonomisi tamamen IMF denetimi altına girmiş ve kalkınma paradigmasında köklü değişimlere gidilmiştir (Kazgan, 1995: 163-164). 1983’de Anavatan Partisi’nin (ANAP) iktidara gelişiyle de yeni birikim rejimi, Boratav’ın ifadesiyle, “düşük ücretli bir ekonomi yaratma” amacını temel hedef hâline getirmiştir (1991: 42).

İktisat alanı “piyasa ekonomisi”nin ihtiyaçlarına uygun biçimde yapılandırılırken, siyasal alan içindeki diğer önemli bir gelişme de, Kemalist referanslara büsbütün yabancı olan ideolojik ve siyasal kaynak olarak Türk-İslâm kisvesi giydirilmiş dinsel-politik mobilizasyonunun yükselişi olmuştur. Bu bağlamda Özal liberalizmi, siyasal aktörlere doğrudan müdahale yerine, aktörlerin iktisadi sermayelerine müdahale edebilecek bir “sınıf” yaratma amacını gütmüştür. Böylece hayali ihracat “sektöründen”, Anadolu’daki orta sınıfın derlenip toparlanmasına yol açan “İslâmi” holdinglere dek uzanan bir “melez” oluşuma tanık olunmuştur (Çiğdem, 2009: 24).

2.3.6. Altıncı Evre (1983-2002): Siyasal Alanda “Hassas” Konuların Süreklilik Kazanması

Turgut Özal döneminden 2002’ye kadar, Türkiye siyasal alanı genelde koalisyon hükümetlerinin yarattığı *politik istikrarsızlık*, düşük yoğunluklu demokrasi, ayrılıkçı Kürt hareketinin yükselişi ve 2001’deki Cumhuriyet tarihinin en derin mali krizi gibi gelişmelerin kısılcığında, bazı siyasal sorunların “kronik birer problem alanı”na dönüştüğü bir sürece sahne oldu. Michael Mann’in kavramsallaştırmasıyla *askeri-*

endüstriyel kompleks, “kapitalist-liberal” rejimin stratejilerini 1960 sonrası tedricen geliştirilen yarı-otoriter eklemleme teknikleriyle sentezleyerek, kendi siyasal konumunu pekiştirecekti. Serbest piyasa merkantilizminin güçlendirilmesinden emek örgütlerinin bastırılmasına uzanan pek çok önlem mevcut siyasal alanda oluşacak olan gerilim hatlarının çizgilerini belirginleştirecekti.

1983 yılında darbe öncesinin dört temel siyasal eğilimini (sağ, sol, İslâmcı ve radikal sağ) birleştirme iddiasıyla iktidara gelen ANAP, bir taraftan Batı-merkezli bir iktisat ve kültür politikasını devreye soktu, diğer taraftan İslâmcı duyguları devlet idaresinin bir bileşeni kılmaya çalıştı. Bu bağlamda, devlet hem meşruiyet problemini çözme noktasında hem de pazarı egemen kılma stratejisinde İslâm’ı kontrol altında tutan bir siyaset izlemeye çalıştı (Cizre, 2005).

Diğer taraftan, ihracat yönelimli ekonomi anlayışı ile dinsellik arasında kurulan sentez, aralarında İslâm temelli kooperatif şirketler kurup, başarılı olanların da bulunduğu Anadolu küçük burjuvazisinin önemli bir kısmını kendine çekecekti (Özdemir, 2006). Böylece, İslâmi mobilizasyonun bazı unsurları devlet vesayeti altında çevre alanlardan merkeze doğru ivme kazanan bir politikaya başvurdular (Jacoby, 2004: 149). Ancak, halkçı ve demagojik kimliğe sahip olan ANAP, çelişik bileşimine rağmen, ideolojik zeminde farklı çıkar eksenlerinin bütününe memnun edecek bir barınak değildi. Özal’ın hükümet bünyesindeki politik icra yapılarının bürokratik niteliğini kırmak amacıyla teknokratlara kazandırdığı avantajlar, anti-popülist ve Thatchervari iktisat anlayışı ve özellikle partinin “kültürel globalizm” konusundaki taviz vermez tutumu, İslâmcı kesimi milliyetçi kesimlere yaklaştırıp radikalleştirirdi (Kadioğlu, 1996: 191).

Ayrıca, askeri harcamalar dolayısıyla ABD’ye olan yüksek borç bağımlılığı ve Özal’ın Batı yardımı karşısında manevra alanının yüksek olduğu algısı siyasal gerilimi daha da artırdı. Ancak Özal cumhurbaşkanı seçilip yerine “inançlı bir sekülarist” olan Mesut Yılmaz’ın gelişi ve Yılmaz hükümetinin ABD’nin Irak işgalini desteklemesi ANAP’taki İslâmcıların RP’ye kaymasına neden oldu. Bu durum Kasım 1995 seçimlerinde RP’nin mecliste en fazla koltuk kazanan parti olmasına vesile olacaktı. *“ANAP ile yeni bir koalisyon kurma yönünde yapılan ve iddialara göre ordunun son verdiği uzun bir müzakere sürecini takiben, RP, nihayetinde, iki merkez sağ partinin*

(ANAP ve DYP) ittifakıyla hükümetten uzaklaştırıldı” (Jacoby, 2004: 149). Demirel’in 1993’te köşke çıkmasının akabinde Tansu Çiller’in idaresine geçen DYP, bünyesinde aralarında eski bir genelkurmay başkanı ile emekli bir olağanüstü hâl bölge valisi olmak üzere, bir dizi önde gelen güvenlik yetkilisini barındırıyordu. Hem bu nedenle hem de ANAP içerisinde İslâmcıların nüfuz kazanmasını engellemeye yönelik olarak, üç ay sonra yaşanan bir rüşvet skandalının ortasında ANAP’tan kopuşunu takiben, DYP’nin RP ile koalisyon kurmasına izin verildi (Jacoby, 2004: 150).

Cumhuriyet tarihinde ilk kez *İslâmcı rejim* kurmak isteyen bir siyasetçi başbakan oldu. Ordu çok geçmeden RP’nin Türk devletinin seküler temellerini ihlâl ettiği gerekçesiyle kapatılması için Anayasa Mahkemesi’ne başvurdu. Ve Şubat 1997’deki eylemi ve kuvvetli baskıları sonucu Erbakan’ı istifaya mecbur etti. RP kapatıldı ve partinin lider kadrosuna beş yıl süreyle aktif politika yasağı getirildi. Ardından yapılan 1999 seçimlerinde Ecevit’in ulusalcı sol eğilimli Demokratik Sol Parti’si (DSP) % 22 ile başta geldi. MHP ise % 18 gibi, siyasal açıdan da marjinal bir parti için çok yüksek bir oranla ikinci geldi. On altı yıldır ülkeyi idare eden klâsik orta sağın (ANAP, DYP), Milli Görüşçü Erbakan’ın liderliğindeki geleneksel İslâmcılığın zayıflaması ve solun yokluğu sonucu iktidara gelen DSP ve milliyetçi sağ MHP (1999-2002) 1983’te başlamış olan siyasal sürecin son iktidarı olacaktı (Kazancıgil, 2009: 142-143).

Bu bağlamda 1983-2002 yılları arasında, Kemalizm’in revizyonundan Kürt sorununun çözümsüzlüğüne, siyasal İslâm’ın yükselişinden STK’ların içeriksizleşmesine değin giderek kronikleşen bir dizi “hassas” sosyo-politik olgu ve olay, siyasal alanın merkezi motifleri olarak ön plâna çıkacaktı.³⁸ Ana başlıklar halinde bu motifleri özetleyecek olursak;

(A) Siyasette Hegemonya Bunalımı: Türkiye siyasal alanının iki kutuplu yapısını kıran 12 Eylül sürecinin somut çıktısı olarak değerlendirebileceğimiz 90’lı yılların

³⁸ Pek çok yorumcu açısından bir “düzen” ve “restorasyon” projesi olarak görülen 28 Şubat süreci, Ahmet Çiğdem’e göre, aslında kendisini toplumun üzerinden değil, “siyaset” üzerinden yeniden üreten, siyaseti omurgasız bırakmaya çalışan, siyasal erki elinde tutarken siyasal alanı her an biçimlendirmek ihtiyacı duyan Baasçı bir müdahale biçimidir (2009: 37). Dolayısıyla bu tespitten hareketle şu rahatlıkla söylenebilir: 28 Şubat sürecinde “neyin istendiğinden çok, neyin istenmediği ehemmiyet kazandı; zaten güdükleşmiş siyasal alan, istenmeyen üzerinden yeniden tanımlanmaya, siyasal roller bu uğraktan kalkarak yeniden çizilmeye başlandı” (Çiğdem, 2009: 38).

“siyasal krizleri”, *süreklilik* kazanmak suretiyle, siyasal partilerin temsil düzeylerinde ciddi bir *aşınma* yarattı. Bu *sürekli kriz* durumu, merkez sol ve sağ kanattaki *ana-akım* partiler ile “temsil edilen yurttaş” arasındaki bağı kopararak, partilerin toplumsal/tabana dayalı içeriklerinin boşalmasına ve parti siyasetinden devlet aygıtlarına kadar uzanan bir *hegemonya bunalımına* yol açtı.

Mevcut partilerin hemen hiçbiri 1950’ler, 60’lar ve 70’lerdeki toplumsal tabanlarıyla bir daha tam buluşamayacakları bir dönemece girdiler. Kendi siyasal ve ekonomik dokularını dönüştürseler de, bu partiler sosyal sınıflar ve katmanlara güven vermediler. Merkez sağ ve soldaki parçalanma, birleşme ve yeniden-parçalanmalar, eski liderler ve “emanetçi”leri arasındaki nöbet değişimleri siyasal alanda istikrar sağlayacak gelişmelere neden olmadı. Alternatiflerin alanının dar bir temsiliyet çerçevesine sahip olması seçmen tercihlerinin *rastgeleleşmesi* ile sonuçlandı. Seçim sonuçlarında hızlı ama kısmi yükseliş ve ani çöküşler yaşanmaya başladı. Artık yüzde 20’yi aşan oy oranlarının azaldığı seçimler birçok parti için “üstün başarı” göstergesi haline geldi (Berktaş, 2008: 36).

(B) Kemalizm’in Sivilleşmesi: Önce Özalcılığın Kemalizm’in bürokrasi içindeki mevzilerini zayıflatması, ardından 90’lardaki İslâmî yükselişle devletin ve sosyal demokrat güçlerin geri çekilmesi karşısında “sivil bir Kemalizm”in tesisine girişildi. Necmi Erdoğan’ın ifadesiyle, 28 Şubat süreciyle doruk noktasına çıkan resmi Kemalist restorasyon tasarısı Türkiye toplumsal formasyonundaki hegemonya bunalımına karşı devlet aygıtları içinden geliştirilen özerk bir tepkiyi temsil ediyordu (2006: 585). Yani, Kemalizm’in metaforik gücü ve imgesel boyutu *devlet katında* zaafa uğradığından, Kemalist seçkinler yeni bir stratejiye başvurmuştu: “*Kemalizm, köktendinci ve etnik milliyetçi kimliklere karşı özdeşlik formları sunan, ordunun siyasete doğrudan ya da örtük müdahalelerinde belirginleşen siyasal projesi*” (Çelik, 2006: 91) aracılığıyla, hegemonik taleplerini sivil alanda mobilize etme yolunu seçti.

(C) Kürt Sorunu: Türkiye siyasal alanında, gündeme, yıllar giderek daha fazla ağırlığını koyan siyasal sorunların başında Kürt sorunu gelmektedir. Sırasıyla etno-aşiretsel, etno-dinsel, etno-kültürel ve etno-milliyetçi aşamalardan geçerek günümüze

kadar uzanan Kürt siyasal hareketi³⁹, 12 Mart muhtırasından sonra Türk sosyalistlerine benzer biçimde *radikalize* olmuş ve tüm enerjisini *meclis-dışı bir muhalefete* harcamıştır. Bu bağlamda, 1974–1980 yılları arasında, hareketin ana bileşenleri, söylemsel düzeyde şiddeti dışlamamakla beraber, kitlesel ve kuramsal açıdan farklı hatlarda gelişme göstermişlerdir. Bu evrede (a) Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın Türkiye, Irak ve İran’ın *sömürgesi* olarak kabul edilmesi, (b) Kürt hareketinin kendisini Ortadoğu Kürt tarihinin parçası olarak görüp, hukukî bir hak ve siyasi bir imkân olarak *bağımsız Kürdistan* olgusunu vurgulaması ve (c) sosyolog İsmail Beşikçi’nin Kemalizm’i cepheden hedef alan çalışmaları söz konusu gelişme çizgisinin ana temaları olarak ön plâna çıkmıştır (Bozarslan, 2003: 858).

Bu amaçlar doğrultusunda, özellikle 1970’lerin ortalarından itibaren hızla mobilize olan Kürt siyasal hareketi, bir bütün olarak, Ahmet Yıldız’ın –Yusuf Akçura’nın *üç tarz-ı siyaset* kavramsallaştırmasından ilhamla kavramsallaştırdığı– “üç ana eklemlenme tarzı” geliştirmiştir. Mesele açısından gayet açıklayıcı bir çerçeve sunduğunu düşündüğümüz bu argümana göre, *Kürt siyaseti*, (1) *Kürt Milliyetçiliği*, (2) *Kürt İslâmcılığı* ve (3) *Kürt Solculuğu* şeklinde üç ayrı hat üzerinden yapılanmıştır (2003: 545).

Türkiye’deki Kürt ulusal tahayyülünü belirleyen *temel matris* olarak “Kemalist uluslaşma modeli” 1960 sonrası, teorik düzeyde, Kürt milliyetçiliğini “aynileşerek karşı çıkma”ya sevk etmiştir. Böylece, Kürt siyasal hareketinin etnik-temelli milliyetçi veçhesi, Türkiye’de sağ ideolojilerin ve İslâmcılığın Kürt milliyetçiliğine kapalı olması ve “ezilen ulus milliyetçiliği”ne atfettiği meşruiyetten ötürü, 70’lerde Türk solunun sağladığı çerçeve içinde filizlenip, sol söylemin evrenselci perspektifinden yararlanmış; ancak paradoksal bir biçimde “sol temaların içini” boşaltarak, hareketi etnisist bir mecraya sürüklemiştir.

İslâm ile özgül bir eklemlenme gerçekleştirmeye çalışan Kürt hareketinin diğer boyutu (Kürt İslâmcılığı) ise “*Kürt kimliğine İslâmi evrenselliği taşıırken, bu kimliğin özgül bileşenleri ve talepleriyle, İslâmi evrenselciliğin ve reel politiğin gereklerini*

³⁹ Bu sınıflandırma için bkz. McDowall, David. (1996). *A Modern History of the Kurds*, London, New York: I.B. Tauris; Natali, Denise. (2005). *The Kurds and the State; Evolving National Identity in Iraq, Turkey, and Iran*, Syracuse, New York: Syracuse University Press.

bağdaştırmak gibi 'hiç de kolay olmayan' bir süreçten geçmektedir” (Yıldız, 2003: 545).

“Biçimde milliyetçi, özde sosyalist” ya da “söylemde sol, özde Kürt” (Yıldız, 2003: 554) gibi paradoksal bir *teorik aksam* geliştiren *Kürt solculuğu* ise etnik niteliğinden ötürü “sol düşünceyi” ikincilleştirerek/tâli kılarak, Kürt milliyetçiliğinin türevi olmanın ötesine geçememiştir. Dahası, bu üç ana eklemlenme tarzının birbiriyle olan *girift etkileşimi*, hareketin zamanla “sınıfsal kimliği” devre dışı bırakmasına, böylece de milliyetçi *doxayı* ve siyasal şiddeti yüceltmesine neden olmuştur.

Sosyolog Hamit Bozarslan’ın şu ifadesi Kürt solculuğunun ve hareketinin içine düştüğü bariz çelişkiyi gayet iyi açıklar:

[Başlangıçtaki] Kürt solunu Türkiye solunun ağırlıklı akımlarından ayıran, belki de, Kemalizm’e yönelttiği radikal eleştiriler idi. Ama, PKK örneği, Kemalizm’in bir *pattern* olarak sorgulanmadığını, tam aksine “tek Parti, tek ideoloji, kutsallaşmış tek adam” prensibinin pekalâ Kürtleştirilebileceğini de göstermekteydi (2007: 1200).

Kürt siyasal temsilinin parlamentodaki yansımaları açısından konuya yaklaşacak olursak, 1990 sonrası kurulan Halkın Emek Partisi (HEP)-Demokrasi Partisi (DEP)-Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)- Demokratik Halk Partisi (DEHAP) gibi siyasal partilere, Türk devletinin sunduğu siyasal alanın darlığı ve meselenin *bölücülük* ve *terör* dışında başka hiçbir çerçeveye oturtulmaması, soruna bir kördüğüm daha atmaktan başka bir sonuç yaratmamıştır. Legal düzlemde Kürt hareketinin manevra sahasının kısıtlanması PKK’nın güçlenmesine ve tabanın radikalleşmesine neden olmuştur.⁴⁰

⁴⁰ Devletin Kürt sorunu hakkındaki algı ve söylemsel stratejilerine dair post-yapısalcı bir okuma yapan Mesut Yeğen, bu algının reel-politik formları ile yapısal-kurumsal kapanmaları Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne değin şu şekilde özetler: “Neticede, Kürt sorunu, Cumhuriyet dönemi devlet söyleminde, saltanat ve hilafet özlemi olarak ‘irtica’, modernlik öncesi toplumsal biçimlerin bir direnişi olarak ‘aşiret ve eşkıya’, başka devletlerin tezgâhı olarak ‘ecnebi kışkırtması’ ve nihayet iktisadi bir durum olarak ‘bölgesel geri kalmışlık sorunu’ şeklinde yeniden kuruldu. Bütün bu yeniden kurulma biçimlerinde değişmeyen, Kürt sorununun etno-politik, Kürdî mahiyetine yönelik istikrarlı suskunluktu. Kürtlerin hem kavmi, hem de fiziksel mevcudiyetlerinin inkar edilmesine uygun olarak, Kürt sorunu devlet söylemi içerisinde zikir edilmişinde, ‘irtica’, ‘aşiret direnci’, ‘eşkıyalık’, ‘ecnebi kışkırtması’ ya da ‘bölgesel geri kalmışlık’ meselesi olarak anıldı, asla etno-politik bir sorun olarak değil” (Yeğen, 2009: 222).

Zira Türk devleti, 1980'lerden 2000'li yıllara kadar, Güneydoğu illerinde Michael Mann'ın "otokratik militarizm" adını verdiği, sosyal temsil ve yerel baskıdan müteşekkil "çift başlı bir kurumsal strateji"ye başvurmuştur. Ordu Kürt hareketinin tedhişçi faaliyetlerinden etkilenen alanlarda devletin düzen ve mülkiyeti koruma çabalarının belkemiğini oluşturmuştur. Köy boşaltma programı, koruculuk sisteminin örgütlenmesi vb. *devlet zoruna* dayalı girişimler denetime tâbi olmadığından şiddetin boyutları daha da artmıştır. Böylece, Kürt siyasal hareketi, Türkiye içerisindeki iç-savaş kurgusunu hayata geçirebilecekleri alan arayan modernist milliyetçilere politik, etnik ve kültürel olarak tanımlanabilir bir hasım sağlamıştır (Jacoby, 2005: 641-665).

(D) Siyasal İslâm'ın Yükselişi ve Dönüşümü: Doksanlı yıllar hiç kuşkusuz İslâmcıların politik olanı keşfettikleri, siyasal stratejilerin yörüngelerini 1980 öncesine nazaran daha başarılı biçimde organize ettikleri ve siyasal alanda aktif olmanın *getirilerini* kavradıkları bir dönem oldu. Siyaset-öncesi dönemin "İslâmi devlet kurma" şeklindeki somutlaşan otantik tasarısının (Aktay, 2005: 22) 12 Eylül ile başlayan süreçle beraber terk edilmesi Türkiye'de siyasal İslâmcılığın kamusal alandaki görünürlüğünü daha da artırdı.

Ancak bu *görünürlük* iki eksende ortaya çıkmıştır: Birinci eksen, askeri rejimin, geleneksel devlet pragmatizmine uygun olarak, Doğu'daki Kürt hareketine ve metropollerdeki komünizm tehdidine karşı dini araçsallaştırması süreciydi. Soldan gelen meydan okumayı savuşturan egemen blok, dinsel gruplara karşı büyük ölçüde onları kontrol altında tutmaya dayanan "açıklık" politikası izlemeye başladı. Hatta 82 Anayasası'nda "Türklük" tanımı, önceden örneğine rastlanmamış İslâmcı referanslara sahipti (Parla, 1995). İkinci eksen ise devlet ve ordunun Kemalist restorasyonu sekülerizme sadakat doğrultusunda yapılandırmaya çalışmaları olacaktı (Çiğdem, 2005: 30).

Ne var ki, devletin, dini denetlemek için güttüğü bu *ikili strateji* İslâm dinini kendi projesinin ideolojik arka-plânı olarak tesis eden İslâmcı muhalefetin siyasal alanda büyümesini sağlayacaktı. Ayrıca, siyasal İslâm'ın Ortadoğu'daki popülaritesi, Türkiye'deki "merkez" partilerin güvenilirliklerini büyük oranda kaybetmesi ve İslâmcı örgütlenmenin pragmatik ittifaklar kurma konusundaki mahareti de (Güneydoğu'da

Kürt yanlısı söylev ve radikal sağ ile sosyolojik bir süreklilik taşıması⁴¹) bu büyümede etkili oldu (Bozarslan, 2004: 115).

1994 yerel seçimlerinde % 19'un üstüne çıkan, 1995 seçimlerinde ise oyların % 24'ünü ve meclisteki sandalyelerin 158'ini kazanarak siyasal İslâm'ın şu ana dek en iyi sonucunu elde eden RP, dinsel ve dinsel olmayan söylemleri sentezleyerek siyasal alanda önemli bir kırılma yarattı. Kapitalizm ve sosyalizmden farklı bir ekonomi-politik model olduğunu iddia ettikleri İslâm tandanslı "adil düzen" projesiyle tabandan destek bulan RP kısa zamanda Müslüman burjuvazinin yükselişiyle sermayenin çıkarlarına açık hâle geldi (Ayata, 1996: 51). Böylece parti, devletçi ve korumacı konumdan, serbest Pazar ekonomisi ve Türkiye'nin küresel ekonomiyle bütünleşmesi (Şen, 1995) doğrultusunda bir siyasal strateji izlemeye kayd. Ancak siyasal anlamdaki tüm bu esnekleşme hamlelerine rağmen RP şimşekleri üzerine çekmeyi engelleyemedi. Askeri belgelerde "bölücü terörizm" kavramının yerini artık "irtica tehdidi" almaya başladı. Hatta Erbakan PKK'ya gizli destek vererek milli savunmayı sabote etmekle suçlandı. Ardından, bir önceki kısımda belirttiğimiz gibi, parti kapatıldı ve siyasal İslâm'ın baş aktörleri siyasetten uzaklaştırılmaya çalışıldı. Sonradan toplumsal ve kültürel ortamdaki dönüşümle ilişkili olarak gündeme gelen siyasal ve ideolojik gelişmeleri Fazilet Partisi (FP) temsil etti.

Ancak, 28 Şubat sonrası siyasal İslâm'ın aktörleri, yeni bir siyasal dil ve strateji gütmeye başlayarak, kurulu düzene dönük eleştirilerini hafifletme ve sermaye sınıfı ile olan bağlarını güçlendirmek kaydıyla, siyasal alandaki konumlarını yeni bir içerikle güçlendirmeye çalıştılar ve 1997 krizinden sonra yeni nesil İslâmcılar Erbakan'ın liderliğine meydan okumaya başladılar. Bu durum İslâmcılar arasındaki ideolojik ve sınıfsal farklılıkların tek bir parti içinde sınırlı kalamayacak kadar keskin olduğunu ortaya çıkardı. Böylece "2001 yılında isyankârlar kendi örgütlerini, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurdular" (Tuğal, 2007: 108-109).

Siyasal İslâm'ın dönüşümünü AKP üzerinden bir sonraki bölümde daha detaylı ele alacağımızdan, son olarak şunu söyleyebiliriz: ılımlı ve sistem-karşıtı argümanlarla

⁴¹ 1991 Refah-MHP seçim koalisyonu, Sivas'taki trajik hadiseye İslâmcı militanların da yoğun bir şekilde katılmış olması ve İslâmcıların önde gelenlerinden birinin bu davada yargılananların avukatlığını üstlenmiş olması, radikal sağla İslâmcılık arasında, çoğu kez taşra düzeyinde, bazen de Türkiye genelinde gerçekten de sosyolojik bir devamlılığın olduğunu kanıtlamaktadır.

ortaya çıkan AKP yıpranmış siyasal kişilikler etrafında yapılanan “parçalanmış bir siyasal sistem”in göbeğinde doğmuş ve belki de bu avantaj sayesinde siyasal alan içerisinde kayda değer bir dönüşüm yaratmıştır.

(E) Sivil Toplumculuk İllüzyonu: Türkiye’de 1980’li yıllarda, “sivil toplumun doğuşu”, sivilleşme veya sivil toplumculuk biçiminde tezahür eden mobilizasyonun odağında, hiç kuşkusuz, devlet ve onun buyurganlığı ile askerinin hükümlerinden silkinmeyi hedefleyen bir süreç yaşandı. Böylece, darbeyi takip eden yıllarda, toplumsal aktörler ve kolektiviteler düzeyinde, devlete tepki gösterme, direnme ve devlet aygıtının meşruluğunu keyfi sayma biçiminde organize olan *yeni bir siyasal aktör* olarak “sivil toplum” olgusu gündeme geldi (Groc, 2009: 195). Ancak, bu çok-yönlü süreç, entellektüel üretim düzleminde “devlet-dışı örgütlü hak ve özgürlükler alanı” çerçevesinden öteye gidemedi ve sivil toplumun aktörleri, sivil inisiyatifleri ülkedeki toplumsal mücadele alanlarına eklememeyi başaramadılar. Dolayısıyla, sivil toplumcu söylem, devletçi zihniyetin ve kurumsal tahakkümün toplumsal hayat üzerinde süregiden anti-demokratik nüfuzu sayesinde, yüklediği anlamları kamusal süreçlere intibak ettiremedi.

Peki, sivil toplumun gelişemeyip, bir yarı-ideoloji olan “sivil toplumculuk”a evrilmesinin siyasal alanın yapısı açısından temel nedenleri neler olabilir? Kanaatimizce birinci neden, Batılılaşma tekeline elinde tutan ve kentlerde yaşayan seçkin ve aydın kesimlerin dünyaya ve Batı’ya açılışı bir “sınıfsal belirleyici” olarak kullanması, maddi ve sembolik kaynaklardan mahrum taşralı kitle üzerinde “sembolik şiddet” kullanmasıdır. Tanıl Bora’nın “neo-liberal şövenlik” olarak da adlandırdığı bu durum aracılığıyla, iki sınıfsal konum arasındaki kültürel ve politik çatışma süreklilik kazanmış, sahici bir sivil toplumun inşası için gerekli olan dinamikler daha başından etkisizleştirilmiştir (Bora, 2003: 433-452; Bozarslan, 2004: 126-127). Ordunun, 28 Şubat 1997’deki müdahalelerinden sonra siyasetin merkezine yeniden yerleşerek, STK’ları (Sivil Toplum Kuruluşları) *yeni bir siyasal mühendisliğin araçları* hâline getirmelerini ikinci neden olarak görebiliriz. Askeri-bürokratik güçlere eklenen paramiliter “sivil” toplum kuruluşları aracılığıyla pek çok örgüt bürokratik zihniyetin toplum içindeki temsilleri haline getirilmiştir (Bozarslan, 2004: 127). Dolayısıyla, sivil toplum kuruluşlarının politikanın yerine geçen bir *mecra* olarak algılanmasının STK’ların makro-politik hedeflere talip olarak “parti-gibi” hareket etmeye başlamasına

neden olduğunu; bu tür bir sivil toplumculuğun da eninde sonunda ikameciliğin problemlerini yeniden ürettiğini söyleyebiliriz (Bora ve Çağlar, 2007: 346).

Sonuç itibariyle, siyasal alanın bu evresinin birinci aşamasına (1983-1991) ANAP'ın ekonomi-politik alanda yürüttüğü siyasetin çok-yönlü izleri, İslâmcılığın giderek toplumun *meşru bir bileşeni* hâline gelmesi, beyaz yakalı sınıfın doğuşu, kültürel üretim alanının depolitize edilmiş genç nesli içine alarak meta-piyasaları aracılığıyla yeni bağlantılar inşa etmesi gibi olgular damgasını vurmuştur. İkinci aşama (1991 sonrası) ise bütünüyle siyasal alanda “sürekli krize” eşlik eden toplumsal ve siyasal görünümlere sahne olmuştur: Koalisyon hükümetlerinin siyasal istikrar sağlayamaması, bir kaza sonucunda devletin yasal olmayan faaliyetlerinin ortaya çıkması (Susurluk vakası), ardı arkası kesilmeyen yolsuzluk olayları, toplumsal ayrışmanın üst düzeye çıkması, yeni bir fenomen olarak eski-paramiliter aktörler arasında “mafya ağlarının doğuşu”, Kürt sorununun bir türlü çözülememesi ve 2000'lerde ülkenin ciddi bir ekonomik kriz içerisine girmesi. Bu bağlamda, AKP, Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizi, Kürt sorununun iyice derinleştiği bir ortam ve ordunun siyasal alana ağırlığını yeniden koymaya çalıştığı süreçler eşliğinde, yeni bir hegemonya tesisi için önemli bir fırsat yakalamıştır. Şimdi bu süreci 2000 sonrasının siyasal alanı hakkındaki gözlem ve değerlendirmelerimiz eşliğinde inceleyebiliriz.

2.3.7. Yedinci Evre (2002 sonrası): Yeni Hegemonya Tesisi ve AKP İktidarı

Türkiye siyasal alanının yapısına dair anlatımızın bu son kısmında, 2002'den bu yana AKP'nin özellikle seçimler aracılığıyla gösterdiği performansı ve bu performansın siyasal alanda yarattığı yeni yapılanmaları ele alacağız. AKP'nin hegemonya tesisine dönük stratejilerini irdelerken, aynı zamanda AKP'ye rakip olan siyasi partilerin (özellikle CHP ve MHP'nin) “karşı-blok” oluşturma konusundaki uzlaşma ve çatışma eksenlerini ve siyasal alandaki konumların *süreklilik ve değişkenlik* arz eden bazı motiflerini irdelemeye çalışacağız. Bu kısım ayrıca bir önceki bölümde detaylandırdığımız bazı hassas ve kronikleşmiş sorunların 2000 sonrasına da aynen taşındığını, kimisinin kılık değiştirerek başka formlarda etkisini sürdürdüğünü ortaya koyacaktır.

Milli Görüş geleneğinin uzantısı olan radikal siyasal çizgiden *kısmi bir kopuşu* temsil eden AKP iktidarı, sağın geleneksel siyasal stratejilerine başvurma konusundaki sakıncımlılığıyla, Türk siyasal hayatının gündemine kısa sürede oturmuş ve merkez sağ siyasetteki boşluğu doldurma konusunda ciddi stratejik adımlar atmıştır (Çiğdem, 2009: 127). 1990’lı yılların ortalarından itibaren, ülkede giderek artan geniş çaplı yolsuzlukların açığa çıkmasına atıfla, kendisini “kirlenmemiş” ve “temiz” anlamında AK Parti şeklinde isimlendiren hareket, siyasal meşruiyet açısından “muhafazakâr demokrasi” kimliğini sahiplenmiştir.

Türkiye’deki siyasal sınıfın, 3 Kasım 2002 seçimleriyle bozguna uğramasını müteakip iktidara gelen AKP, geniş yelpazeli bir koalisyon oluşturarak, ılımlı İslâmcıları, liberalleri, o günlerde AKP’yi tek alternatif gören sol seçmenleri, partinin AB yanlısı duruşundan dolayı sermaye sahiplerinin önemli bir kesimini ve legal Kürt siyasetinden umduğunu bulamayan Kürt seçmenleri kendi çatısı altında toplamayı başarmıştır (Bozarslan, 2004: 144).

AKP’nin muhafazakâr demokrat söyleminin mimarlarından Yalçın Akdoğan bu başarının nedenini şu sözlerle dile getirir:

AK Parti’nin geliştirmeye çalıştığı siyasal kimliğin en önemli özelliği, ülke siyasetini normalleştirecek bir karakter taşımasıdır. Türkiye’de siyasal yaşamın, özellikle son dönemde yoğunlaşmakla birlikte genel olarak onlarca yıldır din-siyaset, gelenek-modernlik, din-devlet, devlet-toplum-birey gibi kavramların doğurduğu gerilimlerin etkisi altında bulunduğu söylenebilir. Bu gerilimler siyasal alanı daralttığı gibi birçok soruna da yol açmaktadır. AK Parti bu kavramları sağlıklı bir zeminde yeniden kurgulamaya ve gerilim unsuru olmaktan çıkarmaya çalışmakta, geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli kabul eden bir evrensellik, köktenci olmayan bir değişim vurgusunu bu amaçla ön plâna çıkarmaktadır (Akdoğan, 2010: 63).

Bu doğrultuda, “ülke siyasetini asli eksenine oturtmayı” temel hedef haline getiren AKP politikaları, partinin siyasal alan içerisinde kalıcı olmasının yolunun, güçlü bir meşruiyet temeline oturmaktan geçtiğini düşünerek, muhafazakârlık söylemini şu üç hat üzerinden kurmayı tercih etmiştir:

(1) Yerel duyarlılıklara vurgu,

(2) Muhafazakârlık gibi meşruiyet sorunu olmayan Batılı bir ideolojik referans aracılığı ile dış kamuoyuna verilen sıcak mesaj,

(3) Kemalist *doxaya* yönelik verilmek istenen “siyasal İslâmcılıkla ilişkimiz yoktur” mesajı (Yıldız, 2004: 55).

Siyasal alandaki rakipleriyle muhafazakâr demokrat söyleminin bu üç uğrağı üzerinden rekabete girişen AKP, aynı zamanda partinin ideolojik ve kültürel ilkelerini küresel kapitalist tercihlere uyumlu⁴² sağ muhafazakâr bir çerçeve içerisinde inşa etmek suretiyle, siyasal İslâmcılığın taleplerini pasifize etme yolunu tercih etmiştir.⁴³ Yani, Türkiye siyasal alanının hegemonik mantığına meydan okuyarak 1980 sonrası iktidarı hedefleyen siyasal İslâmcı oluşumların tamamı, bu siyaset içinde sistem-karşıtı argümanları üreten grupların rızasını imal etmiş ve muhafazakâr-dindar yoksul kesimleri neo-liberal paradigmanın dairesine çekmeyi başarmışlardır. Milli Görüş geleneğı ile başlayan bu “soğurma” süreci AKP ile en üst seviyeye çıkarılmış; bu süreç dolayısıyla örgütçülük anlayışı, kadroları ve kullandığı siyasal dil ile *İslâmcılık*, kapitalizme karşı “kitlesel direniş odağı” olmaktan çıkarılmıştır.

Bu ekseninde, AKP iktidarını “sermayenin pasif devrimi”⁴⁴ olarak formüle eden Cihan Tuğal’ın bu yeni hegemonya tesisine dair, Gramsci’ci “politik toplum” ve “sivil toplum” arasındaki ilişkiden hareketle gerçekleştirdiğı etnografik analiz konuyla ilgili kısmen açıklayıcı bir çerçeveye sahiptir. Tuğal’ın Sultanbeyli üzerinden yaptığı

⁴² K.Boratav’ın yaptığı araştırmaya göre, AKP iktidarı altındaki Türkiye ekonomisi, uluslararası sermaye hareketlerinden giderek artan bir pay almıştır ve almaya da devam etmektedir. 2004-2008 yılları arasında Türkiye’ye giriş yapan yabancı sermaye toplamı 131 milyar dolar artmıştır. Bkz. Korkut Boratav. (2007). “Dünya Ekonomisinde Değişimler ve Türkiye’ye Yansımalar”, <http://bagimsizsosyalbilimciler.org>

⁴³ Bu konuda, *anadamar* siyaset biliminin genel perspektifinden sıyrılarak, eleştirel sosyoloji mevziinden yapılmış önemli bir katkı için bkz. Cihan Tuğal, *Passive Revolution: Absorbing the Islamist Challenge to Capitalism*, (Stanford: Stanford University Press, 2009).

⁴⁴ İtalyan düşünür Gramsci’nin pasif devrim [rivoluzione passiva] kavramı ile anlatmak istediğı kısaca şudur: Herhangi bir kitle mobilizasyonu, pasifize edildikten sonra, onun taleplerinin mevcut sistemce tedarik edilmesi ve böylelikle bu süreçte mobilize olan kadro ve sınıfların egemen bloğa eklenmesi süreci. Ayrıca, devrimlerin söylem düzenekleri ve sembolleri ile yapısal dönüşümlerin, devrim olasılığını ortadan kaldırmak isteyen ülkelerde egemenlerce yürürlüğe konulması işlemi. Tabii ki devrimci içeriğinin boşaltılması kadesiyle. Kavrama dair tartışmalar için bkz. Morton, A.D., *Unravelling Gramsci: Hegemony and Passive Revolution in the Global Political Economy*, London, Pluto Press, 2007; Showstack Sassoon, A., “Globalisation, Hegemony and Passive Revolution”, *New Political Economy*, 6, 1 (2001): 5-17.

araştırmaya göre, bu “soğurma” süreci altı düzeyde işleyen bir mekanizma içinde konfigüre edilmektedir (Tuğal, 2009: 236-250).

Politik topluma ilişkin olarak birinci düzey, mikro-bireysel düzeyden makro-yapısal düzeye uzanan katmanlarda mobilize olan siyasal İslâmcılığın radikalizminin AKP’nin yörüngesinde dozajını düşürmesi (*liderliğin absorbe edilmesi*) olayıdır. *İkili iktidarın soğurulması* şeklinde işleyen ikinci düzeyde ise, *ana-damar* İslâmcı siyasal kültürün devre dışı bırakılarak gücün tek elde toplanması süreci yaşanmıştır. Üçüncü düzey ilk iki düzeye göre daha da etkilidir: RP süreciyle başlayan tabandaki ümmetçi örgütlenme anlayışının Türk milliyetçiliği *doxasıyla* eklememesine dönük zihniyet yapılarının dönüşümü ya da Tuğal’ın deyimiyle “*kollektif tahayyülün absorbe edilmesi*”. Bu son düzeyde işlenen mekanizma, aynı zamanda AKP’nin Avrupa Birliği ve “küresel rekabet” vizyonu ile uyumlu çağrışımlara sahip bir düzeye tekabül eder.

AKP’nin sivil toplum içindeki stratejileri ise politik toplumda işleyen mekanizmalarla paralel bir içeriğe sahiptir. Birinci düzey, muhafazakâr-dindar *habitusun* “katıksız dinsellik formu”ndan yalıtılması ve kapitalizmin pratikleriyle melezleşmesi şeklinde tezahür eden “*gündelik hayatın absorbe edilmesi*” olayıdır. İkinci düzey, *mekânların İslâmî tarzındaki estetik formlarla soğurulması* şeklinde somutlaşmaktadır. Ve üçüncü düzey ise *ekonomik soğurulma*, yani dindar yoksulların muhtemel muhalefetinin ehlileştirilmesine ilişkindir. Bu mekanizmalar aracılığıyla kitleleri demobilize etme potansiyelini başarıyla kullanan AKP, Tuğal’a göre, “pasif devrim”i gerçekleştirerek rejimi İslâmileştirmese de, kamusal alanı kısmi olarak İslâmileştirmeyi başarmıştır. Tuğal’ın tezlerinin AKP ve sermaye arasındaki ilişkilere dair önemli açılımlar sağladığı konusunda kuşku yoktur. Ancak, siyasal alana dair kendi argümantasyonumuz açısından, söz konusu çalışmanın analizde bazı noktaları dışarıda bıraktığını düşünüyoruz. Örneğin, Tuğal AKP’yi *ana-damar* İslâmcı siyasetin sermaye ile ilişkisi açısından bir “kopuş” olarak formüle eder; ancak burada şu soruyu sormak gerekir: Varsayılan *kopuş* acaba İslâmcı siyasetin bir kopuşu mudur, yoksa 1950 sonrası başlayan “sınıfsal oluşum”un inşa ettiği bir kopuş mudur? Bu sorunun cevabı çalışmanın ana izleğinde *atlanmış* bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Öte yandan, ikinci bir sorun, Tuğal’ın İslâmcı mobilizasyonu ele alırken İslâmcı siyaseti *yekpare bir kendilik* olarak ele almasıdır. Tuğal 1980 sonrası lâik devletin İslâm dini karşısındaki stratejisine pek değinmez. Özellikle bu stratejinin *bastırma* (İslâm’ın halk

nezdindeki cazibesini denetlemek) ve *uzlaşma* (siyaset sahnesinde dini gerektiğinde araçsallaştırmak) arasında gidip gelen içeriğini ve bu durumun İslâmcı hareketin ideolojik yapısı ve tabanını nasıl dönüştürdüğünü tam olarak netleştirememiştir. Diğer yandan, AKP sistem tarafından dönüşürken sistemi değiştirebilecek bir takım stratejilere de başvurmuştur. Dolayısıyla, alandaki dönüşümün dinamikleri burada ilişkisel bir tarzda değerlendirilememiştir.

1990'lı yıllarda milliyetçi *doxaya* meydan okuyan ve kısmen teokrasi yanlısı motiflere de sahip olan İslâmcı hareketin taleplerini terk etmesine neden olan 2000 sonrası süreçte, AKP, kent ve kırsaldaki yoksulluğa dinsel dayanışma ve özgürlük vaadi sunmak kaydıyla başarılı bir siyasal performans sergilemiştir. Ancak bu bağlamda şu birkaç noktanın üzerinde durmak gerekir: AKP kadroları, muhafazakâr hassasiyetlerin temsil tekeli eline almayı başarırken seçmenine sunduğu “hak ve özgürlük” söylemini milliyetçi düşünce tarzıyla bir arada meşru kılabilmiş, muhafazakâr demokrat kimliği vurgulamak kaydıyla da kendisini ordunun hedefi haline getirmekten uzak tutan bir taktik izlemiştir.⁴⁵

Dolayısıyla AKP, yeni hegemonya tesisi sürecinde çoğulcu bir siyasal söylem inşa ederek, muhtemel siyasal imkânlarla kendi gündeminde yer açmış, böylece muhafazakârlık, milliyetçilik, liberalizm ve çok-kültürcü anlayışları mevcut siyasal söylemi içerisinde eritmeyi başarmıştır.

Bu süreçten sonra, 2007'nin ilk yarısında AKP-AB karşıtı hareketlilik üst düzeye çıkmaya başladı. Ülkede yeniden büyük bir gerilim ve kutuplaşma hattının tesis edildiği bu evrede (2004-2007), medya organlarındaki köşe yazarlarının *milliyetçi doxa* yörüngesinde tavır-alışları kutuplaşma çizgilerini kalınlaştırdı. Medya adeta Schmittci “dost-düşman diyalektiği”ni yaratmak adına, politik kanaatler üretmek için birbiriyle yarışa girdi. Bu dönem içinde, Danıştay saldırısından (17 Mayıs 2006) Ermeni yazar Hrant Dink'in öldürülmesine (19 Ocak 2007), enformatik kanallardan yayılan neo-milliyetçi hareketlilikten, her yönüyle belirsizliklerle dolu Ergenekon tutuklamalarına değin siyasal alanın istikrarsızlaştırılmasına dönük pek çok olay yaşandı.

⁴⁵ Ayrıntılı bir analiz için bkz. Graham Fuller, *The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World*, US Institute of Peace, 2008.

CHP-MHP bloğu özellikle kentli seçkinlerden ve taşradaki milliyetçi kitle tabanından aldığı destek ile AKP'nin inşa ettiği hegemonyayı kırma çalışmalarına girişti. Ancak, ulusalcı medya seferberliği ve Cumhuriyet mitinglerinin beslediği karşı strateji 22 Temmuz 2007'de yapılan seçimlerde tam tersi bir sonuç verecekti. AKP'nin inanılmaz yükseldiği, CHP'nin yerinde saydığı ve MHP'nin de oy oranını artırdığı genel seçimler AKP karşıtı blok açısından neredeyse bir soğuk duş etkisi yarattı.

Seçim sonrası hegemonik konumunu daha da pekiştiren AKP 2007 sonrası ilk dönemindeki vaatlerinden ödün veren bir çizgi izlemeye başladı. Muhafazakârlık ile demokrasi arasındaki gelgitlerin pratik alanda belirsizlikler yaratması, Kürt sorununa dair atılan adımlardaki somut başarısızlık, anayasa değişikliğine ilişkin konularda sahici adımların atılmaması, Avrupa perspektifinde atılan geri adımlar ve daha pek çok konu siyasal alanın yeni kronik sorunları olmaya yüz tuttu. Bu durum, 2007'den itibaren yeni bir tarihsel bloğu inşa girişen AKP'nin Mart 2009 seçimlerinden önceki durumuna nazaran başarısızlıkla çıkmasına neden olacaktı. Oyların 2004-2007 ve 2009 seçimlerinde tedricen düşüşü AKP'nin belediyeleri aktif biçimde kullanarak İslâmi topluluklarla temas halinde ilerleyen siyaset tarzının genişlemesinin durabileceğinin göstergesi oldu.

Kimi siyaset uzmanlarınca Kürt sorunu açısından alternatif bir odak yaratacağı düşünülen Demokratik Toplum Partisi (DTP) ise 2009 yerel seçimlerinde, AKP'nin devletçi bir söyleme başvurmasının da etkisiyle anlamlı bir başarı yakaladıysa da, devletin Kürt sorunu konusundaki reflekslerinin bir sonucu olarak 11 Aralık 2009'da Anayasa Mahkemesince kapatıldı. CHP-MHP ittifakı ise AKP'ye alternatif yaratamadıkları için çok da anlamlı performans gösteremediler.

Netice itibarıyla, "2000 sonrası dönem", hangi perspektiften bakılırsa bakılsın, siyasal alanı inşa eden dinamiklerin 2000 öncesi dönemden intikal eden toplumsal gerilimler üzerinden dizayn edildiği, AKP'nin siyasal program ve söylemlerini yeni hegemonya tesisi açısından kurguladığı, Kürt sorununun yakıcı bir sorun olmayı sürdürüp Kürt toplumunun alternatif bir milliyetçiliğe evrildiği ve en temelde, alana kazılı *milliyetçi doxanın* ana motiflerinin daha da karmaşık bir görünüm kazandığı bir evre olarak tarihe geçti.

3. Türkiye Siyasal Alanının Genel Değerlendirmesi

Buraya kadar yazdıklarımızdan, Pierre Bourdieu'nün herhangi bir alanı, “*nihai sınırları alanın içindeki mücadelelerin konusu olan [ve] ‘dinamik sınırlar’dan oluşan potansiyel olarak açık bir oyun mekânı*” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 89) biçiminde tanımlamasından hareket ettiğimizde, modern Türkiye’de siyasal alanının yapısının kurucu “askerî-sivil bürokrasi” ile temel gayesi muktedir konumları tekelleştirmek olan “kapitalist sınıfın aktörleri” arasındaki konjonktürel sınıf-içi oyunların (çatışma veya uzlaşmaların) tâbi sınıflar aleyhine yapılandırıldığı ve yeniden-üretildiği *patrimonyal bir vesayet sistemi* olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de siyasal alanın otoriter ve tahakkümcü yapısı, kuralları sistematik olarak belirlenmiş bir hegemonyayı temsil etmekte olup, *meşruiyetini* (a) toplumu modernleştirme, (b) siyasal alanın otonomisi üzerinde tasarrufta bulunma ve (c) toplumsal alanın *istenmeyenlerini* siyasetin dışına itme “misyonu” ile perdelemiştir. Dolayısıyla, Cumhuriyet Türkiye’sinin siyasal pratikleri, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, alandaki mevcut “özgül siyasal sermaye”nin *bölüşüm, dağıtım ve paylaşım* süreçlerinin devlet (askerî-sivil bürokrasi) eliyle düzenlenmesine dayanmaktadır.

Ancak, sınıf-içi iktidar mekânında tezahür eden oyun kurallarının işleyişini, oyuncuların oyuna ve bahislerine dair taşıdıkları inancı (*doxa*) *kapalı devre* bir işleyişin tezahürleri olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Çünkü siyasal alanın başat aktörlerinin stratejileri, genelde uluslararası sermayeye ve politik güç odaklarına eklemlenmiş yerli büyük sermayenin orkestrasyonundaki ittifaklar dolayısıyla üst-belirlenmektedir.

Alandaki siyasi partiler, 1980 sonrasını takip eden yıllar içinde hayatta kalmayı ancak devlete yakınlıkları ile başarabilen bir *kartel* hâline gelmiş, yerel ve ulusal klientalist ağlarla yetinerek siyaset üretme alanındaki kabiliyetlerini büyük oranda yitirmişlerdir.⁴⁶ Bu durum siyasi partilerin temsil tabanından uzaklaşmalarına ve Bob Jessop’un ifadesiyle “yanaşmacı ve kollamacı” temsil formlarını (2008: 147-259) devreye sokmalarına neden olmuştur. Böylece, siyasal alan kendi pratik ve normlarını ortaya koyabileceği bir özerklikten mahrum bırakılmış, bu yüzden demokratik-

⁴⁶ Bu konudaki yetkin çalışması için bkz. Ümit Cizre (2005), *Muktedirlerin Siyaseti*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 57-79.

meşruyetçi geleneklerin tabandan gelişmesine izin verilmemiştir. Bu yüzden, Türkiye siyasal alanındaki uzlaşma/çatışma eksenini, toplumsal güçler tarafından değil, *genelde* siyaset-üstü aktörler tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla, toplumsal güçlerin siyasal belirleyiciliğini bu yolla kısıtlamak isteyen bürokratik rasyonalite ve kapitalist fraksiyon Cumhuriyet'in kazanımlarının olumlu yönde değerlendirilmesine mani olmuş, toplumsal aktörlerin *yurttaş*, siyasal alanın *dinamik* ve sistemin de *demokratik* hâle gelmesini engellemiştir.

Türkiye siyasal alanının özgüllüğünü belirleyen diğer bir etken ordunun birbirleriyle “kesişen bürokratik alanlar bütünü olarak devleti” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 100) kollama ve koruma görevinin yasal bir çerçeveye oturtulmuş olmasının yarattığı ve yaratacağı muhtemel sorunlara ilişkindir. Bilindiği üzere, 27 Mayıs sonrası, TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi orduyu alandaki başat hiyerarşi ilkelerinin yeniden-üretimi konusunda ayrıcalıklı kılmıştır. Diğer yandan, zorunlu askerlik sistemi aracılığıyla genç erkek nüfusun neredeyse yarısına ulaşma şansı bularak, sistemin ihtiyaçları doğrultusunda gençleri şekillendirme fırsatını yakalayan ordu, bu kanal aracılığıyla kitlesel bağlarını güçlendirerek ve görevinin sınırlarını siyasal alanla daraltılmış görmeyerek, müdahalelerinin çerçevesini olabildiğince geniş tutmuştur. Dolayısıyla, *asker habitusu* kendisini siyaset-üstü bir aktör olarak kabul eden, siyasal hayatın güzergâhlarını tayin eden parametreleri elinde tutan ve bunu gerçekleştirirken de siyaset-kaynaklı bir eleştirinin muhatabı olmaktan kendisini uzak tutmaya çalışan bir *habitus* inşa etmiştir.⁴⁷ Türkiye siyasal alanındaki aktörlerin neredeyse tamamının *milliyetçi doxa* yörüngesinde hareket etmeleri ordu ve diğer kurumlar arasındaki eklemlenmelerin ne kadar güçlü olduğuna dair önemli bir ipucudur.⁴⁸

⁴⁷ Benzer tartışmalar için şu kaynaklara başvurulabilir: Ali Bayramoğlu, “Asker ve Siyaset”, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu* (İletişim, 2004) içinde, s. 59-118; Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, AFA Yayınları, 1989; Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi*, Gündoğan Yayınları, 1991, s. 125-169; Yılmaz Tezkan, “Tartışılan Bir Kurum: Milli Güvenlik Kurulu”, *Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik* (Ülke Kitapları 2000) içinde, s. 22-34.

⁴⁸ Türkiye'deki milliyetçi *doxa*nın bütün saflar arasında taraftar bulabilmesini, -yaygın kanaatin aksine- Türkiye'de antagonistik olarak görülen İslamcı, Türkçü ve Batıcı grupların ideolojilerinin temel amentülerinin de milli eğitimde verildiğini ama bu üç temel görüşün ancak milliyetçi tarih anlayışı filtresi üzerinden yayıldığını söyleyebiliriz. Böylece devlet endoktrinasyonu, Türkiye'deki “radikal” olarak görülebilen grupların bile dokusunda önemli bir yer edinmiş olur, yani en radikal grup dahi devletin enjekte ettikleriyle ergenliğini tamamlayarak radikalleşmektedir. Etienne Copeaux, Türk tarih söyleminin bu tür özgün bir yapıdan bahsetmektedir: “Türk tarih söyleminin en büyük özgünlüğü, üç ayrı coğrafi uzamın geçmişi anlatması, böylelikle her Türk yurttaşına üç ayrı geçmiş vermesidir. Bunlardan ilki olan etnik geçmiş, Orta Asya'da başlar, sonra Batı'ya doğru gelerek 11. yüzyılda Anadolu'ya ulaşır; bu, ailenin geçmişi'dir. En az o kadar destansı olan dinsel geçmiş ikinci sırada yer alır ve Araplar ile İslamiyet'in tarihini anlatır, Arabistan'dan Atlas Okyanusu'na ve İspanya'ya, oradan da Horasan bozkırlarına kadar

Bunlara ek olarak, Türkiye siyasal alanında siyasi parti, sivil toplum kuruluşları ve siyasal aktörler arasında yatay ilişkileri sağlayacak mekanizmaların yokluğu otoriteryan yapının yeniden-üretilmesini her an kuvvetle muhtemel kılmaktadır. Çünkü Türkiye’de demokratik temsil mekanizmalarının süreç içerisinde aşınması, “seçimsel parçalanmışlık”, “kutuplaşma” ve siyasi partilerin azalan meşruluğuna (Özbudun, 2007: 134) neden olmaktadır. Dolayısıyla, siyasal alana dair ilk elde şu temel çıkarımlarda bulunmak mümkündür:

- 1) *Siyasal alan* çok partili hayata geçiş sürecinden bu yana *daralma-genişleme eksenli bir yörünge* izlemekte olup, siyasal partilerin icraatları 1982 Anayasası’nın 69. maddesi gereğince yürütme organının denetimi altına girmiştir. Bu durum, siyasi partiler ile siyasal aktörler arasındaki “yasal araçları” (örneğin, sendikalar, dernekler, meslek kuruluşlarını) işlevsizleştirmiş, böylece alanın dinamik bir karakter kazanmasını engellemiştir.
- 2) *Siyasal alanın* tesis edildiği zemin oldukça kaygandır; çünkü askeri müdahaleler (60-71-80-97) aracılığıyla alanın yapısı sürekli olarak *güç oyunlarının etkisine* açık bırakılmaktadır.
- 3) *Siyasal alanın* temel bileşenleri olan ve demokratikleşme sürecinin ana yapıları durumundaki “siyasi partiler” ise kalıcı kurumlar olamamışlardır. Bunun temel nedenleri, Taha Parla’ya göre (1995: 136), partilerin (a) kendi iç yapılarını geliştirip kurumsallaştıramamaları; (b) toplumsal kurumlarla ve devletle ilişkilerini sağlam bir zemine oturtamamaları; (c) hükümet ve muhalefet alışkanlıkları inşa edememeleri; (d) pragmatizm içinde deforme olarak programlarına süreklilik kazandıramamaları; (e) karizmatik veya demagojik liderlerin tutsağı olmaları; (f) seçmenleri ile uzun vadeli ve sınanmış bağlar

gider; muzaffer Arap atlılarıyla mı yoksa onlara direnen Türklerle mi özdeşleşmesi gerektiğini kestiremeyen okuyucunun bir kez daha çift kişiliğe bölünme çabasına girmek zorunda kaldığı bir tarihsel an yaşanır; bu, seçilmiş ailenin geçmişi. Üçüncüsü ise bugünkü Türkiye toprağının geçmişi; en büyük sorun burada çıkmakta, çünkü kısmen Yunan ya da Ermeni rakiplerin geçmişi de söz konusu olmaktadır.” (Copeaux, Etienne. (2006). *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İletişim Yayınları, İstanbul, s:413-414.

geliştirememeleri; (g) seçmen tabanına süreklilik kazandıramadıkları için devlet bürokrasisi karşısında zayıf kalmalarıdır.

- 4) *Siyasal alanın yapısı içerisinde ideolojik yönelimlerin ağırlık noktası ortanın sağı olmuştur (DP-AP-ANAP-AKP).*

Sonuçta, Bourdieücü terimlerle ifade edecek olursak, Türkiye siyasal alanının dinamiğinin ilkesi, farklı özgül kuvvetler arasındaki mesafeyi sağlayan *muhtelif sermaye türlerinin edinilmesi* yönünde sonu gelmez bir mücadele olarak özetlenebilir. Bu mücadelenin olağan aktörleri ise devlet-içi mevzi savaşını her zaman kendi lehine çevirmeye çalışan “*askeri bürokrasi*”, “devlet kapasitesi”ni⁴⁹ kendi yörüngesinde en üst düzeye çıkarmaya çalışan ve bu yönde kimi zaman kapitalist sınıf kesiti ile kimi zaman da ordu ile görelî ittifaklar geliştiren “*siyasal partiler*”, siyasal sermaye üzerinde tekel kurma ile iktidar alanında farklı otorite biçimleri arasındaki “dönüşüm oranlarına” ve hiyerarşiye karar verme gücünü elinde tutmaya çalışan “*sermaye güçleri*” ve demokratik kazanımlar elde etme noktasında öteden beri sinikleştirilmiş “*tâbi sınıflar*” biçiminde sıralandırılabilir. Dolayısıyla, demokratik bir yapının yerleşmemesinin ve pekişmemesinin ardındaki temel etken, hiç kuşkusuz, Türkiye’nin zengin siyasal topografyasını ve iklimini kavramak açısından belirleyici olan bu güç ve değişkenlerin 1923’ten bu yana siyasal alanı demokratikleştirmek yerine “devlet kapasitesi” üzerinde seferber olmalarıdır.

⁴⁹ Charles Tilly’nin demokrasi kavramını sorunsallaştırdığı çalışmasında “*devlet aktörlerinin devlet-dışı kaynaklara, etkinliklere, kişiler-arası ilişkilere yaptığı müdahalelerin, bu kaynak, etkinlik ve ilişkilerin dağılımını ve bu dağılımlar arasındaki ilişkileri dönüştürme kapasitesi*” şeklinde tanımladığı analitik kategori. Detaylı bir tartışma için bkz. Tilly, Charles. (2007). *Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2000 SONRASI DENİZLİ KENTİ'NDE MAHALLE VE SİYASİ PARTİ PROFİLLERİ

Bu bölümde yapısal-inşacı araştırma modeline uygun olarak, Denizli yerel siyasal alanının istatistiksel analizine girişilecektir. Matematiksel uygulamalarda yararlanılan istatistiksel mütekabiliyet (*correspondence analysis*) analiz tekniği ve bu çalışmadaki veri setinin sınıflanmasında kullanılan hiyerarşik kümeleme (*hierarchical cluster analysis*) analiz tekniği aracılığıyla Denizli mahallelerinin ilişkisel haritası çıkarılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak araştırmada uygulanan yöntemin içeriğine dair ön bir açıklama yapılacak, ardından da 2000 sonrası Denizli'de yapılan yerel ve genel seçimler üzerinden yerel siyasal alanın anatomisi çizilmeye çalışılacaktır.

3.1. Araştırmada Uygulanan Yöntem:

İstatistiksel Hiyerarşik Kümeleme ve Mütekabiliyet Araştırma Tekniği

Michel De Certeau *Gündelik Hayatın Keşfi* adlı çalışmasında sosyolojinin, kendisine istatistik biliminin sağladığı “düzenli ve normal veriler”den yola çıkarak, “nesnel yapıları” tanımladığı ve bu yapılardan birine “özel bir durumu” belirlemek için “her nesnel konjonktürü” dikkate aldığı ölçüde, pratiklerin bu yapılara ayak uydurmasını ya da tersine bu yapılara kıyasla oluşan bazı kaymaları kavrayabileceğini yazmıştı (2009: 142). Certeau'nun bu tespiti, bir araştırma alanı olarak “gündelik hayat” içerisinde somutlaşan ve bireylerin pratikleri aracılığıyla tesis edilen siyasal yatkinliklerin farklı görünümünü, hem aktörlerin kendi deneyimlerine atfettikleri anlamları hem de onların bu deneyimlerini mümkün kılan yapıların/kurumların analizini içeren ilişkisel bir yöntemle ele almamız yönünde önemli bir uyarıyı teşkil ediyordu.

Biz de bu tespitten hareket ederek, çalışmamızın kapsamı içinde, analizimizin hedef kitlesini oluşturan öznelerin siyasal perspektiflerini ve kanaatlerini ekonomik, siyasal, toplumsal cinsiyet boyutları etrafındaki etkileri bağlamında anlamak amacıyla, niteliksel ve niceliksel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı ilişkisel bir metot

izledik. Ne var ki, araştırma tasarımımızın iki boyutunu teşkil eden “öznel” ve “nesnel” analiz uğraklarının her ikisini de kapsayan *çift-odaklı bir analiz merceğini* kullanma gerekliliği, sadece teorik çerçevemizle ilgili bir tercih değildi; aynı zamanda Türkiye’de siyaset alanının sosyo-tarihsel arka plânına dair çok az sayıda ilişkisel-keşifsel (*exploratory*) alan araştırmasının yapılmış olması, konuyu çok-boyutluluğu ile incelememizi daha da gerekli kıldı.

Başka bir deyişle, çözümleme birimi olarak özerk *aktörleri* merkeze koyan ve salt bu aktörlerin öznel deneyimlerinden yola çıkan (öznelci) araştırma tasarımları ile sosyolojik bir olgu ya da olayı sırf nesnel belirleyicilikleri/düzenlilikleri üzerinden çözümlemeye çalışan (nesnelci) araştırma tasarımlarının indirgemeciliği arasındaki kutuplaşmanın aşılması gerekiyor.⁵⁰ Dolayısıyla her iki yaklaşım arasında mekik dokuyarak üretilcek ilişkisel bir araştırma için istatistiksel ve niteliksel metotların uyumlu biçimde kullanılması ve birbirine tercüme edilebilir bir yöntemsel bütünlük ve uyumluluk sağlanması zorunludur.

Bu doğrultuda araştırmamızda, Denizli’deki mevcut yerel siyasal alanın “makro” ve “mikro” düzeyleri arasındaki dinamik ilişkiyi keşfetme amacıyla, “niteliksel” ve “niceliksel” tekniklerin her ikisinden de yararlanmaya çalıştık. Yerel siyasallıkların ilişkisel doğasını keşfetme hedefimizde, niteliksel araştırma yöntemleri, zikredilen alanı keşfetmek için zengin imkânlar sunsa da, edinilen bilginin toplumun geniş kesimleri açısından neye tekabül ettiği, toplumun ne kadarını temsil ettiği, sadece niteliksel araştırma yöntemleri ile anlaşılamazdı. Bu sebeple daha geniş çerçeveyi görebilmek, oluşturulan modellerin toplumdaki farklılaşmaların ne kadarını açıklamaya yetkin olduğunu saptayabilmek için sayısal analizlere imkân veren niceliksel yöntemlerin de kullanılması gerekiyordu.

Bu doğrultuda araştırmanın *ilk adımı*nda Denizli kentinin -mahalle ölçeğini temel almak suretiyle- yapısal haritasını çıkardık. TÜİK’den elde ettiğimiz 2002 ve

⁵⁰ Burada her iki yaklaşımın *yanlış* olduğunu değil, kendi başına kullanıldığında yetersiz ve sınırlayıcı olduğunu düşünüyoruz. “*Toplumsal dünyanın ‘yaşanan’ deneyimini özgül olarak neyin belirlediğinin betimlenmesi, yani, dünyanın aşikâr olarak, ‘verili’ olarak kavranması[nın]*” sorunlarını ve gündelik hayatın kuruluşunun bir parçası olan siyasal pratiklerin aktörlerin bireysel stratejilerinin basit bir toplamından ibaret olmadığını, yani yapısal bağlantıları olduğunu ve siyasal alana ilişkin “*gerçekliğin toplumsal üretimi*”nin kendisinin hangi ilkeler etrafında üretildiğine bakmak gerektiğini düşünüyoruz.

2007 genel seçimleri ile 2009 yerel seçim sonuçlarını kodladıktan sonra, kodlanan kategorileri, kategorilerin profillerine duyarlı bir sınıflama işlemiyle kümeledik. Bu işlemde ilişkiyel metodolojilerde en sık tercih edilen hiyerarşik küme analizi (*Hierarchical Cluster Analysis*) kullanıldı. Elde edilen tüm veriler çapraz tablolar olarak toplulaştırıldıktan sonra, Mütakabiliyet analizi (*Correspondence Analysis*) ile iki boyutlu bi-plot haritalar halinde sergilendi.

3.2. Temsil Matrisinin Oluşturulması

2009 yerel seçimlerinin İl Genel Meclisi sonuçlarına uygulanan mütakabiliyet ve hiyerarşik küme analizi üzerinden elde edilen mahalle gruplarında farklı parti seçmenleriyle yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar yapmak için bir çizelge oluşturuldu. Bu çizelgede 2009 seçim sonuçlarında farklı mahallelerin ve partilerin oy oranları temel alındı. Bu verilerde mahalle büyüklüklerinin birbirinden farklı olması, bir başka deyişle ölçek büyüklüklerinin farklılığı nedeniyle bazı mahalleler çok küçük oranlarla temsil edilmekteyken bazıları ise oransal olarak daha büyüktür. Bütün mahalleler seçmen sayıları oranında sınıflandırıldığında mülakat yapılacak kişi sayısı için yeterli olmayan pek çok küçük mahalle ortaya çıkmaktadır. Bu tür küçük mahallelerde en az bir kişi ile mülakat yapabilmek için oran yeniden hesaplandığında % 132'lik yeni bir oran elde edilmiştir. Ayrıca 2008 nüfus sayımı mahallelerin eğitim verileri, yine nüfus sayımı 2008 mahalle yaş grupları, 2009 DPT Hane halkı gelir anketi verisi ve son olarak 2000 yılı nüfus sayımı meslek grupları verileri 2009 seçiminde bulgularan mahalle kümeleri temelinde analiz edilmiş ve bu temelde bir mülakat örnekleme elde edilmiştir. Mahalle gruplarında bulgularan parti yoğunlukları, meslek yoğunlukları, eğitim durumu profilleri, gelir grubu yoğunlukları ve yaş grubu yoğunlukları mahallelere ve partilere oranları üzerinden dağıtılmış ve 132 kişi ile mülakatlar yapılmıştır. Mahallelerde ayırt edici biçimde bulgularan partiler veya parti grupları yukarıdaki değişkenlerin mahallelerdeki izdüşümleri ile ilişkilendirilmiş ve partiler ile mahalle kümelerinin sosyolojik profilleri arasındaki örtüşme üzerinden bir mülakat çizelgesi üretilmiştir. Bu çizelge mahalle gruplarının gelir, eğitim, yaş, cinsiyet ve meslek özelliklerindeki ayırt edici nitelikleri tespit edilerek yapılmıştır. (bkz. Tablo 6).

Seçim sonuçlarının mütekabiliyet analizi ile seçmenlerin sosyolojik ve mekânsal özellikleri arasındaki ilişkileri keşfetmenin yanı sıra bizzat seçmenlerin siyaset üzerine algıları ve seçmen tutumları arasındaki ilişkileri de bulgulamak için niteliksel bir araştırma yapıldı (bkz. Bölüm 4). Temsil matrisinin ilişkisel bir çerçeve içinde kurulma ihtiyacı, partilerin kent mekânındaki dağılımlarıyla seçmenlerin gelir, eğitim, yaş, cinsiyet ve meslek gibi temel sosyolojik özniteliklerinin karmaşık etkileşimini gözlemlene ve bulgulama isteğinden kaynaklandı. Seçmenlerin kanaatlerinin ölçüldüğü “kamuoyu” araştırmalarındaki “algıların ve seçimlerin ölçülmesi” tercihinin aksine bizzat seçim sonuçlarını ve demografik ve ekonomik verilerin sağladığı verilerle bu verilerden elde edilen bilgiler saha çalışması ile birleştirilerek toplumsal mekânın katmanlı bir okuması yapılmaya çalışıldı. Siyaset alanı nesnel yapıların keşfi (seçim sonuçlarının ilişkisel-mekansal analizi) ile aktörlerin bu yapılarla etkileşimli yatkınları irtibatlandırılarak incelenmeye çalışıldı. Farklı yaş, gelir grubu, farklı eğitim durumu, mesleklerden aktörlerin farklı mahallelerde geliştirdikleri ve kent mekânına eşitsiz fakat düzenli biçimde yayılan siyasi profilleri kent mekânının bütünsel dünyası dikkate alınarak derinlemesine mülakat çizelgesi üretildi.

TABLO 6 Temsil Matrisi

Mahalle Adı (GRUPLAR)	Mülakat Sayısı (Birleştirilmiş)	Mülakat Sayısı (Mahalle Ölçeğine Duyarlı Seçim Sonuçlarının Üzerinden Gerçek Oran)	Mülakat Yapılacak Kişi Sayısı (Mahallelere Göre Dağıtılmış)	Cinsiyet Erkek	Cinsiyet Kadın
Muratdede	4	4,1	4	3	1
Karşılaştırma/Toplamlar	4	4,1	4	3	1
Alpaslan	0	0,5	1	1	0
Gültepe	2	1,6	1	0	1
Gümüşler Yeni	2	1,6	1	0	1
Karşılaştırma/Toplamlar	4	3,7	3	1	2
Altıntop	1	1	1	0	1
Atalar	2	1,8	2	1	1
Çamlaraltı	3	2,6	3	1	2
Değrimerenönü	4	3,9	4	2	2
Erenler	2	1,8	2	1	1
Güzelköy	1	0,7	1	1	0
İstiklal	2	2	2	1	1
Kuşpınar	3	2,5	2	1	1
Mehmetçik	4	4,1	4	2	2

Siteler	2	1,9	2	1	1
Yenişehir	4	3,7	3	2	1
1200 Evler	1	1	1	1	0
Karşılaştırma/Toplamlar	29	27	27	14	13
Bahçelievler	1	1,4	1	1	0
Mehmet Akif Ersoy	4	3,9	4	2	2
Karşılaştırma/Toplamlar	5	5,3	5	3	2
Aktepe	2	1,9	2	0	2
Anafartalar	2	2,2	2	1	1
Cumhuriyet	2	1,9	2	1	1
Hürriyet	1	1	1	1	0
Kayhan merkez	1	1,1	1	1	0
Karşılaştırma/Toplamlar	8	8,1	8	4	4
Akçeşme	0	0,3	1	0	1
Goncalı	0	0,3	1	1	0
Hacıyüplü	0	0,2	1	1	0
İlbade	2	1,7	1	1	0
Karakurt	0	0,3	1	1	0
Şemikler	1	0,8	1	0	1
Tekke	0	0,4	1	0	1
Karşılaştırma/Toplamlar	3	4	7	4	3
Eskihisar	1	0,9	1	1	0
Kale	0	0,3	1	1	0
Sevindik	3	2,6	2	1	1
Karşılaştırma/Toplamlar	4	3,8	4	3	1
Akhan	1	1,4	1	0	1
Bağbaşı Merkez	1	1,4	1	1	0
Barbaros Merkez	0	0,3	1	0	1
Dokuzkavaklar	3	3,3	3	1	2
Göveçlik Fatih	0	0,3	1	1	0
Merkez Fatih	4	3,7	3	2	1
Karşılaştırma/Toplamlar	9	10,4	10	5	5
Akkonak	3	3,3	3	1	2
Gökpınar Yeni	0	0,5	1	1	0
Hacıkaplanlar	3	2,6	3	1	2
İncilipınar	4	3,5	3	2	1
Karahasanlı	1	1,3	1	0	1
Pelitlibağ	3	2,5	3	1	2
Sümer	2	2,3	2	1	1
Topraklık	4	3,7	4	2	2
Üçler Cumhuriyet	2	1,6	2	1	1
Yeşilköy	1	1,1	1	0	1
Zümrüt	1	1	1	0	1
Karşılaştırma/Toplamlar	24	23,4	24	10	14
Adalet	3	2,7	2	1	1

Fesleğen	2	2,3	2	1	1
Karakova	0	0,2	1	1	0
Sirakapılar	3	3	3	2	1
Yunusemre	1	1,3	1	1	0
15 Mayıs	2	1,8	2	1	1
Karşılaştırma/Toplamlar	11	11,3	11	7	4
Asmalievler					
Asmalievler	1	0,7	1	1	0
Bozburun	0	0,1	1	0	1
Cankurtaran	0	0,6	1	0	1
Kadılar	0	0,1	1	1	0
Karşıyaka	4	4,2	4	2	2
Kayalar	0	0,1	1	0	1
Kervansaray	1	1,4	1	0	1
Saruhan	0	0,1	1	1	0
Şirinköy	0	0,4	1	0	1
Karşılaştırma/Toplamlar	6	7,7	12	5	7
Barutçular					
Barutçular	0	0,05	1	0	1
Bereketler	0	0,2	1	0	1
Çakmak	0	0,2	1	0	1
Çamlıca	0	0,2	1	0	1
Deliktaş	2	2,4	2	1	1
Gümüşçay	1	1	1	1	0
Hisar	0	0,1	1	0	1
Karaman	4	4,2	4	2	2
Korucuk Merkez	0	0,4	1	1	0
Merkez Efendi	2	1,6	1	1	0
Saraylar	1	0,6	1	1	0
Yenişafak	0	0,2	1	1	0
Zafer	0	0,1	1	1	0
Karşılaştırma/Toplamlar	10	11,25	17	9	8
Mülakat Yapılacak Toplam Kişi Sayısı					
	100%	132 #			
Mülakat Yapılacak Partili Sayısı GENEL TOPLAM	AKP: 53 Kişi	CHP: 37 Kişi	MHP: 29 Kişi	DTP: 6 Kişi	
	DP: 3 Kişi	SP: 2 Kişi	BBP: 1 Kişi	DSP: 1 Kişi	

3.3. Denizli’de Siyasal Hayatın Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış

Denizli, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kütahya sancağına bağlı bir vilayet iken, 1867’den itibaren Aydın iline bağlanmış ve 1920 yılına kadar bu konumunu sürdürmüştür. I. Dünya savaşı sürecinde, hem ekonomik hem de toplumsal açıdan zor günler geçiren Denizli, Bağımsızlık Mücadelesi yıllarında önemli ve aktif bir rol oynamıştır. İzmir’in ve onu takiben Batı Anadolu’nun Yunanistan tarafından işgali

üzerine, bölgedeki ilk yerel direniş hareketlerinden birini başlatan Denizli, kısa zaman içinde Batı Anadolu bölge halkları açısından lojistik bir konuma yükselmiştir.

Özellikle 29 Mayıs 1919'da “Denizli Müdafaa-i Hukuk Redd-i İlhak Cemiyeti”nin kuruluşunu müteakip tesis edilen *Denizli Heyet-i Milliyesi*, direniş açısından bir “örgütlenme modeli” yaratmıştır (Tanör, 1992: 70). 31 Mayıs 1920'de, TBMM kararıyla Aydın il merkezinden ayrılan Denizli, Bağımsızlık mücadelesini yürüten Birinci Meclis'e (1920-1923) dört milletvekili göndermiştir: Hakkı Behiç (Bayiç) Bey, Hasan (Tokcan) Efendi, Mazlum Baba (Babalım) Efendi ve Yusuf (Başkaya) Bey. Bunlardan Hakkı Behiç hariç hepsi, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Birinci Grup'a dâhil olmuşken, Hakkı Bey iki gruptan herhangi birine katılmamıştır.⁵¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, Denizli'de siyasal alanın baş aktörleri, çok partili hayata geçişe kadar, Bağımsızlık mücadelesinin öncü kadrolarını oluşturan eşraf ve bürokratlardan mürekkep CHP yönetimi olmuştur. Terakkiperver'in kısa ömrü süresince Denizli'de hiç örgütlenememiş olması ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ise doksan dokuz günlük süren muhalefetine CHP'ye karşı yerelde ve ülke çapında başarılı olamayıp kapanması, Denizli yerelinin de pek çok yerde olduğu gibi *siyasal durağanlığa* (immobilizme) mahkûm olmasına neden olmuştur (Uyar, 2006).

Bu bağlamda, Tek parti iktidarı boyunca CHP Denizli yönetimi, radikal modernleşme projesini yerel bazda uygulamaya geçirmiş ve ülkenin pek çok yerinde yaşadığı üzere, gelenekselden moderne geçişin sıkıntıları, Denizli'de de kendisini göstermiştir. Özellikle Yol vergisi (Ocak 1925) ve Varlık vergisi (Kasım 1942) toplumsal tabanda huzursuzluğa yol açmış; ancak, Denizli siyasal alanının hâkimiyetinin şehrin köklü aileleri ile bürokratların elinde olması, bölgede rejime dönük muhalefetin ciddi boyutlara ulaşmasını engellemiştir.

Türkiye siyasal alanının *görelî* çoğulculuşma evresindeyse (1950-1960) Denizli, Demokrat Parti ağırlıklı bir siyasal eğilime sahip olmuştur. DP hâkimiyetinin ve popülist stratejilerinin yerelde etkili olmasının ardında Denizli'deki iktisadi geçimin tarım ve zanaata dayalı olması etkili olmuştur. Ayrıca CHP'nin Denizli'de 1923'ten beri

⁵¹ Döneme ilişkin detaylı bir çalışma için bkz. Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de “Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na” Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

sürdüğü “korporatist strateji”nin savunucuları olan devletçi seçkinler, ildeki etkinliklerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamışlardır (Bkz. Tablo 7).

Tablo 7. 1950’den 1960’a Kadar Olan Dönem

<i>Seçim Dönemi</i>		<i>1950</i>	<i>1954</i>	<i>1957</i>
<i>Oy Dağılımı Toplamı</i>		%100	%100	%100
<i>Denizli’nin siyasal yaşamı Oy Oranlarının Siyasal Partilere Göre Dağılımı</i>	CHP	40.3	42.5	44.4
	DP	59.7	57.5	51.1
	Diğer	-	-	4.5
<i>Millet Vekillerinin Siyasal Partilere Göre Dağılımı</i>	CHP	-	-	-
	DP	8	9	9

Kaynak: Ferihan Polat, *Dinin Türk Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi*, Doktora Tezi, 2009, 127.

27 Mayıs 1960 sonrası ise Denizli seçmeninin siyasal tercihlerinde ibrenin CHP’ye ve nispeten de olsa Türkiye İşçi Partisi’ne kaydığı görülmektedir. 1960’ların siyasal konjonktüründe, toplumun sınıfsallaşmasına paralel olarak Denizli’de özellikle tekstil sektörü alanında kendisini gösteren gelişmeler bu kaymanın ana etkenlerinden biridir. Denizli bu süreçle beraber, temsili düzeyde, her iki gruptan da meclise temsilci göndermiştir (Bkz. Tablo 8).

Tablo 8. 1960’tan 1980’e Kadar Olan Dönem

<i>Seçim Dönemi</i>		<i>1961</i>	<i>1965</i>	<i>1969</i>	<i>1973</i>	<i>1977</i>
<i>Oy Dağılımı Toplamı</i>		%100	%100	%100	%100	%100
<i>Oy Oranlarının Siyasal Partilere Göre Dağılımı</i>	CHP	40.0	61.2	29.4	33.5	43.5
	TİP	-	1.9	2.3	-	-
	AP	56.4	31.6	55.0	33.9	43.9
	DP-2	-	-	-	22.8	4.5
	Diğer	3.6	5.3	13.3	9.8	8.1
<i>Millet Vekillerinin Siyasal Partilere Göre Dağılımı</i>	CHP	3	2	2	2	3
	TİP	-	1	-	-	-
	AP	4	4	5	2	3
	DP-2	-	-	-	2	-

Kaynak: Ferihan Polat, *Dinin Türk Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi*, Doktora Tezi, 2009, 128.

12 Eylül sonrası ise 1960–1980 dönemine benzer bir şekilde, Denizli kenti siyasal hayattaki temsilcilerini siyasal alanın başat temel karşıtlıkları arasında bölüştürmüştür (Bkz. Tablo 9). Öte yandan aynı tabloda görüldüğü üzere, Denizli kentinin genel siyasal yatkınlığı açısından, Denizlili seçmenin radikal siyasal partilere hemen hiçbir dönem yaklaşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla ticari potansiyeli yüksek, devletten hiçbir yardım almadan kendine yeterli bir ekonomiye sahip olan Denizlili seçmenin, siyasal istikrarsızlığa yol açabilecek bir siyasi tavrı hiçbir zaman sergilemediği söylenebilir (Polat, 2010: 165).

Tablo 9. 1980’den Bugüne Kadar Olan Dönem

<i>Seçim Dönemi</i>		1983	1987	1991	1995	1999	2002	2007
<i>Oy Dağılımı Toplamı</i>		%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100
<i>Oy Oranlarının Siyasal Partilere Göre Dağılımı</i>	CHP	-	-	-	13.3	9.7	20.8	21.99
	HP	31.4	-	-	-	-	-	-
	DSP	-	8.3	11.1	14.6	26.8	1.8	-
	SHP	-	26.7	21.2	-	-	-	-
	ANAP	42.7	35.2	24.4	20.3	15.1	7.1	-
	MDP	23.2	-	-	-	-	-	-
	DYP/DP	-	24.1	35.4	30.6	18.0	18.0	8.81
	RP/FP/SP	-	2.9	7.2	10.3	5.8	2,5	0,98
	MHP	-	-	-	7.3	18.4	10.2	17.8
	AKP	-	-	-	-	-	24.2	42.91
	Diğer	-	1	0.6	3.6	6,2	15,4	8.31
BĞMSZ	2.7	-	0.1	-	-	-	-	
<i>Millet Vekillerinin Siyasal Partilere Göre Dağılımı</i>	CHP	-	-	-	1	-	3	2
	HP	2	-	-	-	-	-	-
	DSP	-	-	-	1	2	-	-
	SHP	-	2	1	-	-	-	-
	ANAP	2	3	2	1	1	-	-
	MDP	1	-	-	-	-	-	-
	DYP/DP	-	1	3	3	2	-	-
	RP/FP/SP	-	-	-	1	-	-	-
	MHP	-	-	-	-	2	-	1
AKP	-	-	-	-	-	4	4	

Kaynak: Ferihan Polat, *Dinin Türk Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi*, Doktora Tezi, 2009, 128-129.

Denizli'nin Türkiye makro-siyasal alanında önemli bir rol oynamadığı, Denizli'den yalnızca sekiz milletvekilinin bakan düzeyinde Denizli ilini temsil etmesinden de anlaşılabilir (Bkz. Tablo 10).

Tablo 10. Türkiye Hükümetlerindeki Denizlili Bakanlar

Milletvekili	Dönemi	Parti Üyeliği	Görevi
Hakkı Behiç Bey	TBMM	Yok	<ul style="list-style-type: none"> Geçici İcra Encümeni Üyesi (M. Kemal başkanlığındaki 6 Kişilik Hükümette: 25 Nisan 1920-3 Mayıs 1920) Maliye Bakanı (M. Kemal başkanlığındaki 11 Kişilik I. Bakanlar Kurulu: 3 Mayıs 1920-24 Ocak 1921)
Behçet Uz	Tek Parti Hükümeti	CHP	<ul style="list-style-type: none"> Ticaret Bakanı (I. Saraçoğlu Hükümeti: 9 Temmuz 1942-9 Mart 1943) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı (Peker Hükümeti: 7 Temmuz 1946-10 Eylül 1947) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı (I. Saka Hükümeti: 10 Eylül 1947-10 Haziran 1948)
Musatafa Cahit Akyar	Çok Partili Dönem	AP (C.S)	<ul style="list-style-type: none"> Ulaştırma Bakanı (VIII. İnönü Hükümeti: 20 Kasım 1961-25 Haziran 1962)
Arif Hüdayi Oral	Çok Partili Dönem	CHP	<ul style="list-style-type: none"> Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı (X. İnönü Hükümeti: 25 Aralık 1963-20 Şubat 1965)
Muzaffer Arıcı	Çok Partili Dönem	ANAP	<ul style="list-style-type: none"> Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı (I. Yılmaz Hükümeti: 23 Haziran 1991-20 Kasım 1991)
Adnan Keskin	Çok Partili Dönem	CHP	<ul style="list-style-type: none"> Bayındırlık ve İskan Bakanı (III. Çiller Hükümeti: 30 Ekim 1995-6 Mart 1996)
Mehmet Kocabatmaz	Çok Partili Dönem	DSP	<ul style="list-style-type: none"> Tarım ve Köy İşleri Bakanı (III. Ecevit Hükümeti: 10 Temmuz 2002-3 Kasım 2002)
Selma Aliye Kavaf	Çok Partili Dönem	AKP	<ul style="list-style-type: none"> Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı (II. Erdoğan Hükümeti: 1 Mayıs 2009-2011)

Kaynak: Süleyman İnan, *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2004, 30.

3.4. Denizli’de 1990 Sonrası Genel Siyasi Profil

1990’lar boyunca Türkiye’deki hükümet sistemi koalisyonlu bir dönem yaşamıştır. Merkez sağ ve merkez sol partiler alanında benzer politikaları savunan birden fazla parti, aynı oy tabanları üzerinde rekabet halinde olmuşlardır. Bu rekabet, ulusal düzeyde partilerin politik konumlarını kırılganlaştırırken, yerel düzeyde benzer politik görüşlere sahip farklı parti üyelerinin yerel çıkarlar etrafında kümelenen yatkınlıklarını ortaya çıkarmıştır.

Oy verme davranışının kabaca *yerel ihtiyaçlar ile ulusal politikalar arasında bir müzakere* olduğu dikkate alındığında, benzer oy tabanlarına sahip partiler arasındaki rekabet on yıllık bir süre içerisinde partiler sisteminde derinleşen bir parçalanma yaratmıştır. Bu eğilimin en temelde iki kırılma noktasından bahsetmek mümkündür. Birincisi 1995 seçimleri, ikincisi ise 2002 seçimleridir. Merkez sağ ve merkez soldaki parçalanma neticesinde oy tabanları gittikçe eriyen partilerin tamamı, 2002’de % 10’luk ulusal seçim barajının altında kalarak mecliste temsil haklarını kaybetmişlerdir (Güvenç ve Kirmanoğlu, 2009: 1995-2002 seçim sonuçlarına bkz.).

Bu süreçte koalisyon hükümetleri içindeki çıkar çatışmaları, siyasal-toplumsal hareketler üzerinde gerilimler yaratmış ve özellikle 1999 ve 2001 ekonomik krizlerinin etkileri altında kapsamlı bir *meşruiyet krizi* ortaya çıkmıştır. 2002 seçim sonuçları ise ekonomik ve siyasal bakımdan belirleyici bir dönüşüm yaratmıştır. İlhan Tekeli’ye göre, seçimlere giren parti sayısının fazla, güç dengelerinin ise hassas olduğu durumlarda partiler ve siyasal temsilciler arasındaki *konumsal mesafelerin* arttığı gözlenebilir. Dahası siyasal eğilimler genel itibariyle sosyo-mekânsal bir özellik taşırlar. İlhan Tekeli’ye göre oy verme olgusunun sosyo-mekânsal nitelik taşımasının berisinde farklı mekanizmalar vardır. İlk ve en önemlisi, siyasal tercihin bireysel etkileşimlerin sonucu olmasıdır. Çünkü mevcut sosyal etkileşim, bireylerin siyasal tercihlerinde mekânsal oto korelasyona neden olmaktadır. Aynı zamanda, Tekeli açısından bir kentte yeni bir siyasal ideoloji ortaya çıktığında, bu ideolojinin mekândaki yayılma yoğunluğu uzaklıkla azalmaktadır. İkinci olarak, ekonomi alanındaki eşitsiz büyüme yasasının mevcudiyeti, bölgesel eşitsizliklerin kararlılığının oldukça yüksek olmasına neden olur. Tüm bunlar oy verme olgusuna sosyo-mekânsal nitelik kazandırır ki, adeta oy verme tercihini mekana kazır (Tekeli, 2009: 8).

Parti sayısının az, güç dengelerinin eşitsiz olduğu seçimlerdeyse mesafelerin azaldığı, en fazla üç partili bir yapının ortaya çıktığı ve meşruiyet krizlerinin görece hafiflediği gözlemlenebilir. Denizli kenti, siyasal tercihler bakımından, 1990 sonrası süreçte, merkez sağ ve sol partilerde karar kılmış; merkez sağ-sol partiler dışında kalan diğer partilerse anlamlı bir temsil elde edememişlerdir.

2002 Denizli yerel seçim sonuçlarına YBCK sayısal sınıflama⁵² ve hiyerarşik küme analizi uygulandığında, partilerin mahallelerdeki dağılım örüntüleri bakımından *on mahalle tipolojisi* bulgulanmıştır. Ayrıca seçime giren on iki parti, sütun profillerini oluşturmuştur. Mahallelerin kümelenmesi işlemi, partilerin mahaller arasındaki *oy dağılım kalıplarının benzerlikleri* üzerinden gerçekleştirilmiştir. YBCK sayısal sınıflama ve hiyerarşik küme analizi sonuçlarıyla elde edilen çapraz tablo profillerine son aşamada uygulanan Correspondence analizi sonuçları, bi-plot haritalar ve Bertin grafiklerine dönüştürülerek temsil edilmiştir (Greenacre, 2007; Blasius ve Grennacre, 1998).

2002 yılı itibariyle analiz edilen *elli beş Denizli Mahallesi*; büyüklükleri, kapsadıkları alan, sosyo-ekonomik profilleri, eğitim profilleri, konut dokusu niteliği, meslek profilleri, kentsel alanı kullanım kolaylık ve avantajları bakımından birbirlerinden farklı özelliklere sahiptir. Bazı mahalleler dar bir alanda yoğun konut dokusu nedeniyle büyük bir nüfus kitlesini barındırırken; bazı mahalleler daha geniş bir mekân üzerinde seyrek konut dokusu nedeniyle daha az nüfus barındırabilmektedir. Diğer bir grupta ise bazı mahallelerin iyi planlanmış mekânlarda yaygın ve büyük bir nüfusu iskân ettiği görülmektedir. Mahalleler arasındaki bu ölçek farklılıkları, siyasal tercihlerin mekâna iz bırakma nitelikleri üzerinde de etkiler bırakabilmektedir. Bazı mahallelerin oy dağılımları, farklı partiler arasında dengeli biçimde dağılmakta, bazı mahalleler tek bir partide yoğunlaşmakta, bazı mahalleler ise partilerin birbiriyle rekabet ettikleri mekânlar olarak bulgulanmaktadır.

⁵² *Signed Chi-Square* ya da YBCK (Yön Belirtir Chi-Kare) değerleri, standart chi-kare işleminden bazı farklılıklar içerir. YBCK değeri, satır ve sütun kategorilerinden oluşan bir tabloda gözlenen ve beklenen sıklık değerleri arasındaki farkın karesiyle elde edilen ve her bir hücrenin analiz edilen tablodaki yoğunluk gösterge düzeylerini tespit için Anthony Gatrell tarafından geliştirilmiştir. YBCK gösterge değeri, konvansiyonel istatistikte satır ve sütun profillerinin temsilinde yaşanan sorunların giderilmesi için geliştirilmiş en başarılı temsil dillerinden biridir (Murat Güvenç ve Oğuz Işık, "İstanbul'u Okumak: Statü-konut mülkiyeti farklılaşmasına ilişkin bir çözümleme denemesi", *Toplum ve Bilim*, sayı: 71, 1996, s. 6-60).

Bütün bu düzey ve yoğunluk farklarına duyarlı sınıflama araçlarıyla, farklı mahalle tipleri arasındaki benzerlik ve benzemezlik göstergeleri ve öznelikleri tespit edilebilmektedir. YBCK sayısal sınıflama ile mahallelerdeki farklı partilerin oy yoğunluk düzeyleri belirlenebilmektedir. Bir diğer nokta, bu yoğunluk düzeylerini ölçüğe duyarlı bir biçimde sınıflayacak araçlara duyulan ihtiyaçtır. Ölçüğe duyarlı YBCK sayısal sınıflama hiyerarşik küme analizine uygulandığında, farklı mahallelerdeki oy dağılım kalıbı birbirine benzeyen partileri ve mahalle gruplarını tespit edilebilmek mümkündür. Böylece bütün mahalleler içinde herhangi bir mahallenin büyüklüğüne ve oy dağılım kalıbındaki yoğunluk düzeylerine duyarlı bir sınıflama işlemi ile ölçüğe ve farklılıklara duyarlı bir gruplandırma yapılabilmektedir. Elde edilen bütün sonuçlar anlamlı farklılaşma ve yığılma düzeylerine işaret eder. Tüm tablolarda gerek tablonun bütünü gerekse hücrelerin diğer hücrelerle ilişkileri birlikte okunabilmektedir.

3.4.1. 2002 Yılı Genel Seçim Sonuçları Üzerinden Denizli Mahallerinin Yapısal Analizi

1994'ten başlayarak, siyasal alanda süregelen bir meşruiyet krizinin ve çatışmanın ardından yapılan 2002 seçimlerine giren on iki partiden sadece ikisinin mecliste temsil edildiği göz önüne alınırsa, Harold Hotelling'in, eşitsiz güç dağılımı sonucu iki partili modelin egemen olduğu dağılım modeline yakın bir sonuç ortaya çıkmıştır.⁵³ Hatta (tüm Türkiye'de de benzer sonuçlar olduğu gibi) Denizli'de de kullanılan oyların sadece yüzde 53'ünü alan CHP ve AKP'nin ilde kullanılan tüm oyların temsilini elde etmesiyle; ilin % 47'lik kalan oyları mecliste temsil edilememiştir. Bu oran, ulusal temsil düzeyinin de altındadır. Yine seçime giren partiler, ulusal baraj dikkate alınmaksızın incelendiğinde ve mahallelerin oy verme profilleri dikkate alındığında, yaşanan temsil krizinin daha karmaşık bir resim sunduğu anlaşılacaktır. Böylece 2002'ye giden süreçte yaşanan meşruiyet krizi, 2002 seçimleri ile aşılmış görünse de, oy temsil düzeyleri açısından başka bir yapısal meşruiyet krizini görmek mümkündür. 2007 seçim sonuçları ile yapısal düzeydeki bu örtük çatışma nispeten (meclisteki temsil % 87'lere ulaşarak) aşılmıştır. 2002 ile 2007 seçimleri

⁵³ Detaylı bilgi için bkz. Harold Hotelling, "Stability in Competition", *The Economic Journal*, Vol. 39, No. 153, s. 41-57.

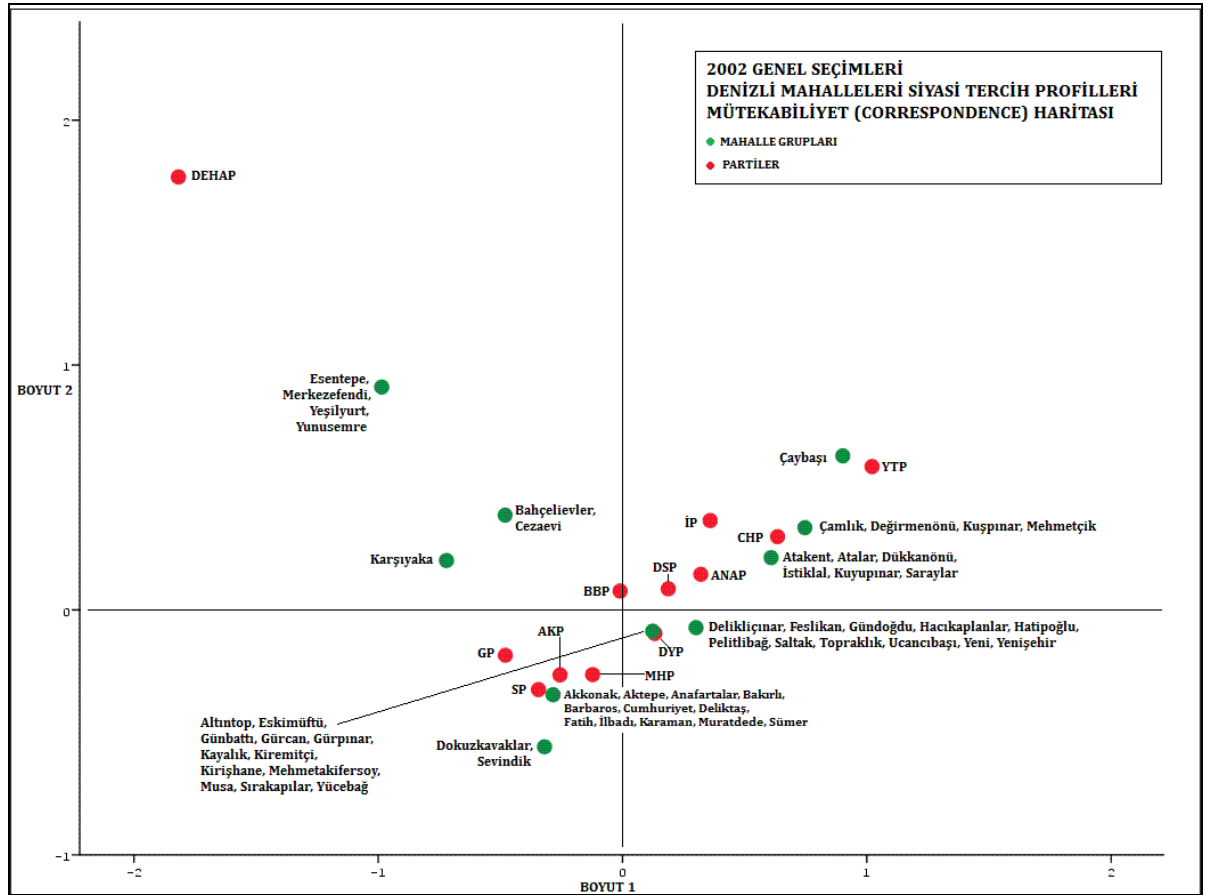
arasındaki temel fark, iki ayrı temsil problematiğine işaret etmeleridir. Fakat siyasal alanın yapısal dönüşümü bakımından, 1995 seçimleri gibi 2002 seçimleri de kentin siyasi haritasının değişmesi anlamında önemli bir dönüm noktasıdır.

Tablo 11. Denizli 2002 Genel Seçimleri: Mahallelerin Siyasi Tercih Profilleri- Mutlak Değerler

DENİZLİ 2002 GENEL SEÇİMLERİ: MAHALLELERİN SİYASİ TERCİH PROFİLLERİ- MUTLAK DEĞERLER													
PARTİLER →	DEHAP	GP	SP	AKP	MHP	BBP	DYP	DSP	ANAP	İP	CHP	YTP	Toplam
MAHALLE GRUPLARI ↓													
Esentepe, Merkezefendi, Yeşilyurt, Yunusemre	1305	1543	128	3260	873	104	858	123	589	62	1526	87	10458
Karşıyaka	485	1236	45	1933	847	57	610	94	159	58	1018	34	6576
Bahçelievler, Cezaevi	188	330	16	788	269	20	259	34	111	13	498	23	2549
Dokuzkavaklar, Sevindik	148	1736	129	3230	1392	84	969	137	360	75	1509	68	9837
Akkonak, Aktepe, Anafartalar, Bakırlı, Barbaros, Cumhuriyet, Deliktaş, Fatih, İlbadi, Karaman, Muratdede, Sümer	885	4477	436	12553	3405	299	3727	387	2060	213	5378	286	34106
Altıntop, Eskimüftü, Günbattı, Gürcan, Gürpınar, Kayalık, Kiremitçi, Kırışhane, Mehmetakifersoy, Musa, Sırakaplar, Yücebağ	257	1559	146	4106	1554	118	1557	215	825	102	3481	204	14124
Delikliçınar, Feslikan, Gündoğdu, Hacıkapanlar, Hatipoğlu, Pelitlibağ, Saltak, Topraklık, Ucancıbaşı, Yeni, Yenişehir	260	2727	226	7722	2803	244	2991	395	1793	191	7389	516	27257
Atakent, Atalar, Dükkanönü, İstiklal, Kuyupınar, Saraylar	79	859	71	2305	872	120	1269	163	731	65	3461	251	10246
Çamlık, Değirmenönü, Kuşpınar, Mehmetçik	94	976	99	3061	1118	98	1488	213	1061	96	5128	426	13858
Çaybaşı	28	194	12	479	208	31	323	49	264	117	1058	125	2888
Toplam	3729	15637	1308	39437	13341	1175	14051	1810	7953	992	30446	2020	131899

Şehrin sosyo-ekonomik statü dağılımlarının farklılaşmış bir yapı arz ettiği, sanayileşen bir kentin bütün özelliklerini yansıttığı, ücretli sınıflar ile işsizler ve yüksek gelir gruplarının mekânda eşitsiz ve belirli bir denge içinde dağıldığı göz önüne alındığında, elli beş mahallenin farklı türde oy verme yatkınlığına sahip olduğu kolaylıkla tespit edilebilmiştir. Elli beş mahalle en üst soyutlama düzeyinde on mahalle grubuna indirgenmiş ve bu mahalleler arasındaki farklılaşmanın üst düzeyde, mahalle içi farklılaşmanın ise bazı partilerin belirgin üstünlüğü çerçevesinde dengeli biçimde olduğu görülebilir. Seçime katılan on iki partinin farklı mahalle kategorileri içinde kendine özgü bir performans sergiledikleri ve bu performansın partilerin kimlik ve politikalarının yanı sıra mahallelerin sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerine göre de şekillendiği anlaşılmaktadır.

Harita 1-2002 Seçimleri Denizli Mahalleleri Siyasi Tercih Profilleri: Correspondence Haritası

Mahalle grupları arasındaki birinci farklılaşma eksenini AKP-SP-MHP seçmeni ile YTP-CHP ve İP seçmeni arasında şekillenmiştir. Bu farklılaşmayı yaratan mahalle gruplarının temel özelliği kent yüksek gelirli grupları ile düşük gelirli gruplarının yoğunlaştığı alanlar olmasıdır. İkinci eksenindeki farklılaşma ise DEHAP seçmeni ile CHP ve YTP seçmenlerinin yoğunlaştığı mahalle grupları arasında olduğu gözlemlenmektedir. Bu iki seçmen grubu birbirinden konumsal ve mekânsal bakımdan uzak politik alanları işgal etmektedirler. Mütakabiliyet analizi haritası üzerinden bakıldığında, DEHAP seçmeninin uzmanlaşmış sanayi komplekslerinin etrafındaki geçiş bölgesi (*transition zone*) mahalleleriyle, bu alanları çevreleyen geçkondu bölgeleri ve işçi mahallelerinde yoğunlaştığı; CHP ve YTP seçmeninin ise yüksek nitelikli konut bölgeleriyle üst orta sınıf konut alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir.

İki farklı sosyo-ekonomik profil sergileyen bu mahalle grupları ikinci boyut üzerindeki farklılaşmada birbirinden uzak mesafelerde konumlanmışlardır.

Tablo 12. Denizli 2002 Genel Seçimleri: YBCK Değerleri İtibariyle Yoğunluk Düzeyleri

DENİZLİ 2002 GENEL SEÇİMLERİ: YBCK DEĞERLERİ İTİBARIYLA YOĞUNLUK DÜZEYLERİ												
PARTİLER →	DEHAP	GP	SP	AKP	MHP	BBP	DYP	DSP	ANAP	İP	CHP	YTP
MAHALLE GRUPLARI ↓												
Esentepe, Merkezefendi, Yeşilyurt, Yunusemre	3445,7	74,1	5,7	5,7	-32,3	1,3	-58,9	-2,9	-2,7	-3,5	-326,7	-33,4
Karşıyaka	481,1	267,2	-6,3	-0,6	49,7	0,0	-11,7	0,2	-142,3	1,5	-164,6	-44,2
Bahçelievler, Cezaevi	186,5	2,6	-3,4	0,9	0,5	-0,3	-0,6	0,0	-11,9	-2,0	-13,9	-6,6
Dokuzkavaklar, Sevindik	-60,9	278,4	10,1	28,4	158,4	-0,2	-5,9	0,0	-91,6	0,0	-255,5	-45,3
Akkonak, Aktepe, Anafartalar, Bakırlı, Barbaros, Cumhuriyet, Deliktaş, Fatih, İlbadi, Karaman, Muratdede, Sümer	-6,5	46,5	28,3	544,1	-0,6	-0,1	2,4	-14,0	0,0	-7,4	-790,5	-106,9
Altıntop, Eskiüftü, Günbattı, Gürçan, Gürpınar, Kayalık, Kiremitçi, Kirışhane, Mehmetakifersoy, Musa, Sırakapılar, Yücebağ	-50,7	-8,0	0,3	-3,2	11,0	-0,5	1,8	2,3	-0,8	-0,2	15,0	-0,7
Delikliçınar, Feslikan, Gündoğdu, Hacıkaplanlar, Hatipoğlu, Pelitliibağ, Saltak, Topraklık, Ucuncubaşı, Yeni, Yenişehir	-338,3	-78,7	-7,3	-22,4	0,8	0,0	2,6	1,2	13,6	-1,0	191,4	23,3
Atakent, Atalar, Dükkanönü, İstiklal, Kuyupınar, Saraylar	-153,2	-104,2	-9,2	-187,8	-26,1	9,0	28,9	3,6	20,7	-1,9	507,8	56,4
Çamlık, Değirmenönü, Kuşpınar, Mehmetçik	-226,3	-270,7	-10,7	-282,8	-57,4	-5,2	0,1	2,7	60,8	-0,6	1163,5	215,3
Çaybaşı	-35,3	-64,3	-9,7	-171,2	-24,2	1,1	0,8	2,2	46,4	418,0	229,8	147,5

Açıklama: 2002 Türkiye Genel Seçimleri Denizli Merkez İlçe Sonuçları Yüksek Seçim Kurulu veritabanından alınmıştır. Tablodaki renklendirme seçim sonucunda ayrırtedici biçimde öne çıkan parti ve yerleşimleri işaret edilmiş ve renkler açıktan koyuya doğru gittikçe yoğunluk artışlarını gösterecek biçimde boyanmıştır.

YBCK gösterge değerleri üzerinden okunduğunda farklılaşma ve kutuplaşmanın niteliği daha da belirginleşir. Esentepe, Merkezefendi, Yeşilyurt ve Yunusemre'nin içinde bulunduğu mahalle profili, DEHAP'ın en yoğun olduğu (3445 YBCK değeri ile) mahalle grubudur. Bu grubun hemen ardından yoğunluk düzeyleri bakımından Karşıyaka ve Bahçelievler-Cezaevi mahalle grupları gelmektedir. Bu üç mahalle grubu, siyasi antropolojinin tikel kimlikler, marjinalite, maduniyet araştırmaları içerisinde özgün yerleşmeler olarak adlandırdığı mahallelerdir.

Kullanılan toplam oyların % 2,8'ini alan DEHAP ile % 11,9'unu alan GP (Genç Parti) bu mahalle gruplarında küçük partiler olarak yoğun rekabet halinde görünmektedirler. Yoğunlukla alt gelir grubu ve yoksulların oturduğu bu mahalle gruplarında DEHAP'ın etnisist politikasıyla GP'nin lümpen-popülist milliyetçiliğinin rekabet halinde olması anlamlıdır. Bu üç mahalle grubu toplam oyların % 15'ini temsil ettiğinden ve bu mahallelerde başarılı olan küçük partilerin mecliste temsil edilemediği düşünüldüğünde, dışlanmış grupların kullandıkları oyların tamamının parlamentoda temsil edilemediği de belirtilmelidir. Bu bulgu, bize dışlanmış grupların mekânda belirli

yerlerde yoğunlaştığını ve bu bakımdan da mekânsal kümelenme ve yoğunlaşmanın, buna bağlı bir dışlanmanın yanı sıra siyasi temsil mekanizmasından da grup özellikleri ortaya koyduğunu göstermektedir.⁵⁴

Her ne kadar AKP bu mahallelerde Denizli genelinde aldığı oy kadar oy alarak (ortalama her yüz oyun otuz ikisini almıştır) başarılı olsa da partilerin il genelinde aldıkları oylar bakımından karşılaştırıldığında, DEHAP ve GP'nin bu bölgelerdeki etkili partiler olduğu rahatlıkla görülecektir. Bu üç mahalle profiline kültürel ve ekonomik bakımdan en çok benzeyen Dokuzkavaklar ve Sevindik'in bulunduğu mahalle grubunda ise DEHAP'ın seyrek temsil edildiği, fakat GP ile beraber MHP ve AKP-SP'nin yarış halinde olduğu bir durum ortaya çıkmıştır. GP'nin alt gelir grubu ve yoksul mahallelerindeki bu şaşırtıcı performansı özel bir incelemeyi hak eder görünmektedir. Yanı sıra Dokuzkavaklar ve Sevindik'in bulunduğu mahalle grubunda MHP'nin il genelindeki en yüksek YBCK değerini bu mahalleden aldığı göz önüne alındığında durum daha da çarpıcı bir hal almaktadır. Çünkü toplam oyların % 7,5'inin kullanıldığı iki mahalleden oluşan bu mahalle grubunda oyların birbirine çok yakın oranlarda partilere dağıldığı, fakat özellikle milliyetçi, popülist-milliyetçi ve milliyetçi-muhafazakar partilere yüksek oranlarda oy gittiği görülmektedir. Fakat bu mahallelerde birincilik GP'nindir. Mavi yakalı, ücretli işçilerin yaşadığı bu bölgelerden sınıf politikalarını savunan ya da sosyal-demokrat partilere çok az oranlarda oy çıkması önemli bir sonuçtur.

⁵⁴ Konuya ilişkin olarak iki önemli çalışmaya bakılabilir. Wacquant, Loic (2008), *Urban Outcast. A Comparative Sociology of Advanced Marginality*, Cambridge, Polity; David Byrne (1999) *Social Exclusion*, Open University Press, Buckingham.

Tablo 13. Denizli 2002 Genel Seçimleri: Partilerin Mahallelere Göre Oy Oranları/Dağılımları

DENİZLİ 2002 GENEL SEÇİMLERİ: PARTİLERİN MAHALLELERE GÖRE OY ORANLARI/DAĞILIMLARI													
PARTİLER →	DEHAP	GP	SP	AKP	MHP	BBP	DYP	DSP	ANAP	İP	CHP	YTP	Toplam
MAHALLE GRUPLARI ↓													
Esentepe, Merkezefendi, Yeşilyurt, Yunusemre	35,0	9,9	9,8	8,3	6,5	8,9	6,1	6,8	7,4	6,3	5,0	4,3	7,9
Karşıyaka	13,0	7,9	3,4	4,9	6,3	4,9	4,3	5,2	2,0	5,8	3,3	1,7	5,0
Bahçelievler, Cezaevi	5,0	2,1	1,2	2,0	2,0	1,7	1,8	1,9	1,4	1,3	1,6	1,1	1,9
Dokuzkavaklar, Sevindik	4,0	11,1	9,9	8,2	10,4	7,1	6,9	7,6	4,5	7,6	5,0	3,4	7,5
Akkonak, Aktepe, Anafartalar, Bakırlı, Barbaros, Cumhuriyet, Deliktaş, Fatih, İlbadi, Karaman, Muratdede, Sümer	23,7	28,6	33,3	31,8	25,5	25,4	26,5	21,4	25,9	21,5	17,7	14,2	25,9
Altıntop, Eskimiüftü, Günbattı, Gürçan, Gürpınar, Kayalık, Kiremitçi, Kırışhane, Mehmetakifersoy, Musa, Sırakapılar, Yücebağ	6,9	10,0	11,2	10,4	11,6	10,0	11,1	11,9	10,4	10,3	11,4	10,1	10,7
Delikliçınar, Feslikan, Gündoğdu, Hacıkaplanlar, Hatipoğlu, Pelitlibağ, Saltak, Topraklık, Ucancıbaşı, Yeni, Yenişehir	7,0	17,4	17,3	19,6	21,0	20,8	21,3	21,8	22,5	19,3	24,3	25,5	20,7
Atakent, Atalar, Dükkanönü, İstiklal, Kuyupınar, Saraylar	2,1	5,5	5,4	5,8	6,5	10,2	9,0	9,0	9,2	6,6	11,4	12,4	7,8
Çamlık, Değirmenönü, Kuşpınar, Mehmetçik	2,5	6,2	7,6	7,8	8,4	8,3	10,6	11,8	13,3	9,7	16,8	21,1	10,5
Çaybaşı	0,8	1,2	0,9	1,2	1,6	2,6	2,3	2,7	3,3	11,8	3,5	6,2	2,2
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Açıklama: 2002 Türkiye Genel Seçimleri Denizli Merkez İlçe Sonuçları Yüksek Seçim Kurulu veritabanından alınmıştır. Tablodaki renklendirme seçim sonucunda ayrırtedici biçimde öne çıkan parti ve yerleşimleri işaret edilmiş ve renkler açıktan koyuya doğru gittikçe yoğunluk artışlarını gösterecek biçimde boyanmıştır.

Bu dört mahalle grubundaki oy verme eğilimlerinin bir diğer özelliği (YBCK göstergelerine berrak bir biçimde yansıdığı gibi) sırasıyla CHP, ANAP, YTP ve DYP'ye çok az oranlarda oy gitmesidir. Bu partilerin tamamı kendilerini merkez sağ ve solda tanımlamaktadırlar. Özellikle CHP, toplam oyların yaklaşık % 23'ünün kullanıldığı bu dört mahalle grubundaki en başarısız parti görünümündedir. Yoksul ve düşük gelir grubu ailelerin oturduğu bu mahalle gruplarının merkez sağ ve sol partilere iltifat etmemesi ve oylarını etnisist, popüler-milliyetçi ve muhafazakâr partilerden yana kullanması siyaset antropolojisinin kimlik tartışmaları bağlamında ele alınmasını hak eder özelliktedir. Çünkü bu sonuçlar, merkez sağ ve sol partilerin ekonomik ve kültürel bakımdan "dışlanmışlar"ın temsilini üstlenemediklerinin açık bir göstergesidir. Özellikle Esentepe, Merkezefendi, Yeşilyurt ve Yunusemre'nin bulunduğu mahalle grubunun oy verdiği ve dışladığı partiler bu resmi açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Merkez sağ ve sol partilerin 1990'lar boyunca yaşadıkları meşruiyet krizinin düşük gelir gruplarıyla arasındaki mesafeyi anlamlı bir biçimde açtığı kolaylıkla gözlemlenebilir.

Çoğunlukla orta sınıf gelir gruplarının ve kısmen yoksulların oturduğu bir diğer mahalle grubu tabloda Akkonak ile başlayan geniş mahalle grubudur. Bu mahalle grubu AKP'nin il genelinde en başarılı olduğu yerlerdir. 544 YBCK değeri ile en yakın rakibinden (GP) on iki derece daha yüksek oy almıştır. Bu mahalle grubu AKP, GP ve

SP'nin başarılı performans sergilediği, CHP ve YTP'nin çok seyrek temsil edildiği, diğer partilerin ise ne eksik ne de fazla olan bir oy profiline sahip olduğu bir yerleşme grubudur. Bu mahalle grubu toplam oyların % 26'sını barındırdığı ve AKP'nin en başarılı temsil edildiği yerler olduğu için, diğer mahalle gruplarına nazaran ulusal temsilde iki kat fazla temsil fırsatı kazanmıştır.

Toplam oyların % 11'inin kullanıldığı ve on iki mahallenin oluşturduğu Altıntop mahallesiyle başlayan diğer mahalle grubu ise, oyların partiler arasında en dengeli dağıldığı mahalle grubudur. DEHAP dışındaki tüm partilerin birlikte hemen hemen eşit oranlarda oy aldığı ve aynı zamanda AKP ve CHP'nin "birlikte" yüksek oy aldığı tek mahalle grubu bu mahalle grubudur. Yine de AKP bu grupta, SP de dâhil olmak üzere diğer sağ partilerden daha az oy almıştır. Orta ve alt sınıfların oluşturduğu bu mahalle grubunda kullanılan oyların sadece % 54'ü meclise yansımıştır.

Tablo 14. Denizli 2002 Genel Seçimleri: Denizli Mahallelerinde Partiler Arası Yapısal Farklılaşma

DENİZLİ 2002 GENEL SEÇİMLERİ: DENİZLİ MAHALLELERİNDE PARTİLER ARASI YAPISAL FARKLIŞAMA													
PARTİLER →	DEHAP	GP	SP	AKP	MHP	BBP	DYP	DSP	ANAP	İP	CHP	YTP	Toplam
MAHALLE GRUPLARI ↓													
Esentepe, Merkezefendi, Yeşilyurt, Yunusemre	12,5	14,8	1,2	31,2	8,3	1,0	8,2	1,2	5,6	0,6	14,6	0,8	100
Karşıyaka	7,4	18,8	0,7	29,4	12,9	0,9	9,3	1,4	2,4	0,9	15,5	0,5	100
Bahçelievler, Cezaevi	7,4	12,9	0,6	30,9	10,6	0,8	10,2	1,3	4,4	0,5	19,5	0,9	100
Dokuzkavaklar, Sevindik	1,5	17,6	1,3	32,8	14,2	0,9	9,9	1,4	3,7	0,8	15,3	0,7	100
Akkonak, Aktepe, Anafartalar, Bakırlı, Barbaros, Cumhuriyet, Deliktaş, Fatih, İlbadi, Karaman, Muratdede, Sümer	2,6	13,1	1,3	36,8	10,0	0,9	10,9	1,1	6,0	0,6	15,8	0,8	100
Altıntop, Eskimüftü, Günbattı, Gürcan, Gürpınar, Kayalık, Kiremitçi, Kirışhane, Mehmetakfersoy, Musa, Sırakaplar, Yücebağ	1,8	11,0	1,0	29,1	11,0	0,8	11,0	1,5	5,8	0,7	24,6	1,4	100
Delikliçınar, Feslikan, Gündoğdu, Hacıkapanlar, Hatipoğlu, Pelitlibağ, Saltak, Topraklık, Uncancıbaşı, Yeni, Yenişehir	1,0	10,0	0,8	28,3	10,3	0,9	11,0	1,4	6,6	0,7	27,1	1,9	100
Atakent, Atalar, Dükkanönü, İstiklal, Kuyupınar, Saraylar	0,8	8,4	0,7	22,5	8,5	1,2	12,4	1,6	7,1	0,6	33,8	2,4	100
Çamlık, Değirmenönü, Kuspınar, Mehmetçik	0,7	7,0	0,7	22,1	8,1	0,7	10,7	1,5	7,7	0,7	37,0	3,1	100
Çaybaşı	1,0	6,7	0,4	16,6	7,2	1,1	11,2	1,7	9,1	4,1	36,6	4,3	100
Toplam	2,8	11,9	1,0	29,9	10,1	0,9	10,7	1,4	6,0	0,8	23,1	1,5	100

Açıklama: 2002 Türkiye Genel Seçimleri Denizli Merkez İlçe Sonuçları Yüksek Seçim Kurulu veritabanından alınmıştır. Tablodaki renklendirme seçim sonucunda ayrırtedici biçimde öne çıkan parti ve yerleşimleri işaret edilmiş ve renkler ağıktan koyuya doğru gittikçe yoğunluk artışlarını gösterecek biçimde boyanmıştır.

Toplam oyların % 20,7'sinin kullanıldığı Delikliçınar mahallesiyle başlayan 607 no'lu mahalle grubu ise on bir mahalleden oluşmaktadır. Bu mahalle grubu da Altıntop'un bulunduğu mahalle grubu gibi oyların tüm partilere dengeli dağıldığı bir mahalle grubu özelliği göstermektedir; fakat AKP'nin SP ve GP ile birlikte yetersiz performans sergiledikleri bir kümedir. Bu grup, merkez sağ ve sol partilerin

tutundukları önemli bir mahalle grubu olarak görülebilir. Fakat bu mahalle grubu il geneli performansı bakımından CHP, YTP ve ANAP'ın başarılı olduğu bir grup olarak nitelendirilebilir. Bu mahalle grubunda DEHAP ve GP'nin seyrek temsil edildiği bir yapı özelliği vardır.

Mahalle grupları içinde yapısal özellikler bakımından ilk dört sırada anlatılan mahalle gruplarından tamamen farklı özellikler gösteren diğer üç mahalle grubu ise, “Çamlık-Değirmenönü-Kuşpınar-Mehmetçik”, “Atakent-Atalar-Dükkanönü-İstiklal-Kuyupınar-Saraylar” ve “Çaybaşı” mahalle gruplarıdır. Her üç mahalle grubunda da CHP'nin belirgin üstünlüğü söz konusudur. Bu mahallerin bir kısmı orta sınıf, bir kısmı ise yüksek gelir grubu insanların oturduğu mahallelerdir. Toplam oyların % 21'ini barındıran bu üç grup, Denizli kentindeki DEHAP, GP, MHP ve AKP'ye eğilimli ilk dört mahalle grubunun aksine bu partilerin “anlamli yokluğu” ile öne çıkmaktadır. Özellikle DEHAP ve AKP, bu mahallelerde seyrek temsil edilmiştir.

Bu üç mahalle grubu içerisinde ayırt ediciliği en yüksek grup “Çamlık-Değirmenönü-Kuşpınar-Mehmetçik”in bulunduğu mahalle grubudur. Şehrin görece refahının en yüksek ve konut dokusu niteliğinin il genelinden yüksek olduğu ve özellikle kapalı yerleşmelerin en fazla olduğu bu mahalle grubunda, Çamlık, Değirmenönü, Kuşpınar ve Mehmetçik mahalleleri bulunmaktadır. Şehrin girişimcilerinin, üst kademe yöneticilerin, üst orta sınıflarının ve büyük askeri lojmanların bulunduğu bu mahallelerde, CHP il genelindeki en yüksek YBCK yoğunluk değerini almıştır. YTP ve ANAP da kısmen başarılı sayılabilir. Bu üç parti dışındaki partiler özellikle de AKP, GP ve DEHAP il genelindeki en düşük performansı burada sergilemişlerdir.

Gündelik toplumsal hayatın normlar ve yatkınlıklar üzerinden şekillenmesi ve farklı tüketim eğilimlerinin ilişkilerinden oluşan bir “mekân etiği” bağlamında bu mahalle gruplarının siyasal tercih profilleri farklı özellikler sergilediği görülmektedir. Parti sistemlerine ya da illerin siyasi kimliklerine mahalleler düzeyinde bakılması, türdeşmiş gibi ele alınan mekânsal birimlerin katmanlı biçimde farklılaşan özelliklere sahip olduğu ve türdeş bir mekân etiğinden bahsetmenin mümkün olmadığı, modern şehrin sınıfsal ve kültürel bakımdan farklı kültürde alt-kentler yarattığı açıkça

görülebilmektedir. Bu mekânların siyasal açıdan “kimliklendirilmesi” (*identification*)⁵⁵ de ancak, farklı türde siyasal ve sınıfsal habituslarının saptanmasıyla mümkün olabilir. Bu bağlamda farklı sınıfsal ve siyasal eğilimlere sahip mekânsal birimlerin oluşturduğu benzer mahalle yapıları bu konumlarıyla uyumlu bir mekân etiği yaratırlar.

3.4.2. 2007 Yılı Genel Seçim Sonuçları Üzerinden Denizli Mahallerinin Yapısal Analizi

2007 seçimlerinde AKP'nin şehirde neredeyse tüm mahalleler düzeyinde bir önceki seçimdeki performansını önemli oranda artırdığı ve şehirde kullanılan her iki oydan birini aldığı görülmektedir. MHP de oylarını altı puan artırmıştır (il ve ülke düzeyinde). CHP ise mevcut oylarını korumuştur. 2007 seçimlerinin AKP'nin kentteki gücünü önemli ölçüde konsolide ettiği ve neredeyse tüm mahalle gruplarında etkili bir performans gösterdiği söylenebilir.

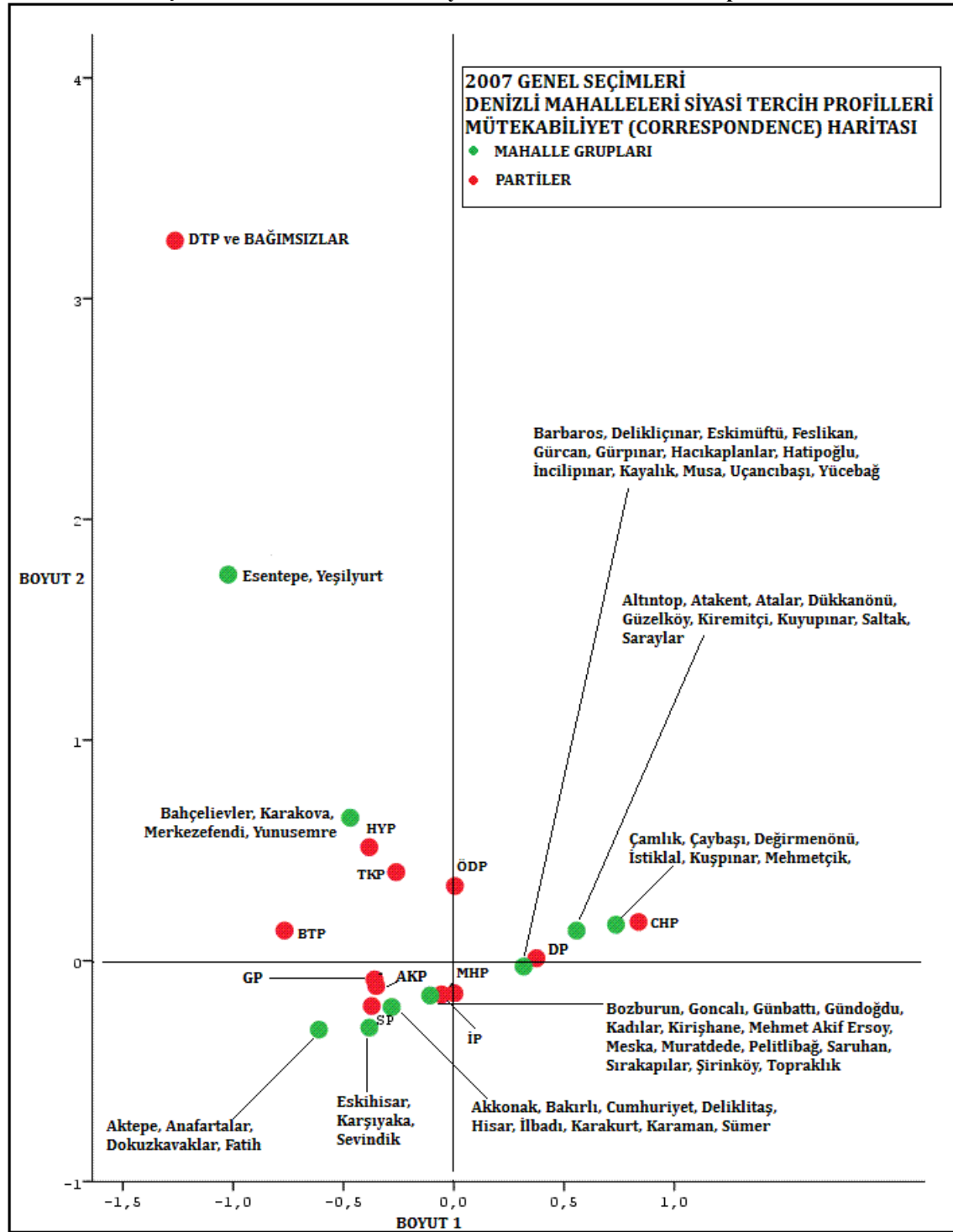
Tablo 15. Denizli 2007 Genel Seçimleri: Mahallelerin Siyasi Tercih Profilleri- Mutlak Değerler

DENİZLİ 2007 GENEL SEÇİMLERİ: MAHALLELERİN SİYASİ TERCİH PROFİLLERİ- MUTLAK DEĞERLER													
PARTİLER →	BGM/DTP	BTP	HYP	SP	GENÇ PR.	AKP	TRP	İP	MHP	ÖDP	DP	CHP	Toplam
MAHALLE GRUPLARI ↓													
Esentepe, Yeşilyurt	561	44	53	51	247	3041	22	24	691	16	208	542	5500
Aktepe, Anafartalar, Dokuzkavaklar, Fatih	196	115	79	265	867	12801	45	137	3408	55	832	2108	20908
Bahçelievler, Karakova, Merkezefendi, Yunusemre	325	25	48	75	383	3531	20	37	1009	24	340	1095	6912
Eskihisar, Karşıyaka, Sevindik	91	63	63	141	894	6955	33	76	2692	23	550	1813	13394
Akkonak, Bakırlı, Cumhuriyet, Deliktaş, Hisar, İlbadi, Karakurt, Karaman, Sümer	210	109	133	263	1100	14476	47	146	3969	35	1520	4259	26267
Bozburun, Goncalı, Günbattı, Gündoğdu, Kadılar, Kirışhane, Mehmet Akif Ersoy, Meska, Muratdede, Pelitlibağ, Seruhan, Sırakapılar, Şirinköy, Topraklık	226	86	119	320	1167	12930	51	161	4864	50	1607	4987	26568
Barbaros, Delikpınar, Eskiümütlü, Feslikan, Gürcan, Gürpınar, Hacıkapanlar, Hatipoğlu, İncilpınar, Kayalık, Musa, Uçancıbaşı, Yücebağ	161	70	61	185	752	10189	41	124	3871	52	1718	6517	23741
Altıntop, Atakent, Atalar, Dükkanönü, Güzelköy, Kiremitçi, Kuyupınar, Saltak, Saraylar	143	33	55	123	571	5704	23	67	2469	40	1011	5078	15317
Çamlık, Çaybaşı, Değirmenönü, İstiklal, Kuşpınar, Mehmetçik, Yenişehir	215	49	109	183	780	9919	58	168	4563	64	2058	10401	28567
Toplam	2128	594	720	1606	6761	79546	340	940	27536	359	9844	36800	167174

⁵⁵ Mekansal birimlerin tanımlanmasında kullanılan tözel kimliklendirme ve ilişkisel kimliklendirme yaklaşımları arasındaki ihtilaf sadece politik değil epistemolojiktir de. A priori tanımlamaları dışarıda bırakarak mekansal birimlerin diğer birimlerle ilişki, benzerlik ve benzemezlik nitelikleri üzerinden tanımlanan mahalle grupları ilişkisel tasnifle yapılmış ve ilişkisel kimliklendirme yoluyla tanımlanmıştır. Konuya ilişkin detaylı bir tartışma için bkz. David Byrne, *Complexity Theory and the Social Science: An Introduction*, Routledge, London/NewYork, 1998.

Mütekabiliyet analizi haritası birinci boyut üzerindeki farklılaşma CHP ile AKP-SP-GP ve BTP arasında; ikinci boyuttaki farklılaşma ise AKP, MHP-SP, CHP parti kümeleri ile DTP ve Bağımsızlar arasında gerçekleşmiştir. İl genelinde CHP ve DTP-Bağımsızlar grubu arasındaki mesafe en geniş düzeydedir. Bir başka deyişle bu partilerin ve seçmenlerinin mekânda birlikte-bulunma olasılıkları en düşük düzeydedir. Konumsal mesafe kadar coğrafi mesafe için de böyledir. Mahallelerinin birbirlerine uzaklıkları da fazladır. AKP altı büyük mahalle grubunda yüksek yoğunluklarda oy alırken, en yakın rakibi CHP sadece üç mahalle grubunda anlamlı bir performans sergileyebilmiştir.

Harita 2-2007 Seçimleri Denizli Mahalleleri Siyasi Tercih Profilleri: Correspondence Haritası

Mütakabiliyet analizi haritasının bir diğer açıdan okuması önemli bazı özelliklere de işaret eder. Sağ partilerin (AKP-SP-MHP-GP) dört büyük mahalle grubu üzerinden birbirlerine çok yakın konumsal mesafelerde ve yoğun bir rekabet içinde oldukları görülmektedir. AKP en yoğun rekabet içinde olduğu SP ile yine komşu bir

profil özelliği gösterirken, aynı zamanda 2002 seçiminin sürpriz partisi GP ile haritada üst üste binmiştir. GP'nin kaybettiği oyların büyük bölümünü AKP'ye kaptırdığı rahatlıkla gözlenebilmektedir. Yine ikinci bir alt alanda CHP ve DP'nin aynı oy tabanı üzerinde rekabet ettiği anlaşılıyor. Küçük partilerinse (ÖDP-TKP-HYP-BTP) bu iki büyük oy grubunun çevresinde konumlandıkları ve ikinci boyut üzerinde farklılaştıkları görülüyor.

Haritadaki en çarpıcı sonuç DTP ve Bağımsızların ikinci boyut üzerinde yüksek derecede farklılaşarak bütün diğer partilerden ayrı ve kendine özgü bir karakter sergilemesidir. Bu tablo bir dışlama ilişkisi olarak okunabileceği gibi, farklılığın doğal bir ifadesi olarak görülebilir.⁵⁶

Partilerin toplumsal mekândaki temsil konsantrasyonunu anlamlı biçimde gösteren YBCK değerleri itibariyle bakarsak; partilerin mekanda yoğunluk derecelerinin dağılımını ve iç farklılaşmasını, mahallerin ise parti rekabetini hangi yoğunluk derecelerinde temsil ettiğini görebiliriz. DTP ve CHP arasındaki kutuplaşma bu değerlere berrak bir biçimde yansımaktadır. Esentepe-Yeşilyurt ve Bahçelievler-Karakova-Merkezefendi-Yunusemre mahalleleri, Bağımsızlar ve DTP'nin yoğunluk düzeyinin yüksek olduğu mahallelerdir. Esentepe ve Yeşilyurt'taki YBCK değeri 3443 iken diğer grupta 639'dur. Bu da iki yapı arasındaki yoğunluk derece farkını göstermektedir. Bu iki mahalle grubunda manidar yoğunluğu Bağımsızlar ve DTP temsil etmiştir.

2002 seçimlerinin sürpriz partisi GP yüksek düzeyde oy kaybetmiş olsa da, bu seçimde de Eskişehir-Karşıyaka ve Sevindik mahalle grubunda yüksek oranda temsiliyet göstermiştir (209 YBCK değeri). Bu mahalle grubunda sırasıyla MHP ve AKP gelmektedir. Sanayi ve imalathanelerin çevresindeki bu mahalleler yoğun işçi konut alanlarıdır.

⁵⁶ Sistemsel bütünleşme varsayımı ile bakılırsa anaakım işlevsel sosyolojinin muhafazakâr önkabulleri de hesaba katılmak zorundadır. İlişkisel temsil, dışlama ilişkisini bütünleşme eğilimleri kadar farklılıkların doğal dışavurumları olarak da görür. Bu bağlamda Bourdieu'nün işlevsel sosyolojiye getirdiği eleştirilere bakılabilir. Pierre Bourdieu ve Loic Wacquant, *Düşünsel Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, İletişim Yay, 2003.

Seçimin galibi AKP, dokuz mahalle grubundan altısında anlamlı yoğunluklarda oylar almış, fakat DP ve CHP'nin yoğun olduğu üç mahalle grubunda beklentinin altında kalmıştır. Başarılı olduğu altı mahalle grubundan ikisinde yüksek yoğunlukta oy alırken, diğer mahalle gruplarında görece azdır. Ancak AKP oylarının dağılım biçimi yaygın bir nitelik arz eder. CHP ve DP dışındaki diğer bütün partiler ile farklı mahallelerde rekabet halinde gözükmemektedir ve bu rekabette başarılı da sayılabilir. Ne var ki, DP ve CHP ile rekabette görece başarısız olduğu tespit edilmektedir.

MHP de dokuz mahalle grubundan sadece ikisinde yüksek yoğunlukta oy almıştır. Bu mahallelerde AKP ve GP ile rekabet halinde görülmektedir. Diğer mahallelerdeki varlığı Esentepe ve Yeşilyurt mahalleleri hariç ne eksik ne de fazladır. CHP dokuz mahalle grubundan altısında yeterli varlık gösterememiş, bazılarındaysa hiç varlık gösterememiştir (Aktepe-Anafartalar-Dokuzkavaklar-Fatih: AKP'nin en yüksek oy aldığı yerler). Üç mahalle grubundaysa derece farklarıyla başarılı bir görünüme sahiptir. Orta sınıf mahallelerde daha az iken yüksek gelir grubu mahallelerde oy oranı oldukça yüksektir. Bunun nedeni yaygın bir oy profiline sahip olmayıp, belirli mekanlarda toplanmasıdır. CHP oylarının sınıfsal karakteri DP ile uyumlu bir profil çizerken diğer partilerle uyumsuzdur.

Tablo 16. Denizli 2007 Genel Seçimleri: YBCK Değerleri İtibariyle Yoğunluk Düzeyleri

DENİZLİ 2007 GENEL SEÇİMLERİ: YBCK DEĞERLERİ İTİBARIYLA YOĞUNLUK DÜZEYLERİ												
PARTİLER →	BGM/DTP	BTP	HYP	SP	GENÇ PR.	AKP	TKP	İP	MHP	ÖDP	DP	CHP
MAHALLE GRUPLARI ↓												
Esentepe, Yeşilyurt	3443	30,6	36,3	-0,1	2,7	68,7	10,5	-1,6	-51,0	1,5	-41,5	-369,4
Aktepe, Anafartalar, Dokuzkavaklar, Fatih	-18,5	22,3	-1,4	20,5	0,5	817,8	0,1	3,2	-0,4	2,3	-129,4	-1352,0
Bahçelievler, Karakova, Merkezefendi, Yunusemre	638,5	0,0	11,2	1,1	38,3	17,8	2,5	-0,1	-14,7	5,6	-11,0	-119,6
Eskihisar, Karşıyaka, Sevindik	-37,1	5,0	0,5	1,2	229,1	53,1	1,2	0,0	107,0	-1,2	-72,2	-437,2
Akknak, Bakırlı, Cumhuriyet, Deliktaş, Hisar, İlbadi, Karakurt, Karaman, Sümer	-46,3	2,6	3,5	0,5	1,3	312,9	-0,8	0,0	-29,5	-8,1	-0,5	-401,2
Bozburun, Goncalı, Günbettü, Gündoğdu, Kediler, Kirşhane, Mehmet Akif Ersoy, Meska, Muratdede, Pelitibag, Saruhan, Sırakapılar, Şirinköy, Topraklık	-37,2	-0,7	0,2	16,4	8,0	6,6	-0,2	0,9	54,4	-0,9	1,2	-126,9
Barbaros, Deliktaşınar, Eskimüftü, Fesliken, Gürca, Gürpınar, Hacıkapanlar, Hatipoğlu, İncilipınar, Kayalık, Musa, Uşuncıbaşı, Yücebağ	-66,0	-2,4	-16,6	-8,1	-45,1	-108,6	-1,1	-0,7	-0,4	0,0	73,3	318,9
Altıntop, Atakent, Atalar, Dükkanönü, Güzelköy, Kiremitçi, Kuyupınar, Saltak, Saraylar	-13,9	-8,4	-1,8	-4,0	-3,8	-344,4	-2,1	-4,2	-1,2	1,5	13,2	863,5
Çamlık, Çaybaşı, Değirmenönü, İstiklal, Kuşpınar, Mehmetçik, Yenişehir	-60,8	-27	-1,6	-30,5	-121,9	-993,0	0,0	0,3	-4,3	0,1	84,0	2689,5

Partilerin mahallere göre oy dağılımları tablosuna baktığımızda mahallelerin toplam oy içindeki oranları görece dengeli gözükmemektedir. Büyük oy oranlarının olduğu mahalleler de CHP veya AKP gibi büyük oy oranına sahip partiler daha güçlü görülmektedir. Buna karşılık, küçük partilerin küçük mahallelerde rekabette daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Özellikle DTP ve Bağımsızlar ile MHP bunlar içinde sayılabilir.

Tablo 17. Denizli 2007 Genel Seçimleri: Denizli Mahallelerinde Partilerin Oy Oranları/ Dağılımları

DENİZLİ 2007 GENEL SEÇİMLERİ: PARTİLERİN MAHALLELERE GÖRE OY ORANLARI/DAĞILIMLARI													
PARTİLER →	BGM/DTP	BTP	HYP	SP	GENÇ PR	AKP	TKP	İP	MHP	ÖDP	DP	CHP	Toplam
MAHALLE GRUPLARI ↓													
Esentepe, Yeşilyurt	26,4	7,4	7,4	3,2	3,7	3,8	6,5	2,6	2,5	4,5	2,1	1,5	3,3
Aktepe, Anafartalar, Dokuzkavaklar, Fatih	9,2	19,4	11,0	16,5	12,8	16,1	13,2	14,6	12,4	15,3	8,5	5,7	12,5
Bahçelievler, Karakova, Merkezefendi, Yunusemre	15,3	4,2	6,7	4,7	5,7	4,4	5,9	3,9	3,7	6,7	3,5	3,0	4,1
Eskihisar, Karşıyaka, Sevindik	4,3	10,6	8,8	8,8	13,2	8,7	9,7	8,1	9,8	6,4	5,6	4,9	8,0
Akkonak, Bakırlı, Cumhuriyet, Deliklitaş, Hisar, İlbadi, Karakurt, Karaman, Sümer	9,9	18,4	18,5	16,4	16,3	18,2	13,8	15,5	14,4	9,7	15,4	11,6	15,7
Bozburun, Goncalı, Günbetti, Gündoğdu, Kadılar, Kirişhane, Mehmet Akif Ersoy, Meske, Murettede, Peşitlibeğ, Seruhan, Srekapılar, Şirinköy, Topraklık	10,6	14,5	16,5	19,9	17,3	16,3	15,0	17,1	17,7	13,9	16,3	13,6	15,9
Barbaros, Deliklişinir, Eskişirli, Fesilken, Gürcan, Gürpınar, Hacıkaplanlar, Hatipoğlu, İncilpınar, Kayalık, Musa, Uşencibeg, Yücebağ	7,6	11,8	8,5	11,5	11,1	12,8	12,1	13,2	14,1	14,5	17,5	17,7	14,2
Altıntop, Atakent, Atalar, Dükkanönü, Güzelköy, Kiremitçi, Kuyupınar, Saltak, Saraylar	6,7	5,6	7,6	7,7	8,4	7,2	6,8	7,1	9,0	11,1	10,3	13,8	9,2
Çamlık, Çaybaşı, Değirmenönü, İstiklal, Kuşpınar, Mehmetçik, Yenişehir	10,1	8,2	15,1	11,4	11,5	12,5	17,1	17,9	16,6	17,8	20,9	28,3	17,1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Toplam	1,3	0,4	0,4	1,0	4,0	47,6	0,2	0,6	16,5	0,2	5,9	22,0	100

2007 seçimleri Denizli genelinde üç partili bir yapı ortaya çıkarmıştır. CHP, AKP ve MHP kullanılan toplam oyların % 87'sini almışlardır. Böylece 2002'deki örtük yapısal meşruiyet krizi üç parti etrafındaki toplanma ile ülke genelindeki temsil profili ile uyumlu bir görünüm kazanmıştır. Ülke barajı nedeniyle küçük partiler açısından böyle bir temsil söz konusu olmamıştır. AKP oyların % 47,6'sını, CHP % 22'sini, MHP ise % 16,6'sını almıştır. Burada özellikle DP'nin % 5,9, GP'nin ise % 4'lük oyu meclis dışı kalmıştır. Bu iki parti Denizli'de ülke ortalamasının üzerinde oy almışlardır. DTP ve Bağımsızlar toplamda %1,3 oy almalarına rağmen iki mahallede bu oyu kat kat aşan bir başarı sergilemişlerdir.

Tablo 18. Denizli 2007 Genel Seçimleri: Denizli Mahallelerinde Partiler Arası Yapısal Farklılaşma

DENİZLİ 2007 GENEL SEÇİMLERİ: DENİZLİ MAHALLELERİNDE PARTİLER ARASI YAPISAL FARKLIŞMA													
PARTİLER →	BGM/DTP	BTP	HYP	SP	GENÇ PR.	AKP	TKP	İP	MHP	ÖDP	DP	CHP	Toplam
MAHALLE GRUPLARI ↓													
Esentepe, Yeşilyurt	10,2	0,8	1,0	0,9	4,5	55,3	0,4	0,4	12,6	0,3	3,8	9,9	100
Aktepe, Anafartalar, Dokuzkavaklar, Fatih	0,9	0,6	0,4	1,3	4,1	61,2	0,2	0,7	16,3	0,3	4,0	10,1	100
Bahçelievler, Karakova, Merkezefendi, Yunusemre	4,7	0,4	0,7	1,1	5,5	51,1	0,3	0,5	14,6	0,3	4,9	15,8	100
Eskihisar, Karşıyaka, Sevindik	0,7	0,5	0,5	1,1	6,7	51,9	0,2	0,6	20,1	0,2	4,1	13,5	100
Akkonak, Bakırlı, Cumhuriyet, Deliklitaş, Hisar, İbadi, Karakurt, Karaman, Sümer	0,8	0,4	0,5	1,0	4,2	55,1	0,2	0,6	15,1	0,1	5,8	16,2	100
Bozburun, Goncalı, Günbattı, Gündoğdu, Kadılar, Kirişene, Mehmet Akif Ersoy, Meske, Muratdede, Pelitlibağ, Seruhan, Sırakapılar, Şirinköy, Topraklık	0,9	0,3	0,4	1,2	4,4	48,7	0,2	0,6	18,3	0,2	6,0	18,8	100
Barbaros, Delikliçinar, Eskiümütlü, Feslikan, Gürcan, Gürpınar, Hacıkaplanlar, Hatipoğlu, İncilipınar, Kayalık, Musa, Uçancıbaşı, Yücebağ	0,7	0,3	0,3	0,8	3,2	42,9	0,2	0,5	16,3	0,2	7,2	27,5	100
Altıntop, Atakent, Atalar, Dükkanönü, Güzelköy, Kiremitçi, Kuyupınar, Saltak, Saraylar	0,9	0,2	0,4	0,8	3,7	37,2	0,2	0,4	16,1	0,3	6,6	33,2	100
Çamlık, Çaybaşı, Değirmenönü, İstiklal, Kuşpınar, Mehmetçik, Yenişehir	0,8	0,2	0,4	0,6	2,7	34,7	0,2	0,6	16,0	0,2	7,2	36,4	100
Toplam	1,3	0,4	0,4	1,0	4,0	47,6	0,2	0,6	16,5	0,2	5,9	22,0	100

3.4.3. 2009 Yılı Yerel Seçim Sonuçları Üzerinden Denizli Mahallerinin Yapısal Analizi

Elde edilen on iki mahalle ve on bir parti grubu mahalli seçimlerde mahalle birimlerinin oy dağılım kalıbı benzerlikleri bakımından yapı profillerine duyarlı, farklılaşmış ilişki kategorileri temsil etmektedir. İster mahalleler ister partiler bakımından ele alınsın, elde edilen Bertin grafikleri farklılaşma matrisinde azami nitelik farklarını temsil etkinliğine sahiptir. Temel kutuplaşma eksenleri ve farklılaşmış siyasi-mahalli yapının özellikleri yorumlanmadan önce mahalle ve parti gruplarının temsil biçimlerine bakılabilir.

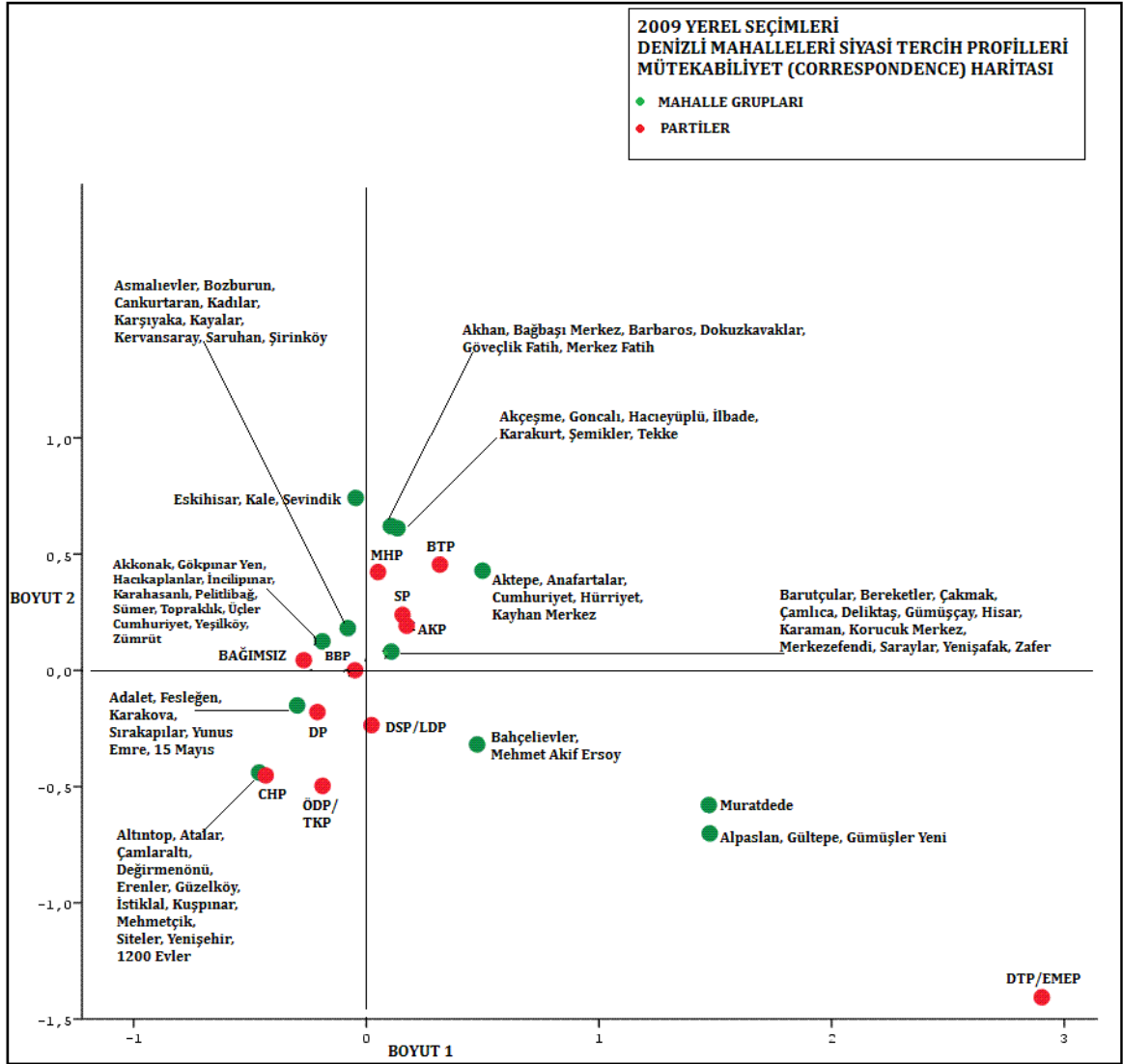
Tablo 19. Denizli 2009 Yerel Seçimleri: Mahallelerin Siyasi Tercih Profilleri- Mutlak Değerler

DENİZLİ 2009 YEREL SEÇİMLERİ: MAHALLELERİN SİYASİ TERCİH PROFİLLERİ- MUTLAK DEĞERLER												
PARTİLER →	CHP	BAĞIMSIZ	DP	ÖDP/TKP	BBP	DSP/LDP	MHP	SP	AKP	BTP	DTP/EMEP	TOPLAM
MAHALLE GRUPLARI ↓												
Altıntop, Atalar, Çamlaraltı, Değirmenönü, Erenler, Güzelköy, İstiklal, Kuşpınar, Mehmetçik, Siteler, Yenişehir, 1200 Evler	26648	100	1877	166	710	533	11404	436	20084	75	384	62417
Adalet, Fesleğen, Karakova, Sırakapılar, Yunus Emre, 15 Mayıs	9567	25	711	56	311	237	5203	189	9804	35	165	26303
Akkonak, Gökpınar Yen, Hacıkapanlar, İncilipınar, Karahasanlı, Pelitlibağ, Sümer, Topraklık, Üçler Cumhuriyet, Yeşilköy, Zümrüt	16747	89	1526	84	692	423	11850	374	22118	88	244	54235
Asmalievler, Bozburun, Cankurtaran, Kadılar, Karşıyaka, Kayalar, Kervansaray, Saruhan, Şirinköy	5043	25	545	35	187	120	4236	121	7000	33	183	17528
Eskihisar, Kale, Sevindik	2001	8	154	7	88	42	3422	86	2834	21	44	8707
Akçeşme, Goncalı, Hacıyüplü, İlbade, Karakurt, Şemikler, Tekke	1912	19	227	22	73	77	2919	64	3704	25	105	9147
Barutçular, Bereketler, Çakmak, Çamlıca, Deliktaş, Gümüşşay, Hisar, Karaman, Korucuk Merkez, Merkezefendi, Saraylar, Yenişafak, Zafer	7209	24	649	44	320	204	5322	243	11587	48	554	26204
Akhan, Bağbaşı Merkez, Barbaros, Dokuzkavaklar, Göveçlik Fatih, Merkez Fatih	4764	36	511	34	257	172	6237	209	11297	56	212	23785
Bahçelievler, Mehmet Akif Ersoy	3518	12	239	24	142	104	2302	108	5089	28	663	12229
Aktepe, Anafartalar, Cumhuriyet, Hürriyet, Kayhan Merkez	3302	18	367	25	244	123	4559	232	9106	42	637	18655
Muratdede	1805	8	196	16	105	121	1920	77	4029	18	1125	9420
Alpaslan, Gültepe, Gümüşler Yeni	1785	9	211	20	76	52	1584	54	3702	17	1051	8561
TOPLAM	84301	373	7213	533	3205	2208	60958	2193	110354	486	5367	277191

Tespit edilen on iki mahalle grubu arasında, kümeler arası farklılaşma düzeyi yüksektir. Küme-içi farklılaşma ise oldukça sınırlıdır. Bu mahalle grupları farklı partilerin birlikte mevcut olma ve birlikte mevcut olmama profilleri bakımından farklı özellikler göstermektedir. Mahalleler arasındaki kutuplaşma eksenini CHP ve DTP/EMEP arasında şekillenmiştir. CHP'nin yüksek yoğunluklarda oy aldığı üç mahalle grubunda DTP/EMEP seyrek temsil özelliği göstermektedir. DTP/EMEP'in anlamlı yoğunlukta oy aldığı dört mahalle grubunda ise CHP anlamlı yoğunlukta seyrek temsil edilmiştir. Mekânda birlikte mevcut olmayan bu seçmen profili özelliği CHP ve DTP/EMEP'i birinci eksen üzerinde karşıt kutuplara yerleştirmiştir. CHP'nin yüksek yoğunlukta oy aldığı mahallelerde CHP ile birlikte-mevcut olan tek parti DP'dir. Fakat yoğunluk düzeyleri arasında 100 ila 300 kat arasında farklar vardır. CHP'nin en yüksek oy aldığı iki mahallede ise DSP/LDP düşük yoğunluklarla CHP seçmeni ile birlikte

görülebilmektedir. Anlamlı biçimde Mahalle profili 3’de CHP ve DP ile beraber AKP ve BBP görünmektedir. Bu iki partinin yoğunluk düzeyleri birbirine oldukça yakındır.

Harita 3-2009 Seçimleri Denizli Mahalleleri Siyasi Tercih Profilleri: Correspondence Haritası

Şehrin orta ve yüksek kaliteli konut alanlarında CHP, DP ve DSP'nin anlamlı yoğunluklarla birlikte var olduğu gözüküyor. CHP'nin yüksek oy aldığı mahallelerin büyük bir kısmı kentin ticaret, sanayi ve konut alanları arasındaki geçiş bölgesinin (*transition zone*) dışındaki mahallelerdir. İşçi konutlarının ve düşük standartlı gecekondularının yoğun olduğu geçiş bölgesinde ise DTP/EMEP'in yoğunlaştığı görülmektedir. DTP/EMEP'in yüksek yoğunlukta oy aldığı yerler, Denizli sanayi bölgelerinin içinde ve çevresinde bulunan mahallelerdir. Bu bölgede birinci parti

konumunda AKP olsa da, DTP/EMEP'in genel oy oranlarında oldukça düşük oy almasına rağmen bu bölgelerde yüksek yığılma düzeylerine erişmesi, siyasi temsilin mekânsal dağılımı hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Tablo 20. Denizli 2009 Yerel Seçimleri: Ybck Değerleri İtibariyle Yoğunluk Düzeyleri

DENİZLİ 2009 YEREL SEÇİMLERİ: YBCK DEĞERLERİ İTİBARIYLA YOĞUNLUK DÜZEYLERİ											
PARTİLER →	CHP	BAĞIMSIZ	DP	ÖDP/TKP	BBP	DSP/LDP	MHP	SP	AKP	BTP	DTP/EMEP
MAHALLE GRUPLARI ↓											
Altıntop, Atalar, Çamlaraltı, Değirmenönü, Erenler, Güzelköy, İstiklal, Kuşpınar, Mehmetçik, Siteler, Yenişehir, 1200 Evler	3095,3	3,1	39,3	17,6	-0,2	2,6	-392,9	-6,8	-913,8	-10,8	-562,5
Adalet, Fesleğen, Karakova, Sırapapılar, Yunus Emre, 15 Mayıs	307,2	-3,1	1,0	0,6	0,2	3,6	-58,4	-1,8	-42,6	-2,7	-232,7
Akkonak, Gökpınar Yeni, Hacıkaplanlar, İncilipınar, Karahasanlı, Pelitlibağ, Sümer, Topraklık, Üçler Cumhuriyet, Yeşilköy, Zümrüt	3,9	3,5	9,3	-3,9	6,7	-0,2	-0,5	-7,1	12,8	-0,5	-618,8
Asmalievler, Bozburun, Cankurtaran, Kadılar, Karşıyaka, Kayalar, Kervansaray, Saruhan, Şirinköy	-15,5	0,1	17,3	0,0	-1,2	-2,8	37,7	-1,0	0,1	0,2	-72,1
Eskihisar, Kale, Sevindik	-158,1	-1,2	-23,2	-5,7	-1,6	-10,8	1186,4	4,3	-115,4	2,2	-92,1
Akçeşme, Goncalı, Hacıyüplü, İlbade, Karakurt, Şemikler, Tekke	-272,0	3,6	-0,5	1,1	-10,1	0,2	409,4	-1,0	1,1	5,0	-29,4
Barutçular, Bereketler, Çakmak, Çamlıca, Deliktaş, Gümüşşay, Hisar, Karaman, Korucuk Merkez, Merkezefendi, Saraylar, Yenişafak, Zafer	-72,5	-3,6	-1,6	-0,8	1,0	-0,1	-33,7	6,1	127,8	0,1	4,3
Akhan, Bağbaşı Merkez, Barbaros, Dokuzkavaklar, Göveçlik Fatih, Merkez Fatih	-843,2	0,5	-18,8	-3,0	-1,2	-1,6	193,6	2,3	352,8	4,9	-134,1
Bahçelievler, Mehmet Akif Ersoy	-10,9	-1,2	-19,7	0,0	0,0	0,4	-55,8	1,3	10,0	2,0	767,2
Aktepe, Anafartalar, Cumhuriyet, Hürriyet, Kayhan Merkez	-991,3	-2,0	-28,9	-3,3	3,7	-4,4	50,8	48,3	379,6	2,6	210,6
Muratdede	-392,1	-1,7	-9,8	-0,2	-0,1	28,2	-11,1	0,1	20,7	0,1	4871,5
Alpaslan, Gültepe, Gümüşler Yeni	-257,4	-0,6	-0,6	0,8	-5,3	-3,8	-47,4	-2,8	25,3	0,3	4727,7

Eskihisar, Kale ve Sevindik mahalleleri son yasal düzenleme ile mahalleye çevrilen köylerden oluşan iki yerleşimle Sevindik ile beraber bulunduğu tekil bir kümedir. Geçiş bölgesinin dışında Denizli kırlarında bulunan ve eski yerleşik sakinlerin yoğun olduğu bu küme anlamlı bir biçimde MHP'li seçmen profiline sahiptir. MHP ile birlikte sadece SP ve BTP çok düşük bir yoğunlukla temsil edilebilmiştir.

Denizli çevresinde bulunan mahallelerin oluşturduğu ikinci bir kümede (Mahalle profili 6) yine MHP seçmeni yoğunluklu bir görünüme sahiptir. Fakat iki mahalle arasında MHP'nin yoğunluk düzeyi bakımından 2,5 kat farkın yanı sıra, Profil 6'da AKP'nin bir önceki grubun aksine düşük temsiliyete sahip olmadığı, ama yüksek temsiliyet de gösteremediği görülmektedir. Her iki mahalle grubunda da CHP ve DTP/EMEP'in seyrek temsiliyet sergiledikleri gözükmemektedir.

Tablo 21. Denizli 2009 Yerel Seçimleri: Denizli Mahallelerinde Partilerin Oy Oranları/Dağılımları

DENİZLİ 2009 YEREL SEÇİMLERİ: PARTİLERİN MAHALLELERE GÖRE OY ORANLARI/DAĞILIMLARI												
PARTİLER →	CHP	BAĞIMSIZ	DP	ÖDP/TKP	BBP	DSP/LDP	MHP	SP	AKP	BTP	DTP/EMEP	TOPLAM
MAHALLE GRUPLARI ↓												
Altıntop, Atalar, Çamlaraltı, Değirmenönü, Erenler, Güzelköy, İstiklal, Kuşpınar, Mehmetçik, Siteler, Yenişehir, 1200 Evler	31,6	26,8	26,0	31,1	22,2	24,1	18,7	19,9	18,2	15,4	7,2	22,5
Adalet, Fesleğen, Karakova, Sırapapılar, Yunus Emre, 15 Mayıs	11,3	6,7	9,9	10,5	9,7	10,7	8,5	8,6	8,9	7,2	3,1	9,5
Akkonak, Gökpinar Yeni, Hacıkapanlar, İncilipınar, Karahasanlı, Pelitlibağ, Sümer, Topraklık, Üçler Cumhuriyet, Yeşilköy, Zümrüt	19,9	23,9	21,2	15,8	21,6	19,2	19,4	17,1	20,0	18,1	4,5	19,6
Asmalievler, Bozburun, Cankurtaran, Kadılar, Karşıyaka, Kayalar, Kervansaray, Saruhan, Şirinköy	6,0	6,7	7,6	6,6	5,8	5,4	6,9	5,5	6,3	6,8	3,4	6,3
Eskihisar, Kale, Sevindik	2,4	2,1	2,1	1,3	2,7	1,9	5,6	3,9	2,6	4,3	0,8	3,1
Akçeşme, Goncalı, Hacıyüplü, İlbade, Karakurt, Şemikler, Tekke	2,3	5,1	3,1	4,1	2,3	3,5	4,8	2,9	3,4	5,1	2,0	3,3
Barutçular, Bereketler, Çakmak, Çamlıca, Deliktaş, Gümüşçay, Hisar, Karaman, Korucuk Merkez, Merkezefendi, Saraylar, Yenişafak, Zafer	8,6	6,4	9,0	8,3	10,0	9,2	8,7	11,1	10,5	9,9	10,3	9,5
Akhan, Bağbaşı Merkez, Barbaros, Dokuzkavaklar, Göveçlik Fatih, Merkez Fatih	5,7	9,7	7,1	6,4	8,0	7,8	10,2	9,5	10,2	11,5	4,0	8,6
Bahçelievler, Mehmet Akif Ersoy	4,2	3,2	3,3	4,5	4,4	4,7	3,8	4,9	4,6	5,8	12,4	4,4
Aktepe, Anafartalar, Cumhuriyet, Hürriyet, Kayhan Merkez	3,9	4,8	5,1	4,7	7,6	5,6	7,5	10,6	8,3	8,6	11,9	6,7
Muratdede	2,1	2,1	2,7	3,0	3,3	5,5	3,1	3,5	3,7	3,7	21,0	3,4
Alpaslan, Gültepe, Gümüşler Yeni	2,1	2,4	2,9	3,8	2,4	2,4	2,6	2,5	3,4	3,5	19,6	3,1
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
TOPLAM	30,4	0,1	2,6	0,2	1,2	0,8	22,0	0,8	39,8	0,2	1,9	100

Barutçular mahallesi ile başlayan mahalle profili ve *Alpaslan* mahallesi ile başlayan mahalle profili arasındaki tüm mahallelerde CHP ve DP önemli yoğunluklarda seyrek temsil özelliği sergilemişlerdir. Bu mahallelerin bir kısmı kentin eski sakinlerinin oturduğu eski mahallelerken, bir kısmı Denizli kentinin çevresinde kalan gecekondü bölgeleri ve kırsal görünümü mahalleler, Mahalle profili 9-10-11-12 ise sanayi bölgelerinin çevresindeki geçiş bölgesi mahallelerdir. Bu mahallelerin tamamında AKP'nin ya yüksek yoğunlukta temsil edildiğini ya da anlamlı yoğunluklarda diğer partilerle rekabet halinde olduğunu görmekteyiz. Mahalle profili 7'de AKP'nin tek başına yüksek yoğunlukta bir varlık sergilediği görülmektedir. AKP'ye düşük yoğunluklarda SP ve DTP/EMEP eşlik etmektedir. Mahalle profili 8 ise MHP ve AKP'nin anlamlı bir rekabet içerisinde oldukları ve yüksek yoğunlukla temsil edildiği muhafazakâr seçmen bir profiline işaret etmektedir. Bu grupta CHP ve DTP/EMEP yoğun bir eksik temsiliyet göstermektedir.

9-12 arası Mahalle profilleri DTP/EMEP'in yoğun biçimde temsil edildiği, tamamında CHP ve DP'nin eksik temsiliyet sergilediği, Mahalle profili 10 hariç

diğerlerinin tamamında MHP'nin de eksik temsiliyet sergilediği, fakat bu mahalle gruplarının tamamında AKP'nin DTP ile rekabet halinde olduğu görölmektedir. Mahalle profili 10'da MHP, SP, AKP ve DTP/EMEP seçmeninin bir arada var olduğu görölmektedir. Bu mahalle grubu şehrin geçiş bölgesinde ve orta kalite konut alanları bölgesinde bulunmakta olup, buradaki oy profili 4 parti arasındaki rekabetin altında yatan başka tür gerilimlere işaret ediyor olabilir.

Mahalle profili 11 ve 12'de DTP/EMEP'in yüksek yoğunlukta temsil edildiği, AKP'nin buna düşük yoğunlukta eşlik ettiği görölmektedir. Muratdede mahallesinde bu iki parti dışında DSP/LDP'nin de kısmen var olduğu görölmektedir. Her iki gruptaki mahallelerin tamamı sanayi alanları ve çevresinde bulunmakta olup, işçi ve göçmen profilini en yoğunlukta bulunduğu yerlerdir.

Mahalleler arasındaki kutuplaşma eksenini, mütakabiliyet analizi haritası birinci boyut üzerindeki ekseninde CHP ve DTP/EMEP arasında şekillenmiştir. Seçimlerden başarı ile çıkan AKP, oyların % 40'ını almış ve ülke genelindeki başarı oranını yakalamış, fakat bir önceki mahalli seçime göre Denizli merkez ilçede oy kaybetmiştir. Bu oy düşüşünün ardında Denizli'deki belediye çalışmalarının olumsuz etkisinin olduğu gözlemlerimizden yola çıkılarak söylenebilir. CHP oyların % 30,4'ünü almış ve ülke genelinde aldığı oylardan yüksek bir performans sergilemiştir. MHP ise oyların % 22'sini alarak ve partinin ülke genelindeki oy performansının üzerinde varlık göstermiştir. DP bir önceki seçime göre oylarını büyük oranda yitirmiş ve yüzde 2,6 oy almıştır. Ülke geneli ile paralel bir performans sergilemiştir. DTP/EMEP geçerli oyların yüzde 1,9'unu almış ve ülke genelindeki oylarından daha düşük bir performans sergilemiştir. Ancak bu oyların yüzde 75'ini Denizli'deki 78 mahalle arasından sadece belirli mahallelerden almıştır.⁵⁷ Bu bakımdan sergilediği performans şaşırtıcıdır.

İki partinin seçmeni farklı mahalle gruplarında yerleşik görölmektedir. CHP'ye benzer profilde aynı mahallerden oy toplayan partiler DP ve DSP/LDP'dir. Profil 1'de ÖDP/TKP CHP'ye eşlik etmektedir. Profil 3'de ise AKP ve BBP ile Bağımsızlar katılmıştır. Bunun dışındaki partiler ilk üç mahalle grubunda eksik temsiliyet göstermiştir. Şehrin çevresinde yer alan ve yerleşik sakinlerinin oturduğu profil 4'de ise

⁵⁷ Muratdede, Alpaslan, Gültepe, Gümüşler Yeni, Aktepe, Anafartalar, Cumhuriyet, Hürriyet ve Kayhan Merkez.

DP ve MHP'yi bir arada görmekteyiz. Bunun dışındaki partiler anlamlı bir varlık gösterememişlerdir. DP ve MHP arasındaki birliktelik mevcudiyet anlamlıdır. Son yerel seçimlerde DP il başkanını aday gösteren MHP, merkez sağ tabanın oylarına talip olmuştur. Bu konuda başarılı olduğu söylenebilir.

Tablo 22. Denizli 2009 Yerel Seçimleri: Denizli Mahallelerinde Partiler Arası Yapısal Farklılaşma

DENİZLİ 2009 YEREL SEÇİMLERİ: DENİZLİ MAHALLELERİNDE PARTİLER ARASI YAPISAL FARKLILAŞMA												
PARTİLER →	CHP	BAĞIMSIZ	DP	ÖDP/TKP	BBP	DSP/LDP	MHP	SP	AKP	BTP	DTP/EMEP	TOPLAM
MAHALLE GRUPLARI ↓												
Altıntop, Atalar, Çamlaraltı, Değirmenönü, Erenler, Güzelköy, İstiklal, Kuşpınar, Mehmetçik, Siteler, Yenişehir, 1200 Evler	42,7	0,2	3,0	0,3	1,1	0,9	18,3	0,7	32,2	0,1	0,6	100
Adalet, Fesleğen, Karakova, Sırapapılar, Yunus Emre, 15 Mayıs	36,4	0,1	2,7	0,2	1,2	0,9	19,8	0,7	37,3	0,1	0,6	100
Akkonak, Gökpınar Yeni, Hacıkaplanlar, İncilipınar, Karahasanlı, Pelitlibağ, Sümer, Topraklık, Üçer Cumhuriyet, Yeşilköy, Zümrüt	30,9	0,2	2,8	0,2	1,3	0,8	21,8	0,7	41	0,2	0,4	100
Asmalievler, Bozburun, Cankurtaran, Kadılar, Karşıyaka, Kayalar, Kervansaray, Saruhan, Şirinköy	28,8	0,1	3,1	0,2	1,1	0,7	24,2	0,7	40	0,2	1,0	100
Eskihisar, Kale, Sevindik	23,0	0,1	1,8	0,1	1,0	0,5	39,3	1,0	32,5	0,2	0,5	100
Akçeşme, Goncalı, Hacıyüplü, İlbade, Karakurt, Şemikler, Tekke	20,9	0,2	2,5	0,2	0,8	0,8	31,9	0,7	40,5	0,3	1,1	100
Barutçular, Bereketler, Çakmak, Çamlıca, Deliktaş, Gümüşçay, Hisar, Karaman, Korucuk Merkez, Merkezefendi, Saraylar, Yenişafak, Zafer	27,5	0,1	2,5	0,2	1,2	0,8	20,3	0,9	44,2	0,2	2,1	100
Akhan, Bağbaşı Merkez, Barbaros, Dokuzkavaklar, Göveçlik Fatih, Merkez Fatih	20,0	0,2	2,1	0,1	1,1	0,7	26,2	0,9	47,5	0,2	0,9	100
Bahçelievler, Mehmet Akif Ersoy	28,8	0,1	2,0	0,2	1,2	0,9	18,8	0,9	41,6	0,2	5,4	100
Aktepe, Anafartalar, Cumhuriyet, Hürriyet, Kayhan Merkez	17,7	0,1	2,0	0,1	1,3	0,7	24,4	1,2	48,8	0,2	3,4	100
Muratedede	19,2	0,1	2,1	0,2	1,1	1,3	20,4	0,8	42,8	0,2	11,9	100
Alpaslan, Gültepe, Gümüşler Yeni	20,9	0,1	2,5	0,2	0,9	0,6	18,5	0,6	43,2	0,2	12,3	100
TOPLAM	30,4	0,1	2,6	0,2	1,2	0,8	22,0	0,8	39,8	0,2	1,9	100

AKP, CHP'nin yüksek yoğunlukta oy aldığı mahallelerde anlamlı bir performans sergileyemese de kalan mahallerin tamamına yakınında mahallenin oy düzeyine yakın veya üzerinde oy alabilmiştir. Bazı mahallelerdeki küçük orandaki oy kayıpları ve CHP mahallelerindeki eksik temsiliyeti hariç, mekâna dengeli dağıldığı söylenebilir. DTP/EMEP yukarıda da belirtildiği gibi şehrin geçiş bölgelerindeki mahallelerde ve sanayi yerleşmelerine yakın yerlerde oy almıştır. Göçmen profili gösteren Doğu ve G. Doğu kökenli yurttaşların Denizli genelindeki oy verme eğiliminin dışında farklı bir örüntü ortaya çıkmaktadır. İşçilerin yoğun yaşadığı bu mahalleler yoğun olarak AKP ve DTP/EMEP'i destekledikleri görülmektedir. Mahalle profili 10'da ise MHP'nin de anlamlı oranda oy aldığı görülmektedir.

3.5. Yapısal Analizin Genel Değerlendirilmesi

Buraya kadar yapılan yapısal analizden hareketle Denizli yerel siyasal alanının 2000 sonrası görünümüne ilişkin olarak şu noktalar ön plana çıkmaktadır:

- (1) 2002 seçimleriyle iktidara yerleşen AKP'nin Denizli'deki seçimlerde gösterdiği siyasal performans genel ülke düzeyiyle uyumlu bir çizgi izlemiştir. 2002'deki ilk seçimde Denizli bir "geçiş seçimi" yaşamış ve AKP ülke genelinden az oy oranı aldıysa da ülkedeki seçim barajından ötürü avantajlı bir pozisyon kazanmıştır. 2002'de ülke genelindeki oylardan % 4 puan düşük alan AKP, 2007'de bir önceki dönemden % 18 fazla oy oranı sağlayarak ülke geneliyle aynı oyu almıştır. 2009 yerel seçimlerinde Denizli özelinde % 8'lik bir gerileme yaşasa da yine ülke geneliyle uyumlu bir oy oranı sağlamıştır. Oyların genel dağılımına bakıldığında AKP'nin "orta sınıfların partisi" durumuna geldiği ve Denizli yerelindeki mevcut oy potansiyeline genel olarak istikrar kazandırdığı iddia edilebilir.
- (2) AKP'den sonra Denizli yerelinde ikinci parti konumunda bulunan CHP ise 2002'den 2009 yerel seçimlerine kadarki performansında tıpkı rakibi AKP gibi istikrarlı bir çizgi izlemiştir. 2002'de ülke genelinden 3 puan geriye düşen, 2007'de bir puan düşse de ülke barajıyla aynı oy düzeyini tutturarak CHP 2009 yerel seçimlerindeyse anlamlı bir yükseliş yaşamıştır. CHP'nin Denizli yerelinde oy aldığı mekânlara yakından bakıldığında partinin mekânsal anlamda giderek *seçkin yerlerde kökleştiği ve yaş örüntüsü açısından yaşlı nüfusa hitap ettiği* anlaşılmaktadır.
- (3) MHP ise üç seçimde *ritmik olarak artan* bir oy oranına sahip olmuştur. 2002 seçimlerine göre Denizli'de 7 puan yükselerek ülke genelini yakalayan parti 2009'da bir önceki seçime ve ülke genelindeki oylarına göre 6 puan artış yakalamış, 2002 seçimlerine göreyse % 13'lük bir artışla alanda ağırlığını hissettirmiştir. Geçiş bölgelerindeki mekânlarda yoğunlaşan MHP seçmeninin genç nüfustan oluşması, Denizli yerel siyasal alanında anlamlı bir oy tabanını önümüzdeki süreçte de koruyacağını göstermektedir.

- (4) Denizli yerel siyasal alanındaki milliyetçi oyların yükselişi, Ege ve Akdeniz ile uyumlu bir çizgi taşırken, AKP'nin buradaki hâkim konumu Ege ile uyumsuz bir motife sahiptir. Aynı zamanda işçi mahallerinin siyasal dokusuna hâkim olan siyasal perspektifin *milliyetçilik* olduğu ortaya çıkmaktadır.
- (5) Genç Parti'nin 2002'de Denizli'de elde ettiği başarılı performans (ülke geneline göre 5 puan fazla) göz önüne alındığında, Genç Parti'nin 2007'den sonra devre dışı kalmasıyla, buradaki mevcut oy potansiyelinin MHP'ye ve AKP'ye kaydığı bulgulanmıştır.
- (6) Denizli kenti Türkiye siyasal alanının genel trendiyle uyumlu biçimde 2007 genel seçimleriyle beraber Ege bölgesinden belirgin bir kopuş yaşamıştır. Bu dönüşüm açısından il genelinde oylarını % 19 artıran AKP'nin konumu çarpıcıdır.
- (7) Bu üç parti dışındaki partiler, hem oy oranları hem de Denizli yerel siyasal mekânındaki konumlanışları açısından giderek marjinalleşmektedir. Tek istisna “ayırtedilebilirlik” açısından DTP/BDP'dir. Siyasal alanda belirli mekânlarda yoğunlaşan DTP/BDP oyları, alandaki diğer etno-merkezli oy tabanına sahip parti olup, bütünde anlamlı bir göstergeye dönüşmüştür.
- (8) Sınıf partisi olarak kendini tanımlayan sol siyasal parti temsilcileri ise Denizli yerel siyasal alanında hiçbir varlığa sahip değildir. Bir sanayi kenti olan Denizli'de sol siyasal perspektifin hiçbir surette temsiliyeti olmaması yapılacak analizler açısından manidardır. Bu noktada Denizli'de bu güzergâhtaki sendikalı üye sayısının neredeyse yok denecek kadar az olması da buradaki sonuçla beraber okunabilir.
- (9) 2009 Yerel Seçimlerinden elde edilen ve yaş örüntüsünü ortaya koyan tablo 23'te ise CHP'nin belirgin üstünlük taşıdığı mekânlarda 50 yaş ve üstünün ağırlıklı olduğu, genç nüfusun ise daha çok AKP ve DTP'nin temsiliyet oranı yüksek yerlerde toplandığı gözlemlenmektedir. Orta yaş grubunun ağırlıklı olduğu mahalle gruplarındaysa AKP ve MHP gibi sağ tandanslı partilerin temsil edildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda Denizli yerel siyasal

alanında CHP'nin ileriki süreçte siyasal temsil açısından sıkıntı yaşayacağı, buna karşılık, AKP, MHP ve DTP'nin genç ve orta nüfus üzerindeki etkisi açısından ileriye dönük siyasal avantajlara sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 23. Denizli 2009 Yerel Seçimleri: Denizli Mahalle Grupları ve Yaş Örüntüsü İlişkisi

YAŞ GRUPLARI →	30-34	35-39	25-29	15-19	40-44	45-49	20-24	50-54	65+	55-59	60-64
MAHALLE GRUPLARI (2009 YEREL SEÇİMLERİNDE AYIRTEDİCİ MAHALLE GRUPLARI) ↓											
Aktepe, Anafartalar, Cumhuriyet, Hürriyet, Kayhan Merkez (AKP ve DTP/EMEP BELİRGİN & MHP ve SP)	31,4	4,7	119,3	19,1	-5,4	-21,1	10,7	-27,5	-156,7	-32,9	-29,4
Akhan, Bağbaşı Merkez, Barbaros, Dokuzkavaklar, Göveçlik Fatih, Merkez Fatih (AKP ve MHP BELİRGİN & BTP ve SP)	66,9	9,9	88,6	-7,1	0,0	-16,9	-0,9	-39,4	-14,3	-42,8	-13,2
Eskihisar, Kale, Sevindik (MHP BELİRGİN)	23,2	9,9	6,7	-0,2	-0,2	-13,2	-1,9	-18,1	0,0	-2,4	-2,6
Alpaslan, Gültepe, Gümüşler Yeni (DTP/EMEP BELİRGİN & AKP)	-6,0	-1,2	9,7	145,6	-10,8	-0,2	24,0	-11,5	-58,1	-9,1	-12,3
Asmalievler, Bozburun, Cankurtaran, Kadılar, Karşıyaka, Kayalar, Kervansaray, Saruhan, Şirinköy (MHP BELİRGİN & DP)	7,5	3,3	12,0	0,3	-4,6	-0,6	2,3	-6,6	-17,0	-2,3	-5,9
Akkonak, Gökpınar Yeni, Hacıkapanlar, İncilipınar, Karahasanlı, Pelitlibağ, Sümer, Topraklık, Üçler Cumhuriyet, Yeşilköy, Zümrüt (AKP, DP, BBP, BAĞIMSIZ, CHP)	19,8	17,7	2,7	-17,2	17,6	18,5	-37,4	-2,4	0,0	-34,3	-24,0
Adalet, Fesleğen, Karakova, Sırakapılar, Yunus Emre, 15 Mayıs (CHP BELİRGİN & DSP)	0,2	14,4	-39,9	-12,9	36,8	16,0	-30,7	3,9	6,4	0,1	-4,6
Akçeşme, Goncalı, Hacıyüplü, İlbade, Karakurt, Şemikler, Tekke (MHP BELİRGİN)	0,0	-1,1	3,2	0,0	0,5	0,4	-3,8	-2,6	10,3	-0,8	-2,9
Muratdede (DTP/EMEP BELİRGİN & AKP ve BBP)	-4,5	-1,5	3,2	19,5	-10,1	-13,3	1,2	-2,9	50,7	-4,0	-0,4
Barutçular, Bereketler, Çakmak, Çamlıca, Deliktaş, Gümüşçay, Hisar, Karaman, Korucuk Merkez, Merkezefendi, Saraylar, Yenişafak, Zafer (AKP BELİRGİN & SP)	-0,1	-2,3	22,2	0,2	-0,5	-0,4	-10,0	3,0	0,1	-0,6	-0,5
Bahçelievler, Mehmet Akif Ersoy (DTP/EMEP BELİRGİN & AKP)	-6,1	-13,7	-0,1	-3,1	-0,2	28,2	-15,2	44,5	-15,2	35,7	5,0
Altıntop, Atalar, Çamlaraltı, Değirmenönü, Erenler, Güzelköy, İstiklal, Kuşpınar, Mehmetçik, Siteler, Yenişehir, 1200 Evler (CHP BELİRGİN & DP ve ÖDP/TKP)	-159,1	-60,3	-288,6	-0,1	-6,9	-0,3	101,2	66,5	94,6	193,6	213,7

- (10) İktidardan yatırım ve politik uyum bekleyen Denizli'nin, Ege'de giderek tektipleşen bir siyasal motife sahip İzmir'in boşluğunu doldurmaya aday olduğu gözlemlenmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÖYLEM ANALİZİ

Yöntem

Yapısal analizin tamamlayıcısı olan *inşacı analiz* sürecinde üç yöntem bir arada kullanıldı. Araştırmanın temel yöntemini teşkil eden *derinlemesine mülakatlar* birinci yöntemi, alan araştırması sürecinde farklı mahalle ve çevrelerle temaslar sırasında gerçekleştirilen *gözlemler* ikinci yöntemi ve çalışmanın çerçevesine göre farklı siyasal partilerden farklı görüşmecilerle yapılan *tematik mülakatlar* üçüncü yöntemi oluşturdu. Bu çerçevede 78 ayrı mahallede 132 derinlemesine mülakat gerçekleştirildi.⁵⁸

Birinci aşamada, AKP, CHP, MHP, BDP taraftarları ve temsil düzeyi açısından oldukça düşük yoğunluk seviyesinde bulunan diğer parti taraftarları olmak üzere temelde *beş görüşmeci grubu* tanımlandı. Bu beş gruptan görüşmecilerle; Denizli kenti genelinde, mahalli bir dağılım çerçevesinde yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, eğitim kriterleri ve mekân değişkenleri dikkate alınarak derinlemesine mülakatlara girildi.

Yapılan mülakatlarda “tematik” iki paralel yol izlendi. Bir taraftan siyaset dünyasının genel çizgilerinin gündelik hayat içindeki yansımaları bireysel tavırlar, örnekler, kanaat ve değerler etrafında kavranmaya çalışıldı. Diğer taraftan mikro-siyasal düzlem (Denizli kenti özelinde toplumsal eyleyicilerin öznel tecrübe ve değerlendirmeleri) ve makro-siyasal düzlem (Türkiye’nin demokratikleşme sorunundan ordu-siyaset ilişkisine, Kürt sorunundan Cumhuriyet devrimlerine değin olay ve olgular) dolayımında *zihniyet taraması* yapıldı. Bu iki eksen üzerinden, siyasal parti taraftarları içinde, farklı siyasal parti taraftarları arasında ve görüşme yapılanların bütünü açısından ortak algı kalıpları, farklı yatkinlik çizgileri, siyasal perspektiflere dair temel nitelikler, Denizli yerel siyasal alanını anlama açısından değerlendirilmeye çalışıldı.

⁵⁸ Yapılan görüşmelerin dökümü tez çalışmasının sonunda yer alan çizelgede verilmiştir.

Buradan hareketle mülakatların tematik yapısı genel hatlarıyla şu şekilde inşa edildi: (a) Maddi, siyasal ve kültürel aidiyetlerin saptanması, (b) Siyasal yatkınlık ve siyasal partiler arasındaki ilişkilerin tespiti ve izlenmesi, (c) Türkiye’deki mevcut kamuoyunu ilgilendiren örnek olay ve olgularla bağlantılı olarak bireylerin algı dünyasına giriş, (d) Bireylerin yatkınlıklarının arka planını oluşturan zihniyet yapılarının hangi nesnel süreçlerle tesis edildiğini, kişilerin söylemleri aracılığıyla kavrama.

Görüşmeci seçiminde siyasal partilerin temsilcileri veya kanaat önderlerinden ziyade “sıradan insan”ı temel alan bir kriter devreye sokuldu. Bu yöntem, kentnin siyasal panoraması hakkında daha gerçekçi bir resim çizeceği düşünülerek tercih edildiğinden, ortalama değerlere sembolik ve pratik önemleri aracılığıyla ulaşılmaya çalışıldı.

Öte yandan araştırma sürecinde “konjonktürün belirleyiciliği” de görüşmecilere yöneltilen derinlemesine mülakat sorularının tasarılanmasında birinci dereceden etkili oldu. Hükümetin demokratik açılım paketinden Ergenekon Davasına gündemi işgal eden siyasal meselelerin, görüşmecilerin siyasete dair algılarına nasıl birebir nüfuz ettiği çalışmamız sürecinde tanık olduğumuz temel bulgulardandı. Dolayısıyla aşağıda tek tek partilerin seçmenleri üzerinden incelediğimiz söylem çözümlemesinde soru formuna verilen cevaplar dışında spontane gelişen diyaloglar da araştırmamız açısından anlam taşıdı.

Son olarak, parlamentoya giren dört siyasal partili seçmenin söylem analizlerine bütünsel olarak bakıldığında, belirli farklılıklar taşımakla beraber; parti üyelerinin siyasal tavır, duruş ve linguistik sermaye açısından genel bir karakteristik taşıdıkları saptandı. Bu bağlamda AKP’li seçmeni pek çok siyasal perspektifi kapsamı bakımından “çok-yönlü”, CHP’li seçmeni kalıplaşmış katalog dilinden ötürü “pasif”, MHP’li seçmeni oldukça bariz olan kötümser tavrıyla “sinik” ve BDP’li seçmeni de ideolojik donanım açısından “aktif” ideolojik özne olarak tanımladık.

4.1. “Çok-yönlü İdeolojik Özne” olarak AKP’li Seçmenin Söylem Analizi

Denizli’de 78 mahallede yürütülen saha çalışması esnasında 2009 yerel seçimlerinde AKP’ye oy vermiş ya da 2000 sonrası yapılan seçimlerde genel olarak AKP’ye taraftar olmuş 53 kişi ile görüşüldü. Mülakatların topyekûn bir değerlendirmesi yapıldığında temel olarak dokuz başlıkta toplanan bir çerçevenin söylemsel düzeyde ön plana çıktığı tespit edildi:

- (a) Denizli’de yerel siyasete dair AKP’lilerin değerlendirmeleri,
- (b) AKP’nin siyasal alandaki konumu ve partiye ilişkin kritikler,;
- (c) Cumhuriyet tarihine dair özgül yorumlar,
- (d) Ağırlıklı olarak Kürt sorununa ve “Demokratik Açılım”a dair değerlendirmeler,
- (e) Din-Siyaset ilişkisine dair çıkarımlar,
- (f) Ergenekon, Demokratikleşme, Ordu, Türkiye Vizyonu gibi gündemi meşgul eden sorunların AKP’li nezdindeki kavranışı,
- (g) Siyasal alandaki rakip partilere ilişkin değerlendirmeler,
- (h) Lider karizmasının siyasetteki etkinliği,
- (i) İdeal siyaset ve AKP’nin yürüttüğü dış politikalar hakkında öznel yorumlar.

4.1.1. Denizli’de Yerel Siyasete AKP’lilerin Bakışı:

Denizli’nin yerel siyasetinde AKP taraftarlarının içinde yaşadıkları politik alana dair yerele-odaklı çıkarımlarında en belirgin biçimde öne çıkan olgu, Denizli’nin siyasi ve ekonomik açıdan bağımsız bir yapıda ısrar edişi geliyor. Pek çok görüşmeci, kentin çok partili hayata geçişten bu yana kendi yağıyla kavrulan, Robert King Merton’ın

tabiriyle “siyasi fırsat yapıları”ndan (political opportunity structure) ⁵⁹ beslenmeyen bir yapıyı barındırdığı, dolayısıyla da Türkiye’deki genel siyasal çerçevenin içinde kendisini fazla ön plana çıkarmadığını ileri sürüyor.

Kendisi de bir dönem politikada aktif olan A103 No’lu görüşmecinin aşağıdaki yorumu bu noktada oldukça önemli.

“Şimdi ben bir gazete çıkardım bir zamanlar. ‘Denizli politikayla ilgilenmemesinin bedelini ödüyor.’ diye manşet attım. Denizli devlet yokmuş gibi davranıyor, devletin imkânlarını hiç beklemiyor. Biraz şeye düşkün. Benim gözlemim şu: mesela, bir ömrü boyunca kazanacağı parayı devlet geri almamacasına verse kabul etmiyor; çünkü onu bir başarı olarak görmüyor. Ben tırnaklarımla buraya geldim, demek istiyor. Denizli’nin böyle bir özelliği var. Onun için, hani deniyor ya, Denizli devlet imkânlarından hiç faydalanmadı, diye. Yani devlet: ‘Vermicem.’ demedi, Denizli talep etmedi. [...] Onun için devlet imkânları gelmiyor ve politikacıdan da böyle bir talebi olmuyor Denizli’nin. Politikacıya şu gözle bakıyor; sanki milli mücadelede işte Ankara Denizli delegesini istemiş, işte biz kimi gönderelim, Denizli’den falan falan gitsin, hani bizim bir delegemiz orada bulunsun gibi. Hatta şahsi işler için bile, hem memur tayini olsun, şunun için bunun için bile Denizli milletvekilleri çok fazla rahatsız edilmiyor, öbür bölgelerden.”

Soru: Denizli’ye 1950 çok partili hayattan sonra seçim sonuçlarına baktığımızda Türkiye’deki genel seçim sonuçlarıyla çok paralel, bu acaba o talepsizlikten mi kaynaklanıyor?

“Denizli devlet falan yokmuş gibi davranıyor, yani hiçbir zaman devletle çatışmaya girmiyor.” (A103)

A103 No’lu görüşmecinin biraz da sitemle dile getirdiği “devletten özerklik” durumunu, A146 No’lu görüşmeci ise “olumlu bir sonuç” olarak değerlendiriyor ve mevcut durumun bireylerin özgürlüğüne de yansıdığını düşünüyor.

“Denizli çok özgür. Kendi ekonomisini kazanmış ve gerçekten çok özgür insanlardan oluşuyor. Demokrasiyi yaşayan ve kurallara da uyan bir toplum diye düşünüyorum.

⁵⁹ Bu kavramın içerimine göre, siyasal partilerin politik performansı salt kendi örgütlenme, ikna, kaynak kullanma vs. kabiliyetleri ile ölçülmez; aynı zamanda siyasal alandaki imkânlar, sınırlamalar, hukuksal ve idari yapılar ile iktidar dengelerinin içerdiği avantajlardan da etkilenir. Detaylı bir tartışma için bkz. Robert King Merton (1938); “Social Structure and Anomie”, *American Sociological Review* 3: 672-82.

Ama ben en çok devletten bir şey istemeden bir şeyler yapılıyor, onu seviyorum. Özerk olarak görüyorum. Ben Denizli’de başkalarının hakkının gasp edilmediğini, vatandaşa eşit yaklaşıldığını düşünüyorum.” (A146)

Birbiriyle uzak görünen bu iki yoruma karşılık, bu yorumların dışında duran ama Denizli yerelindeki siyasal alanının durgunluğunu söz konusu özerklik durumuyla ilişkilendiren bir başka yorum ise dikkat çekici. A142 No’lu görüşmeci açısından Denizli’de büyük siyasetçi çıkmamasından tutun, Denizli insanının ekonomik çıkarlarına öncelik vermesine değin, pek çok konunun arka planında Denizli’nin devlet desteğinden mahrum kalmış olması var.

“Denizli benim bildiğim kadarıyla büyük siyasetçi çıkarmamıştır. Buna rağmen, halk iyi siyaset yapar: kahvede, orada, burada... Duyduğunu konuşur, iktidar getirip darbe yapar; ama siyaset bu değildir. Yine de siyaset bilimi okuyan, köşe yazılarını takip eden gençlerimizle siyaset yeniden yapılandırılacak, buna inanıyorum.”

Soru: Yani eski kuşağın siyaset ile ilişkisi çok samimi değil mi?

“Değil, en azından samimi olsa da eski kuşak bilgili değil. Denizli insanı daha çok paraya bakıyor. İşleri tıkırında gidiyorsa siyaset iyidir; ama böyle siyaset olmaz. Böyle siyaset anlayışı da olmaz; çünkü Denizli devletten destek almadan kendi kendine bir yerlere gelmiştir. Bize siyasetçi değil de ticaretçi olarak bakacaksınız” (A142)

Bu yöndeki değerlendirmelerle birlikte ele alınabilecek bir diğer konuya “siyasetçi yetiştirememe” olgusuyla ilişkili. A141 No’lu görüşmeciye göre, Denizli’nin siyasetçi çıkarma konusundaki zayıflığı bir yana bugüne kadar kentten çıkmış siyasetçilerin çoğu da vasıfsız. Siyasal alanın başat aktörleri, Denizli kentine dönük yatırımlarda bulunmazken bu bağlamdaki boşluğu sanayiciler dolduruyor.

“Yıllardır fiilen içinde olmasam da gözlemlediğim bir şey var: Denizli düzgün siyasetçi yetiştiremedi. Uzağa gitmeye gerek yok. Aydın ili siyasetçi yetiştirdi, Denizli sanayici yetiştirdi. Para mı daha önemliydi bilemiyorum; ama kalkınma için çalışmalar yapılmadı. Denizli hep kendine yeter diye düşünüldü, talep de olmadı aslında. Gelin, bir bölge hastanesi kurun, diyen olmadı. Denizlili sanayicilerinin desteği olmuştur daha çok. Bugün baktığımızda, Pamukkale Üniversitesinin kuruluşundan itibaren hastanenin kurulması bile Babadağlı işadamlarının katkıları ile olmuştur. Ben aslen Babadağlıyım.

Bunlar belgelidir yani. Siyasete pek vakit ayırmak istemediler ya da hep birileri yapsın diye bakıldı ama gelenler de vasıfsızdı.” (A141)

Bu tarz değerlendirmelerin dışında, AKP’li seçmenin Denizli yereline dair öznel analizleri genel itibarıyla üç öbekte toplanıyor: a) “siyasetdışılık/ilgisizlik”; b) “menfaate dayalılık”; c) “hizmet eksenlilik”.

Bu yorumlama tarzlarını sırasıyla ele alacak olursak; Denizli’de yaşayanların genel olarak siyasete olan ilgisizliği hakkında pek çok görüş içerisinden A114 No’lu görüşmecinin aşağıdaki yorumu, insanların mülkiyet edinme dertleriyle kamusal-politik sorumluluk olgusu arasında bir karşıtlık kuruyor.

“Denizlililer gezdiğim illere göre çok daha çekingenler. Pasif ve çekingenler [...] Bence onlar siyasetten ziyade başka şeyler; işte bir ev yapayım, iki ev yapayım, üç ev yapayım gibi şeylere önem veriyorlar. Bu konulara daha çok düşkünler.” (A114)

Buna karşılık, A138 No’lu görüşmecinin Denizli’nin geçmişiyile şimdiki durumu arasındaki farkı ortaya koyduğu değerlendirmesi ise “siyasetçisizlik” iddiasının daha yakın zamana ait olduğuna dair bir ipucu veriyor.

“Bugün 15–20 yıl öncesiyle kıyasladığımızda halkımız siyasetten çok soğumuş, hiç siyasete ilgi duymuyor. O kadar çok zorlaşmış ki siyaset yapmak, eskiden işte buralarda bir miting olduğu zaman, bir başbakan veyahut bir partinin genel başkanı geldiği zaman köyden, sağdan soldan insan yığıyorlardı. İnsanlar kendi araçlarıyla, kendi imkânlarıyla gelirlerdi. Şimdi çok ilgisiz kalmış siyasete insanlar.” (A138)

İlgisizlik eksenli açıklamaların ardından en çok karşılaşılan ve diğer siyasi parti üyelerinin de Denizli yereli hakkında sıklıkla vurguladıkları “menfaate dayalılık” olgusuna dair A126 No’lu görüşmecinin düşünceleri ise oldukça kötümser. Zira bu kötümser bakışın sadece AKP seçmenine değil, diğer siyasi parti taraftarlarına da sirayet ettiği söylenebilir.

“Denizlililer korkak. Görüşlerini açık açık söyleyemiyorlar; çünkü etrafımdaki insanlar mesela geliyor, sana diyor budur, arkandan da başka türlü konuşuyor. Hangi tarafa çekerlerse oradayız. Net bir şey yok. Görüşü yok Denizlilinin. Tamamen “çıkar”

üzerine. Yani bunun yüzde yirmisi belki gerçekten siyaset adına bu kulvarda koşturuyorum, diyebilir.” (A126)

A134 No’lu görüşmeci de paralel bir biçimde, Denizli yerel siyasal alanının kaygan bir zemine sahip olduğunu, insanların seçim zamanlarında oylarını sattıklarını iddia ediyor. Toplumun dikey ve yatay her düzeyinde bu derece yoğun yaşanan “yurttaşla ilişkin sorumluluk prensibi”nin aşındığı iddiasına, sıklıkla rastlıyoruz.

“Denizlili ne sağa gidiyor ne de sola, ortadan gidiyor. Denizli yirmi dört saatte değişen bir yer. Burada siyaset çıkara dayalıdır. Ben Denizli’de yirmi milyon karşılığı, oylarını satan insanları gördüm. Oysa bana göre oy şereftir.” (A134)

Bu ilgisizliğin ekonomik dertlerle ilintili olduğu ve seçimlerde insanların oy verme yatınlığını belirleyen “ekonomik kaygılar”dan beslendiği görüşü ise A100 No’lu görüşmeciye ait. A134 No’lu görüşmecinin “sorumlulukla” isnat ettiği politik hal, A100 No’lu görüşmeci içinse gayet doğal görünüyor; çünkü bu görüşmeci açısından siyasi fikirlerimiz, ekonomik dertlerimizden ayrışık değil.

“Temel dert ekonomi, şimdi insan karnını doyurmadan bir şeyleri düşünemiyor veya yarın çocuğunun geleceğini, ay sonunda çocuğuna neyi alabileceğini düşündüğü zaman öncelik ekonomi; çünkü herkes kendi derdine düşmüş öncelikle [...] Siyasi düşünceler ekonomik dertlerle çok bağlantılı. Bir bütün, birbirini tamamlıyor. Şimdi hani deriz ya ‘ne ekersen onu biçersin’ hesabı. Tabi ilerde, geçtiğimiz seçimlerde birçok yerde yani bu bizim alıştığımız bir şey artık. Millet yeni, kendine gelmeye başladı. Seçilelim böyle olacak, seçilelim bunu vereceğiz, çocuğunuza bunu getireceğiz.” (A100)

Denizli yerelinde siyaseti belirleyen motivlerden ilgisizlik ve çıkar eksenine eklenecek bir diğer kavramsa “hizmet”. Görüşmelerin neredeyse tamamına, “AKP’nin başarılı performansı” açısından yansıyan bu durumla ilgili, A122 No’lu görüşmecinin yorumu dikkate değer.

“Yerel seçimlerde insanlar daha çok, demin de dediğim gibi, partiye değil hizmete oy veriyorlar. Yani, seçilecek şahsın yapacağı hizmetlere oy veriyorlar. Onun için siyasetin karşılığını görmek pek mümkün olmuyor belediye seçimlerinde, yerel seçimlerde. Sadece Denizli’nin halkı değil, ben herkesin yani tüm illerin böyle olduğunu

düşünüyorum, kökleşmiş yerler vardır gerçi de hep aynı partiye oy veren, -İzmir gibi, Antalya gibi- ama bunun dışında genelde insanlar ya kişiye oy veriyorlar ya da hizmete oy veriyorlar.” (A122)

Görüşme yaptığımız 53 AKP’li açısından partilerinin başarısını anlamak isteyenlerin temel olarak bakacakları nokta, parti teşkilatının yereldeki hizmet ağı. Bütün bu öznel değerlendirmeler içerisinde, Denizli yerel siyasal alanına ilişkin tarihsel-nesnel olarak adlandırabileceğimiz tek yorum ise A149 No’lu görüşmeciden geliyor. Bu görüşmeciye göre Denizli’ye 1950 sonrası yerleşen CHP-AP kutuplaşması o günden bu yana siyaset alanının fay hatlarını belirleyen bir içeriğe sahip.

“Siyaset olarak şöyle yansıyor: CHP’ye karşı AP, eski kutuplaşma. Bu defa 12 Eylül’den sonra karşımıza şöyle çıkıyor: CHP faktörü gene var diğer tarafta işte Doğru Yol faktörü, eski AP, Doğru Yol faktörüne dönüştü; fakat bu ANAP faktörü devreye girdi, sağda ağırlık seçmen kitlesini ANAP sürükledi bir süre. Yani bu nereye kadar geldi, bu da yaklaşık 92-93’lü yıllara kadar geldi. Ondan sonra baş aktör olarak sağda, yaşadığımız semtte Doğru Yol olarak çok az da olsa İslami motif taşıyan işte Erbakan çizgisi, tarikat çizgisi bulunduğundan söz edebiliriz. Yani siyasi dağılım olarak o iki ana kutup varlığını koruyor denilebilir.” (A149)

Kısacası, yapılan mülakatlardan, Denizli yerelinde siyasetin akışını belirleyen nesnel mekanizmanın, kentin özerk yapısıyla ilişkilendirildiği ve buna bağlı olarak, alanın aktörlerininse genelde siyasetten uzak olduğu ortaya çıkmaktadır. Sadece AKP’lilerin değil, diğer partililerin de bu duruma dair fikir beyan etmeleri, Denizli yerelinde siyasete dair bilinçlilik/bilinçsizlik ikileminin başat bir sorun olarak görüldüğünü kanıtlamaktadır.

4.1.2. AKP’nin Siyasal Alandaki Konumu ve Değerlendirmeler

Seçimlerde AKP’ye oy veren kişilerin bu partiye taraftar olmalarını sağlayan nedenlere bakıldığında tercihleri özellikle “demokratikleşme”, “ekonomik genişleme”, “Ergenekon örgütünün tasfiyesi”, “siyaset kurumunun dönüşümü”, “yeni bir siyaset anlayışı”, “statükonun aşındırılması” gibi konuların belirlediği tespit edildi. Dahası AKP, taraftarlarınca siyasal alanı ve sistemi dönüştürebilen potansiyeli sayesinde,

Türkiye’de siyasetin yönünü değiştirmiş bir parti olarak algılanıyor. Mülakat yaptığımız diğer partililere nazaran daha fazla özgüven sahibi olarak gözlemlediğimiz AKP’li seçmenin yatkinliklarının, süreç içerisinde daha da stabilize olacağı muhtemel görünüyor.

Partinin siyasal alandaki yeri ve başarısını seçmenlerinin tutumu noktasında anlamak için, kendisinin eski bir sosyalist olduğunu dile getiren A102 No’lu görüşmecinin demokratikleşme süreçleri bağlamındaki değerlendirmesiyle başlayabiliriz. A102 No’lu görüşmeci geniş bir yelpazede kendisini AKP’ye yakınlaştıran dinamikleri şöyle ortaya koyuyor.

“AKP’yi tercih etmemin nedeni; insan haklarında, demokraside, ondan sonra ekonomide baya iyi şeyler gördüm ve benim fikir, düşünce ve ideolojime daha yakın faaliyetler yaptığından dolayı AKP’yi destekledim. Özellikle insan hakları konusunda, demokrasi konusunda ve en son da Ergenekon olaylarındaki ve TSK’ya karşı, onun yanlışlarına karşı dik duruşlarını takdir ediyorum ve bundan dolayı onları şu anda destekliyorum.” (A102)

Demokratikleşme süreci yorumunda en çok ön plana çıkan olgu ise çok net olarak ordu-siyaset ilişkilerinde ordunun siyasetten arındırılması ve bununla bağlantılı olarak algılanan Ergenekon örgütünün tasfiyesi meselesi.

Örneğin A105 No’lu görüşmeci de bir önceki seçmene [A102] benzer biçimde, AKP’nin cesur bir siyaset izlediğini iddia ediyor.

“Sadece yargıyla, TSK’yle dalaşmış diye değil, Ergenekon da benim için çok önemli. Çok cesur adımlar attı. Hiç kimsenin cesaret edemediği şeyleri yaptı ve gözümüzü açmamıza çok yardımcı oldu. Bir de son dönemde açılım meselesinde yapmaya çalıştıkları, AKP’ye artı puan kazandıracak şeyler. Bu ülkede hiçbir başbakan çıkıp da ‘Dersimde katliam yaptı devlet.’ diyememişken, bunun söylenmesi büyük başarıdır. One minuteler, söylemler...” (A105)

A122 No’lu görüşmeci açısından da askerin siyasetten uzaklaştırılmasının, Türkiye’nin siyasal geleceği açısından belirleyici olduğu apaçık bir gerçek. Eğer böyle

olmazsa, görüşmeciye göre, siyaset kurumu belirli güçlerin oyuncağı olmanın dışına çıkamaz.

“Şu andaki hükümet bu planladıklarını, yani askeri siyasetten uzaklaştırabilirse, anayasa değişikliğini yapabilirse Türkiye’nin geleceğini parlak görüyorum. Ayrıca dışarıda da itibarının yükseleceğini düşünüyorum. Ama gene engellenirse, anayasa değişikliği olmazsa aynı şeyler yaşanacak. Yani hükümetler gelecek, figüran olacak.” (A122)

AKP’li seçmen açısından bu tarz bir gidişatı şekillendirecek olan politik yönelim, statükoyu ortadan kaldıracak bir kararlılıktan geçiyor. Bunun için de A123 No’lu görüşmecinin dile getirdiği üzere AKP, icraatleriyle desteklenmesi gereken bir parti.

“Türkiye’deki mevcut statüko çok güçlü. AKP yedi yıllık süreç içerisinde statükoyu aşındırdı; ama yok edemedi. Statükonun gücüne bakacak olursak, zaten bu 7 yıllık süreç içerisinde olabilecek bir durum değil. Bunu içerdeki vatandaşların da bir şekilde - statükonun belli bir sosyal sınıfa ayrıcalık sağlayan bir şey olduğunu- görmeleri gerekiyor; sokaklarda yürüyen normal vatandaşların da bu noktada statükonun vatan, millet edebiyatının belli bir sosyal sınıfa ayrıcalık sağlamak demek olduğunu bilmesi gerekiyor ve bunun için de AKP’nin statükoyu kırma, statükoyu yok etme çabasındaki davranışlarına destek vermesi gerekiyor. Statükonun toplumun kafasını karıştırabilecek organları olduğunu düşünüyorum; buna gazete diyebilirsiniz, televizyon diyebilirsiniz veya köşe başlarını tutmuş insanlar diyebilirsiniz. Ne dersiniz deyin.” (A123)

Partinin, siyasal alandaki güç ve değişkenleri ile amansız bir mücadele içerisinde olduğunu ileri süren ve mevcut icraatlerle neredeyse özdeşleşme içinde olan A138 No’lu görüşmecinin şu sözleri de pek çok AKP’li seçmen için karakteristik nitelikte.

“AKP Türkiye’de ne kadar haksızlık varsa hepsinin üzerine gitti. Bana isterse bir Atatürkçü çıksın, desin ki : ‘Gitmedi.’ Ama biz her şeyin üzerine gittik, bu kesin. Biz Uzan’ların üzerine de gittik, Doğan’ların da üzerine gittik, yani Türkiye’de haksız bir şey yapıyorsa kesinlikle gidilsin. Ama herkes para kazansın bolca da kazansın, hakıyla kazandıktan sonra hiçbir sıkıntımız yok. Şuna inanıyorum bugüne kadar koalisyon hükümetleri zamanında ben isim vermeyeceğim kimler kimler geldi geçtiyse

hep eşini dostunu çevresini zengin ettiler, hep hortumladılar, ama bugün kimse çıkıp da: ‘AKP işte şöyle şöyle yaptı.’ diyemez.” (A138)

AKP’nin “askeri vesayet”in üzerine kararlılıkla gittiği algısı, parti ile taraftarları arasında “kimliksel bir özdeşleşme”yi neredeyse garantiye alıyor. Mülakatlarda AKP’nin başarısı ve ayırt edici konumu doğrultusundaki değerlendirmelerin odaklandığı diğer bir alan ise AKP’nin siyaset kurumunu dönüştürdüğü ve aslen bir “ideoloji partisi” olmaması.

Örneğin, Denizli AKP Kadın Kolları Başkanı olan A113 No’lu görüşmecinin siyasete iştirak edişinin arkasında, bu etkinin oldukça belirleyici olduğunu görüyoruz. Görüşmecinin yaptığı saptamalara pek çok diğer görüşmecide de rastlamak ilginç.

“Siyaset kurumu benim için AKP ile değişti. AKP’den sonra benim siyasete bakış açım değişti. Recep Tayyip Erdoğan’ın çizgisi, belediye başkanlığı sürecinde yaptığı çalışmalar... İstanbul’u modern bir kent yaparak inanılmaz değişiklikler yaptı. Daha sonra ben, İstanbul’u yönetenin ülkeyi de çok güzel yöneteceğine inandığım için AKP’de siyasete başladım [...] Siyaset kurumu bugüne kadar iyi tanıtılmamış, iyi anlatılmamış. Diğer partiler belli bir kabuğa sahip. O kabuk dışına çıkmamışlar; ama biz direkt halkın içinden geldiğimiz için, halka inebildiğimiz için çok kolay bir şekilde siyasette rol-model olduk. Şu anda, kadınların da siyasete katılımı bariz biçimde arttı. Bizim bazı görüş ve düşünceleri kırdığımızı inanıyorum. Parti bu anlamda devreye girdi. Aslında tüm katılımlar siyasete katılımı arttırdı. Ben insanlara kendimizi iyi bir şekilde anlattığımız, iyi ifade ettiğimiz sürece, insanların siyasete daha olumlu yaklaşacaklarına inanıyorum.” (A113)

AKP’nin rol-modeli teşkil ettiği yönündeki tespitin arka planında genellikle partinin ideolojik çerçevelerle insanlara yaklaşmadığı, bu noktada daha kapsayıcı bir politik pratiğe sahip olduğu düşünceleri ön planda.

A141 ve A113 No’lu görüşmecilerin görüşleri bu ekseninde kayda değer.

“AKP’ye götüren neden; saygı ve insanlara verilen değer. Bunlar kendi gözlemlerim. Baktığım zaman diğer partiler gibi ideolojik kaygıları yok. AKP’nin çizgileri biraz herkesin kendi ile bütünleştiği, mutlaka kalıp vardır ama kimsenin kendi kalıplarını

yıkmadan, onları kalıplarıyla sarabileceği bir partidir. Ben kendim de bizzat katılarak bunu gördüm.” (A141)

“Biz halkın içindeyiz. Biz hiçbir zaman ideoloji partisi olmadık.”

Soru: İdeoloji partisi derken kastettiğiniz şeyi açabilir misiniz?

“İdeoloji partisi kemikleşmiş, kabuklaşmış, tek bir kesime hitap eden, bir kesimi içinde barındıran, tabana inmeyen bir partidir. İdeoloji partilerinden değiliz biz. Biz her kesimin oyunu aldık ve siyasete de bir ivme kazandırdık. Facebook’ta geçen gün bir söz alıntılanmış. Eflatun’a ait söz: ‘Aydınlar siyasete dâhil olmadığı sürece cahiller tarafından yönetilir.’ diyor ve paylaşan kişi de: ‘Ülkenin şu anki durumu bu.’ şeklinde bir yorum yapmış. İşte ideoloji partilerinde bu var. Milleti hep küçümsediler. Biz bunu kırdık ve her kesimden oy aldık. Bir de ben cahilin neye göre, kime göre cahil olduğunu anlamadım. Tanımını hala yapamıyorlar.” (A113)

Ekonomi alanındaki faktörlerin de seçmenleri AKP’ye yakınlaştırdıkları, özellikle de makro-ekonomi alanında hükümetin duruşunun seçmeni birebir etkilediği mülakatlarda ortaya çıkan diğer bir bulgudur. Örneğin A124 No’lu görüşmecinin - CHP’yi eleştirmeyi de ihmal etmeyen- yorumu bu noktada dikkat çekici.

“Ekonomi olarak, inanılmaz bir dik duruşu var bu hükümetin. Bugüne kadar tüm devlet bankaları zarar etmiş. Ziraat Bankası, geçen sene bilmem kaç trilyonla vergi rekortmeni olmuş. Buna CHP şaşırıyor; çünkü alışmış hep zarar etmesine ya! Böyle bir mantık yok bu ülkede. Bu ülkede ANAP yandaşı olan Uzan’lar, bilmem ne yandaşı olan Uzan’lar devletin sırtına yüz milyarlarca dolarlarla kambur vurmuşlar. Bu devletin sırtına değil, vatandaşın sırtına. Bu adamlar ne yapıyor, bu adamlar önce, meşhur bir lafları var, musluk kapatıyorlar. Bu lafla da değil, söylemle de değil. Artık insanların aklı balığ. Bu ülkeye yatırım yapanlar belli. Antalya’ya gidin, Antalya Deniz Baykal’ın memleketi. Deniz Baykal bu memleketin başına(başında) elli senedir siyasetçi. Adnan Menderes’in öğrenciyken yakasını tutmuş adam: ‘Ben demokrasi istiyorum.’ diye bağırıp. Adnan Menderes de: ‘Koskoca Başbakanın yakasını tutuyorsun, daha büyük demokrasi nerde var?’ demiş. Bunları biliyor muydunuz?” (A124)

AKP’nin ekonomi alanında yürüttüğü politikayla ilişkili olarak seçmenler arasındaki bir başka tespit de araştırmamız açısından ilginç bir noktaya işaret ediyor. Bazı AKP’li seçmenlere göre, AKP döneminde insanlar “bilinçli harcama” yapmayı

öğrenmişler. Örneğin A101 No'lu görüşmecinin değerlendirmesi, bu bağlamda önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

“AKP'nin yaşadığımız standardı düşünerekten insanları bir nebze de olsa maddi açıdan ne kadar harcama yapıp yani insanların gözünün önüne bakmasını sağladığına katılıyorum. Hani artık böyle bir bitmek tükenmek bilmeyen para yok. Biz insanlar alışmışız:’ Her şeyi alalım, yiyelim, içelim, gezelim; ama bunun ne kadar sonu olur, nerde duruyoruz, nerde bu yola devam ederiz?’ diye bu tarz düşünceleri yoktu insanların. Ama şimdi hâl böyle değil. Yani ne kadar harcama yapabilirim, ne kadar yapamam, insanlar bunu düşünür oldu AKP sayesinde. Sonsuz krediler yok artık.”

Soru: Bu, AKP'nin seçimlerden sürekli başarı ile çıkmasının bir nedeni olabilir mi?

“Tabi ki. Bana göre en önemli etken o; çünkü insanların, dediğim gibi, daha önce yaşam standartları sürekli aynı şekilde devam ediyordu. Tamam, insanlar lüks yaşıyordu; ama borcu da bitmiyordu. Ama şimdi öyle değil, lüks yaşasa bile düşünmeyi öğrendi.”

(A101)

AKP'nin başarısını sağlayan mekanizmaların araştırılması bağlamında AKP'lilerin bir başka yorumu da parti teşkilatının tesis ettiği “dayanışma ağları”na ve çalışma tarzına ilişkin. Kadın kollarında aktif olarak çalışan A142 No'lu görüşmeci için AKP, pratik alandaki fiiliyatıyla başarıyı yakalamış bir partidir.

“Çok laf, az iş. Bizde güzel bir laf vardır:’ El işler, dil değil.’ Önemli olan insanların çok bir şey söylemeleri, anlatmaları değil. Biz kadın kolları olarak çok bir şey söylemedik; ama yaptık. O yüzden AKP tek başına iktidar oldu; ama bunu kadınlar inanın varlığıyla yapmadı. Ben küçük bir esnaftım, evimin rızkından, çocuklarımın rızkından olanak sağladım. Herkeste ciddi fedakârlık vardı. Size bir anımı anlatmak istiyorum; annesi, babası ölmüş bir genç kızımız düğün yapacak ve çeyiz adına ufak tefek sandık eşyası adına hiçbir şeyi yok. Parti binasına gelip destek istediler, bir çekyat bile olsa. Çünkü çocuk da öksüz ve fakirdi. Biz o zaman iktidar partisi de değildik, mali sıkıntımız vardı; ama biz ne yaptık, bütün kadınlar evimizdeki çocuklarımız için ayırdığımız dantelleri getirdik. Ben de, o günün parası yirmi lirayı ayırdım. Benim için ciddi bir meblağaydı. Bir halıcıya gidip anlattım. AKP kadın kollarından geliyorum, diye başlayıp durumu anlattım. Biraz yardım etti ve iki tane büyük halı aldım. Herkes bir şey aldı. Ben düğüne gidemedim; ama arkadaşlarım gidip görmüş. Eşyaları yepyeni ve düğünü de çok güzel olmuş. İşte bunu demeye çalışıyorum, o ilçedekiler bunu

unutmaz. Biz orada tek bir şey demedik, herkes elindeki imkânları sunarak o düğünü yaptı.” (A142)

Mahalle bazlı dayanışma ağları sayesinde başarıyı yakaladıklarını ileri süren A113 No’lu görüşmecilerin parti teşkilatının çalışma tarzına dair verdiği örnek, AKP’nin aynı zamanda ne şekilde örgütlendiğini anlamak açısından da önemli sayılabilir.

“Mahallelerimizde örgütlenmelerimiz var. Her hafta bir mahalleyi, o mahalleden bir üyenin evini misafir olmak için seçiyoruz. Bu perşembe Fatih Mahallesi’ne gideceğiz. Ben özellikle muhalif kadınların çağrılmasını, onlarla tanışılmasını istiyorum, kafalarındaki soru işaretlerinin giderilmesi için. Her mahallenin başkanı var. Onlarla da her hafta bir gün toplantı yapıyoruz. Ayrıca her ay düzenli olarak onları eğitim programına alıp şehrin ve ülkenin gündemi hakkında bilgilendiriyoruz. Mesela şimdi Denizli Belediyesinin sürdürdüğü inşaatlar var. Belediye başkanı gelip kadınlarımıza slâyetlerle durumu anlatacak. Daha önce il sağlık müdürlüğünün desteğiyle domuz gribine karşı bilgilendirdiğimiz kadınlarımız mahallelerinde bilgilendirme işi yapmıştı.” (A113)

AKP’nin siyasal alandaki konumuna ilişkin son olarak, seçmenin AKP’nin ideolojik düzlemde ANAP’ın devamı olduğuna ilişkin tespitlerine de başvurabiliriz.

A103 No’lu görüşmecinin tarihsel içerikli değerlendirmesi İslamcı hareketin bugüne değin yaşadığı dönüşümü de ele alıyor ve AKP’nin konumunun arka planına eğiliyor.

“İslamcı hareket 1980’e kadar muhafazakâr bir hareketti; çünkü Türkiye dünyaya açılmamıştı, henüz korunacak bir şey vardı ortada. Yani geleneksel İslam ya da İslamlaşmış gelenek vardı. Bunu korumak istiyordu, bu bir içgüdüsel hareketti. Yani çünkü dini bilmiyorduk, ne kuracağımızı bilmiyorduk, bilmeyince olanı korumak içgüdüsyüdü bu. 80’de, ben işadamıydım o zaman, Türkiye’nin dünyaya açılmasının gerekliliğini görüyorduk. Yani sadece ekonomik olarak değil, daha güçlü kültürler karşısında dayanıksız bir kültürümüz olduğunu batı kökenli kitapları okudukça görüyoruz, yani bu açılımın sonunda transformasyon öncesi bir bunalım olacağı belliydi [...] Bu Ak Parti hareketini geleneksel siyasal İslamcılıktan ayıran şey; ANAP’ın

başlattığı dünyaya açılmayı, Türkiye’yi dünyaya kapatarak devam ettirme şeklinde değil, açılmayla başa çıkma şeklinde algıladı [...] Ak Partinin yükselişi Anavatan Partisi tarafından başlatılan, daha doğrusu Turgut Özal tarafından başlatılan dünyayla yarış, yani toplumumuzu her bakımdan dünyayla yarışa sokma ve bu yarışa kazandırma gayreti- üstün bir gayretti bu- belki de mukaddes bir gayrettir.” (A103)

A146 No’lu görüşmeci de AKP’yi ANAP’ın bir devamı olarak görmekte ve halkla temas izleğinin önemini vurgulamaktadır.

“Yeni bir yüz, yeni bir lider... ANAP’ın devamı... Ekonomiye özen göstermeleri, insanlara eşit davranmaları; eğitime, insana önem vermeleri ve yaklaşımlarının daha sıcak olması. Halka daha çok eğilmesinden, halkla temasının daha çok olmasından etkilendim.” (A146)

Bu bağlamda AKP’li seçmen açısından, AKP Türkiye siyasal alanında uzun zamandır cesaret edilemeyen konuların üzerine giden ve özellikle de “kapsayıcı” bir zihniyet ve örgütlenme kapasitesine sahip olan bir parti hüviyetindedir. Pek çok icraat arasında Ergenekon Davası ve TSK’ya karşı duruşu, partinin ayırt edici vasfı olarak ön plana çıkmaktadır. Bu noktada partinin “sivilleşme eksenli” bir siyaset izlediklerine dair ortaya koydukları duruşun, kendi taraftarlarınca itibar gördüğü yaptığımız mülakatlarda da açıkça görülmektedir.

4.1.3. Cumhuriyete Dair Tarihsel Yorumlar

AKP’li seçmenin geçmişe ilişkin değerlendirmelerinin diğer partililer ile kıyaslandığında daha az nitelikte olduğu tespit ediliyor. Mülakatların bütünü incelendiğinde seyrek de olsa AKP’li seçmenin “Cumhuriyet devrimlerinin halktan kopukluğu” olgusu üzerinde durdukları gözlemleniyor.

A105 No’lu görüşmeciye göre devrimleri halk yapmadığından, Cumhuriyet daha başından başarısızlığa mahkûmdu.

“Devrimleri halk yapmadığı için başarılı olması imkânsız. Dilini, geleneğini, göreneğini, bütün her şeyini, 600 yıllık bir geçmişini bir gecede silip atamazsın. İki

günde çözülecek bir şey değil. Sıkıntılar oradan geliyor tabii ki. Bırakın, biz daha devrimleri sevedik; çünkü daha Atatürk'ü çözemedik ki devrimleri sevmeye geçelim. Atatürk'ü bize sevdirmiyorlar ki. Heykelini dikmekle, fotoğrafını asmakla bu başarılamaz. Atatürk'ü sahiplenmek lazım önce, devrimler için bu gerekli. Atatürk'ü sevmek kadar eleştirmek de önemlidir. Can Dündar'ın başına gelen örneğin. Adam bir belgesel yaptı, kafasını koparacaklardı neredeyse. Yaptığı da Atatürk'ün içtiğini söylemek. Olabilir, mahsuru ne olabilir ki? Uzaylı değil ki bu adam. Şunu da belirtmek istiyorum; Laiklik diyorsanız, ben Peygamber Efendimizin dönemindeki laikliğe bakarım. Eğer örnek vermek istiyorsanız buyurun. Laiklik nedir? Dininden ötürü kimsenin yargılanmaması, dışlanmaması, suçlanmamasıdır. Türkiye'ye baktığımız zaman bunların hepsi yaşanıyor ve buna laiklik deniyor. Bir başörtü meselesi, Kürt meselesi... Bunlar hakkında konuşman bile tehlikeli. Bu tip kemikleşmiş, kangren olmuş sorunlarla ilgili konuştuğunda laiklik adı altında bastırılıyor.” (A105)

Tek Parti dönemindeki siyasal konjonktürü, Kemalizm üzerinden eleştiren A106 No'lu görüşmeci ise bir önceki görüşmeciye benzer biçimde devrimlerin halka cebir yoluyla kabul ettirildiğini iddia ediyor.

“Halkı her zaman terbiye edilecek insan ruhu olarak gören Kemalizm ve CHP, sırtını dayadığı ordu olduğu sürece bugünden geriye bakıp 1920, 1930'ları özleyen CHP'liler olacak. Bilmem ilerleme midir bu? Mesela ben keşke Osmanlıca görseydik diye düşünüyorum. Zora dayalı harf devrimini güzel bir şey olarak göremiyorum. Bizi tamamen doğudan koparan adımdı aslında.” (A106)

Tarihsel düzlemde devlet aygıtına dönük bir başka eleştiri ise 12 Eylül'ün yarattığı siyasal yıkımdan sonraki süreçlerle alakalı. A129 No'lu görüşmecinin devlete ve devletin kurumlarına dönük eleştirisinden, AKP'liler açısından bu konunun ne kadar semptomatik bir mesele olduğunu ortaya koyuyor.

“80 dönemi sonrası insanlar fişlendi. İnsanlar ürkütüldü, siyasetten uzaklaştırıldı. Bu korku toplumları soyutladı. Partizanlık olayı takım taraftarlığına döndü. Bu bilinçli yapıldı. Ama biz bu partizanlığın içeriğini bilmiyoruz. Duyumsama ile bağlarız. Bunun yanında devlet, milletin korkularını çok iyi biliyor. Enteresan olan bizim ülkemizde her kurum başlı başına devlet olmuş. Derin devlet diye ayırt etmeye gerek yok hepsi derin. Askeri devlet, cunta cumhuriyeti ayrı devlet, anayasa kendi başına devlet... Şu anda aykırı davranan bir yargı birimi ve askeri birim var. Asker, kendini

devletin koruma organı sanır. Bu, salon subaylarının kafasında oluşturulan bir devlet projesidir.” (A129)

Dolayısıyla Cumhuriyet’e ilişkin analizlere AKP’li seçmen açısından nadiren rastlasak da, AKP taraftarlarının geçmişten ziyade şimdi’yi ve geleceği -siyasal perspektifleri açısından- daha problematik gördüklerini, siyasal geçmişten daha çok politik haklılaştırmalar açısından bir referans noktası şeklinde yararlandıklarını rahatlıkla iddia edebiliriz.

4.1.4. Kürt Sorunu

Türkiye siyasal alanını en fazla meşgul eden ve özellikle AKP’nin başlattığı Demokratik Açılım siyasetiyle daha da ivme kazanan Kürt Sorunu etrafındaki tartışmalar, AKP taraftarlarınca oldukça sık dile getirilen bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Mülakatların geneli incelendiğinde, partililerin meseleye bakışlarının son derece karmaşık olduğu gözlemleniyor. Sorunu “insan hakları ihlali”, “ekonomik temelli bir mesele”, “anayasal sorun” gibi çeşitli bağlamlarda değerlendiren pek çok görüşmecinin yanında özellikle AKP’li seçmenin sıklıkla BDP’lilere dönük eleştiriler dile getirdiği tespit ediliyor. Ayrıca tarihsel bir çözümlenmeye başvuranların yanında, soruna oldukça milliyetçi bir perspektiften yaklaşanlar da mevcut. Kısacası AKP’li seçmenin kimi zaman “ötekilik” kurgusu ürettiği, kimi zamansa meseleyi milliyetçi stratejinin dışına çıkararak değerlendirdiği görülüyor.

AKP’liler açısından Kürt Sorununa “tarihsel mecra”dan yaklaşanlarla başlarsak, örneğin A116 No’lu görüşmeci AKP öncesi devletin bu konudan sorumlu olduğunu, terörün kaynağının tarihsel olgularla açıklanabileceğini iddia ediyor.

“Şu andaki devletin değil; ama olağanüstü hal dönemi devletinin yaptığı yanlışların uzantısıdır, Kürt sorunu. Abisini kaybeden kaybetmiş, babasını işkencede kaybetmiş insanlardır onlar. Bugün ben, benim kardeşlerim, benim ailem hiçbir eyleme katılmıyoruz. Neden? Çünkü bizim canımız yanmamış. Yoksa ben burada olmayabilirdim. Ben şu anda Türkiye’nin bana sunduğu bütün fırsatlardan yararlanıyorum. Devletten, bankadan, bütün kamu kuruluşlarından ben de yararlanıyorum. Devlet bir Türk’e tanıdığı fırsatı bize de tanımış. Milyonlarca insan var

benim gibi. Ama bir de kırsalda yaşayan insanlar var. 7-8 çocuklu ailenin yıllık geliri 1000 liranın altındaysa sen git bir de ona sor. Biz burada aylık 2000 lira alıyoruz; ama onun tahsili yok. Ya çobanlık yapacak ya da para karşılığı dağa çıkacak.” (A116)

Kürt sorununun müsebbibi olarak İttihatçı geleneği gören A106 no’lu görüşmecinin sözleri ise ilginç. Türk ulusal stratejisinin altında kültürel, tarihsel ve hukuki olarak Kürtlerin kandırıldığını düşünen A106 No’lu görüşmeci şu sözleri sarf ediyor:

“Sorunuzun cevabı sanırım ittihatçı gelenek. Cumhuriyetin kuruluş sürecinde yönetimde olanların, Cumhuriyete aktarılan ittihatçı geleneğin verdiği sözleri hiçbir şekilde yerine getirmeyip, bu insanları yok saymaları ve ardından gelen insanlar. Bunları görmemek için Kemalist olmak lazım.” (A106)

Yakın zamana ilişkin olarak ise tarihsel yorumlarını, 12 Eylül dönemiyle ilişkilendirdiği gözlemlenmektedir. Örneğin kendisi emekli astsubay olan A111 No’lu görüşmecinin bütün sorunu 1980 darbesine bağlaması, bu noktada anlamlı.

“Bingöl’de görev yaptım. Kürtler, kendini ikinci sınıf vatandaş olarak görüyor. Sağ ve solun en ateşli olduğu zamanda, biz de gençtik ve ayırım bilmiyorduk. Birileri onları da kullanıyor aslında. 12 Eylül’ün meyvesidir Kürt sorunu. Ondan sonra çıkmaya başladı. İnsanlara çok baskı yapılmış.” (A111)

Tarihsel açıklamalara eklenilebilecek bir başka yorum tarzı ise Kürt sorununun çözümünden yana olup meseleyi “insan hakları ihlali” olarak okuyan kişilere ait. A102 No’lu görüşmecinin sözleri hem AKP’nin açılım siyasetini onaylayan hem de konuyu hukuk ekseninde analiz eden bir içeriğe sahip.

“AKP’nin bence en iyi hizmetlerinden birisi, doğudaki hizmetleridir. Doğu halkına karşı şefkatle, merhametle yaklaşmasıdır. O bölgedeki insanların devlete bakış açılarını AKP değiştirdi.”

Soru: Sizce doğudaki sorunun en temel kökeni nedir?

“Doğudaki insan hakları ile ilgili sorunlardır, çünkü doğuda, yıllardır ben o bölgede yaşadığım için biliyorum, insan hakları tamamen ihlal edilmiştir. Doğudaki hayat şartları tamamen bitmiştir. İnsanlar kendi kültürünü, kendi dinini, kendi örf ve adetlerini

yaşamakta çok büyük sıkıntılar çekmiştir. İnsanlar, kendi devletleri tarafından 2. sınıf vatandaş olarak nitelendirilmiştir. İnsanlar kendi kültürlerini yaşamakta çok büyük sıkıntı çekmiştir. Kendi dillerini konuştuklarında ya gayrimeşru cinayetlere kurban gitmişlerdir veyahut da hapishanelerde yıllarca yatmışlardır. Dolayısıyla doğu halkı ve doğu insanının bugün şu andaki sorununu çözmede onlara biraz daha merhametli, şefkatli ve iyi niyetli yaklaşım olursa o insanların kazanılması çok kolaydır.” (A102)

Kendisinin Kürt olduğunu söyleyen A109 No’lu görüşmeci de devletin o zamana kadar devreye sokmadığı “tanıma siyaseti”nden bahsederken, hukuk eksenli bir açıklamaya başvuruyor.

“Bende Kürdüm. Kürt sorunu yok dersem yalan olur. Kürt vatandaşları baskı altında da değil, güllük gülistanlık da değil. Hayata geri başlıyoruz. Anayasasıyla Kürtleri tanımamış bir devlet var. Kürt nüfusu az değil. Bu sayı az değil.’ Türk’ün Türk’ten başka dostu yok.’ gibi söylemler, ayrımcılık yaratıyor. Bunlar anayasayı ilgilendiren boyutları... Halkın içinde terörle Kürtlerin beraber düşünülmesi söz konusudur” (A109)

Kürt sorununun çözümü açısından, Kürtlerin etnik ve anayasal taleplerinin meşru kabul edilmesinin mümkün olduğunu, böylelikle de sorunun kökünden çözülebileceğini düşünen AKP’lilerden A123 No’lu görüşmecinin değerlendirmesi de Kürt sorununa empatik yaklaşanlar arasında ön plana çıkıyor.

“Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kendisini Kürt olarak gören, Türk olarak görmeyen vatandaşların, kafalarını kaldırdıklarında gördükleri dağlarında veya tepelerinde ‘Ne mutlu Türk’üm diyene!’ yazısı var. Sanırım empati yaparsak, bunun tam tersini düşünürsek bizim dağlarımızda ve tepelerimizde kafamızı kaldırdığımızda ‘Ne mutlu Kürt’üm diyene!’ yazısını gördüğümüz zaman bizim duyacağımız tepki neyse, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bulunan ve kendilerini Kürt olarak lanseden, öyle düşünen insanların duyacakları tepkiyle herhalde bizim duyacağımız tepki aynıdır.”

Soru: Bu tepkilerin haklı olduğunu söyleyebilir misiniz?

“Ayrı bir devlet kurma isteme noktasındaki isteklerini kabul edemiyorum. Ayrı bir devlet kurmayı gerektirecek ne tarihi bir süreç var ne bir kültürel süreç var, yani mevcut şartlar Kürtlerin ayrı bir devlet kurmasını engelliyor. Ama ben Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin aslî unsur olan Türklük unsurundan biraz bir esnemeyle, biraz daha onların kimliklerini, dillerini, yani talep etmiş oldukları hakları vermeye Türkiye

Cumhuriyeti'nin bugüne kadar karşılaştığı en büyük sorun olan Kürt sorununun çözülebileceğini düşünüyorum.” (A123)

Buraya kadarki aktarımlar, Kürt sorununun kabullenilişinden hareketle sorunun çözümüyle ilgili olarak, empatik bir yönelime sahipti. Milliyetçi tonlara sahip yorumlar ise toplumsal ve kültürel düzeydeki ayrışmanın siyasal düzeye karşılık geldiğini gösteriyor. Sorunu dış kaynaklı veya “Kürtler de insan” biçiminde ifade eden bazı saptamalar, söylemin güzergâhını bir başka yörengeye kaydırıyor. Bir kimlik olarak “Kürtlük” olgusu, zemini belirsizleştiren negatif bir fenomen olarak kodlanıyor. Dahası “türdeşlik” arayışı AKP'liler bakımından büyük oranda başat bir yönelimi işaret ediyor.

AKP'li seçmen içerisinde Kürt sorunu “dış düşman kaynaklı” değerlendiren de en az empatik yaklaşan seçmen kadar mevcut. A145 No'lu ve ideolojik anlamda kendisini milliyetçi olarak gören görüşmecinin, sorunu ABD'ye bağlayan yorumu dikkat çekici.

“Ben çok milliyetçi biriyimdir. Bizde üstünlük takva ile olur. Ne Türkçülüğü ne Kürtçülüğü savunuyorum. Benim arkadaşlarım da var, hem de aynı evde kalıyoruz, sorun yok aramızda. Taviz olarak düşünmüyorum. Olması gereken bir durum... Askeri yaptırım bir sonuç vermiyor. PKK kendi başına bir Kürt topluluğu değil, arkasında dış güçler var, Amerika var.” (A145)

A140 No'lu görüşmeciye partililerin genel bakışını yansıtan bir argüman aracılığıyla, terör sorunu olarak gördüğü Kürt Sorununun bütünüyle “dış kaynaklı” olduğunu düşünüyor.

“Bundan önceki dönemlerde o insanlar Kürt, Türk, Laz, Çerkez hatta Ermeniler, Rumlar hep birlikte yaşamışız; ama birbirimizin haklarına saygı göstererek birbirimizin inançlarına, düşüncelerine saygı göstererek. Yani kimseye sen şu sınırların içerisinde kalacaksın, ben burada kalacağım diye bir şey olmaz ama birlik olmamız, bir ortak paydada buluşmamız gerektiğini de düşünüyorum. Biz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak birtakım değerlere sahibiz, o değerlere hepimiz saygı göstermek zorundayız. Kabul etmek zorundayız, işte bu nedir, bayrağımız, dilimiz yani işte başka ortak paydamız varsa bunlara sahip çıkmalıyız, ne olursa olsun, benim görüşüm ne olursa olsun ya da ırkım ne olursa olsun bir araya gelmemiz lazım. Bu ülkemizin savunması

olur, ülkemizin tanıtılması olur, yani ülkemizin çıkarı neyi gerektiriyorsa birlikte olabilmeliyiz. Kürt, Türk hiç fark etmez ama terör sorununun tamamen dıştan kaynaklı olduğunu en cahil dediğimiz insan bile biliyor, yani teröre harcanan onca para şu anda doğunun yatırımına harcanmış olsaydı ne onca insanın canı yanacaktı ne de oradaki insanlar o memleketlerinden göç etmek zorunda kalacaklardı. Ve şunu da düşünüyorum bize silahı sağlayan ülke hangi ülke ise isim vermeyeyim sonuçta silahı sağlayan da kendisi terörü körükleyen de kendisi, her iki taraftan kendisi kazanıyor yani bizim canımız yanıyor, paramız gidiyor, malımız gidiyor; ama diğer taraf kazanıyor. Hem Türkiye'nin huzurunu bozuyor hem de kendisi ekonomik çıkarlarını kurtarmış oluyor kendisi başka da hiç bir şey yok görünürde.” (A140)

A134 No'lu görüşmeci içinse düşman açık ve net. Doğu'da yaşayan insanların cehalet nedeniyle terör faaliyetlerine katıldığını ve bütün olup bitenin Türkiye'nin gelişim dinamiklerini zedelemek için devreye sokulduğunu düşünüyor.

“PKK'nın ana yapısına baktığınız zaman İsrail'in destekçisi olduğunu görürsünüz. Onların çoğu Kürt kökenli değildir zaten. Baştakiler ya Amerika ya İsrail ya da bazı diğer ülkelerin desteklediği kişilerdir. Amaçları kaos yaratmaktır. Türkiye'ye zarar vermektir. Çünkü Türkiye dünya coğrafyasında siyasi açıdan önemli bir konumdadır. Bütün ülkeler bunun farkında zaten. Onun için halkları birbirine düşürüp rant sağlayacaklardır [...] Doğu Anadolu insanının büyük çoğunluğu cahil. Yirmi milyon para karşılığı dağa çıkan insanlar var. Çünkü insanlar aç ve yapacak hiçbir şey yok. Doğu'da fabrikalar kuruluyor ama bunların yakıldığına şahit oluyoruz. Çünkü PKK fabrika istemiyor. İnsanların çalışmalarını istemiyor.” (A134)

Dış kaynaklılık vurgusunun yanibaşındaki ekonomik-temelli açıklama da Kürt sorununun izahında sık referans edilen bir başka boyut. A126 No'lu görüşmeci açısından devletin doğuya yatırım yapmaması, Kürt sorununun asıl nedeni olarak görülüyor.

“Terörün sebebi, Doğunun yatırımsız kalması. Şimdi bir örnek vereyim. Bir genç adam, medya var, televizyon var, her şey var, televizyon seyrediyor, bütün herkes eğleniyor, ben de orada duruyorum, izliyorum. Bende evdeyim, cebimde param yok, gencim de, kanımda hızlı akıyor, benim de heyecanımı aramam gerekiyor. Bir şeyler yapmam gerekiyor, ne yapacağım? Bu sefer onlar daha cazip geliyor, hiç yoktan giderim, orada heyecan yaşarım gibisinden gidiyor. O yüzden iyi bir yatırım olursa doğuya, fabrikalar,

sektörler, sosyal alanlar, bu askere harcanan bütçenin yüzde yirmisi harcanırsa, bence terör de biter.” (A126)

Sorunun çözümü açısından ekonomik yatırımı “temel strateji” olarak gören A148 No’lu görüşmecinin sözleri de çözümün imkânını ekonomi sahasında görüyor. Bu bağlamda siyasal çözüm *ikincil* konumda.

“Adaletin olmadığı yerde terör çıkar. Bundan oluyor. Eğer eşit olursa, adil olunsaydı bence terör olmazdı. Kürt sorunu var tabii. Çözümü, ekonomik zaten. Siyasal bir şey gibi görünüyor, ama sorun iyice büyüdü, önce ekonomi düzeltilmeli. Dağa çıkan insanlara iş bulunmalı. Siyasetin de desteğiyle, ancak ondan sonra terör biter” (A148)

Doğrudan doğruya kalkınma sorununa referansla açıklama yapan ama kültürel haklar sorununa değinen A103 No’lu görüşmeci de meseleye farklı bir perspektiften yaklaşıyor.

“Bizim bir Kürt sorunumuz yok ki. Kürtlerin belki devlet sorunu vardır, yani bizim hiçbir zaman Kürt sorunumuz olmadı ki. Bizim Güneydoğu Anadolu sorunumuz var, bizim kalkınmamış bölge sorunumuz var, bizim nüfus kayıtlarımız aynı.”

Soru: Peki, bu sorun sadece bir, az gelişmişlik sorunu mudur sizce?

“Kültürel haklar sorunu da olabilir. Yani okul götürememişseniz oraya, insanlar Türkçe öğrenememişse, Türkçe öğrenemeyen adam mahkemeye gelip de Türkçe konuşmaya zorlanıyorsa yani bu bir sorundur yani.” (A103)

Mülakatların topyekûn analizi bağlamında, AKP’lilerin en çok Kürt sorununun çözümü açısından kendilerine BDP’yi rakip olarak gördükleri gözlemlenmektedir. Dolayısıyla BDP eleştirisi, AKP’liler açısından sıklıkla karşımıza çıkan bir kalkış noktası kabul edilebilir. Bunlar içinden tipik olan birkaç örnek verirsek, kendisi de doğulu olan A100 No’lu görüşmecinin “*Kürt’ün savunucusuyum diyen bütün partililer, bir şehit bile etmez.*” sözünden de anlaşılacağı üzere, AKP’li seçmen açısından Kürt siyasal temsili kimsenin tekeline bırakılmamalıdır.

“Sorun şöyle çözülür; Doğu’da üstünlüğü -ki Doğu demek başından sonuna kadar Kürt demek değildir. Doğu’da üstünlüğü hiç kimsenin eline vermemelerini istiyorum. Yarın bir gün hani köprüyü geçene kadar hesabı olursa şimdi eyvallah edersek bu son bir yıl

içinde 23 tane şehidimiz var şimdi, Allah hepsine rahmet eylesin, mekânları cennet olsun ama bunlar hiç güzel şeyler değil yani bize karşı içimizdeki şeylerle sen madem meclise kadar çıkmışsın, orada da bir yükümlülüğün var, madem bir üstünlüğün var, inan ki Kürt'ün savunucusuyum diyen bütün partililer bir şehit etmez [...] Şimdi bir şeyler baskı ile olmamalı. Şimdi sen hani eskiden ağalar, paşalar vardı örneğin veya köyün bir ağası derdi ki: bu köyden filan kaç tane hane var, 100 tane hane var, 100'ünden de filan partiye oy çıkacak örneğin. Şimdi sistem değişti, sistemle geldi mesela ağa girdi meclise, mecliste diyor ki, biz Doğunun filan yerinden bunu bekliyoruz, yani ağalık senin benim dediğimiz gibi çağa ayak uydurdu, yeni ağalarımız var.” (A100)

A105 No'lu görüşmeciyse BDP'nin Kürt sorununu çözmesi açısından belirleyici olacağını düşünse de, rakip partiye hiçbir güven duymuyor. Hatta yorumunda Kürt siyasal temsilini savunanların partilerinin kapatılmasından bizzat bu partilerin kârı var.

“Kürt siyasi partileri mutlaka olmalı, gerekiyorsa daha çok olmalı. Kapatılması çok yanlıştır. Türkiye'nin ayıbıdır. Çözümü başka şekilde olmalı. Bu kapatmadan prim yapanlar var, yargı ya da partileri kapatılanlar gibi. Kapatılması için ellerinden geleni yapıyorlar. Bu bir kördüğündür. Bu meseleyi çözebilecek en yetkili kişiler bugün siyasi olarak BDP'dir. Ama çözülmemesi için ellerinden geleni de yapanlar onlar.” (A105)

Son bir örnek ise AKP'li seçmen içerisinde bu tarz partilerin temsiliyetine bile sıcak bakmayanlara dair. A118 No'lu görüşmecinin sözleri bu bağlamda oldukça ilginç.

“Parti kapatmayla çözülmüyor bu işler. Partinin biri kapanır, biri açılır. Bataklığı kurutmadan sivrisineği bitirebilir misin? Önce bataklığı kurutacaksınız.” (A118)

AKP içerisinde, partilerinin demokratik açılım projesine sıcak bakmayan, hatta sert eleştiriler dile getiren görüşmeciler de var. A122 No'lu ve A142 No'lu görüşmecilerin açılım konusundaki eleştirilerinden seçmen tabanının bu konuda rahatsız olduğunu çıkarsamak mümkün görünüyor.

“Şimdiye kadar ben hep Kürtlerin ezildiğini düşünüyordum, ama artık yavaş yavaş tersine doğru da dönmeye başladığını da düşünüyorum. Kürtleri ezen Türklerin ezilen pozisyonuna doğru gittiğini de düşünüyorum.”

Soru: Bu konudaki düşüncenizi neden değiştirdiniz?

“Bu konuda düşüncemin değişmesine neden olan en büyük şey, şu Kürt açılımıyla ilgili politikası vardı ya Ak Parti’nin, ondan sonra biraz bu yöne doğru kaymaya başladı düşüncelerim... Doğru düşünülüyor, ama doğru uygulanamadı, onun için ters tepti. Herkeste tepki uyandırdı. Uygulanamadı yani. Belki iyi bir fikirdi ama uygulanamadı, zaten yarıda da kaldı.” (A122)

“Şimdi açık ve net olarak söylüyorum, AKP’nin ikinci seçimden önceki, 2005–2006 arası ya da 2007’de tam hatırlayamıyorum tarihini, Avrupa’nın dayatmasıyla Kürtçülüğü ön plana alması, bir şeyleri deşmesi ayrımı tetikleme, çok iyi olmadı. Ben halktan biri olarak rahatsız oldum. Biz Kürtlerden kız almışız, Ermeni’si ile Laz’ı ile anlaşmışız zaten. Şimdi bunları bir kenara bırakıp Kürtçülüğü tekrar çıkarmaları, Türkçülüğü de ortaya çıkarıp ayırım oluşturuyor sanki. Bölündük gibi bir durum oldu.” (A142)

Demokratik açılım kapsamında Kürt sorununun çözümüne dair kötümser bir algı da açılımı statükonun engelleyebileceğiyle ilişkili. Örneğin A123 No’lu görüşmeciye göre AKP, açılımı başaramayacak, çünkü statüko buna izin vermeyecek.

“Ak Parti’nin Kürt açılımı doğru, ama statükoyu aşamayacak bir girişim olduğunu düşünüyorum; çünkü bugün statüko Adalet ve Kalkınma Partisi’ne rağmen hâlâ güçlü, devletin köşe başlarını tutmuştur. Dolayısıyla Kürt açılımı olması gereken ama mevcut güçleri aşamayacak bir düşünce olarak görüyorum ben, inşallah başarılılar.” (A123)

Sonuç itibarıyla Kürt sorunu gündeme getirildiğinde AKP’li seçmen açısından milliyetçilik adı altında dile gelen farklı söylem tarzlarının devreye sokulduğunu gözlemliyoruz. Güneydoğu ve Kürtler hakkında gelişen olumsuz imaja, PKK ile yapılan özdeşleştirmelere dayanan milliyetçi bir dilin pek çok AKP’li açısından onaylandığını gözlemliyoruz. Konuya daha empatik yaklaşanlarinsa, milliyetçilik stratejisinden ayrışmada yaşadığı karmaşıklık ve belirsizlik karşımıza semptomatik biçimde çıkıyor.

4.1.5. Din-Siyaset İlişkisi

AKP’li seçmenin Denizli yerel siyasal alanında din-siyaset ilişkisinin karakterine dair değerlendirmeleri temelde iki eksene oturuyor. Bir kısım AKP’liye

göre, dinsel-toplumsal grupların siyaset alanında nüfuz sahibi olması siyasi açıdan herhangi bir sorun teşkil etmiyor. AKP taraftarları bu durumu toplumsal ilişkilerin olağan bir neticesi olarak görüyorlar. Diğer bir seçmen grubuna göreyse mevcut ilişki çıkar eksenli bir ilişkiye dayanıyor. Din-siyaset birlikteliğinin AKP açısından belirleyici olmadığını düşünen bir kısım AKP’li ise partilerinin dinin kendisini hiçbir şekilde araştırmadığını, bunun ideolojik bir dezenformasyon olduğu düşüncesini paylaşıyorlar.

İlk olarak din-siyaset ilişkisinin varlığına ilişkin kanaat bildiren AKP’liler üzerinde durursak, örneğin A106 No’lu görüşmeci açısından tarikatlar, birer sivil toplum örgütü olduklarından dinsel grupların siyasete etkisi olağan bir durum. Bundan dolayı, dezenformasyon stratejisi, Kemalizm taraftarlarının güttüğü bir strateji olarak okunmalıdır.

“Tarikatlar etkili ve bunu normal karşılıyorum; çünkü sonuçta sivil toplum örgütleri. Dini kullanarak, insanları kandırarak iş yaptıkları söyleniyor. İnsanlar da kanmasın canım. Solcular da emeği kullanarak insanları kandırsın. Tarikatlar kadar doğal bir şey yok. Osmanlı’dan buraya kadar tarikatlar, toplumsal hayatta yer almıştır. Dindar değilim, ama dindar insanların belli adlar altında örgütlenmesi ya da o adlar paralelinde ibadet yapması normal. Bu suçlama soldan, Kemalizm’e destek verenlerden geliyor.”
(A106)

Sivil toplum örgütü temasını öne çıkaran A124 No’lu görüşmeci için de dinsel grupların siyasetteki işlevselliği gayet meşru. Bunun en bariz örneği ise Gülen Cemaati.

Soru: Sizce dinî cemaatlerin siyasete etkisi var mı?

“Var tabi canım mutlaka. Nasıl toplumsal sivil örgütlerin diğer partiler üzerindeki mesela ismini de koyabilirim, ADD’ nin CHP üzerinde bir seçmen yatırımı, oy yatırımı varsa, dinî cemaatlerin de, dinî liderlerin bulunduğu partilerde mutlaka özellikle Fethullah Gülen cemaatinin bu partinin arkasında çok büyük desteği olduğunu inanıyorum.”

Soru: AKP’nin arkasında Fethullah Gülen desteği olduğuna inanıyorsunuz?

“İnanıyorum çünkü Fethullah Gülen eşitlik ilkesini güden bir şahıs. Asla derneğini bilmem, hayatımda derneğe üye olmadım, görmedim, bilmedim. Ama dinî inançlarıma göre tüm dünyada Türkçeyi, Türkiye’nin adını duyuran- ister kabul edilsin ister

edilmesin- ama bugün Amerika dahi heyetler oluşturup ‘Gülen Cemaati niye bu kadar geniş?’ diyebiliyor.’ Tüm dünya niye bu kadar seviyor?’ deyip araştırma yapabiliyor ise bu adam bir cevherdir. Zaten cevherin yanındaki de mutlaka cevher değilse dahi alyanstır, altındır. Bu adamlar da altın.” (A124)

Bu meşruluk anlayışının yanında nadiren de olsa dinsel gruplar ile siyasal alan arasındaki ilişkiyi çıkar ekseninden okuyan, hatta Türkiye’deki genel siyaset işleyişinin bu grupları gözetmeksizin başarılı olamayacağını savunan A123 No’lu görüşmecinin şu sözleri oldukça manidar. Ne var ki burada güdülen pragmatizm, siyasetin ana eksenlerinden birini teşkil ediyor.

“Dinî cemaatlerin siyaset üzerindeki etkileri, bence menfaate dayanan bir etki. Bence bir cemaat siyasete etki yapmak istediği zaman şunu diyor: ‘Eğer iktidara geldiğinde benim çalışmalarımı ilgili beni sekteye uğratabilecek herhangi bir çalışma içerisinde olmazsan ben seni desteklerim. Ama seni beni sekteye uğratabilecek herhangi bir çalışma içerisinde olursan ben seni desteklemem.’ diye bir tavrı ve anlayışı var. Dolayısıyla ben bu noktada Türk toplumunda bulunan cemaatlerin Türk siyasetinde etkili bir yerde olduklarını düşünüyorum. Ben siyasetle uğraşan herkesin mutlaka, bir şekilde cemaatleri gözetmek zorunda olduğunu düşünüyorum açıkçası.” (A123)

Bu doğrultudaki yorumların dışında din-siyaset ilişkisini irdeleyen soruya karşılık olarak, AKP’li seçmenin “tepkisel” davrandığı söylemler de mevcut. AKP’nin dini araçsallaştırdığı algısına kesinlikle karşı çıkan üç ayrı AKP’linin değerlendirmesine bakacak olursak, A109 No’lu görüşmeciye göre AKP kesinlikle salt muhafazakâr bir parti değil.

“Mevzu sadece muhafazakârlık olsaydı daha radikal olanlar vardı. Onlara oy verirdi insanlar. AKP’nin görüşleri içinde sadece muhafazakârlık yok. Demokratiklik, halkın menfaati vs. var” (A109)

A122 No’lu görüşmeci ise oldukça net bir biçimde, AKP’nin dini siyasetten uzak tutmaya çalıştığını, hatta kendisinin dini toplantılara katıldığını, ancak hiçbir şekilde siyaset konuşulmadığını iddia ediyor. Zira alıntıya geçmeden şunu ifade etmeliyiz ki, aynı ifadeye pek çok görüşmecide de rastladık.

“Dini siyasetten mümkün olduğunca uzak tutmaya çalışıyor Ak Parti. Çünkü şekil itibariyle zaten dindar bir görüntü verdikleri için bunu söylemlerine katmıyorlar, yani dinden uzak durmaya çalışıyorlar bence.”

Soru: Herhangi bir dinî cemaatin toplantısına katıldınız mı?

“Katıldık.”

Soru: Peki, bu cemaatlerde siyaset çok sık konuşulan bir şey mi?

“Benim katıldığım toplantıda hiç konuşulmayan bir şeydi, aksine.” (A122)

Din ve siyaset bağıntısını kurmadıkları konusunda kesin söyleme sahip A133 No’lu görüşmeci açısındansa AKP’ye isnat edilmek istenen çerçeve, bütünüyle yanlış bir algıya dayanmaktadır. AKP’nin parti yapısı bu görüşmeciye göre oldukça heterojen bir nitelik taşımakta.

“AKP de inançlı bir kesimin çoğunlukta olması böyle bir şeyi lanse ettiriyor; ama bence dini kullanma diye bir şey yoktur. Yani biz hiç kimseye başı örtülü birisi bakan olabilir, milletvekili olabilir ya da partimize kayıt olabilir, partimize kabul etmiyoruz gibidir şey demiyoruz, ya namaz kılmasına, oruç tutmasına dinin gerektirdiği şeylere ya da ne bileyim kimliğine de bakmıyoruz. Yani mesela siz şu an bizim partimize üye olmak istesenez, partide bir görev almak istesenez, biz sizin nereli olduğunuza falan bakmıyoruz, sadece TC vatandaşı mısınız diye bakıyoruz, yani anne babanızın maddi durumuna, dini inancınıza, cinsel tercihinize, biz bunlara bakmıyoruz, yani biz dini kullanmıyoruz” (A133)

Kendisinin sol zihniyete sahip olduğunu söyleyen, ama oyunu AKP’ye veren A129 No’lu görüşmeci ise diğerlerinden farklı olarak AKP’nin dini gruplarla ilişkili olmadığını, insanların seçimlerinin bireysel olduğunu ileri sürüyor.

“AKP’nin cemaat vasıtasıyla oy aldığı vs. bunlar biraz tezat gibi geliyor bana; çünkü cemaatin kökeni Refah Partisine dayanıyor. Erbakan desteğinden geliyorlar. Cemaatin AKP’ye oy vermesi, cemaat kararıyla oy vermesi mümkün değil. Cemaatin kararları artık halkı bağlamıyor. İnsanlar bireysel karar veriyor. Bir siyasi partiyi ya da cemaati ne kadar konuşursanız konuşun, artık insan eline oy pusulasını, mührü alır, o zaman kendini sorgular ve kararları değişir. Benim herhangi bir cemaatle ilişkim olmadı. AKP’liyim diyorum ama solcu biriyim. Kendimi muhafazakâr ve sağcı olarak görmüyorum. Bizim ülkemizde insanlar zikren olmasa da fikren hürdür. Zikren hareketler kısıtlıdır.” (A129)

Kısacası siyasetin işleyişi açısından, AKP’li seçmenin perspektifinden dinsel grupların mobilizasyonu ve cemaat-içi sosyalizasyonlar büyük önem taşıyor. Dolayısıyla AKP’nin konumunu salt buradan değerlendirmek, partililer açısından ne kadar insafsızca bir duruş ise, dinsel grupların nüfuzunu küçümsemek de o kadar anlamsız. AKP taraftarları için dinin kendisi toplumsal zank görevi görmesi noktasında siyaset açısından doğal olarak yadsınamaz bir anlam taşıyor.

4.1.6. Ergenekon Davası ve Ordu-Siyaset İlişkisi

Saha araştırmamızı yaptığımız dönemin en önde gelen siyasal meselelerinden biri olan Ergenekon davasına dönük, AKP’lilerin neredeyse tamamı, bu davanın yürütülmesini partileri açısından bir “övünç kaynağı” olarak görmektedirler. Partililer Ergenekon davası kapsamındaki mevcut sürecin partiye olan güveni güçlendirip pekiştirdiğini, AKP’nin Türk siyasal hayatı içinde ayırteci bir konuma bu dava sayesinde ulaştığını düşünüyorlar. Aşağıda detaylandıracağımız üzere “askeri vesayet”i geriletme ve devlet içindeki yasadışı organizasyonları tasfiye etme bağlamında AKP’nin kendi taraftarlarından tam destek aldığını görüyoruz.

Örneğin A102 No’lu görüşmeci açısından bu dava ve davanın seyri, Türkiye açısından önemli bir milat ve Ergenekon’un arkaplanında “yargı kurumu” var.

“Türkiye’de çok iyi bir başlangıç yapılmıştır. Ergenekon ile ilgili çok önemli gelişmeler olmaktadır. Ergenekon ile ilgili geriye dönüş olursa, Türkiye çok b şey kaybeder. Bence en önemli sorunlardan birisi bu Ergenekon ile ilgili, insan hakları ile ilgili başlatılan projelerin sürecinin sonuna kadar gidilmesi.”

Soru: Gidebilir mi sizce?

“Valla ciddi endişelerim vardır. Çünkü bazı konularda bakıyorsunuz ki mesela, örneğin yargı iki farklı konuda farklı kişiye göre, düşünceye göre, fikre göre farklı kararlar verebiliyor. Bu beni korkutuyor yani. En ciddi problem bunları görüyorum yani veya bugünkü mevcut yargı ve yargının başında olan insanlar Ergenekon’a çok sahip çıkıyorlar ve bunları destekliyorlar.” (A102)

AKP’li seçmen Ergenekon örgütünün varlığını kabul etmesinin yanı sıra, daha çok bu yapılanmayı tanımlama derdindedir. Farklı tanımlamalar arasında ön plana çıkan değerlendirmeler ise şöyle: Ergenekon genel olarak “ordunun içindeki cuntalaşma” (A103); “Türkiye’yi bölen örgüt” (A134); “Türkiye’nin kaymağını yiyen sosyal sınıflardaki hâkim zihniyet” (A123) şeklinde tanımlanıyor. A107 No’lu görüşmeci ise örgütün tarihsel bir analizine kalkışırken, kaynak olarak orduyu işaret ediyor.

“Yeni bir olay değil ki bu. Eskiden devlet içinde derin devlet deniyordu. Susurluk vs. olayları vardı. Birileri MİT ile Orduyla ilişkili. Darbe olayları AKP’ye kadar sopa gösterdi. Kenan Evren de sağ sol tartışmalarında bekledi. Ama bu aşamada 1980 ihtilali yapıldı. Bu gerekiyordu. Solcu kardeş, sağcı kardeşi vurdu. Ergenekon’u ordunun içinden birilerinin ortaya çıkardığı belli. Ermeniler, zamanında bir sürü insanımızı öldürdü. Büyük elçimizin tabutları gönderildi. O kalktı başka bir şey çıktı. Bunlara karşı koyacak güçlerin olması lazım. İşlerini gizli yapıp medyayı da yanlarına alıp etüt yapıyorlar. Program yapıyorlar profesörler, doçentler. Bilmediğimizi söyleyin. Şimdiye kadar hükümet ordunun içine giremiyordu. Bu çok önemliydi. AKP, referandum yapılsın dedi, diğer partiler, genelkurmay, ‘halk, cahil’ dedi. AKP’yi kapatmaya çalıştılar. Eğer siz kapatma cezası vermek istiyorsanız teröre yataklık edenlerin, ülkeye ihanet edenlerin partilerini kapatın.” (A107)

Ancak AKP’li seçmen Ergenekon örgütünün adresi olarak orduyu gösterse de geneli itibariyle TSK’ye olan güveninden ödün vermiyor. Formel anlamda ordunun kurumsal sabitesine herhangi bir eleştiri getirmeyen AKP’liler bu oluşumu ordunun içindeki bir semptom olarak kodluyorlar. Örneğin A142 No’lu görüşmeci de oldukça net olarak karşımıza çıkan bir ifade biçimi şu şekilde:

“Orduya itimadım zerre kadar azalmadı bu Ergenekon olayı ile. Ama orduda tutuklamalar oldu, ya da ordunun yanlışları oldu. Bugüne kadar Türk milleti ne kadar güçlü kuvvetliyse, ordu da o kadar güçlüdür. Şahıslar yanlış yapabilir. Bugün bir şirkette bile birine yetki verdiğinizde patrona kazık atabilir. Ordu yanlış yapmamıştır, ama şahıslar kinlerini, nefretlerini ya da maddi çıkarlarını orduyu, rütbesini ön ayak yaparak yanlışlar yapmış olabilir.” (A142)

Kurumun kendisine dönük yapısal eleştirinin yerine kurum içindeki fertlere odaklanan eleştiriye bir başka örnek ise A104 No'lu görüşmeci tarafından dile getiriliyor. Bu görüşmeci açısından “çürük elma”lar ayıklanmalıdır.

“Ordu da çürük elma çok. Yani şimdi ben bütün askeriyeye kötü gözle bakarsam ne olacak? O zaman benim ülkemi kim koruyacak? Onlar orada beklemese ben burada nasıl rahat uyurum. Askerimiz de dimdik duruyor ama nasıl ki her yerde bir çürük elma varsa onlar da ülkeyi karıştırmak için, Tayyip Erdoğan’ı susturmak için arada kurdukları bir plandır Ergenekon.” (A104)

Benzer ama milliyetçi doxa’ya daha uygun bir değerlendirme ise A117 No’lu görüşmeciden geliyor. “Asker kökenli millet” temasını öne çıkaran bu görüşmecinin yorumu AKP’li seçmenin çelişkili yorumlarından en tipik olanlarından.

“Asker gözbebeğidir. Biz asker kökenli bir milletiz. 80, 60 ihtilalini gördüm ben. Asker nerede, işte vatan elden gidiyor, asker nerede deriz. Asker gelir. 3 ay, 5 ay, 10 ay sonra, asker gelmeyecekti, gelmemeliydi, bu nerden çıktı deriz. Siz değil miydiniz çağırın orduyu?” (A117)

Fakat her şeye rağmen aşağıdaki üç alıntıdan da anlaşılacağı üzere AKP’li seçmen “askeri vesayet” olgusundan ötürü AKP’nin politikalarını desteklediğini ileri sürse de ordu kurumuna dair herhangi bir güven bunalımı söz konusu değil.

“TSK bence bu ülkenin temel direği, örf ananelerimize göre biz erkeklerin askerliği, namus borcudur. Özellikle benim yetiştiğim bölgelerde askere gitmeyen erkeğe kız vermezler. Biz askere giderken oynayarak gideriz, düğünü yapıyormuş gibi gideriz. Ha şimdi arkaya parmak basarsan veya insanların ne bileyim cüzdan kabarıklığına bakarsan maalesef bayrağa sarılı gelenler genellikle kırsal kesimden ve babalarının cüzdanları boş olanlardır.” (A124)

Soru: Son dönemde TSK’ye güveninizde azalma oldu mu?

“Yok hayır. Çünkü her kurum bazı sıkıntı yaşayabilir. Cezalar şahsidir. Hata varsa benimdir, babamın suçu yoktur. Ceza hukukunda bu vardır.” (A141)

“Ordunun karakteri kötü olamaz. Türk ordusu çok tecrübelidir. Şahıslar bozuk olabilir. Bunlara demokrasi yoluyla yargılar yerine başkasını getirebiliriz. Bugün partide Tayip Bey’de yapıyor. O partiyi kurduysa bunu yapmalı, onun babası gibi. Çekirdek aileden devlete kadar bütün oluyoruz. Bizim genlerimiz bu.” (A142)

Bu bağlamda AKP’lilerin bütünü açısından ordu-siyaset ilişkisi Türkiye tarihine damgasını vurmuş bir ilişki biçimidir. A123 No’lu görüşmecinin bu konuda özet diyebileceğimiz değerlendirmesi oldukça anlamlı.

“Askerin Türk siyasetine etkisini her alanda, her safhada, her cümlede duymak mümkün. Buna ‘asker millet’ten başlayabiliriz, ‘Her Türk asker doğar’ cümlesini ekleyebiliriz. Her 10 yılda 20 yılda bir yapılan darbeler, muhtıralar, post-modern darbeleri de ekleyebiliriz. Çünkü baktığınız zaman 1960, 1971, 1980, 1960’la 80’in arasında düşünün gerçek bir darbe var, mevcut Başbakan iktidardan indirilmiş ve asılmış. 1971’deki muhtırayla seçilmiş olan bir iktidar alaşağı edilmiş, yine 1980’de bir darbeye seçilmiş olan bir iktidar alaşağı edilmiş. Yani 20 yıllık süreç içerisinde 3 kez asker olaya müdahale etmiş. Yine devam ediyoruz 1997 yılında bir 28 Şubat süreci yaşanmış, yine seçilmiş olan bir iktidar alaşağı edilmiş, yine bir 27 Nisan 2007’de Cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahale edilmeye çalışılmış. Yani baktığınız zaman neredeyse 10 yıla varan bir periyotla asker Türk siyasetine müdahale etmiş. Bu ‘Ben lâikim, ben modernim, ben çağdaşım, ben cumhuriyetim, ben demokrasiyle yönetiliyorum.’ diyen bir devlette olmayacak işler bunlar. Dolayısıyla bizim askeriyenin Türkiye Cumhuriyeti’ndeki geçmişine bir göz attığınız zaman askeriyenin toplum üzerindeki, yönetim üzerindeki, demokrasi üzerindeki, cumhuriyet üzerindeki etkisini görmemek imkânsız.” (A123)

Bu hat üzerinden eleştirel diyebileceğimiz bazı yorumlar da mevcut. Örneğin A105 No’lu görüşmeciye göre sivil siyaseti tıkayan asıl mekanizma ordunun siyasete karışmasıdır.

“TSK hazımsızlığın dışavurumudur. Ülkede siviller adına güzel şeyler yapıldığında, hep bir yerlerde bombalar patlamıştır, hep çözülesi şeyler çözülemez hale gelmiştir.” (A105)

A111 No’lu görüşmeci ise ordunun kesinlikle siyasete katılmaması gerektiğini ve meselenin anayasal düzlemde çözüme kavuşturulmasının daha iyi olacağını düşünüyor.

“Asker siyasete karışmamalı bence. Asker, askerliğini yapacak. Kimin menfaatine dokunursan bağıyor. Askerin siyasette işi yok. Aradaki çizginin korunması lazım. Her rütbeden suç yapılabilir. İnsanoğlu yani. Asker yargılanmaz havası olduğu için bir rahatlık vardı orduda. Ama suç işleyen yargılanmalı. Cumhurbaşkanı, Başbakanı kitap fırlatabiliyor. Ne oldu enflasyon bir gecede binlere çıktı. Arada saygı yok. Hâkimlere, savcılara yetki verildi mi, kendilerini bir şey sanıyorlar. Türkiye’de hukuksuzluk var. Hukuk paraya göre işliyor. Arkan sağlamsa hukuk senden yana. Anayasada değişmesi gereken daha birçok madde var bu bağlamda” (A111)

AKP ile başlayan sivilleşme sürecini vurgulayan A103 No’lu görüşmeci açısından bu süreci bizzat ordunun kendisi yakından takip ediyor. Ancak görüşmeci sivilleşme eksenini olumlarken, aynı zamanda ordu mensuplarının aydınlanmaya sivillerden daha açık olduğunu iddia ederek çelişkili bir değerlendirme içerisine giriyor.

“Şimdi neden değişiyor ülke, çünkü Türkiye’yi yönetecek sivil kadroların olduğunu askerler artık görüyor. Yani askerler, sivillerin gidip böyle cumhuriyeti, devleti çarçur etmeyeceğine, böyle hani biraz siviller kolaydır ya, biraz da tabi askerde de dejenerasyon var. Yani askerlerin kendisi de zenginleşmeye, zenginlikten pay almaya, sivillere benzemeye başladılar. Bir de tabi şöyle şunu görmek lazım, içine girdiğimiz barış çağı, askeri lüzumsuz kılıyor. Ya neyi koruyacak artık, tarım toplumu sona ermiş, toprak reformu gerekmiyor. Yani nerede kullanılacak ki asker? Asker kendi de Ortaçağ’daki öneminin kalmadığının farkında, bizim ordumuz Osmanlı döneminin ilk aydınlananı, ilk modernleşen asker, bizim askerimiz aydınlanmaya Türkiye’deki sivillerden daha açıktır aslında.” (A103)

Bu bağlamda AKP’liler orduya dair ve Ergenekon davasının önemine ilişkin olarak, partilerinin oldukça başarılı bir performans sergiledikleri konusunda hemfikirler. Ancak kısa vadeli bir panorama üzerinde konuları irdelediklerinde kurumsal/formel bir eleştiri içerisine giremedikleri de yapılan mülakatlardan gözlemlenmektedir. Askeri vesayet, geriletilmesi gereken bir yapılanma olsa da orduya dair derinlemesine bir muhalefet ekseninin AKP’lilerce oluşturulmadığı ortadadır.

4.1.7. Rakip Siyasi Partilerin Analizi

AKP’li seçmenin siyaset alanında kendilerine rakip olarak gördükleri siyasi partilerden en çok CHP eksenli eleştiriler dile getirdikleri gözlemlendi. Özellikle CHP’nin “sol” değerlerle ilişkisinin kalmadığı, AKP’nin sivil siyasetinin önündeki en büyük engel olduğu vb. açıklamalar parti taraftarlarınca en sık dile getirilen argümanlar oldu. AKP’liler açısından CHP’ye yakınlaşan MHP’nin de sıkı bir eleştiriye tabi tutulduğu, yaptığımız görüşmelerde saptanan bir başka bulgu. MHP ise onlar açısından sadece “terör meselesi”nden ötürü varlığını sürdüren bir parti. Nadir de olsa AKP’liler bağımsız bir siyaset yürütmediklerini ileri sürdükleri BDP’yi de eleştiriyorlar [Ancak bu kısmı Kürt Sorunu başlığı altında aldığımız için tekrardan ele almıyoruz].

A102 No’lu görüşmeci CHP’nin politik yörüngesini değiştirdiği görüşünden hareketle özellikle de CHP’nin statükoculuğunu vurguluyor.

“Geçmişte CHP varoşlara, ezilenlere, sömürülenlere, haklara çok saygılı insanların, bu insanların sözcüsüydü yani. Yani özgür düşüncelerin tamamen önünü açardı. Şimdi tamamen CHP’yi statükocu, ırkçı, devletçi, askerden medet uman, darbelerden medet uman bir parti olarak görüyorum.” (A102)

A103 No’lu görüşmeci ise CHP’nin son dönemde siyaseten edindiği politik kimliğin Atatürk’ün çizgisiyle uyuşmadığı, dolayısıyla CHP’nin solculuğundan bahsetmenin mantıklı olacağını savunuyor.

“CHP solcu değil zaten. Yani kurucusu belli, nasıl olduysa İsmet İnönü’nün ağzından ‘ortanın solundayız’ lafı çıktı, o da partiyi bağladı. Şimdi bir sürü çelişki yaşıyor CHP. CHP pırıl pırıl bir parti aslında, ama ayağı bağlı, tarihin yükünü taşıyor sırtında. Şimdi mesela ulusalcı deniyor CHP’ye, ama CHP’yi kuran adam ulusalcı değil ki. CHP’yi kuran adam ulusa diyor ki bak: ‘Gözünü dünyaya dik, en zayıflarla kendini kıyas etme Afganistan’la orayla burayla değil, dünyanın en büyüklerine bak ve onları geç.’ Canım bu adam ulusalcı değil, bu adam küreselci.”

Soru: Niye ulusalcı algılıyorlar sizce?

“Ya garip bir şey... Devrim Atatürk’le başlamış Atatürk’le bitmiş. Atatürk’ün etrafında devrimci bir kadro yok, devrim goygoycusu var, goygoycu bunlar. Ben yazdım bunu Facebook ’ta, oturmuşlar masaları kapmışlar, demişler ki devrim süreci bitti, hâlbuki

devrim süreci yeni başlamış. Sen köy köy insanlara gidip yeni Türk Devriminin ne anlama geldiğini anlatmazsan... Türk Devrimleri Atatürk'le başladı Atatürk'le bitti. E şimdi bunu sürdüreceğ olan parti kim? CHP. CHP ne yaptı? Kimi padişah düşmanı, kimi şeriat düşmanı, yani devrim yandaşı değil de bir şeyin karşısında oldukları için makamları paylaştılar, tamam dediler, Türkiye'de devrim bitti.” (A103)

Bir yandan ordu taraftarlığı bir yandan da değişime kapalılık vurgusu, AKP'liler açısından CHP'nin solcu olmadığına kanıtları neredeyse. Örneğin A109 No'lu görüşmecinin eleştirisi, diğer görüşmecilerin fikirleri açısından tipik sayılabilecek bir içeriğe sahip.

“CHP solculuğunun gereğini yapamıyor. Solculuk, biraz özgürlük aslında. Ama CHP'nin açılımlarda, daha özgür yapılanmaya ters, muhalefetle bakması sola ters düşmesi bu söylemi haklı kılıyor. Muhalefet, yanlışta destek veriyor. Anayasa değişikliğine karşı çıkıyorlar. Askeri korumak adına yapılan yasaya onay vermek doğru değil ve solcu geçinen partinin yeniliği istememesi bunu kanıtıyor.” (A109)

A124 No'lu görüşmeci de CHP'nin muhalif tavrının özellikle parti-içi demokrasinin olmamasına, bu yüzden de mevcut muhalif konumunun içi boş olduğuna vurgu yapıyor.

“Fikirler dikta edilmemeli. Hani 'benim dediğim' denmemeli. Bir sorun mu var bu sorunu çözecek masanın etrafında 3-4 kişi mi var herkes fikirlerini ortaya koymalı, bu fikirler de karma yapıp o sorunun içinden daha pratik daha ivedi daha net daha ileri atılımlı nasıl bir çözüm bulunacak, onun fikri bunun fikri olduğu önemli değil, o fikir üzerinde uzlaşım sağlanmalı, yola çıkılmalı. Ama kürsüye çıkıp bir tanesi beyaz yaprağı kaldırdı mı, bu beyaz arkasından gelen 'hayır seninki siyah' dediği zaman bir diktendir. Ben bunu genellikle de isim kullanarak söylüyorum: CHP politikasıdır bu. Hiçbir plân, proje yok 'senin yaptığın yanlış' sürekli 'senin yaptığın yanlış' tamam benim yaptığım yanlış sen ne yapacaksın? Ya bana doğru yolu göster. Ondan da yoksun CHP” (A124)

CHP'nin solla ilişkisinin olmamasını parti-içi samimiyetsizlik ve seçkinciliğe bağlayan bir başka AKP'li için de CHP algısındaki ortaklıklar bariz. A145 No'lu görüşmecinin sözleri bu noktada oldukça genel bir karakter arz ediyor.

“CHP’ye neden oy vermediğimi de söyleyeyim: samimi bulmuyorum. Seçim zamanında başörtülülere kullanması beni rahatsız ediyor. Başörtülüsün diye sağcı olmak zorunda değilsin. Kendi aralarında samimiyet yok ve bu insanların dış ülkelerle ilişkilerinde bizi temsil edeceğine inanmıyorum. CHP’ye oy veren insanların çok da bilgisi yok aslında. Çok modern insanlar gibi görünüyorlar ama saçma düşünce bunlar. CHP’yi kesinlikle sol olarak görmüyorum.” (A145)

AKP’li seçmen içerisinde MHP’yi özellikle de terör meselesi etrafında kritik eden kişilere de rastladık. A109 No’lu görüşmeciyeye göre terör sorunu biterse, MHP de biter.

“MHP’nin sadece bir tane görüşü var: ‘Şehitler ölmez vatan bölünmez!’ söylemi. Ama ülkede birçok problem var, hepsini ele almak önemli. Milliyetçiliği de sevmiyorum zaten. MHP görüşünü de sevmiyorum. Sadece şehit cenazelerinde ortaya çıkıp başbakan hakkında teröre destek veriyor söylemleri geliştiriyor. Bu ülkenin başbakanı böyle bir şey yapar mı? Oturup düşünmek lazım. Çok saçma! Kendi siyasi menfaatleri adına, iktidarı eleştirmek adına geliştirdiği söylemler. Ülkede çok fazla Kürt insanı var, bu ülkede iktidar olacaksın herkesi kapsayıcı çalışmalar yapmalısın. Siyasi parti olarak oy çoğunluğunu alırsam herkes için çalışmalıyım. Terör sorunu biterse MHP’de biter.” (A109)

MHP’li iken AKP’ye geçen bir başka görüşmecinin, AKP’li oluşuna dair çizdiği çerçeve de ilginç. AKP’nin başarısını “tepkisel oylar” zemininde değerlendiren görüşmecinin öyküsü tuhaf bir içeriğe sahip.

“Niye MHP’liydim? Belki gençliğin verdiği bir heyecandı. Biz herhalde o heyecanla çevremizdeki insanların etkisiyle ülkücü ocaklarıyla MHP’yle tanıştık. Top sakallı diye adam dövdük, bunların ne kadar yanlış olduğunu tek bir kitap okuyarak anladım. Mehmet Uzun’un Nar Çiçeklerini okudum. O günden sonra benim hayata bakışım değişti. Temel meselenin ne Türk, ne Kürt ne başka bir ırk, başka bir din olmadığını temel meselenin insan olduğunu, her şeyin insanla birlikte var olup, insanla güzelleşebileceğini okuyarak anladım. AKP’ye neden oy verdim? Tepki oyuydu aslında. CHP’ye karşı, MHP’ye karşı tepki oyuydu. Yani birileri çıkıp Atatürk’ü benden, bizden daha çok sevdiğini sahip çıktığını söyleyemez. Birileri de millete benden daha fazla sahip çıkamaz. Millet benim” (A105)

4.1.8. Lider Karizması

AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın politik şahsiyeti, AKP'liler açısından partinin siyasal alandaki konumunu ve başarısının sürekliliğini garantileyen bir fenomen. Diğer partililerin siyasete ilişkin değerlendirmelerinde lider vurgusu bu kadar bariz değil. Neredeyse tüm parti taraflarınca lider karizmasının vurgulandığı, yapılan görüşmelerden çok net olarak ortaya çıkıyor. Karizmayı öne çıkaran tespitler içinde Erdoğan'ın “dürüstlüğü”, “liderlik kapasitesi”, “dik duruş” gibi öznel değerlendirmelerin öne çıktığını görüyoruz.

Mesela partiye üyeliğini liderin kişiliği ile özdeşleştiren A109 No'lu görüşmeci için Erdoğan'ın siyaset bilgisi belirleyici, zira onun AKP'li olmasına vesile olan da liderin duruşu.

Soru: Tayyip Erdoğan'ın kişiliği sizin AKP'ye üye olmanda etkili oldu mu?

“Evet oldu. Siyasi yönü dışında çok tanımam ama ülke menfaati için, siyaset bilgisi önemli. Bazı yerlerde insanlar partinin adını bilmeden liderin adını biliyor. Bu onun karizmasıdır aslında.” (A109)

Parti liderlerinin şahsi niteliklerinin onun siyasal sermayesi açısından da şekillendirici olduğuna dair, A104 ve A110 No'lu görüşmecilerin değerlendirmeleri de kayda değer.

Soru: AKP'ye oy verme nedeniniz ne?

“Temel olarak ilk etapta Tayyip Erdoğan'ın konuşmaları net ve açık.” (A104)

Soru: Tayyip Erdoğan'ı nasıl buluyorsunuz?

“Siyasi liderliğini iyi buluyorum. Karizmatik yanı var. Liderliğin tüm özelliklerini üzerinde taşıyor ve liderliğe de yaklaşıyor.” (A110)

A112 No'lu görüşmeci ise CHP'lilerin bile Erdoğan'ın karizmasından etkilendiklerini, özellikle de liderlerinin retorığının siyaseten önem arz ettiğini ileri sürüyor.

“Lider benim için önemli. Benim çevremde CHP’li arkadaşlarımda var. Mesela onlar hep Erdoğan CHP’nin başında olsaydı keşke derler. Adamda bir potansiyel var. Konuşması çok düzgün ve etkileyici.” (A112)

Geçmiş liderlerle Erdoğan’ı kıyaslayan A124 No’lu görüşmeci ise parti liderinin siyasetçiden daha önce bir lider görüntüsü çizmesi gerektiğini, bu noktada da Erdoğan’ın duruşunun ayırt edici olduğunu söylüyor.

“AKP oyun hepsini, AKP olarak almıyor. %47 oy aldıysa bunun %17’si Sayın Erdoğan’ın şahsıdır. %30’u belki AKP’yedir. Herkes siyasetçi olabilir, herkes lider olamaz. Erdoğan gerçekten iyi bir lider. Çok iyi bir lider. Daha bundan 15–20 sene önce bu AB fotoğrafları çekilirdi hatırlamazsınız belki yaşınız küçük. O fotoğraf karesine girmez diye hani muzip çocuklar vardır, böyle fotoğraf çekilirken kafayı uzatır. Bizim Başbakan orda kafayı uzatıyordu. ‘Bu kareye girebilir miyiz acaba?’ diye. Şimdi bu adam aslan gibi ortaya dineliyo ‘ben buradayım’ diyo.” (A124)

Benzer yorumlara A134 No’lu görüşmecinin Erdoğan’ı Cumhuriyet’in kurucusuyla bir tutan söylemlerde de rastlıyoruz: “Tayyip Erdoğan, Atatürk’ten sonra Türkiye’ye yatırım yapan ikinci insandır.” (A134). Öyle ki AKP lideri, *Ergenekon örgütünün kullanamadığı bir lider* olarak resmediliyor: “Ergenekon diye bir yapı var bu ülkede, uzunca yıllar siyasetçileri kullanmışlar, kullanamadıkları tek şey, bizim başbakanımız Sayın Erdoğan’dır” (A133).

A142 No’lu görüşmeci ise AKP liderinin “kendilerinden biri” olduğunu ve hitabetinin belirleyiciliğinden bahsediyor.

“Ben Tayyip Bey’in ilk Pamukkale’de konuşmasını dinlemiştim. Onu kendimizden biri olarak çok yakın gördüm. Ülke için canı ile çalışacağını, yoksulun gerçekten yanında olacağına inandım. O da yokluktan gelmişti. Daha halktandı onu hissettim. Hissettiğiniz şeyi insanlara anlatmak daha kolaydı bu yüzden. Sadece bir işi maddi yaparsanız başarılı olmazsınız ama hissederseniz daha güzel diyalog kurabiliyorsunuz. Biz yönetiliyoruz ve seçim yapıyoruz. Bizi anlayanı seçmek zorundayız bu yüzden biraz siyaset bilmek gerekiyor. Kendim için konuşuyorum, ben hayatımda hiç CHP’ye ısınmadım.” (A142)

AKP Kadın Kollarında görevli A140 No'lu görüşmeciye Erdoğan'ın siyaseten kadınlara verdiği önemin altını çiziyor.

“Tayyip beyin kadına verdiği değeri ben burada daha fazla gördüm yani diğer partilerle kıyaslamam mümkün değil ama diğerlerinin bu güne kadar yaptığı uygulamalara baktığımızda bir şekilde kadın vardı ama AKP de olduğundan fazla olduğunu sanmıyorum. Mesela Başbakan her il kongresi yapacağında en az 40 kişilik bir yönetim kurulu üyesinde 10 kişinin bayan olması konusunda ısrar ediyordu. Hatta bunun daha fazla sayıya çıkarılmasını ve bunun sadece görünürde değil aktif olarak görev yapacağına inanan insanlardan oluşması gerektiğini söylüyordu.” (A140)

Sonuç olarak, karizmatik otorite anlayışının AKP'liler açısından Tayyip Erdoğan'ın şahsında somutlaştığı, yapılan görüşmelerden çıkan temel sonuçlardan birisidir. Diğer siyasi parti liderlerinin siyaset tahayyülü açısından Erdoğan kadar öne çıkmaması, bu noktada tezimiz açısından da önemli bir sonuç içermektedir.

4.1.9. AKP ve Dış Siyaset

AKP taraftarlarının siyasal yatkınlıklarını belirleyen en önemli AKP icraatlarından birinin partinin dış siyasetteki pratik ve müzakerelerinin olduğu gerçeği yapılan görüşmelerden oldukça net olarak ortaya çıkmaktadır. AKP'li seçmen 2002'den bu yana Türkiye'nin dış siyaset alanında “şahsiyet sahibi” bir politika yürütüldüğüne derinden inanmaktadır. Genellikle önceki dönemlerle kıyas üzerinden yürüyen değerlendirmelerde dış siyasette rotanın değiştiği, cesurane bir duruş sergilendiği ifade edilmektedir.

A102 No'lu görüşmeciye göre Türkiye'nin uluslararası itibarı AKP ile birlikte giderek artmaktadır.

“Bence AK Parti'nin en başarılı olduğu alan dış politikadır. Çünkü gördüğüm kadarıyla şahsiyetli bir dış politika var. Dünya devletleri ile arasında şu anda Türkiye'nin bir saygınlığı söz konusu. Artık bir bakıyorsunuz ki dünya devletleri arasında arabuluculuk olarak, Türkiye gündeme geliyor. Ondan sonra şu anda bakıyorsunuz komşularımızla sıfır sorun var. Vizeler bir taraftan kalkıyor. Bunlar çok önemli gelişmeler ve artı

bakıyorsunuz zulmeden bir devlet varsa bilhassa Başbakan'ın mesela İsrail'e çıkışlarını ben canı gönülden destekliyorum. Orada yeri geldiğinde konuşması gereken neyse konuşuyor. Bu da tabi ki bizim için önemli şeyler.” (A102)

A111 No'lu görüşmeci ise bu yeni durumun bir ilk olduğunu, aynı zamanda komşu ülkelerle ilişkilerin daha barışçıl bir düzleme kaydığını iddia ediyor.

“Bu zamana kadar bu ilktir. İnsan nasıl olurda apartmanda komşularıyla konuşmaz. Yunanistan, Bulgaristan... Düne kadar savaştık. Bu adamlardan sonra ılımanlaştık. Konumuz çok önemli. AKP Türkiye'yi güçlü bir konuma getirdi.” (A111)

Uluslararası siyaset arenasında tarihsel bir değişimin yönelimlerini tespit eden iki değerlendirme de mülakatlar içerisinde öne çıkıyor. A123 No'lu görüşmecinin Osmanlı'nın devamı şeklinde tasarladığı bir Türkiye kurgusu artık dış siyasette daha cüretkâr.

“2000'li yıllara kadar Türkiye'de mevcut dış politika adına 'yurtta sulh cihanda sulh' diyebileceğimiz, etliye sütlüye karışmayan, dünyadaki hâkim güçler ne istiyorsa, ne diyorsa onu yapma taraftarı olan bir dış politika vardı. Ama AKP'nin son zamanlarda yapmış olduğu, gerek Irak Savaşında tezkerelerin yapılması, gerek İran'a yaptırımlar yapma konusunda hayır oyu kullanması, gerekse zaman zaman çıkarımıza uygun olmayan noktalarda bugün dünyanın lideri durumunda bulunan ABD'ye hayır demesi, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yavaş yavaş bu hâkim 'yurtta sulh cihanda sulh' diye özetleyebileceğimiz etliye sütlüye karışmama dış politikasından vazgeçtiğinin bir göstergesi. Bence olması gereken bu. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti Afrika'daki, Ortadoğu'daki veya Asya'daki veya Avrupa'daki pek çok devlet gibi yıllar sonra kurulmuş, devlet tecrübesi olmayan, kökleri olmayan bir devlet değildir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bir Osmanlı İmparatorluğunun devamı diyebileceğimiz nitelikteki bir devlettir. Sonuçta bizim Türkiye Cumhuriyeti Devletinin hinterlandına yani etki alanına baktığımız zaman Orta Asya'daki Türkî Cumhuriyetler de bir şekilde bizim etki alanımızdadır, Balkanlar da bizim etki alanımızdadır, Ortadoğu da bizim etki alanımızdadır, Afrika da bizim etki alanımızdadır.” (A123)

A129 No'lu görüşmecinin tarihsel rotanın değişimine dönük tespiti ülkenin genişleyen vizyonu açısından önemli.

“2002 yılına kadar kendi seviyesini belirleyemeyen ve IMF’ye yaslanan bir Türkiye vardı. İş gücüne baktığımızda dünyanın neredeyse birinci sırasındayız. Son dönemdeki üretim alanındaki atılımlara baktığımızda krize rağmen ilerlemiş durumdayız. Avrupa ve Amerika Türkiye’nin mali sistemini, banka sistemini masaya yatırdı, inceliyor. Bir adım önümüzü göremediğimiz zamanlardan, beş yıl sonrası hakkında yorum yapabilir hale geldik.” (A129)

Türkiye’nin dışarıdaki prestijinin arttığına dönük saptamalarda kıyaslama olgusunun ön planda olması da AKP’liler açısından söylemsel düzeyde öne çıkartılan durumlardandır. A121 No’lu görüşmeciye göre dış siyasette aktif politikanın önü AKP ile açılmış durumdadır.

“Yıllar önce bakıyordum ben, bizim siyasetçilerimiz çok pısırık, korkak, karşısındakinin karşısında el pençe duran insanlardı. Ama son birkaç dönemdir bakıyorum, daha aktif siyaset yapıyor.” (A121)

Benzer bir değerlendirme de A124 No’lu görüşmeciden geliyor ve yorumun merkezinde AKP’nin komşularla olan ilişkinin niteliğinde gerçekleştirdiği dönüşüm var.

“Bugüne kadar biz cumhuriyetimizin insanlarına, hani küçük çocuğa dersiniz ya ‘sobaya sıcaktır dokunma, dokunma’ ona dokununcaya kadar ne dersin anlamaz, dokunduktan sonra elini zorla götürsen dokunmaz, bugüne kadar bizi bütün komşularımıza düşman yaptılar. Sağımıza baktık Suriye, solumuza baktık Yunanistan, bilmem neremize baktık Ermenistan, herkesi bizi düşman yaptılar. Ama bu AKP çıktı piyasaya, bu insanların hiçbiri bize düşman olmadı, hatta daha çok kısa bir zamanda hepsi de vizeyi kaldırdı. Demek ki bu insanlar düşman değilmiş, bize düşman gösterilmiş. Haa kimse gidip bunların kapısını çalmamış. Hep düşman mı demiş, düşman belirlenmiş. Şimdi bizim ülkemiz dışarıdan daha güzel gözüküyor.” (A124)

Mülakatların içinde AKP’nin dış siyasetteki atılımını vurgulayanların bir kısmı ise AKP’nin emperyal bir politika niyeti taşıdığını ima edenlere de rastladık. Örneğin A138 No’lu görüşmeciye göre Türkiye her tarafa doğru genişlemeye çalışan bir ülke.

“Şimdi yönümüz değişiyor derken biz dünya içersindeyiz, yani biz her tarafa hükmetmek, her tarafla iyi geçinmek istiyoruz. Yani bugün illa işte İran, Irak, Suriye’yle işte ne bileyim komşularla ilişkilerimizi düzelttik biz, o tarafa doğru kayıyoruz diye bir şey yok. Biz her tarafa doğru genişlemeye çalışıyoruz. Dostumuzun, ticaret yaptığımız, devlet sayısının, daha artmasını istiyoruz. Yani ilişkilerimizi düzelttik adam bugün diyor ki işte biz arabulucu olarak Türkiye’yi istiyoruz. Bundan güzel gurur, mutluluk var mı? Ben 1983 yılında Bush’la Özal’ı yan yana görünce de gururlandım. Çünkü o zamanda Türkiye bir çağ atlamaya başlamıştı; ama diğer zamanlarda benim için gurur verici Türklüğünle Türkiye Cumhuriyeti ile alakalı hiçbir şey yok.” (A138)

A134 No’lu görüşmeciyeye göre dış siyasette dünya AKP’yi model almalı.

“Dış siyasette dünya AKP’yi örnek gösteriyor. Daha önce başımızda olan insanları önemsemiyorlardı. Yurt dışına gittiği zaman ceketini ilikleyip, kapıda bir saat beklediğini ve geri döndüklerini biliyoruz. Bunu sizler de iyi bilirsiniz. Bütün dünya AKP’yi seviyor. Tayyip’i seviyor. Bütün Müslüman ülkeler AKP’yi örnek alıyor.” (A134)

Uluslar arası arenada Türkiye Cumhuriyeti’nin önceki dönemlere nazaran daha atak ve cesur politika izlendiği ve bunun da “gurur verici” olduğu düşüncesi neredeyse tüm AKP’li seçmenin siyaset algısını birebir etkilemiş durumdadır. Bu durumun AKP’nin başarılı performansı açısından da en önemli faktörlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Lider karizması ile eklenilen bu algının ilerideki süreçte de AKP açısından kilit önem taşıyacağı şimdiden söylenebilir.

4.2. “Pasif İdeolojik Özne” Olarak CHP’li Seçmenin Söylem Analizi

Denizli’de 78 mahallede yürütülen saha çalışması esnasında 2009 yerel seçimlerinde CHP’ye oy vermiş veyahut 2000 sonrası yapılan seçimlerde genel olarak CHP’ye taraftar olmuş 37 kişi ile görüşme yapıldı. Bu bölümün başında da belirtildiği üzere “sıradan insan”ların çoğunluklu olarak tercih edildiği mülakatlarda, az sayıda da olsa bazı parti üyeleri ve gençlik kollarında aktif olarak çalışan genç partililerle görüşüldü. Mülakatların yapıldığı zaman zarfında CHP ve Türkiye siyaseti açısından yaşanan sansasyonel olayın, yani CHP genel başkanlığındaki sürpriz değişimin (Deniz

Baykal'ın yerini Kemal Kılıçdaroğlu'na bırakması), CHP'li seçmenlerin bakış açılarında kısmi bir kırılmaya yol açtığı gözlemlendi. Dolayısıyla “Baykal öncesi” ve “Baykal sonrası” biçimindeki değerlendirmelerin mülakatların çoğuna yansımaları bunun göstergesi kabul edilebilir.

Mülakatların topyekûn bir değerlendirmesi yapıldığında temel olarak yedi başlıkta toplanılan bir çerçevenin söylemsel düzeyde ön plana çıktığı görülmektedir:

- (a) Denizli’de yerel siyasetin durumu ve bu durumun CHP ile olan bağlantısı;
- (b) Delege seçimi konusundaki özeleştiriler;
- (c) CHP’ye dönük “seçkincilik” eleştirisinin savunusu ya da bu savunuyu boşa çıkaran “seçkinci söylemler”;
- (d) Rakip partiler (özellikle de AKP) hakkında subjektif değerlendirmeler;
- (e) Cumhuriyet devrimlerine dair kısmi yorumlar;
- (f) Kürt Sorunu, Ergenekon, Siyasal İslam gibi gündemi meşgul eden sorunların CHP’li nezdindeki kavranışı;
- (g) Ordu-siyaset, Din-siyaset gibi genel politik konuların değerlendirmeleri.

4.2.1. Denizli’de Yerel Siyasetin Dinamikleri ve CHP

CHP’lilerin siyasete bakışını etkileyen temel faktör olarak “ekonomi” olgusunun başta geldiği yapılan mülakatlarda oldukça net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Yerel siyasetin işleyiş mekanizmalarının değerlendirilmesinden tutun da “Kürt Sorunu” ya da “Siyasal İslam” gibi genel toplumsal problemlere değin CHP’lilerin büyük kısmının “ekonomik eksenli açıklamalar” a başvurduğu görülmektedir.

C102 No'lu ve C103 No'lu görüşmeciler, Denizli kentinde yerel siyaseti belirleyen temel mekanizmanın *ekonomik güç* ile ilişkili olduğunu, siyaseti ekonominin yönlendirdiğini iddia etmektedirler.

“Denizli'nin büyük bir sanayi şehri olduğunu düşünürsek, siyaseti ekonominin yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Yani çok büyük patronlar var. Patronların sağ kolları var, patronların sol kolları var ve büyük firmalarda çalışan bir de işçiler var. Yani siyaseti ekonomi yönlendiriyor diyebiliriz.” (C102)

“Siyasette para faktörünün genelde etkisi var. Örnek veriyorum; Afyon'da genelde insanlar politikanın içerisinden gelerek, savaşa savaşa belli noktalara gelirken, Denizli'de hiç adını sanını duymadığımız, o parti ile ilişkisinin bile olduğunu düşünmediğiniz insanların milletvekili olduğunu görüyorsunuz. Yani bu bana garip geliyor... Burada parası olan milletvekili olur, belediye başkanı olur, bilmem ne olur, diğerleri sadece alkışlar.” (C103)

CHP'lilerin siyaset ve ekonomi arasında kurduğu bağlantı bir başka tema ile de tamamlanmaktadır. Bu tema, Denizli'de yaşayan insanların, çıkarları ekseninde siyasetle ilgilendikleri, menfaat alanlarına müdahale edilmediği takdirde herhangi bir kamusal sorunu sahiplenmedikleriyle alakalıdır.

C106 No'lu görüşmeciye göre Denizli'de siyasetin özü çok net olarak pragmatizm.

“Denizli'de kimin ne olduğunu, gittiğiniz yeri kolay anlayamıyorsunuz ki! Kuyruğuna basılmadıkça, feryat etmedikleri için -ha dinci olarak eğer kılık kıyafete bürünmüşse anlarsın- Denizli'nin genel tablo karanlık. Anca benim gibi düşüncesini hiç saklamayan biri pat diye bir şey söylerse karşı taraf cevap verir, ha o zaman bu buymuş dersin. E Denizli öyle değil! [...] Valla bu önyargı da olabilir. Ama çıkarlarına dokunulmadıkça ağızlarını açmayı sevmeyen bir topluluk gibi görüyorum ben Denizlileri [...] Siyaset pragmatik.” (C106)

C102 No'lu görüşmeci de bir önceki görüşmeciye paralel biçimde alandaki “ekonominin nüfuzu” tezini ileri sürüyor.

Soru: Kendi ticari ilişkilerinizde hiç siyasetin etkili olduğu yerler oluyor mu?

“Çoğu zaman. Ben ticaretin içinde birisi olarak şunu görüyorum güçlü olanlar siyasi görüşlerini hiç saklamadan, hiç çekinmeden söylüyorlar ki aslında güçlü olanlar, güçlü olanları yanında tutar zaten. Yani şu anda patronların hepsi AKP’li.”

Soru: Daha sonra seçimlerde CHP birinci gelse bu kişiler CHP’li mi olur?

“Muhtemelen olur.”

Soru: Peki, bunun nedeni ne sizce?

“Siyaseti ekonomi yönlendiriyor, ekonomi söz konusu ise fırsat değerlendirmede biter olay.”

Soru: Denizli için genelde böyle bir şey var mı?

“Evet, görüyorum içindeyim.” (C102)

Bir başka görüşmeci ise Denizli kentindeki üç genel seçimden hareketle, Denizli’de yaşayan bireylerin parti taraftarlıklarının bütünüyle çıkar eksenine dayandığını iddia etmektedir.

“Herkes menfaatine göre siyaset güdüyor. Ben üç farklı seçimde üç farklı partiye oy veren insan tanıyorum. Bu da neyi gösteriyor; demek ki insanın menfaati nerdeyse oraya oy veriyor. Bir de Türkiye’de insanlar en çok bal tutan parmağı yalıyorlar. Görüyorsunuz, mutlaka birileri birilerini kayırıyor. Onun için Türkiye’de siyaset yok ki burada olsun.” (C107)

Siyaset alanına dair CHP’li çoğu bireyde gözlenen bu kötümser algının (çıkart eksenli davranan birey algısı) arka planında ise siyasetin işleyişine sinmiş *statükocu çerçeve* ile *göç olgusu* geliyor. C109 No’lu görüşmecinin Denizli’de siyasetin seviyesine dair yorumu hem bu kötümser algının bir tezahürü olarak okunabilir, hem de aşağıda daha da detaylandıracağımız örgüt yapılarındaki statükocu anlayışın bir eleştirisi şeklinde kavranabilir.

“Türkiye’de olduğu gibi Denizli’de de siyasetin seviyesi düşük. Zaman zaman parti, sendika ve derneklere girer çıkarım. Her partide, her sendikada, derneklere arkadaşlarım var, hatta bazı derneklere yöneticilik de yaptım. Siyasetin Denizli’de seviyesi çok düşük [...] Nedeni şu: insanları araştırmıyor, okumuyor. Bir kere insanlarda hoşgörü diye bir şey yok. İnsanlar beyinlerinin etrafına çemberden bir kırmızıçizgi çekmişler, o kırmızıçizginin dışına çıkamıyor insanlar. Ben o derneklere, sendikalara, partilere gittiğim zaman kırmızıçizginin dışında bir laf söylediğim zaman

hemen oradan dışlanıyorum. Bu da o dediğim örgütlerin statükocu olmasından ileri geliyor. Ve gördüğüm kadarıyla Denizli’de pek çok parti, dernek ve sendika olduğu yerde sayıyor, geriliyor. Nedeni de budur işte. 3-5 kişilik sanki bir aile grubu gibi kendi aralarında bir grup edinmişler, bu grubun dışında 4. ve 5. kişi girdiği zaman rahatsız oluyorlar. Ya herkes mutlu olacağı bir dünya kurmuş kendine, bu dünya küçük bir dünya.” (C109)

Siyaset pratiğinin niteliksel kalitesizliğini dar bir hizipçilikle mâlul sayan bu ifade, Denizlili bireye dair iki farklı yorumla bütünleştirildiğinde, Denizli’de siyasal alanın CHP’lilerce nasıl okunduğu/yorumlandığı daha net ortaya çıkıyor. C112 No’lu görüşmeci “sorumsuz yurttaş” olgusunu ön planına çıkarırken, C115 No’lu görüşmeciyse “apolitikleştirilmiş bir siyasal alan” tasavvuruna sahip.

“İnsanlar çok duyarsız, toplumsal olaylara hiç ilgi duymuyorlar. Kendilerini geliştirme adına herhangi bir aktivite de bulunmuyorlar. Şimdiye kadar ne öğrenmişlerse geleneksel biçimde devam etmeye çalışıyorlar. Kendi bildiklerine bir şey eklemiyorlar. Denizli’deki insanlar toplumsal olaylara ilgi duymuyor. İşsizlik vb. sorunlar varken duyarlılık yok. Gündemin gerisinden takip ediyorlar ve toplumsallaşma oluşmuyor. Demokrasi için dernek, sendika var ama geride kalıyorlar.” (C112)

“Denizli’de her şey var. Turizm, sanayi, zengin-fakir öğrenci var. Aslında bir Türkiye ortalaması gibi. Çok iyi deney şehri. Aslında kültürel açıdan aktif gibi gözüküyor ama olmayan bir yer. Denizli’de kültürel bir zaaf da var. Tiyatrosu, sineması, kongre merkezi yok. Apolitik bir yapı gerçekten var. Ama diğer anlamda menfaat ve çıkar ilişkisine dayanan bir siyaset var. [...] Denizli’deki gençlik ile Türkiye’deki gençlik arasında çok fazla fark göremiyorum. Bunu da kültürel yozlaşmaya ve medyanın etkisine bağlıyorum. İdeolojik bir söylem diyebilirsiniz ama emperyalizm toplumlara çözüp, insanları yalnızlaştırılıyor. Buna uygun yaşam tarzları da, yasalar da çıkarıldığı zaman boyut büyüyor.” (C115)

Denizli’deki mevcut siyaset alanına yönelik bu değerlendirmeler içinde gündeme getirilen bir başka konu ise “göç olgusu”dur. C110 No’lu görüşmeci önceki görüşmecilerin Denizli yerel siyaset alanına dönük yaptığı “niteliksiz” vurgusunu, şehre dışarıdan göç akışının olmasına bağlıyor. Aynı ekonomik belirlemci yaklaşım burada

da göçle ilişkilendirilerek devam ediyor; çünkü göçün bireyleri yoksullaştırdığı, siyaseten köleleştirdiği algısı söz konusu.

“Denizli’ye dışarıdan çok göç var. Denizli’nin yerel kişileri fazla yok gibi geliyor. Şimdi bu dıştan fazla göç gelince bilhassa kültür seviyesi çok zayıf olan kişiler yerleşti. Bu kültür seviyesi tabii düşük olan kişiler yerleşince şu konuma geliyor yani, siyasi konuma. Bizim Türkiye’de tam tersidir Avrupa’ya karşı, Avrupa’da nerede azınlıklar, nerede işçi, emekçi kişi varsa sosyalizmi destekler, sosyalizmi. Ama Türkiye’de tam tersidir, bizim Türkiye’de nerede acından ölüp giden, bir kilo makarna, bir kilo pirinç, bir torba kömürü kim yani şey ederse, yani onun arkasına gidilir.” (C110)

Denizli yereline ilişkin bu yorumlarda eleştiri, ister istemez CHP’nin kent nezdindeki başarısız performansı ile açıklanıyor. Partinin örgütlenme zafiyeti, tabana inememe biçiminde somutlaşan CHP seçkinciliği argümanı, delege seçimi konusundaki katı hiyerarşik anlayış, Denizli yerel siyasal alanında CHP’nin zayıf kalışının temel nedenleri olarak gösterilmekte. Bu doğrultuda ilk olarak özeleştiri niteliğindeki bazı yorumlara başvurabiliriz.

1993’ten bu yana CHP’de aktif olarak siyaset yapan C101 No’lu görüşmecinin kritikleriyle başlayabiliriz. C101 No’lu görüşmeci diğer pek çok CHP’li seçmenden farklı olarak partisinin neden tabana inemediğini detaylı bir biçimde şu şekilde değerlendiriyor.

“CHP’de yerel bazlı siyaset yok [...] Oysa bizim yerel bazda siyaset yapmamız lazım, yani CHP’yi belli bir yere taşımak istiyorsak, daha önce söylediğim bir slogan vardı ve ben bu sloganı her tarafta kullandım: ‘her evde bir CHP’li’ demiştim ben, bu olmak zorunda. Bunun olmasının yolu da örgütlenmeden geçiyor. Bugün CHP’nin bazı etkinliklerine bakıyorsunuz kaç kişi yapıyor? 50 kişi, 100 kişi, olur mu ya? Hiçbir şey yapmasanız da sadece örgütlenme modelinizle bile örgütte görevli olarak yazdığınız insanlar zaten sizin burada 2000–3000 kişi yapar. Ama yok, hiç kimse bunu sallamıyor. Dolayısıyla halkın içerisinde CHP yok, mahallelerde CHP yok, eskiden o var olan ocak örgütlenmesi şu anda yok. Olmayınca ne olacak, delege seçiyoruz, delegeler her zaman aynı. CHP’nin delegelerinin tamamı yıllardır yukardan aşağıya sıralandırın değişikliği görün, %15 değişiyorsa zor! Aynı delegeler böyle olursa bu parti nereye gidecek ki? Hiçbir yere gitmez. Mahalledeki partili birbirini tanımıyor. Bırakın partilinin birbirini

tanımamasını ben size daha da ağır bir şey söyleyeyim: bu seçimlerde belediye meclis üyelerinin sıralamasında, ben yıllardır partide görev yapıyorum, hizmet yapıyorum, partide çalışıyorum, belediye meclisine yazdıkları insanlar da ‘a bu da partiliymiş?’ diye sorduğum insanlar oldu. Bu parti bir yere gider mi? Gitmez. Onun için CHP yerel bazda siyaset yapmıyor maalesef, yapmadığı için de sonuç bu, katlanacak.” (C101)

Benzer eleştiriler geliştiren diğer görüşmecilerde de Denizli’de CHP’nin başarılı performans sergileyememesi, partinin örgütsel anlamda şehre kök salamaması, tabanla birebir temas sağlanmaması ve özellikle de delege seçimindeki sıkıntılara bağlanıyor. C111 No’lu görüşmecinin sözleri, bu noktada manidar.

“Eskiden burası CHP’nin elindeydi belediye olarak; ama CHP çok fazla kök salamamış olacak ki Denizli hemen ilk rüzgârda kaybedildi. Demek ki, aslında yapısal olarak merkez sağa daha yakın, muhafazakâr, tutucu, ulusalcı bir çizgi var Denizli’de. Ha CHP de son dönemde fazlaca ulusalcı, ama diğer konulardaki tavırları, insanları nasıl diyeyim pek kuşatıcı olamadığı için insanlara yaklaşmıyor, temas edemiyor.” (C111)

Denizli’de CHP’nin örgütsel niteliksizliğini vurgulayan C101 No’lu görüşmeci “delege seçimi”ne dönük kritiğiyle meseleye daha da açıklık getiriyor.

“Siyasi partiler yasasında ciddi bir boşluk var. Üyelerin seçiminde, üyelerin partiye katılımında, delege seçimlerinde yukardan aşağıya hiyerarşik düzen var. Yani olay şu, genel başkan öncelikle kendini seçecekleri seçiyor, ondan sonra onun seçtikleri de genel başkanı seçiyor, böyle bir sistem var Denizli’de oturmuş. Hatta Türkiye’de oturmuş bir sistem. Bu sadece CHP’de mi? Diğer partilerde de aynısı, değişen hiçbir şey yok [...] Bunun olması için öncelikle partiler yasasının değişmesi lazım. Yani seçenler, parti içerisinde seçim için her yere seçim koyacaksınız ve seçimlerde de, ön seçimlerde de bir başkanın seçimlerinden tutun da milletvekili aday adaylarının seçimlerine kadar her şeyin yargıç huzurunda yeni seçim kurulu huzurunda, üye bazında seçime girmesi gerekiyor. Üyeliklerin şekli değişmesi lazım. Önce bir aday üye yapacaksınız insanları, aday üyelere belli bir eğitim süresi koymanız lazım, eğitim süresinin sonrasında bu kişileri asıl üye alacaksınız. Asıl üye olduktan sonra ancak seçme ve seçilme hakkı tanıyacaksınız bu üyelere. Belli bir eğitim almayan kişilerin ve parti eğitimi ile birlikte belli bir eğitim almayan kişilerin yani normal eğitim almayan kişilerin de belli bir yere seçilmesine engel koyacaksınız. Şunu söylemek istiyorum: ilkokul mezunu bir arkadaşımın milletvekili koltuğuna oturması veya milletvekili olarak Denizli’yi temsil

etmesi bence olmaması gereken bir şey. Mutlaka ve mutlaka üniversite mezunu olması gerekir. Bir belediye başkanı seçilecekse nerde olursa olsun ilkokul mezunu arkadaşın belediye başkanı olmasını ben tasvip etmiyorum.” (C101)

Delege seçimi ve tabana inememe şeklinde dile gelen eleştiriler “devlet soyluluğu” kavramına referansla, C103 No’lu görüşmeci tarafından daha da güçlendiriliyor. Görüşmeci hem bu soyluluğa işaret etmekte hem de Osmanlı’dan bugüne siyasette seçkin hegemonyasının sürdüğünü ileri sürmektedir.

“Ben 40 yaşına geldim. 40 yıldır aynı siyasi tezgâhın dönüp durduğunu görüyorsunuz. Temcit pilavı gibi aynı adamlar veya benzerleri veya aynı soy, kuşaktan gelen insanların tekrar tekrar siyasette etkin, yetkin yerlerde olduğunu görüyorsunuz. En son CHP’den örnek vereyim. Yani Turan Güneş’in oğlu Hurşit Güneş; bilmem ne Batum’un oğlu Süheyl Batum. Soyluluk halen devam ediyor. Osmanlı’dan beri o efendilik, paşalık, zadelik hala bizde bir şekilde devam ediyor. Bunlar partilerin en etkin ve yetkin organların sahipleri, aşağıdakiler de şak şakçıları. Halk gerçek anlamda siyasetine sahip çıkamadı, biz de hala beylerin, zadelerin uşakları gibi davranıyoruz.” (C103)

4.2.2. CHP ve Seçkincilik

CHP’lilerle yapılan görüşmelerde ortaya çıkan en önemli temalardan birisi de partinin seçkinci bir tavra sahip olduğu ve uzun zamandır yaşadığı başarısızlığının altında bu seçkinciliğin yattığına dair algıdır. Kısmen “öz-algı” konumundaki bu yorumlarda CHP’nin tabana inememesinden partinin bizatihi kendi iç yapısı sorumlu gösterilmektedir. Ancak asıl ilginç olan, çoğu CHP’li, partinin son dönemlerde seçkinci karaktere sahip bir politika güttüğünü kabul ederken, bir kısmıysa “CHP seçkinci partidir” kritiğine nesnel gerekçe göstermektedir.

Bu bağlamda öncelikle CHP’nin seçkinci parti algısına ilişkin C107 No’lu görüşmecinin AKP ile mukayeseli sözlerine başvurabiliriz.

“Halk ve köylü CHP’yi sosyete partisi görüyor; kusura bakmasın ama sosyete partisi olarak görüyor. Sen Çameli’nin köyelerine gidip insanlarla sofrada kuru fasulye ile bulgur pilavı ve yanında mısır ekmeği yemek zorundasın. AKP bunu yapıyor ve

AKP'nin kolları çok iyi çalışıyor özellikle de kadın kolları. Ama CHP'de böyle bir kol var mı, var. CHP'nin kadın kolları var, Denizli'nin merkezi dışına çıkmışlar mı? Hayır. Ama gidin bütün köyleri gezmiştir AKP'nin kolları.” (C107)

C101 No'lu görüşmeci de paralel biçimde CHP'nin iç yapısının “seçkincilik”ten muzdarip olduğunu ve bu çerçevede kırılmazsa partinin hiçbir biçimde başarılı olamayacağını iddia ediyor ve parti geleneğinden/işleyişinden bihaber siyasetçilerin yer almasından yakınıyor.

“Biz CHP'yi tanımlarken ne diyoruz? Halkçı bir parti diyoruz. Yani insanların, halkın, emeğin partisi olarak görmek istiyoruz, söylemlerimizde bu var, ama eylemlerimizde bu yok, sıkıntı burada. Söylemle eylem örtüşmüyor. Bugün CHP'nin yapılanması bozuk bu yüzden. Yani bugün çok acı belki ama CHP'den seçilmiş birtakım insanları getirin, Atatürk'ün ilkelerini sayamazlar, 6 oktan bihaberdirlere, parti programını bilmeyenler var. Hatta iddia ediyorum, şu anda Denizli'de ki delegelerin hepsini alalım bir yere koyalım ve diyelim ki yukarıdan 3 tane yönetici adını yaz, yazamazlar, yazan sayısı çok az çıkar. Yani böyle giderse zaten bu partinin bir yere gitme şansı yok.” (C101)

Aynı hat üzerinden bir eleştiriyi ve CHP'nin kendi ilkelerine sahip çıkmakta başarısız olduğunu ise C106 No'lu görüşmeci, şöyle dile getiriyor.

“Şimdi ben lâiklik ilkesine çok şeyim, nasıl söyleyeyim, yani böyle mücadelesi içindeyim. Baktım kimse aldırıyor, ADD'ye gittim. Aha bunlardan mı olacak dedim! Halk Partisine yolum öylesine düşmüştü orda da bakakaldım. Zaten bir baktım, ben geleyim de bunlara bir Atatürk ilkeleri semineri vereyim dedim, onu bilmiyorlar. Ciddi diyorum, bilmiyorlar. İnsanlara tepeden bakma şeyleri. Ha beni görünce ‘ya hoca gelsene’, hepsinin şeyi ‘hoca gelsene hoca çok iyi çalışır’ diyor hepsi. Hangisine gitsem hepsi sarılıyor da ben sarılamıyorum onlara. Çünkü hop hoplar. Yani bırakın halkı, halk derken yoksul kesimi, ben öğretmenim, ben demokratım, yani ben bütün dünyayı seviyorum, kendi ülkemi daha da seviyorum. Ya Tevfik Fikret'in şeyi benim sloganım; ‘vatanım toprak, milletim nev-i beşer’. Ama kendi ülkemi tabi ki daha çok seviyorum. Ben böyle bir insan olmama rağmen kendi ülkem için, lâiklik için, onun için mücadele ediyorum, insanların arasında bir yer göremiyorum kendimde.” (C106)

Bir başka CHP’li ise partisine yönelik eleştirisini *AKP’nin halkla bütünleşmesi* üzerinden dile getiriyor. C105 No’lu görüşmecinin CHP ve seçkincilik birlikteliğini olumsuzlarken, bir taraftan da “halk dilini” küçümseyen tavrı dikkat çekici.

“Atatürk’ün partisi olması nedeniyle CHP demokrasi denilen, cumhuriyet denilen kavramların kendisinin tekelinde olduğunu, işte Atatürkçülük ya da Kemalist, bunların savunucusu olduğunu ve aslen kendini şövalye olarak görüyor. Halkla bütünleştiğini, halkın gerçekten kaygılarını, endişelerini bildiğini zannetmiyorum. Halktan çok uzaklar ama CHP’de olan insanlar biz aydınız, bizim entelektüel bir bakış açımız var deyip, halktan uzaklaştığı için halkın sorunlarını anlayamadığını düşünüyorum. Bu da AKP’ye prim yapıyor, çünkü Tayyip Erdoğan gibi adamlar cüretkâr tavırlar, kabadayı tavırlarla, bizim işte o Türk’ün özünde birazcık var. O taraf hoşuna gidiyor insanların. Halkın dilini kullandığı için de içten bulunuyor söylemleri. Ama çok iyi manevra yapıp çok iyi kelimelerle yapıyor bunu” (C105)

CHP’li pek çok kişide görülen seçkinci tavra ilişkin C103 No’lu görüşmecinin “nesnel gerekçe” öne sürmesi, CHP’lilerin seçkincilik ve halkçılık ikiliği arasında yaşadığı gerilimi net bir biçimde ortaya koyuyor. Aşağıdaki mülakat alıntısı, kitleleri “fırsatçı yapılar” şeklinde resmederek, halkın CHP’den ayrılışına bir gerekçe bulmaktadır. Burada özellikle 1980 darbesi sonrası, toplumsal alandaki dayanışmanın yozlaştırılmasına, bireylerin sinikleştirilmesine vurgu var.

“1970’lerde CHP’de ‘su kullananın, toprak işleyen’in’ felsefesi vardı. Baktığımızda varoşlarda solun üstün bir kitlesi vardı. 80 ihtilali sonrası ülkede bilinçli bir şekilde depolitizasyon, yani insanların politika dışı davranış sergilemesi için elden gelen yapıldı ve varoşlar neredeyse cemaat gruplarının fink attığı yerler haline geldi. Sonuçta bu insanlar bağımsız düşünmeyi bıraktılar. Cemaat liderinin, cami imamının veya mahalledeki ağanın, beyin, köydeki ağanın, beyin esiri haline geldiler. Una, bulgura muhtaç hale geldiler. Sonuçta bu insanlar da o oylarını gittiler AKP’ye verdiler. 70’lerde sol kitle bu adamların gecekondularını yapmak için elleri ile tuğla taşıdı ama 80-90’lar bu insanları gecekondulardan rant elde etme noktasına getirdi ve aslında ihanet etti. Bir taraftan baktığımızda asıllarına, onlara asıl destek veren insanlara ihanet ettiler. Türk insanının genel karakteristik özelliğidir. Yani bir Anadolu coğrafyasına geldiğimizden beri gelene ağam, gidene paşam felsefesi halen devam ediyor. Devam edecek gibi de gözüküyor.” (C103)

C125 No’lu görüşmeci ise benzer bir mantıkla ve bariz bir öfkeyle CHP’lilerin hiçbir surette “elit” sayılamayacağını, CHP’ye gönül verenlerin “tevazu sahibi” olduklarını iddia ediyor.

“Elit kim oluyor şimdi. Çocukları Amerika’da okuyanlar, taşlarla türbanın üstüne tasma gibi şeyler takanlar mı, ayakkabılarında pırlantalar olanlar mı elit, yoksa bizim gibi mütevazı insanlar mı?” (C125)

Seçkincilik ya da halkçılık gibi iki kavramı [Bourdieu’cü anlamda] *sembolik koza* dönüştürme pratiği, CHP’li bireylerde sıkça karşılaştığımız durumlardan biridir. Ancak CHP’li bazı seçmenlerde tipik seçkinci argümanlara da sıklıkla rastlanmakta. C102 ve C101 No’lu görüşmecilerin söylemleri bu duruma ilişkin *karakteristik örnekler* olarak görülebilir.

“Halk o kadar gelişmiş değil, eğitimsiz. Sosyal olarak da ekonomik olarak da çok çok alt seviyede, yani devrimleri halka emanet edemiyorsunuz. Edilemez yani. Çünkü hala bu devrimler halka bunca insanlara 1–2 gömlek büyük.”

Soru: Bunun aşılabilmesi için siyaset nasıl olmalı peki?

“Bu sıkıntıları siyaset değil de devlet eğitim aracılığıyla aşabilir. Yani bizim zamanımızda ilkokullarda beyin yıkanırçasına Atatürk sevgisi okunurdu. Devrimlerin kalıcı olması öğretiliyordu. Bilmiyorum bir şey mi değişti, eğitim sistemi mi değişti, artık bunlar öğretilmiyor mu bilmiyorum, ama bir şeyler değişti yani. Beyin yıkamak da demiyorum ama bireylerin bilinçli birey haline gelmiş olması lazım. Yani neyin yanlış, neyin kötü olacağını ayırt edebilmelidir. Bakın ben şu anda gerçekten küçük görüyorum halkı. Çünkü öyle, eğitimsizler. Bilinçleri geri kalmış.” (C102)

“Belediye başkanları veya seçilmiş insanların belli bir eğitimden geçmesi gerekir, bu halkına daha fazla şey vereceğini gösteriyor. Çünkü okuyacaktır bunlar, internetle barışık olacaktır, çünkü dünyayı tanıyacaktır, açık olacaktır. Ama şimdi arkadaşım belediye başkanı Nuh diyor peygamber demiyor, yani bu kişinin vereceği ne var ki Denizli’ye? Hiçbir şey olmaz. Onun için bence eğitilmemiş, yani belli bir eğitim almamış insanların belli yerlere seçilme hakkının olmaması lazım.” (C101)

Toparlayacak olursak, CHP’li seçmen kendi partisinin yapısına ilişkin samimi bir eleştirelilik içine girse de, söylemlerindeki tutarsız ifadeler, öz-eleştirisinin başarısız

olduğu zannını doğuruyor. Her ne kadar partinin iç yapısının seçkincilikten muzdarip olduğunu, partinin halkla temas konusunda sıkıntılar yaşadığını ileri sürseler de, pek çok seçmenin söylemi seçkinci bir tınıya sahip. Dolayısıyla söylemin bariz çelişkili doğasının da gösterdiği gibi CHP’li seçmende saptadığımız katalog dili, onların “pasif bir ideolojik özne” görünümünü vermesine de neden oluyor.

4.2.3. CHP-AKP Mukayesesi

37 kişi ile yapılan mülakatlarda CHP’li seçmenlerin siyaset alanına ilişkin yorumlarda bariz olarak ön plana çıkardığı konulardan biri de hiç kuşkusuz 2000 sonrası Türkiye siyasal alanına damgasını vuran Ak Parti’nin başarılı performansı. Kimi zaman belirgin bir hınç ile kimi zaman örtük bir hayranlık ile açığa çıkan AKP değerlendirmeleri, CHP’liler açısından oldukça kritik. CHP’li seçmen kendi partilerine yönelik öz-yorumları yaparken de, genel siyasal vaziyete dair fikir yürütürken de sürekli olarak sözü AKP’ye getiriyor.

C121 No’lu görüşmeci hem partinin çalışma stratejileri açısından hem de “fırsat yapıları” (Mills) açısından CHP ve AKP arasındaki farkları üç başlık altında topluyor. Bu üç başlık altında toplanan mukayese hattı pek çok CHP’li seçmenin yaptığı karşılaştırmayı özetlemesi açısından manidar.

“(1) CHP bu işi [siyaseti] gerçekten çok iyi bilmiyor, profesyonel yapamıyor. Bunlar [AKP’liler] bu işi çok profesyonel yapıyorlar ve bu işe iyice para ayırıyorlar, onların örgütlenme ile ilgili eğitimleri de çok iyi. Bizde bu tür eğitimler yok. Biz de niçin böyle eğitim yok? Bir kere zaman olarak, biz çok fazla zaman ayırmıyoruz; (2) Parasal olarak, maddi olarak onlarla kıyasladığımız zaman biz onlardan çok eksikiz; (3) Onlar halkı da bu eğitim içine çekiyorlar. Mahalle örgütlenmeleri çok iyi onların. Çok iyi çalışıyorlar, özellikle kadınları bu konuda çok iyi çalışıyorlar” (C121)

“Ekonomik projeler geliştirememe” ve “halkla bütünleşememe” temaları AKP’ye dönük yorumlarda en fazla karşılaşılan konular arasında. C137 No’lu görüşmecinin aşağıdaki sözleri, rakiplerinin halka inmeyi ekonomik stratejiler esasında gerçekleştirdiğine dair önemli iddialar içerdiği gibi, CHP’nin nasıl başarılı olacağına

ilişkin bir ipucu sunuyor. Öte yandan, AKP'li seçmenin partilerinin ekonomik stratejilerle başarıya ulaştığı şeklindeki varsayımları buradaki argümanlarla örtüşüyor.

“AKP tamamen halkın içine indi, ‘halkın içinden biz çıkıyoruz’ dedi. CHP hem halka inemedi hem de ekonomik bir görüş getiremedi bana göre. Ben ekonominin içinde olan bir insan olarak CHP'nin ekonomi politikasının daha oluştuğunu da görmedim; eğer insanların inanacağı, acı reçetede olsa halkın inanacağı basit bir ekonomik modeli ortaya koyarlarsa, ‘Ha bu doğru olacaktır’ derse, insanlarda o zaman büyük bir kayma olur. AKP zamanında çok basit şeylerle anlattı ekonomiyi, birazda dini kullanarak oylarını topladı. Şimdi bence artık iki dönemden sonra ekonomide bana göre hiçbir düzelme yok. Hatta çok büyük kötüye gidiş var. Çünkü esnaflara baktığımda insanların yüzde kırkı işini kaybetti, az değil kalan yüzde otuzu da sadece karnını doyurmakla idare ediyor. Bence kalan yüzde onu veya yirmisi para kazanan bir grup var, çok büyük kısmı da çok iyi sektörlerde olup, yani öyle zamanlaması çok iyi o an o sektörde bulunup da gerçekten iyi bir rüzgar alan bir grup var, onlar korkunç para kazandılar.” (C137)

AKP'ye dönük değerlendirmelerin arkaplanındaki diğer bir unsur ise söz konusu partinin Milli Görüş geleneği içinden gelmesinin getirdiği avantajlara dair. C101 No'lu görüşmeci AKP kritiği yaparken bir taraftan da bir önceki bölümde tartıştığımız CHP'nin çalışma stratejisindeki sıkıntılara değiniyor.

“AKP'yi zaten 5–6 yıllık bir parti olarak görmemek lazım. AKP 5–6 yıllık bir parti değil, bu Milli Görüş'ün takibi, devamıdır. Ben geçmiş dönemlerde bazı siyasi toplantılarda söylediğim bir cümleyi tekrar burada kullanayım: Geçmiş zamanda Denizli'de bir parti temsilcisi gidiyor Ankara'ya. Ankara'da genel başkanları kabul ediyor bunları, genel başkanları bunları kabul ettiğinde soruyor, siz nerede görevlisiniz? Diyor ki o ‘Ben Çaybaşı Mahallesi 1082 sokak da görevliyim’. Başkan soruyor ‘Sizin sokağımızdaki seçmen sandıklarını sayın bana’, vatandaş sayıyor, 3 tane sandık var, ‘Peki bana bu sandıkta oy kullanan kişileri sayın’ diyor, sayamıyor. ‘O zaman sen ne yapmaya geldin buraya’ diyor. Bakın AKP bu zihniyetten gelerek bu hale geldi. Dolayısıyla bunların yıkılma şansı da çok zor, çünkü bunlar işleyerek geldi, bunlar her yerde vardı. Seçimlerde bakıyorsunuz AKP'nin girmediği ev yok, CHP'nin girdiği ev yok. Böyle bir sistemdeyken oy bekliyoruz.” (C101)

Bu eleştiri hattı pek çok CHP’li açısından bir realite; ancak, AKP’nin başarısının CHP’nin seçkinciliğiyle karşılaştırılarak irdelenmesi bu noktada sıklıkla karşımıza çıkan bir örnek olarak kendini gösteriyor.

“AKP’nin birtakım söylemlerine ve eylemlerine baktığımızda sosyal demokrat partilerin yapması gerekenleri yapıyorlar. Ama CHP’ye baktığımızda daha elit bir yerde kalıyoruz, daha yani halka inmiyoruz. Solcu bir düşünce içerisinde değil gibi. Dolayısıyla CHP şu anda yani bazen tartışılıyor solcu mu değil mi?” (C101)

“AKP’nin ciddi çalışmaları var. Yani bunlar biranda kalkıp da bu hale gelmediler, bunlar yıllardır el ele çalıştılar, kişi kişi çalıştılar ve sonuçta bugünkü konuma geldiler. Ve ben geçmiş dönemdeki siyasi konuşmalarında, partideki konuşmalarda ben kaç sefer söyledim ‘Bakın!’ dedim, ‘Bu böyle giderse çok yakın zamanda türbanlı bir hanımefendiyi, Çankaya Köşkü’ne taşıyacağız’ dedim. Bunu söyledim evet ve taşıdık, bunlara ben daha önce söyledim arkadaşlara, ama dinlemediler ve bu işin sonu, gidişatı bu şekilde giderse halen, CHP böyle kendi içinde hır gürlle giderse tamam mı, bu işin sonu kötüye gidiyor ve maalesef bugünkü ülkeyi kurtaracak başka bir parti de yok.” (C101)

Bu bağlamda, CHP’li seçmenin AKP kritiği genel hatlarıyla ele alındığında, “kendi eksikliklerinin rakiplerince kapatıldığı” görüşü ile tamamlanmaktadır. Pek çok CHP’lide rastladığımız bu argüman biçimi, kimi zaman AKP teşkilatlanmasına dönük bir ilgiyi, kimi zamanda örtük bir hıncı taşımaktadır. Yapılan görüşmelerden söylemsel düzeydeki kilit noktanın, CHP’li seçmenin kimi zaman savunmacı bir yaklaşım içine girerek, analiz merceğini salt AKP’ye odakladığıdır. Bu da alternatif bir politika izlemek noktasında, CHP’lilerin perspektif sıkıntısı çektiğini göstermektedir.

4.2.4. Denizli’de Din-Siyaset İlişkisi

AKP’nin başarılı performansı ile ilgili değerlendirmeler ekonomi ya da AKP’nin çalışma yöntemiyle ilişkilendirilse de pek çok CHP’li seçmen, Denizli’deki dini cemaatlerin mevcudiyetini rakip partinin “başlıca destekçisi” olarak görüyor. Cemaatlerin oy potansiyellerinin maksimum düzeyde olduğuna dair yargı, bu tarz bir yapının varlığının tarihsel bir arkaplanla alakalı olduğuna dair inanç ve dini cemaatlerin

ekonomi alanının işleyişini tekelinde tuttuğuna yönelik varsayım, CHP'lilerin AKP'yle ilgili açıklama tarzlarına yansımış durumda.

Örneğin C103 No'lu görüşmeci seçim süreçlerinde cemaatlerin nüfuzu hakkında şu tarz bir yoruma sahip.

“Bunu seçimler sürecinde gözlemleyebiliyorsunuz. Burada hiç yoksa 40–50 bin kişilik bir kitle cemaat etkisiyle oy kullanıyor. Yani bir gece yarısı operasyonu ile A partisinden B partisine oylar geçebiliyor o yüzden. MHP'nin içinde olan arkadaşlarım vardı, onlardan duyduğum, izlediğim cemaatlerle işte anlaşmayı yaptık oylar bize gelecek derken seçimin son gecesi o oyların AKP'ye döndüğünü beyan ettiler” (C103)

Denizli'de cemaatlerin özellikle AKP açısından hayati önem taşıdığını ileri süren C118 No'lu görüşmeci ise “seçkinci” bir tavır sergilemek suretiyle konuya şu tarz bir yorum getiriyor.

“Denizli'deki derneklerin, ışık evlerinin çok olması, cemaatin etkili olması, dışarıdan göçün çok olması, bu göçün tekstile güvenerek gelmesi, tekstilin batıp başka yere kaymasıyla, onların da onları avlaması [...] Ben kesinlikle toplum ayrımı yapmıyorum sosyal demokrat bir insan olduğum için. Göçer insanlar genellikle yoksul, eğitim düzeyi düşük, buraya daha çok kazanmak için gelen tipler olduklarından, geri gitmeyi kendilerine yediremediklerinden, çaresiz, aç ve cahil insanlar oldukları için, Denizli'de AKP'nin atak yapması gayet normaldir bence.” (C118)

Hükümetin sistematik bir yoksullaştırma siyaseti izlediğini ve sosyal politika geliştiremediğini ileri süren C126 No'lu görüşmecinin düşünceleri ise C118 No'lu görüşmeci ile belirli noktalarda buluşuyor.

“Halk yoksullaştırılmış. Biz her seçimde çok iyi bir şekilde bunu görebiliyoruz, halk yoksullaştırılmış. Halk bugün bir makarnaya, pirince, buğdaya, una oy verebiliyor. Yani bu insanlar neden onlara oy veriyor. CHP dedi ki 2007'de her anneye 250 lira dedi. Çalışmayan anneye. Hatta ve hatta bunu eşine de vermeyeceğiz dedi. Bu nedir, sosyal bir politikadır. Ağırlığı olan bir politikadır. Bu her ay verilecek bir de üstelik. Bir ay değil yani. Sen halkı yoksullaştıracaksın, sonra yöneteceksin. AKP'nin zihniyeti budur.” (C126)

Benzer bir hat üzerinden C103 ve C110 No'lu görüşmecilerin söylemleri de CHP'lilerin AKP değerlendirmelerinde ne kadar paralel argümanlar ortaya koyduğunu kanıtlıyor.

“Şehir merkezindeki oy sonuçlarınıza baktığımızda, CHP'nin ezici bir üstünlüğünü görürsünüz. Ama kenar semtlere gittiğinizde un, makarna politikasının ne kadar iyi işlediğini görüyorsunuz. Yani burada siyaset yapılmıyor aslında. Bir politika üretilmiyor, sadece para ile oy alınıp satılabilir noktaya. İnsanlar işte bağımsız olmalı diye, dediğim az önce dediğim nokta bu. İlk önce bağımsız olabilmeli. O una, makarnaya ihtiyaç sahibi olmamalı. Özgür bireyler olabilmeliler ki, o oylar AKP'ye gittiği zaman sağlıklı bir politika olduğunu görebilelim.” (C103)

“Birinci olarak din. Bizim şu ülkemizde din önde gittiği müddetçe, dini ve siyaseti ayırmadıkça hiçbir zaman için şu ülke bir adım ileri gitmez, geri gider. Şimdi ikinci olarak da halk yoksullaşmış, biraz önce söylediğim gibi yoksullaşınca ne oluyor? İşte iki ekmeğini almış sonra bir ekmeğini geri veriyor, ‘Hah! Bana bak bunlar bir ekmecek veriyor’ diye yine oraya gidiyor, ikincisi. Üçüncü olarak da kültür, katıyetlikle okuma alışkanlığı olmayan bir toplumuz.” (C110)

Bir başka CHP'li seçmen ise din-siyaset ilişkisinin demokrasi ile bağdaşmadığını vurgulayarak, CHP'nin dini araçsallaştırmaması gerektiğini, hatta mümkünse kültür ve din olgularını siyasetin sentaksı dışına çıkarılması gerektiğini ileri sürüyor.

“Şimdi tam olarak demokrasinin oturmadığı yerde birtakım güçler oturur. Bu güçler arasında dengeler olur. Kimisi dini kullanarak insanlara kendi hegemonyası altına almaya çalışır, kimisi de ırkı öne sürerekten kendi hegemonyası altına almaya çalışır. Tabi ki bunların hepsi tehlikeli şeyler ya, şunu söylemek lazım: düne kadar diyorlardı ki adam CHP'li ise, solcu ise dinsizdir, ne alaka? Yani dinle siyaseti tamamen birbirinden ayırmak gerekir. İnsanların dinî inancı ile siyasi yaşamını bir yere koyma şansınız yok, koyamazsınız da. İnanmayan bir insan solcu olabilir, inanmayan bir insan sağcı olabilir ne var ki bunda? Problem yok ki. Kaldı ki radikal geçişler, mesela çok koyu dindar olan radikal dincilerle radikal solcular arasında geçişler çok kolaydır. Bugün bakıyorsunuz radikal bir adam solcu, komünist arkasından bakıyorsunuz ertesi gün radikal bir dinci olmuş. Ama CHP'nin böyle bir konumda olması zaten mümkün değildi, dolayısıyla tüm

ülkede kültür siyasette olmamalı, din siyasette olmamalı. Herkes kendi kültürünü yaşayabilir, yaşaması lazım. Zaten demokrasi oturursa insanların kültürünü yaşamasında bir sıkıntı kalmaz.” (C101)

Bu genel yorum ekseninde aynı kişi Denizli kentinde dini cemaatlerin oldukça etkili olduğunu, maddi güç aracılığıyla eğitim sahasının da manipüle edildiğini iddia ediyor.

“Dinî cemaatlerin etkili olmadığı bir yer var mı Türkiye’de? Her yerde etkili. Yani dini cemaatlerin bugün etkisi nereden çıkıyor, dini cemaatlerdeki kişilerin kendi aralarında ciddi bir yardımlaşma çalışmaları var. Dinî cemaatlerin bu yönüyle etkileri çok fazla. Yani kendi ekibinden insanları parasal yönden olsun, başka yönden olsun takviye etme gücü var ve bunun ötesinde öğrencilere karşı ciddi bir eğilimleri var. Öğrencileri okutmaya çalışıyorlar, onları okuturken de tabi ki belli başlı dinî düşüncelerini din ile birlikte empoze ediyorlar. Yani orda iyilik yaparken çocuğa başka şeyler de veriyor. Dolayısıyla çocuk da çıktıktan sonra tabi ki o cemaatin üyesi olacak, o ne derse onu yapacak. Sonuçta Türkiye’ye yararlı bir insan olacak mı onu da düşünmek lazım.” (C101)

CHP’li seçmenlerin pek çoğu dini cemaatlerin siyasal alandaki etkisini tarihsel bir açıklamaya bağlıyor ve din ile sermaye arasındaki işbirliğinin siyaseti birebir etkilediğini ileri sürüyor. C111 No’lu görüşmecinin meseleyi Osmanlı tarihine kadar götürmesi bu noktada dikkat çekici.

“Din etkin, çünkü Osmanlı’da da etkindi. Bazı kurumlar tarihsel şeylerdir, bunlar tarihsel varlıklar oldukları için, yani yok olmuş gibi görünseler de bir zaman sonra tekrar ortaya çıkarlar, kolay kolay silinmezler. Şimdi Osmanlı’da da her dönem belli bir cemaatin, her padişah döneminde belli bir cemaatin etkisi görülmüş, e burada da cemaatlerin tabi ki bir ekonomik güç anlamında yükselmesi siyaset alanında da söz sahibi olmasını gösteriyor. Çünkü sermayeyle olacak işler bunlar. Sermaye varsa yavaş yavaş siyasette de söz sahibi olmaya başlıyorsun.” (C111)

Denizli’de din-siyaset olgusuna “şeriat endişesi” üzerinden yaklaşan bir CHP’linin sözleri de AKP ile siyasal İslam arasında kurulan bağın niteliğine dair ipucu veriyor. Alevi kimliği üzerinden AKP değerlendirmesi yapan C109 No’lu görüşmeci

devletin hukuka riayet etmediğini, şeriat tehlikesinin apaçık bir tehdit olduğunu dile getiriyor. Akabindeki alıntı ise şeriatın sermayesini de kurduğu üzerine.

“Ben şeriat tehlikesini görüyorum Türkiye’de. Ondan sonra hukuk. Türkiye’nin hukuk devleti olmaktan çıkarıldığını görüyorum şu anda Türkiye’nin. Hukuk çiğneniyor, hukuk partilere, kişilere göre endeksleniyor, hukuk ideolojilere yamanmak isteniyor, ideolojilerin emrine verilmek isteniyor. Ben bunu tehlikeli olarak görüyorum. Burada da işte o Ortadoğu’ya gidişin belirtilerinden birisi. Ondan sonra Türkiye’de mesela demokratik dedik, hukuk dedik, lâik; ben Türkiye’nin şu anda lâik olduğuna inanmıyorum. Lâik bir ülkede devletin resmi dini olmaz. Yani devlet herhangi bir inanca ayrıcalık tanımaz, o inanca finansman ayırmaz. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığının üç dört bakanlığın bütçesine eşit bir bütçesi var, yüz binin üzerinde çalışanı var, buraya kaynak ayırıyor devlet. Ama buradan Türkiye’nin diğer inanç grupları yararlanamıyor. Mesela Aleviler, Türkiye’de Diyanet’in hizmetlerinden yararlanamıyor. Alevilerden alınan vergilerle Diyanet’e para aktarılıyor. İslam’ın sadece İmam-ı Azam Ebu Hanife içtihadına göre şekillenmiş bir inanca hizmet ediliyor. Hatta Türkiye’de Sünni mezheplerden Maliki, Şafii gibi diğer mezhepler de göz ardı ediliyor. Bunun yanında İslam’ın ana kolu olan Şii kolu da orda dışlanıyor, göz ardı ediliyor, bu kola hizmet edilmiyor. Ve Aleviler de bu konuda mağdur ve zaman zaman seslerini duyuruyorlar.” (C109)

“Şeriat kendi sermayesini kuruyor şu anda. Ve Türkiye’de dönen o kadar gizli para var ki bu şeriat sermayesini güçlendirmek ve bizim geleneksel sermayeye alternatif bir sermaye üretmek için şu anda belli bir süre sonra artık bizim geleneksel sermaye önemini kaybedecek, şeriat sermayesi Türkiye’ye egemen hale getirilecek. Ve şeriatla sermayesiyle o şeriat düzeni kardeş bu ülkeyi Afganistan, Sudan, efendim Suudi Arabistan gibi gelişmemiş ülke haline getirecek.” (C109)

Dolayısıyla CHP’liler açısından Denizli yerelinde din-siyaset ilişkisi rakip partiler açısından bir “politik koz” teşkil ederken, kendileri açısından “esaslı bir handikap” oluşturmaktadır. CHP’liler açısından laiklik vurgusuyla birlikte ele alınabilecek olan “dinsel cemaatler” sorununun diğer boyutu da sermayenin mobilizasyonunda bu grupların nüfuz sahibi olmasıdır. Ne var ki, CHP’lilerce bu “birliktelik” temelde bariz bir yoksullaştırma siyasetinin tezahürüdür.

4.2.5. CHP ve “Kürt Sorununa Bakış”

CHP’li bireyler açısından son dönemin en önemli siyasal meselelerinden birisi olarak kabul edilen Kürt sorunu, büyük oranda “ekonomik temelli” bir sorun olarak değerlendiriliyor. Görüşülen 37 kişinin 19’u bu konu üzerinde kesin fikir beyan ederken, Kürt sorununun temel nedeni olarak öne çıkardıkları kavramlar yukarıdan aşağıya şu şekilde sıralanıyor. Fikir bildirenlerin yarısı meseleyi “ekonomi” ile açıklarken, diğerleri “cehalet”, “eğitimsizlik”, “dış güç etkisi” ve “tarihsellik” olgularıyla açıklamayı tercih ediyor. 19 kişinin 3’ü ise “Kürt sorunu” diye bir sorunu tanımadıklarını da açıkça söylüyorlar.

C103 No’lu görüşmecinin fikirleri partililerin Kürt sorununa ilişkin algısını büyük oranda yansıtmaktadır. Bu algının ana hatları şunlar: sorunun birilerince üretildiği, Cumhuriyet’in ekonomi politikalarında başarısız oluşu, partilerin bu konuya bir rant odağı olarak yaklaştıkları, askerinin ve bürokratinin bu meseleyi ele alış şekli.

“Bu ülkenin Kürt problemi var mı dersiniz, bu ülkenin Kürt problemi yok, yaratılan bir Kürt problemi var. Bu ülkede pekâlâ bir Kürt’ün devlet başkanı olabildiğini görürsünüz. Pekâlâ, başbakan olabildiğini görürsünüz [...] Yani sorun, abartılan bir sorun. Yani buradaki sorunun kaynağı ekonomik nedenler, bu cumhuriyet 1930’larda toprak reformunu gerçekleştirmedi, eğitim reformunu gerçekleştirmedi, yani bağımsız, özgür düşünen bireyleri ortaya koyamadı eğitimi ile. Ne bileyim üretici, üretim süreçlerini insanlara eşit bir şekilde aktaramadı. Yarışını eşit bir şekilde yaptıramadı, bunun sorunu var. Ya Kürt ile Türk. Ya Türk problemi de var ona bakarsanız, az önce söyledim. Yani şimdi şeye bakalım, BDP diye bir parti var Kürtleri savunduğunu düşünen. Orada da ağaların, beylerin, zadelere hala hüküm sürdüğünü görürsünüz. Değişen bir şey yok ki! Yani CHP’nin, AKP’nin, MHP’nin birbirinden farkı yok ki. Halk adına siyaset üretilmediği sürece bir anlamı yok ki. Tabi ki sorunlar devam edecek gidecek, çünkü bundan siyasi rant edilme problemi var. Askerinin kendini ortaya koyma problemi var. Bürokratinin kendini ortaya koyma problemi var.” (C103)

Benzer bir güzergâhtan iki farklı CHP’li seçmenin yaptığı yorum da bir önceki yorumla paralel olup, milliyetçi doxa’dan etkilenmiş bir çerçeveye sahip. İlginçtir ki sorunun olmadığı iddiasında bulunanlar, yorumlarını genellikle ekonomik eksene

kaydırıyorlar. C110 ve C129 No'lu görüşmecilerin değerlendirmeleri bu bağlamda oldukça açık.

“Kürt sorunu deyince, ben şunu söyleyeyim; bu ülkede ben bir insanım, Türk’üm. Düne kadar bu memlekette Kürt sorunu diye bir şey yoktu. Bu taa Osmanlı döneminden de geliyordur. Şimdi bazen ne hakları, mesela tamam dilini konuşmak istiyorsa tabi, ama Türkiye Cumhuriyeti’nde tek bir dil vardır. Kalkıp da Kürtçe okul açılmaz, ha özel açılabilir, mesela Avrupa ülkeleri gibi. Ona kimse karşı olamaz. Ama kaldırıp da devlet bir okul açarsa öbür yandakiler ben de okul isterim hesabına tamamen bir bölünmeye gider. Yani Kürt sorunu bana göre öyle açılımla değil, birinci olarak ekonomik yani, ikinci olarak Doğu tarafını yani sosyal şeysini geliştirmektir. Eğitim, sosyal kültür, üçüncü olarak da, hatta ilk etapta aşireti kaldırmaktır.” (C110)

“Kürt sorununun olduğunu düşünmüyorum Türkiye’de. Sadece ekonomik sıkıntılar var. Bunları çözersek, bu sorun da çözülür. Kürt sorunu diye bakmıyorum ben zaten, ‘doğu sorunu’ diye bakıyorum. Dünyanın her yerinde vardır bu zaten, İngiltere’nin kuzeyi ve güneyi birbirinden farklıdır ekonomik anlamda, İtalya’nın güneyi ve kuzeyi birbirinden farklıdır, dolayısıyla Türkiye’nin de doğusu ve batısı birbirinden farklıdır. Bu bağlantıyı ne kadar minimize ederseniz birçok sorunun da üstesinden gelebilirsiniz.” (C129)

Soruna “tanınma siyaseti”ni reddederek yaklaşan CHP’li seçmenler arasında meseleyi doğrudan ekonomiye bağlayan, ama sorunun kendisini bizatihi hukuksal bazda tanıma yanlısı kişilere de rastlanmaktadır. CHP’nin bir dönemler SHP adıyla “Doğu Raporu” hazırladığını ve aslında partisinin bir dönem bu konuya duyarlı olduğunu iddia eden C101’in değerlendirmeleri bu bağlamda bir istisnayı teşkil etmektedir.

“CHP’nin doğu sorunu ile ilgili bir programı vardı evvelden, o program doğrultusunda baya bir şeyler yapmaya çalıştı. Ama şimdi doğuda ciddi bir sorun var. Yani doğuda var olan bir kültürü, kimliği yok sayma şansız yok. Bunu yok sayamazsınız. Kürt kimliği var mı Türkiye’de? Var, bunu kabulleneceksiniz. Ama bunu kabullenirken de ortak bir payda oluşturulmalı. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde herkes eşit haklarda okuyup, çalışıp, yani bir yerlere gelebilmeli ve bu sağlanmalı, bunun altyapısı oluşturulmalı [...] Doğu Anadolu bölgesinin, bence orada yaşayan insanların biraz ikinci sınıf muamele gördüğü inancındayım. Doğuya yol yapmak veya başka bir şey yapmak, oradaki insanları belli bir yere getirmeye yetmiyor. Yani bu iş sadece yol yapmakla olmuyor. Burada bu insanların oturacağı evleri de düzeltmek gerekir,

yaparsanız iş olanakları açmanız gerekir insanlara, iş yerleri açmanız gerekir, artı eğitim standartlarını batı ile eşdeğer hale getirmeniz gerekir ki ondan sonra bu insanlardan bir şeyler bekleyin.”

Soru: Temeli daha çok ekonomik görüyorsunuz o zaman?

“Evet, işin başlangıcı bence ekonomiden başladı. Dolayısıyla ekonomisi bozuk olunca ne yapacak adamlar, sıkıntılar yaşayacaklar.” (C101)

Öte yandan tarihsel arka plan üzerinden konuya yaklaşan pek çok kişide de sorun ekonomik nedenlere bağlıyor. Cumhuriyetin kuruluş süreçlerine referansla değerlendirme yapan C111 No’lu görüşmecinin tarihsel analiz ile ekonomik analiz arasında kurduğu bağlantı manidar.

“Osmanlı içinde yaşayan diğer unsurlar milliyetçilik akımı başladığı zaman yavaş yavaş Osmanlı’nın zayıflamasıyla şeylerini ilân etmeye başladılar, bağımsızlıklarını. En son Ermenilerle Kürtler kalmıştı bağımsızlığını ilân etmeyen. Ve o arada da bizim Kurtuluş Savaşımız bu şeye denk gelince, bu bağımsızlığını ilân etme işi ertelendi. Orada belki bazı sözler verildi. Atatürk’ün işte farklı bir federatif bir şeyden söz verdiği falan söyleniyor. Tabi açıklanmadığı için bilemiyoruz, ne söylendi ne konuşuldu, ondan sonra iş değişti. Tabi ulus-devlet yaratılınca orda işte ‘Ne mutlu Türk’üm diyene!’, ‘Her bir Türk dünyaya bedeldir.’, Türk derken, Kürt’ün ve diğer bütün unsurların bastırılmasına dönüştü. Yani kurucu unsurun birazcık da kutsallaştırılmasına dönüştü iş ve o yüzden bir zaman sonra da Türk deyince bu sefer de ‘Hayır ben Kürt’üm, hayır ben başka bir şeyim, yani Türk değilim, Türk olmak zorunda değilim!’ gibi itirazlar başladı. Ee tabi bu itirazlar belli bir şeyle yükselirken birileri de ellerinden tuttu, Ortadoğu da kendi şeylerini, planlarını ortaya koymak için karışıklıklar yarattı. Yani bunun hem dışarıyla bağlantılı hem de içeriyle bağlantılı şeyleri var, ayakları var. Sadece iç dinamiklerden oluşmuş bir sorun da değil, sadece dış dinamiklerden oluşmuş bir sorun da olduğunu düşünmüyorum. Çünkü çok eskiden beri yani buralarda bir şeyler yaratılmaya çalışılıyor.”

Soru: Sorunun temel nedeni sadece tarihsel mi peki?

“Tarihsel derken, sadece tarihseldir ekonomik boyutu yoktur değil, zaten tarihsel olduğu için işte oraya oralara ekonomik hiçbir yatırımlar, herhangi bir şeyler yapılmamıştır. Bir de tabii ki bölgesel bazlı sorunlar var, yani iklimsel yatırım yapmakla ilgili belki o tür problemler olabilirdi, bilemiyorum nasıl bir yatırım yapılabilir, ne yapılabilir, nasıl çözülebilir oradaki şeyler?” (C111)

Ekonomi ağırlıklı açıklamaların yanında CHP'lilerin değerlendirmelerinde ön plana çıkan bir başka yorum eksenini ise *Kürt sorununu PKK ile özdeşleştirme* adını verebileceğimiz tavır alış. C110 No'lu görüşmecinin, Kürt kimliğini öne çıkararak siyasi partilerin kapatılmasıyla ilişkili yorumunu "PKK vurgusu"na bağladığı aşağıdaki yorumu, bu kavrayış tarzı açısından tipik bir örnek.

"Şimdi ben parti kapatmaya karşıyım. Ya partiyi kapatmışın, öbür yandan yine değiştiriyorlar adını, yeni bir isimle geliyorlar. Bunu ne yapmak gerekir? Benim kendi görüşüm parti kapatmak değil de kişilere siyasi yasak koymak gibi bir şeyler, madem öyle bir şey varsa. Ha gelelim, şimdi doğuda, yani bu hareketlilik ne? Orada Kürt hareketliliği yok bana göre, PKK hareketliliği var. Bunu da hükümet bu duruma getirmiştir, Habur'dan bilmem nereden getirdikleri kişileri şimdi tutukluyorlar. Önce açılım yapıyorsunuz, oradan kişileri getiriyorsunuz, davulla zurnayla karşıyorsunuz, hatta ayağına yargıyı götürüyorsunuz. Hangi bir ülkede yargı bir kişinin ayağına gitmiştir? Yargının ayağına kişiler gider, yargı kişinin ayağına gitmez. Hizmet gider kişilerin ayağına. Ve ondan sonra baktın, işin içinden çıkamadın, şimdi bir de yargıla diyorsun. Yani Kürt meselesi değil PKK meselesi var ülkede, yani ben onu söyleyeyim." (C110)

Benzer değerlendirmelerde vurgulanan bir başka mesele ise hükümetin "demokratik açılım" olarak başlattığı siyasetin içeriğiyle alakalı. CHP'li seçmen devlet eliyle başlatılacak bu politikaya dair oldukça kuşkucu. C113 ve C115 No'lu görüşmecilerin açılım politikasına dönük yorumları şöyle.

"Bu açılım deli saçması gibi geliyor. Bu neyin açılı mı? Tamam, yapılacak; ama önce irdelenmeli. Belirli eksikleri tamamlamak devletin görevidir. Herkes eşittir, böyle açılım olmaz. Bunlar öğretmen, doktor olabiliyor. Arkadaşlarım var onlar da bunu istemiyor. Orada iş imkânı sağlayacaksınız. Ekonomi ile ilgili temel problem var. Şıhlar, ağalar yönetiyor orada (halkı), bu sistemin kaldırılması lazım." (C113)

"Açılım diye bir şey yok ki. Şener Şen'in bir filmi var; Züğürt Ağa. Çok zengin; ancak fakirleşince pikapla çıkıp domates diye bağırıyor. Önce utaniyor ama bakıyor, insanlar bakıyor coşkuyla bağırmaya başlıyor. Bu da adı ne olursa aslında bir yem... İçeriğini açıkla, samimiyet yok. Bu ülkede bir devrim yapıldı, Cumhuriyet kuruldu. Misakı Milli sınıırıyla en büyük açılım yapıldı. Bunun üzerine başka ne açılım var? Sorunlara yaklaşmak bir şeyleri kendi özünde değiştirmek midir, nedir? Bu açılımın arkasında ne

var? Mayınlı arazileri İsrail'e vermek midir, PKK ile masaya oturup onlara inisiyatif mi tanımaktır? Bu açılım, Türkiye'ye dönük olmalı. Bunun içeriğini de açıklamıyorlar.” (C115)

CHP'lilerin konuya bakışında bu tarz değerlendirmelerin dışında Kürt sorununa ilişkin alternatif değerlendirmeler de ortaya çıkmaktadır. C109 No'lu görüşmeci meselenin bu boyuta varmasında Türkleri suçlamakta ve dış güçlerin bu gerilimden istifade ettiğini ileri sürmektedir.

“Kürt sorununun içinde eğitimsizlik, bilgisizlik, cehalet var. Burada herkesin suçu var; devleti yönetenlerin suçu var, Türklerin suçu var, Kürtlerin suçu var, toplumun suçu var, görevlilerin, herkesin suçu var. Bu suç herkesin, ortak bir suç (var). Ama bu, devletin - Türkiye Cumhuriyeti'nin- yumuşak karnıydı zaten, emperyalist güçler bu yumuşak karından girdiler, Türkiye'de bir canavar yarattılar. Yani iki kutup yarattılar. Bu canavarın yaratılmasında suç gene bizimdir, Türk halkınıdır.” (C109)

Son yorum CHP'liler açısından tabî ki bir istisnadır. Dolayısıyla CHP'li seçmenin Kürt sorununa dair kalıplaşmış algısı, meseleyi ekonomik azgelişmişliğe bağlayan bir içeriğe sahiptir. CHP taraftarları ister sorunu dış kaynaklı bir nedene bağlasın, isterse terör meselesi olarak görsün, temel açıklama birimleri daima ekonomi alanına işaret etmektedir.

4.2.6. CHP ve “Ergenekon”

Türkiye'nin son dönemlerinde siyaset alanına damgasını vuran bir başka konu da Ergenekon Davası ve onun etrafında yürütülen siyasal meseleler. CHP'li seçmenin yatkınlıkları diğer konulara kıyasla bu konuda daha türdeş. Partililerin neredeyse yarısına yakını, bu davanın tamamıyla “politik bir kurgu” olduğunu iddia ederken, diğer bir kısmıysa “Milli Görüş hareketinin rövanşizmi”, “siyasal paylaşım kavgası”, “emperyalizmin oyunu” ve “hukuksuzluk numunesi” olarak değerlendirmekte. Bu bağlamda “derin devlet” olgusu gibi, üzerinde ciddi tartışmaların yürütüldüğü bir süreçte CHP'lilerin konuya dair *sinik bir tutum* aldığını görüyoruz. Bu toptancı bakışın arka planında ise davaya dair tartışmaların daha çok *ordu* üzerinden yapılıyor olması geliyor. Çünkü seçmenler özellikle Ergenekon davasını orduya dair bir “operasyon”

olarak yorumluyor, ama aynı zamanda “derin devlet” tartışmalarını da paranteze alıyorlar. Bu bağlamda CHP’li 37 kişi ile yapılan mülakatlarda yalnızca iki farklı görüş, meseleyi “kurgu” olarak görenlerin yanında öne çıkmakta.

C115 No’lu görüşmeci davayı hem dış güçlere bağlamakta, hem de TSK’ye yönelik bir operasyon olduğuna kanaat getirmekte.

“Türkiye’de dış güçlerin yardımı ile birtakım operasyonlar yapılıyor. İçlerinde suçlu olanlar vardır. Ancak onlar içinden Ergenekon yaratmak ancak dış güçlerin desteğiyle olur. Bu Ergenekon operasyonu ile ülkede birçok şey değişti. Şimdi ben olaya bakmam, olayın etkilerine bakmak gerekir. Bu olayla ne yapıldı? TSK, ülkenin bütünlüğünü savunan en önemli kurumlardan biridir. Etkisini yitirirse ülkede birçok şey değişecek. Ergenekon’a baktığımızda birçok onurlu subayların da kamuoyunda itibarlarını yitirdiğini görüyoruz. Generallerin üzerinde bir baskı söz konusudur. Ulusal kurumun ulusal değerlerine bir saldırı olmuş. Yargıda da aynı şekilde... Başbakanı dava açan bir hâkim tutuklandı. Erzurum’da cemaatleri takip eden savcı görevden alındı. Bu ülkede bir göstergedir, Ergenekon. Yargının, güçlerin neler yapabileceğinin göstergesidir. Bunun arkasında dış güçler çok etkilidir. Hukuki bir süreç değil. Siyasetten de öte etkileri var. Herkes kafasına göre konuşamaz. Hukukidir ama demokratik değil demek daha doğru olur. İnsanlar giriyor içeri, üç yıl geçiyor, dava oluyor, on bin sayfalık iddianameyi okumaya çalışıyorlar, dava yarıda bırakılıyor normal olarak.” (C115)

C101 No’lu görüşmeci ise davanın gerçekliğine inansa da, bunun politik bir strateji olduğunu iddia ederek meseleyi “rövanşizm” olarak yorumlamakta. Ergenekon davasının geçersizliğini meşrulaştırmak için insan doğasından faydalanarak açıklamaya çalışma da söz konusu. Ordunun masumiyeti üzerinden bir “haklılaştırım mekanizması” devreye sokuluyor.

“Ergenekon’da yanlışları çok olan bir dava gidiyor. Bu Ergenekon içerisinde, zaman zaman Milli Görüş’ün öğ alma duyguları ortaya çıkıyor [...] Evet, tabi ki bunlar yapıyorlar, çünkü nerde bunlara karşı tavır koyulduysa o tavrı koyan insanların hepsi bir şekilde baskı altında, şu anda görülüyor. İşte bu aşamada belki CHP’nin çok daha fazla bir şeyler yapması gerektiği inancındayım, ama maalesef yapmıyorlar gibi görünüyor. Ama Ergenekon’da bu işin sonunda, bir şey çıkacağına inanmıyorum. Ordunun içerisinde birtakım çürük insanlar var mıdır? Vardır, her yerde var. Milletvekillerinin

içinde de var, insanların normal aile yapılarında da var, halkın içerisinde de var. Dolayısıyla ordunun içerisinde olmama şansı yok. Poliste de vardır. Dolayısıyla belki birtakım olumsuz insanlar var, ama bugün Ergenekon denilen olay bence gayesinden çıktı, daha farklı siyasetin, yani iktidarın ülkeyi tamamen kendi hegemonyası altına alması, dikensiz gül bahçesine doğru çevirmeye çalışması gibi görülüyor.” (C101)

4.2.7. CHP’lilerin Ordu-Siyaset İlişkisine Bakışı

Ergenekon davasını, ordu üzerinde oynanan bir oyun olarak değerlendiren CHP’li seçmen açısından TSK siyasetin “olmazsa olmaz”ı. Bu hassasiyet neredeyse tüm CHP’li seçmenlerin yorumlarına sirayet ediyor. Orduyu adeta *demokrasinin teminatı* olarak değerlendiren CHP’lilerin kimi zaman muğlâk yorumları da söylemlerine oldukça net olarak yansıyor. Ordunun siyaset dışında kalması gerektiğini söyleyen pek çok kişi aynı zamanda orduya demokrasi açısından “garantörlük” atfedebiliyor.

İki tipik alıntı bu muğlâk konum-alışı örneklemek açısından oldukça uygundur. C101 ve C102 No’lu görüşmecilerin sözleri, rejimi koruma kaygısı bir paranoyaya dönüştüğü için, orduyu siyaset dışında tutmak isteseler bile diğer yandan ordu tetikte beklesin temennisini ihtiva ediyor.

“Ordu siyasetin dışında kalmak zorundadır, olması gereken olay bu. Fakat geçtiğimiz günden bugüne kadar orduya verilen görevler ordunun kendi yasalarına bakarsanız, işte cumhuriyeti korumak, kollamak görevi de ona verilmiş, kime karşı? Kendi mihraklarına karşı, ama ordunun darbe ile veya benzeri olaylarla kalkıp da siyaseti yönlendirmesinin, dikey yönlendirmesinin çok da yerinde olmadığını düşünüyorum, olmaması gerektiği inancındayım ama CHP’nin de orduyla iç içe olması veya orduyla beraber hareket ediyor gibi olmasını da mantıklı bulmuyorum. Böyle bir şey de olamaz, olmaması lazım. Ama doğruların yanında yer alacaktı CHP. Ordu da kendi açısından doğruların yanında bir şeyler söyleyebilir mi? Söyleyebilir çünkü sistem öyle kurulmuş, yani bir kuvvetler dengesi diye bir sistem kurulmuş, bu sistem içerisinde orduya da bir yer verilmiş. Dolayısıyla ordu da bunu kullanıyor. O şekilde görüyorum.” (C101)

“Ya şöyle düşünüyorum tabi ki modern toplumlarda askerinin siyasete müdahalesi geri kalmış bir olay olarak görülebilir ki bence de öyle. Ama toplum olarak yeterince ilerlemiş değiliz, artı daha Atatürk ilkeleri, inkılâpları, devrimleri benimsenmiş değil.

Şurada 1923'ten beri çok genç bir cumhuriyetiz. Halkın üzerine tepeden inme devrimler olmuş, bunu benimseyememiş, benimsemeyen kişi bunu korumak için savaştı da, çalıştı da. Bu ilkelerin, devrimlerin doğru olduğunu düşünüyorsanız, ordunun bu devrimler üzerinde korumacı olmasını düşünebilirsiniz ki, bence dediğim o yani. Halk bunu sindirememişken bir korumanın olmaması, yani bu devrimlerin ortadan kalkması, Türkiye'de bir anti-devrim olması ülkeyi geriye götürecekse bu devrimlerin bir koruyucusu olmalı. Türkiye'nin sindirilmiş, oturmuş bir durumu yok." (C102)

Bu iki yorumdan da anlaşılacağı üzere CHP'li seçmenin büyük kısmı, ordunun siyasal alandaki konumlanışını, "devrimleri" kollama ve koruma ekseninde *meşru bir konumlanış* olarak görüyor. Bununla beraber kimi CHP'li seçmen ise orduyu mevcut alan içinde "ilerici" bir faktör olarak kodlayıp, TSK'nin diğer toplumsal güç ve değişkenlere oranla daha eğitilmiş, aydın bir yapı içerisinde olduğunu iddia ediyor.

"Ben, askerin daha laik ve daha aydın bir yapı içerisinde olduğunu düşünüyorum. Aldıkları eğitim ve nitelikleri itibarıyla. Onun için Türkiye'nin daha rahat ve refah seviyesi yüksek bir ülke olarak devam edebileceğini düşünüyorum. Ama işte dini vs. şeyler altında insanları sömürmek için kullanılan materyaller bunlar. Din olsun tarikat olsun vs. Asker bunun önünü alabilirdi. Çünkü eğitim sonuçta her şeyin temeli. Askere verilen eğitim, askerlerin eğitim sistemi eğer Türkiye'nin genelinde uygulanmış olsaydı, şu anda çok daha farklı bir halde olurdu. Çünkü daha nitelikli ve daha donanımlı bir eğitimden geçiyorlar, herkesin bildiği gibi." (C124)

C109 No'lu görüşmeci ise tarihsel bir arka plan dâhilinde TSK'nin ülke açısından ne kadar önem arz ettiğini ifade ederken, "olmazsa olmaz" şiarının ana hatlarını oldukça net bir biçimde sunuyor.

"Şimdi nasıl bir vücudun savunma refleksi varsa, bir ülkenin de savunma refleksi vardır. Bu savunma refleksi, ordudur. Ordu doğru veya yanlış yapar, içinde çürükler olur, sağlamlar da olabilir, ama orduyu tümünden hedef almak, Türkiye'nin savunmasını yok etmektir. Orduyu hedef almak bana göre yabancılarla işbirliği yapmaktır."

Soru: Peki, askerin siyasete müdahalesini nasıl görüyorsunuz?

"Şimdi cumhuriyeti asker kurdu. Bir kere bunu göz ardı etmemek lazım. İkincisi; Avrupa'da cumhuriyet, 1789'dan sonra yavaş yavaş yerleşmeye başladı, bu 100 yılda 150 yılda anca oturabildi. Bir sistemin oturabilmesi için zaman gerekir. Halk bunu zamanla doğruyu yanlış görerek, düşerek, kalkarak, yıkılarak, yürüyerek bu cumhuriyet

yolunda yürümesini (yürümeyi)öğrenecek. Türkiye’de ümmetçilikten cumhuriyete geçiş yaşandı. Yani öyle bir zaman geldi ki dün ümmetçiyken bugün cumhuriyetçi olduk ve biz cumhuriyetin ne olduğunu bilmiyoruz. Bilmedik cumhuriyeti, cumhuriyet bizim kucağımıza altın tepside sunuldu ve cumhuriyetin değerini bilemedik” (C109)

Benzer ama daha keskin bir yorum ise C129 No’lu görüşmeciden gelmekte.

“Türkiye’yi bir sivil toplum kuruluşu kurmamıştır, ülkeyi Kuva-yi Milliye ordusu kurmuştur, elbette ordunun da etkisi olacaktır. Türk siyasi hayatında orduyu yok sayarsanız, Türkiye Cumhuriyeti devletini yok saymış olursunuz. Öyle düşünüyorum [...] Hükümetler gelip geçicidir, askerler ve devlet dediğimiz organ kalıcıdır. Dolayısıyla hükümet de dış politikalarını belirlerken, askeriyenin görüşünü almak zorundadır.” (C129)

Ne var ki orduya ilişkin genel CHP’li söyleminin dışına taşan yorumlara da rastlamak mümkün. Örneğin C111 No’lu görüşmeci ordunun NATO ordusu olması nedeniyle bağımsız bir güç olamayacağını ileri sürerek meseleye eleştirel bir içerik kazandırmakta.

“Sonuçta TSK, NATO’nun bünyesinde bir ordu. Amerika’nın belli noktalarda güdümünde, hatta bizim talimnamelerimizin birçoğu bile Amerikan talimnamelerinin çevirisidir. Kıyafetlerimiz, birlik şeylerimiz, birçok noktada onları model almışız, baz almışızdır. Sadece teknolojik şey anlamında tabi, yoksa geleneksel anlamda M.Ö. 209’da kurulmuş 2000 küsur senelik bir ordu, gelenek anlamında. Teknoloji anlamında birçok şeyde onları tabi ki baz almışız, onlardan yardım almışız teknolojik olarak. Ee orda bir şeyler var, belli noktalarda bir kademelere gelmek için bazı şeyleri yerine getirmek gerekiyor. Mesela Amerikancı, Amerika’ya böyle çok sert tavır yapan bazı komutanların hani ileriki zamanlarda belli rütbelerde kaldıkları görülüyor veya Eşref Bitlis’in hâlâ neden şey olduğu açık değil.” (C111)

Parti ile ordu arasındaki ilişkinin niteliğine dairse CHP’lilerin değerlendirmelerinde ortaklıklar ve farklılıklar bulmak kolay. C133 No’lu görüşmecinin yorumu genel CHP’li seçmenin meseleyi kavrayışı açısından tipik bir örnek.

“Ordu Mustafa Kemal’in ordusu, ordu halkın ordusu, cumhuriyet kurulmadan önce Halk Fırkası ve Halk Ordusu, halktan toplanan bir ordu, bunu yok etmek için nasıl yapacaklar, zaten cumhuriyeti kuran, cumhuriyet ilkelerini savunan bir kurumdan bu ikisi için ne gerekir? Siz evli misiniz? Farz edelim ki güzel bir evliliğiniz var, ama sizi çekemeyen iki arkadaşınız var, ne yapacak, sizi birbirinize düşürmek için mutlaka bir şeyler yapacaktır.” (C133)

CHP ve ordu arasındaki ilişkiyi yukarıdaki örnekte olduğu gibi “duygusal” ilişkiye benzeten, ancak darbelerden dolayı da konuyu eleştirel ele alan bir CHP’linin de sözleri şöyle.

“Organik bir ilişki değil, duygusal bir ilişki söz konusu. Aslında bizim sosyal demokratların en çok yaptığı hata buydu, biz şimdiye kadar bütün sıkıntılı işlerimizi orduya havale ettik aslında, ordu da devletin bir kurumu, yani MEB gibi Diyanet gibi, Su İşleri gibi, Polis gibi ordu da TC devletinin kollama işini yapan bir kurumdur. Aslında ordunun siyasete kesinlikle müdahale etmemesi gerekirdi; ama biz sosyal demokratlar işin kolayına kaçtık. Biz mücadele edeceğimize her şeyi orduya havale ettik, her şeyi ordu korusun dedik. Ne oldu? O zaman sosyal demokrat düşünce gelişmedi, hep bitti, bu hale geldi. Bundan sonra bakın, ordu geriye gittikçe sosyal demokrat düşünce artacak. Aslında ordu kesinlikle 1960, 1970, 1980 darbelerini yapmamış olsaydı, Türkiye şimdi İtalya’dan önde olurdu sosyal düşünce olarak, ekonomik olarak. Bu darbeler bizi 30 yıl geriye götürmüştür. 1960’da Adnan Menderes’in devrilmesine kesinlikle karşıyım, buna halkın karar vermesi lazımdı, ülkenin menfaatini biz daha iyi düşünüyoruz diyen bir grup değil. Halk ne istiyorsa yapılması gerekir ve sonunda tarihi süreç doğruya gelecektir, ama ne yapıldı, bu tarih ve süreç ordu tarafından kesintiye uğratıldı ve durduruldu. 10 yıl her darbede durduk, biz şu anda 30 yıl gerideyiz, 30 yıl ileride olmamız gereken yerde, şu anda 2010 ama 2040’ta olacağımız yerdeyiz.” (C137)

Bu bağlamda, hem Ergenekon davasına ilişkin olarak, hem de ordunun Türk siyaseti konumu açısından düşünüldüğünde, CHP’li seçmen, TSK’yi demokratik siyaset noktasında bir “garantör” olarak görmektedir. AKP’nin “askeri vesayet” üzerinden yaptığı siyasetin tam aksi istikametinde duran bu siyasi tavrın, pek çok CHP’li için artık kalıplaşmış bir fikirden ibaret olduğunu görüyoruz.

4.2.8. CHP'lilerin Birey Eleştirisi

CHP'liler bireylerin siyaset ile olan ilişkisini çıkar-eksenli olarak değerlendirirken, siyasetin yozlaştığına ve genel toplumsal manzaranın vahim bir durumda olduğuna inanıyorlar. Apolitik birey vurgusunun pek çok CHP'li açısından kritik bir açıklama tarzı olduğu söylenebilir. C115 No'lu görüşmecinin oldukça genel yorumları dikkat çekici.

“Türkiye’de insanların kişisel menfaatleri, ülke menfaatlerinin üzerinde. Kolektiflik açısından çökmüş durumdayız. Siyaset yozlaştı. Medya ve eğitim sistemi gençleri bitirdi. 12 Eylül darbesiyle bu başarılıydı. Küçükken izlediğim TRT ile şimdikininkin alakası yok. İzliyorum, akşamları bir program var, şakacı, insanları kandırıyor. Böyle programların ne işi var TRT’de. Bu ülkede her şey birilerinin istediği gibi olmaya başladı. Birileri için fırsatlar ülkesi haline geldik. Kendi milli benliğimizi koruyamaz duruma geldik. Kendimizi koruma refleksimizi, güdümüzü koruyamaz hale geldik. Bu baskının altında aydınlarımız da sıkışmış durumda, onlar egemen çünkü, bu gençliğimizi de ciddi(biçimde) etkiliyor çünkü.” (C115)

Devlet-Halk karşıtlığı üzerinden halk kategorisinin yozlaştığını, bunun da sorumlusunun insanlar olduğu iddia eden C106 No’lu görüşmeci sol değerlerin bugün açısından anlam taşımadığından bahsediyor.

“Benim sorumluluğum ne diyen olmuyor. Devlet dediğin soyut bir kavram ya, ya tamam soyut derken, kişiler de bunun mücadelesini vermiyor, işte benim kafam oradan karışık. İnsan önce birey olmayı öğrenemezse nasıl toplumcu olacak? Solcular çok karşıydı o şeylere, birey lafına. Ama sonradan düşündüyüm, ben birey olarak kendi değerimin bilincinde olmasam kendimi nasıl bileceğim, evet biz çok ütöpik yaklaştık, halkımız için biz kimdik? Halkımız dedik durduk, sonra yıllar sonra, sen kimdin? Anan köylü, baban işçi, sen halk değil miydin? Halkımız, halkımız için ölüyoruz. Ölmek kutsal!” (C106)

Bireylere dönük bu eleştiri, partilerle bireyler arasındaki ilişkileri de birebir etkilediğine ilişkin yaygın kanıyla bütünleşiyor. Örneğin C101 No’lu görüşmecinin aşağıdaki sözleri partilerin bireylerin menfaatini gözetmesi gerektiğine dair bir anlayışı da meşrulaştırıyor.

“Bugün partiye insanlar gelmiyorsa, partide bir şey bulmuyorlar. Adam partiye gidiyor, iş için gidiyor, ‘Burası iş bulma merkezi mi?’ diye yanıt alıyor. Tabii ki iş bulma merkezi, adam partiye niye gelsin? Partiye geldin, tabii ki bir işinin görülmesi için gelecek, ama sen adamın işine bir katkı koyamıyorsan veya hiçbir şey yapmasan bile ona o şekilde yanıt veriyorsan, o adam sana gelmez, niye gelsin? Sen solcu partisin, sen halkın partisisin [...] bunu sağlamak zorundayız biz.” (C101)

Sonuç olarak, CHP’li seçmen açısından siyasetin yozlaşması, bireyin yozlaşmasına paralel olup, siyasal alandaki durağanlığın arkaplanında “bireyler” var. Hatta CHP’li seçmen “halkçılık” kategorisinin bugünkü aşınmasını 1980 sonrası yaratılan birey tipine bağlayarak, kendisinin de katıldığı eleştiri hattının üstünü örtüyor.

4.3. “Sinik İdeolojik Özne” Olarak MHP’li Seçmenin Söylem Analizi

Denizli’de 78 mahallede yürütülen saha çalışması esnasında 2009 yerel seçimlerinde MHP’ye oy vermiş veyahut 2000 sonrası yapılan seçimlerde genel olarak MHP’ye taraftar olmuş 29 kişi ile görüşme yapıldı. Mülakatların topyekûn bir değerlendirmesi yapıldığında temel olarak yedi başlıkta toplanılan bir çerçevenin söylemsel düzeyde ön plana çıktığı görülmektedir:

- (a) Denizli’de yerel siyasete dair MHP’lilerin analizleri;
- (b) MHP’nin siyasal alandaki konumu, teşkilatlanma yapısına dönük eleştiriler;
- (c) MHP’ye özgü milliyetçilik anlayışı;
- (d) Ağırlıklı olarak Kürt sorununa dair yorumlar;
- (e) Ergenekon, Demokratikleşme, Ordu, Türkiye Vizyonu gibi gündemi meşgul eden sorunların MHP’li nezdindeki kavranışı;
- (f) Siyasal alandaki rakip partilere ilişkin değerlendirmeler.

4.3.1. Denizli’de Yerel Siyasete MHP’lilerin Bakışı:

Denizli yerel siyasal alanında MHP’li olan toplumsal aktörlerin, içinde yaşadıkları siyaset dünyasına ilişkin en genel kanaatleri, siyasetin maddi çıkarlar dolayımında tasarımılandığı şeklindedir. Tam da bu noktada, MHP’li seçmenin söylemsel düzeyde CHP’lilerle yakınlaştığını söyleyebiliriz.

Mülakata katılan pek çok görüşmeci siyasetin işleyişini “patron-müşteri” ilişkisine bağlamakta olup, Denizli yerelinin patronaj ilişkileri ekseninde örüldüğünü iddia etmektedir. Örneğin M102 No’lu görüşmeci bu görüşü şöyle ifade ediyor:

“Şu an herkes müşteri, bu ne demek, parası olan güçlü oluyor demek. Gerçekten halktan olduğunuz zaman, en basiti öğretmenlik atamalarında, bir tanıdığın, eşin dostun varsa çok rahat bir yerde iş bulabiliyorsun. Bu en basiti dershanede bile öyle. Türkiye’de siyaset patron-müşteri ilişkisi gibi” (M102)

Benzer biçimde M112 ve M113 No’lu görüşmeciler de siyasetteki çıkar eksenli mekanizmalara ve siyasetten bilinçli uzaklaştırılmaya değinerek, siyasal alanın hangi düzlemde “yapısal bir mülksüzleştirilme”ye tabi tutulduğunu vurguluyor. M113 ayrıca bu “mülksüzleştirme”den bahsederken, gençliğin daha bilinçli bir politik kavrayışa sahip olduğunu da ekliyor.

“Siyaset Denizli’de samimi dersem, yalan söylemiş olurum, tamamen çıkara dayalı. Öyle görüyorum. Kendinden yana yararı nerede olacaksa, o tarafa yatan çok insan var. O yüzden bu durumdayız zaten.” (M112)

“Siyaset tamamen çıkara dayalı. Denizli sonuçta kendi kendine yetebilen bir il olduğu için hep bu yönde karar vermiştir. Tekstil çok önemli Denizli de. Patronlar X partisine oy vereceksiniz deyince, mecbur veriyor insan. Bu şekilde yürüyor işler. Gençlerde daha fazla dava ruhu var tabi. Bizde biraz siyasetten uzak tutulma var. Daha yeni yeni öğreniyoruz; ama onlar daha fazla okuyor, sorguluyor, en azından seksenlerin neslinden daha iyiler. Bizim yaşımızda daha doğru kararlar verebilirler.” (M113)

M103 No’lu görüşmeci ise siyasette en önemli sorun olarak gördüğü çıkarıcılığın kimi zaman salt niyetlerle ilgili olmadığını, insanların çaresizlikten ötürü çıkar ağlarına eklemlediklerini iddia ediyor.

“Çıkarıcılık, en önemli siyasal sorun, nasıl geliyoruz çıkarıcılığa? Bir kere toplum olarak okuyan bir toplum değiliz, okumuyoruz, araştırmıyoruz ve oy verirken, hani ben şu partiye veriyorum oyu, ama şöyle şöyle düşüncelerim var diyerek vermiyoruz. Ya diyoruz ki işte ‘ben Erdoğan’a gıcığım, gideceğim o yüzden CHP’ye vereceğim’ ya da diyoruz ki ‘ben CHP’liyim ama işte Baykal’a gıcık oluyorum, o yüzden vermeyeceğim”. Ki şöyle, az önce yaşadığım ilginç bir örnek var, çok koyu solcu olarak tabir edebileceğimiz bir tanıdığım engelli bayan CHP’den yardım istedi, iş bulma konusunda, bulamadı. Ve şu anda AKP’ye gitti, iş verildi, hatta bu konuda hararetli bir tartışmamız da oldu, yani ‘bugün seni işe soksalar bile bu anlık bir geçiş olacak’ dedim. Dolayısıyla ‘yarın bir gün daha büyük sorunlar patlak verir bu konuda, bugün onlara boyun eğersen’ dedim. ‘Çaresizim’ diyor. Ve şuna çok inanıyorum, bizdeki siyaset her şekilde çaresizlik üzerinden yapılıyor.” (M103)

Denizli’deki siyaset alanına ilişkin MHP’li seçimde tespit edilen kötümser havanın bir yanı “çıkar eksensiz siyasallık” ise diğer yanı da “siyasete olan ilgisizlik” saptaması oluşturuyor. M124 No’lu görüşmeci Denizli yerelindeki siyasetin merkezinde ekonominin olduğunu, bu yüzden de siyasetin talileştiğini ileri sürüyor.

“Denizli halkı siyasete ilgisiz bence. Ben Denizliliyim aslen, Buldanlıyım. Denizli halkı ilgisiz ve siyasete bakışının yetersiz olduğunu düşünüyorum. Yeteri kadar siyasetin içinde, gündemin içinde değil, iyi takip etmiyor, takip etse de birkaç arkadaş veya eş dost ortamındaki sohbetin dışına çıkan eylemsel veya sonucu değiştirebilecek bir hareket anlamında bir durum söz konusu değil. Bunun nedeni sadece siyaset anlamında değil. Bu biraz daha yüzyıllardan beri ticaretle daha çok haşır neşir olmasından kaynaklanıyor, gibi geliyor yani. Ticaret ilişkileri insanların kafasındaki tek hedefi ticari hayatları yapmış ve ona göre bakış açısı geliştirmişler. Ekonomik merkezi yaşantı, siyasetten çok daha öncelikli Denizlili için” (M124)

Siyasette çıkar ve ilgisizlik vurgusunu, farklı toplumsal grupların mobilizasyonuna bağlayan kimi yorumlar da göz çarpmakta. Örneğin M115 No’lu görüşmeci, mülakatta iki ayrı yerde “siyaset alanındaki cemaat nüfuzu”na değiniyor.

“Şimdi örneğin bir esnaf, eğer o cemaattense, o cemaatin üyeleri ondan alışveriş yapıyor, ona destek çıkıyor her konuda. Değilse desteği kesiyor. Ben görüyorum, yaşıyorum, duyuyorum. Örneğin isim vermeden konuşalım, bir gazeteye abone oluyorsun, abone olmazsan, ‘bak alışveriş yapmayız senden, sen de bu gazeteye abone olacaksın, diyorlar.’”

Soru: Bu çok net söyleniyor mu?

“Tabi söyleniyor net, net söyleniyor yani!”

Soru: Sizin tavrınız ne oluyor peki o zaman?

“Valla işte bizde arada kalıyoruz, mesela kıramadığımız insanlar oldu mu, diyoruz ki en azından 3–4 aylık bir abonelik oluyoruz, oluyoruz da yani.” (M115)

“Kesinlikle hiç umursamazlık var Denizli’de, tamamen menfaat. Kim ne derse onun peşinde gidiyorlar, genelde de cemaatin peşi oluyor ama.”

Soru: Cemaat güçlü mü sizce burada?

“Çok güçlü, Denizli’de çok güçlü.” (M115)

MHP’li seçmen içinde Denizli yerel siyasal alanın tarihsel arkaplanına temas eden kişilere rastlamak da mümkün. M104 No’lu görüşmeci 12 Eylül sonrası oluşan depolitizasyon ortamının ister istemez Denizli’deki mevcut siyasallığı aşındırdığını, Denizli’nin Türkiye siyaseti ile paralel bir uyum içinde olduğunu iddia ediyor.

“Şimdi genel yapıya baktığımız zaman, Türkiye’de 80 ihtilalından sonra basit bir kavramla apolitik bir ortam oluşmuştur. İşte her ne kadar 83’lerde 84’lerde bu yapı Özal dönemiyle değiştirilmeye çalışılsa da, işte tekrar siyaset hâkim olmaya çalışsa da, büyük bir baskıdır 80 ihtilali. Halen insanların belleklerinde, zihinlerinde o dönemin çocukları, o dönemin gençleri, şimdi artık büyüdüler ve politik düşünceden uzak bir şekilde büyüdüler. Eee günümüz yapısında biraz da bunu teknolojiyle ilişkilendirdiğimizde, gerçi teknoloji engel mi? Hayır değil, ama bu yapıyla, böyle bir yapıyla bu durumu ilişkilendirdiğimizde karşımıza günümüz yapısı çıkıyor ve Denizli’de, genel konjonktür diyelim, buna uygun seyrediyor. Baktığımız zaman iki dönem, önce CHP’nin iktidarda olduğu, en azından Belediye Meclisi düzeyinde iktidarda olduğu bir şehirde, şimdi AKP iktidarda. Daha öncesinde yine CHP etkisi var. Bir önceki dönemde de tekrar bu sefer sağ bir görüş, Demokrat Parti iktidarı var, dönemi var, süreci var. Baktığımız zaman değişken bir yapı. Şehrin genel yapısına az çok hâkimim. Genelde sol tandanslı bir şehir. Diğer Ege şehirleri gibi diyebiliriz belki. Bir değişkenlik olması, kemikleşmiş bir

yapının olmadığını ortaya koyuyor. Bu da genel olarak Türkiye'nin siyasetiyle uyum içerisinde" (M104)

Denizli kentindeki siyasal alanın durağanlığı öncesi bir politik arkaplanı olduğunu iddia eden bir başka MHP'li seçmen M125 ise halkın önceden siyasete fiilen katıldığını tarihsel örneklere başvurarak ileri sürmekte.

"Eskiden Denizli'nin yerlisi siyasete uzak değildi. 1950'lerden beri, köydeyken de hatırlıyorum. Demir kıratlarla, halkçılar çok yarışlardı. Öyleydi dedemin köyünde, çocukluğumda. Bu yarış daha sonra şeyle devam etti, Adalet Partisiyle, Halk Partisi arasında devam etti. Fakat ilki yüksekti ve partilerde bugüne kadar gerçekten partiydiler. Ben o zamanlar şeylere bozulurdum. Yahu bir partinin 10.000 tane üyesi var. Ve 10.000'i de oluşuma katılmıyor. Parti üyesi demek, oluşuma katılmak demek zaten. Neden bunlar mesela milletvekili adaylığı seçiminde söz sahibi olmuyorlar, il başkanlığında söz sahibi olmuyorlar, köylerden itibaren neden yapılmıyor diye o zamanlar kendi kendime, mevcut hali beğenmezdim. Şimdi onlara hayranlığımı açıkça ifade edeyim. Burada genellikle Adalet Partisinin, gerekse şeyin halk partisinin parti ön seçimleri olurdu, Denizli için söylüyorum ve Denizli'de ben 7-8 bin partilinin oy kullandığını hatırlıyorum. Bayram yerine dönüşürdü, şurada eski belediye vardı. Hatırlamazsınız da şurada park var ya, hemen o parkın yerinde eskiden belediye vardı. Onun o zaman arkası da o zaman yine çay bahçesiydi. O belediyenin bir salonu vardır. Nikâh ve düğün salonu diye, ön seçimler orda yapılırdı yani sandıklar oraya konulurdu. Hâkim nezaretinde ve o parka insanlar böyle köyden kentten ilçelerden gelmiş. 7-8-10 bin insanın burada oy kullanacak Ahmet'e, Mehmet'e kime oy verecekse onda oy kullanırlardı. Ayrıca parti şeyi de parti merkezi de zaman zaman 1-2 kendi adayını koyardı. Bence halk siyasete fiilen katılmanın önemli bir şeysiydi." (M125)

Sonuç olarak MHP'li seçmen açısından Denizli yerel siyasal alanı, aktörlerin çıkar eksenli stratejileri ve tarihsel depolitizasyon sonucu durağan bir yapıya sahiptir. Buradaki asıl vurguları ise patronaj ilişkilerine terk edilen ve meşru siyaset açısından sağlıklı bir zeminin inşa edildiğine dairdir. CHP'lilerin AKP'yi "fırsat yapıları"na dönük avantajlarıyla ele alan eleştirisinin MHP'lilerdeki karşılığı da bu ekseninde "patron-müşteri" ilişkilerinin devamlılığı.

4.3.2. MHP'nin Siyasal Alandaki Konumu ve Teşkilatlanma Yapısına Dönük Eleştiriler

Mülakatlar sürecinde genel olarak görüşme yaptığımız pek çok MHP'linin partilerinin mevcut siyasal alan içindeki konularından hoşnut olmadıklarını gözlemledik. Hoşnutsuzluğun ise birbirleriyle bağlantılı pek çok nedeni ortaya konuldu. Partinin eski radikal duruşundan taviz verilmesi, partideki taban ve tavan arasındaki mesafenin arttığı, teşkilat yapısının giderek zayıflamaya yüz tuttuğu, partinin pratik konularda stratejiler geliştirememesi vb. nedenler görüşmecilerin en sık vurguladığı konular oldu.

Partinin teşkilatlanma yapısındaki gerilimlere dikkat çeken M101 No'lu görüşmecinin partinin yöneticileri ile üyeleri arasındaki açının genişlemesine dönük eleştirileri dikkat çekici.

“Türkiye’deki siyasi partilere baktığım zaman geçmişte kendime en yakın hissettiğim MHP idi. En son ona oy vermemdeki amaçsa, o dönemde seçime katılan partilerin, kişilerin anlattıkları, kendilerine anlattıklarında bana uygun bir şey bulamamış olmamdı. MHP de çok uygun değildi, ama geçmişte yapılan, geleceğin teminatıdır denildiği için en son ona oy verdim. Ama şu anda vermeyi düşünmüyorum.”

Soru: Nedeni ne, yani neden uzaklaştınız?

“Çünkü MHP'nin tabanı ile tavanının ayrıldığına inanıyorum ben.” (M101)

“Taban aslında değişmiyor. Taban mesela siyasi düşüncesini değiştirmiyor veyahutta efendime söyleyeyim inancını değiştirmiyor, oyda mührünü bile değiştirmiyor taban, taban çok istikrarlı. Bugün mesela CHP'nin yaptığı bir sürü yanlışlar var, MHP'nin yaptığı bir sürü yanlışlar var, AKP'nin yaptığı bir sürü yanlışlar var, ama ona rağmen o mühür gidilip o partiye basılıyor ve o parti belli bir yerde yine tutuluyor, taban çok istikrarlı, tavan istikrarsız. Tavan rüzgârlara çok çabuk yelken açıyor.” (M101)

M114 No'lu görüşmeci ise benzer bir yönde partide lider sultanının aşamadığını, MHP'nin siyaseten başarısız olmasının mikro-düzeydeki hiyerarşi ilişkilerinin katılığıyla ilgili olduğunu iddia ediyor.

“Son dönem MHP siyasetini başarılı bulmuyorum. Bizde hep liderin eleştirilmemesi geleneği var. Ben bunun tam tersini gerekli buluyorum. Lider de eleştirilebilmeli. Oy verdiğiniz partinin lideri hala daha kağıttan okuyarak konuşuyorsa, hatta onu bile yapamıyorsa, çok etkili değilse liderin eleştirilmesini bekliyorum. Bu yönden MHP’yi yeterli bulmuyorum. Yeterli olsaydı, bu gün AKP diye bir parti olmazdı.” (M114)

Parti liderinin eleştirisi MHP’li pek çok seçimde görülebilecek bir tavra dönüşmüş durumda. Örneğin M103 No’lu görüşmecinin Devlet Bahçeli’ye dönük eleştirisi (ehven-i şer) tipikleşmiş bir örnek.

“Bugün Devlet Bahçeli var MHP’nin başında. Aslında kesinlikle tam olarak ülkücülük hareketinin ya da bu davanın özünü yansıttığına inanmadığım bir isim. Ancak bir şekilde diğerleri arasında dolaştırdığım zaman görüşlerimi yine de onda kalıyorum. Yaptığım seçimden çok memnun değilim ama yine de hani hiç oy vermemektense bir şekilde bir kararım olduğunu, belki de hani bir şekilde kendimi düzeltip yani parti içinde kendi çelişkilerimden kurtulup çıkabileceğimi düşünüyordum. Buna olan inancım hâlâ var. Ama son seçimden beri bu da biraz kırılmaya başladı. Büyük ihtimalle bir dahaki seçimlerde oy vermeyeceğim.” (M103)

Bu durum ister istemez MHP’li seçimde sözkonusu hareketin kurucusu Alparslan Türkeş’e nostaljik bir öykünmeye neden oluyor. M104 No’lu görüşmecinin radikalizmi konjonktüre göre normalize eden bakış açısı ile bugün için daha demokratik bir siyaset profili önerisi arasındaki paradoks dikkat çekici.

“Bu hareket yeni bir hareket değil. Kökleri 44’lerden beri gelen bir hareket, fikri altyapısı olan bir hareket, dayanağı olan bir hareket, düşünsel manada. Daha sonradan partileşiyorlar. İktidarlar, koalisyonlar, daha doğrusu koalisyon şeklindeki iktidarlar falan yaşıyorlar. Şimdi Türkeş döneminde partinin radikal kalması kaçınılmazdı. Çünkü o dönemi, yine o dönemin şartlarına göre değerlendirmek gerekir. Günümüz Türkiye’inde o gibi bir ortam söz konusu değil, ne politika olarak ne de sokaklar olarak diyeyim. Bir çatışma söz konusu ki ister istemez o dönemde radikal olmak zorundaydım diye düşünüyorum. Ama şimdiki dönem daha farklı: daha çok konuşulabiliyor, daha fazla demokrasi var, buna bağlı olarak insanların talepleri yükseldi, ekonomik refah seviyesi arttı, eğitim düzeyi arttı. Bunlarla birlikte çoğulculuk etkin bir hale geldi.” (M104)

MHP’li seçmenin oy verdiği partisinin ideolojik yapısından uzaklaştığı, çoğunun partinin doktriner yapısına yönelik eleştirel bir mesafe geliştirdiği de mülakat sürecinde tespit edilen bir durum. Örneğin M104 No’lu görüşmecinin teşkilat yapısındaki sorunları (fikri çelişkiler ya da hizipleşmeler) eleştirdiği şu yorumları dikkate değer.

“Eleştirdiğim şeyler çıkıyor, şimdi genel söylemle pratikte karşılaştığımız şeyler farklı, mesela genel söylem içersinde işte bir, Avrupa Birliği’ne karşıtlık söz konusu. Bu milliyetçilik eksenine düşünülürken bu kendi içersinde tutarlı bir şeydir. Ancak iş devlet idaresine, devlet yönetimine geldiği zaman bunun karşısında değil destekleyicisi, savunucusu konumunda olduğunu görüyoruz. Böyle bir durum söz konusu. Bu benim eleştirdiğim bir şey. Ha aksi olabilir mi? Olamaz. Ama eleştirdiğim bir şey yani. O bir. İkincisi, biraz kişilerle alakalı problemler var. Daha önce gelmiş, iktidar oldukları zamanlarda birkaç bakan eleştiri noktamdı benim. Davranışları, ülkenin yapısına uymayan tavırları, hareketleri, ondan sonra fikrin uç olarak yaşandığı bazı kesimler var ki her türlü fikrin uç noktalarda yaşanması, en azından benim kendi iş dünyamda beni rahatsız ediyor. Hizipleşme olarak algılıyorum ben bunu. Her ne kadar milliyetçi bir yapım da olsa kesinlikle hizipleşmeye karşıyım. Fikri manadaki karşıtlıkların bile bir arada bulunması gerektiğine, tartışması, konuşması gerektiğine inanıyorum.” (M104)

Buna karşılık M103 No’lu görüşmeci ise doğrudan doğruya MHP radikalizminin bugün için pek de anlamı yok. Görüşmeci bunun sebebinin de Türkiye’de siyasetin eksen değiştirmesine bağlıyor.

“Lise dönemimde ve üniversite dönemimde faşizme varan MHP kökenli görüşlerimin çok yumuşadığını, bunda da özellikle MHP’nin parti olarak davranışlarında yarattığı çelişkilerin çok güvensizlik oluşturduğunu hissediyorum. Kaldı ki okuduğum onca kitaptan sonra, kendi izlenimlerimden sonra, meselenin aslında tam olarak siyaset değil de insanlık meselesi olduğu ve bizim ülkemizde sürekli olarak siyasetin yanlış yorumlandığını düşünüyorum. Artık siyasetten ziyade rant kavgası olduğunu düşünüyorum ve bu da benim apolitik bir tavır içerisinde daha politik bir düşünceye yönelmemi sağlıyor. Hani artık benim için sağ, sol, MHP, ülkücü, şudur, budur gibi kavramların yerini çok daha başka bir şey temsil ediyor ama tam olarak isimlendirmek istediğimde tam bir ismini de koyamam.” (M103)

Denizli yerelinde MHP teşkilatının yeterince çalışmadığını iddia eden M126 No’lu görüşmeci ise “köklü bir tabanın” ve politik bilincin mevcut olmadığını ileri

sürüyor. Denizli yerelindeki partililik yöneliminin olmamasının, sıkça bahsedilen menfaat ilişkilerinden kaynaklandığını belirtiyor.

“Bak mesela ben MHP’yi Erzurum’da öğrendim. Denizli’ye geldim, diyebilirim ki parti olayı yok burada. Ne var burada, herkes kendi adamı, şu adamı, bu adamı olayı var yani. Denizli’ye geldikten sonra ne vardı? AKP. Tamam, doğrudur, vardır, iyidir; ama bir yönetime karar verin! AKP yönetecek adamı, bir düşünün! Her şey menfaat üzerine kurulmuş. Sadece seçim günü gelir herkes, hangi parti, bu parti, haydi nereye ben oraya. Ben MHP’yi Erzurum’da bildim, partiyi Erzurum’da öğrendim. Denizli’de herkes düşmüş kendi işine. Tam oy zamanı gelir, herkes gider işte, benim abim kime veriyor, şuna veriyor, o da ona verir. Yani Denizli de araştırma olayı yok.” (M126)

Ankara’daki Tekel Direnişine katılmış bir ülkücü olduğunu gururla söyleyen bir MHP’li ise partisinin siyaseten başarısızlığını üyeleriyle irtibat halinde olmamasını, hatta direniş döneminde karşıtlarının kendisine destek verdiğini dile getiriyor.

“Sadece şehit cenazesinde çıkıp slogan atmakla olmuyor siyaset. Meydanlarda göremiyoruz MHP’yi. Tekel eylemleri için Ankara’ya gittiğim zaman, MHP yanımızda yoktu, sol taraf yanımızdaydı. Solcularla beraber yattığımız zamanlar oldu. İş bitince konuşuyorduk. Onların ekmeğini yedim.” (M110)

Toparlayacak olursak, politik sinizmin ciddi anlamda sirayet ettiği MHP’li seçmen açısından partiyi “arkaik bir politik anlayış”ın başarısızlığa mahkûm ettiği açıkça dile getirilen bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayışın ana hatları ise daha çok radikalizmden taviz, parti içi bürokrasinin artması ve pratik siyaset konusundaki üreticiliğin zayıflaması gibi noktalarda düğümleniyor. MHP’lilerin başarısızlık algısında CHP’lilerden ayrılan yönleri ise, özelleştirilene sirayet eden eskiye (Türkeş dönemi) dönük nostaljik bakış diyebiliriz.

4.3.3. MHP’nin Milliyetçilik Anlayışı

MHP’li seçmenin siyasal yatkınlıklarını belirleyen en önemli olgulardan birisi de partinin “milliyetçilik anlayışı” ile “Türkiye vizyonu”. Bu iki kategori arasındaki bağıntıyı argümanları açısından başat ilke kılan MHP’liler siyasete dair kavrayışlarında

“pan-Türkist uğrak”ın anlamadığından yakınıyorlar. Örneğin M101 No’lu görüşmecinin şu sözleri bu konuda manidar.

“Biz Rusya’da bağımsızlığını kazanmış Türkî Cumhuriyetler, Arap toplulukları, Avrupa ülkeleri veya Amerikan ülkeleri gibi değiliz. Bizim insanımız, bizim bulunduğumuz toprakların ve ırkımızın ne anlama geldiğinin farkında değiller. Biz ne kadar herkese evet, tatlım, canım, cicim desek de, hiçbir zaman arzu ettiğimiz ruhsal barışa kavuşamayacağız. Nasıl kavuşuruz? Yunan olsun, İngiliz olsun, Yahudi olsun, Amerikan olsun, düşüncelerine göre Anadolu’dan çıkıp Orta Asya’nın steplerine gidersek oralarda kabuğumuza çekilsek, anca bunu öyle başarabiliriz. Çünkü elimizde bulduğumuz toprakların anlamı, dünyaca da, Türkiye’de de çok az kişi tarafından kıymeti ve değeri bilinmekte.” (M101)

Benzer bir yorumlama tarzı da “güçlü Türkiye vizyonu” ile birleşerek, MHP’ye özgü milliyetçiliğin ana karakteristiklerinin hangi düzlemde tasarmlandığını gösteriyor. M102 No’lu görüşmecinin “bağımsız Türkiye” anlayışı milliyetçiliğinin merkezi motifini oluşturuyor.

“Güçlü Türkiye. Yani şu: Bush’tan bağımsız Türkiye. Yani mesela MHP’nin bir politikası var; istiyorlar ki işte Amerika’ya sormayalım, onlara bağlı kalmayalım. Ama şu an dikkat ediyorum ben, en ufak bir şeyde Amerika’nın onayını almak istiyoruz, ona danışıyoruz. Onlar [MHP] ise tam tersi, onlar içişlerimize karışmasını istiyor” (M102)

Şu argüman ise MHP’lilerin kendi partilerine dönük algılamaları açısından tipik bir örnek. Yani dış mihraklara karşı emniyet sübapı olarak MHP.

“MHP diğer partiler gibi seçim zamanlarında meydanlara çıkıp, biz şunu yapacağız, biz bunu yapacağız diye laf söyleyip, sonra sandığa gidip, sandıktan ne çıktıysa o şekilde davranan bir parti değildir. MHP’nin gerçekten olmazsa olmazları olan, kırmızıçizgileri olan ve Türkiye’yi dış güçlere, gizli odaklara karşı koruyan bir gücü vardır. Sadece Türkiye’deki MHP karşıtları demeyeyim, tüm dünyadaki Türklere karşı olan tüm görüşlerin çekindiği bir partiyiz. Türkiye’nin gelişmesini istemeyen, özellikle Türkiye üzerinde gizli emelleri olan insanların ülkücü hareketten korktuklarına yüzde yüz eminim.” (M101)

Görüşmecilerin neden MHP’li olduklarına ilişkin sorulara verdikleri cevaplarda da eş bir mantığın [homology] harekete geçtiğini gözlemek mümkün. Genel olarak MHP’li seçmen açısından parti hem hayat tarzını temsil eden hem de millet-odaklı bir siyasal çizgi izlediğinden tercihe şayan bir parti. M111, M112 ve M126 No’lu görüşmecilerin kısa ifadelerinden çok şey çıkarılabilir:

“Türk’üm ve milliyetçilik esas unsur. Sağcı bir parti ve dini meselelere sahip çıktığı ve Türkiye’yi temsil ettiği için bu görüşü savunuyorum. Benim için din, İslamiyet çok önemli” (M111)

“MHP’nin bakış açısına kendimi çok uygun görüyorum. Onların vatana millete düşkünlüğü, bu konudaki samimiyetleri, doğrularının ve hedeflerinin daha kesin ve net olması söz konusu” (M112)

“Benim yaşantıma daha doğrusu Türk insanının yaşantısına uygun ideal bir şeyler verebilecek, gençliğe daha güzel hitap edebilecek en güzel parti olarak MHP’yi gördüğümünden dolayı MHP diyorum.” (M126)

Sonuç olarak tezimizin ikinci bölümünde dile getirdiğimiz Alman ve Fransız milliyetçilik anlayışlarının sentezi durumundaki MHP milliyetçiliği kendi tepkiselliğini özcu bir biçimde inşa etse de son dönemdeki başarısızlık karşısında güç kaybetmiş görünüyor. MHP kadrolarından pek çok kişinin 2007’den sonra AKP kadrolarına kayması ekseninde ortaya çıkan ideolojik krizin milliyetçilik anlayışlarındaki krize karşılık geldiği pek çok MHP’linin temel görüşlerinden.

4.3.4. Kürt Sorununa MHP’lilerin Yaklaşımı

MHP’li görüşmecilerin neredeyse tamamı açısından Türkiye’deki en yakıcı siyasal meselelerin başında Kürt sorunu gelmekte. Milliyetçi hassasiyetlerinin bu konuya yaklaşımlarını kırılğanlaştırdığını söyleyen MHP’li seçmen açısından sorununun dış etken, iç etken ve sermaye ilişkileri gibi olgusal nedenleri var. MHP’lilerin soruna yaklaşımını belirleyen en önemli kavram “bölücülük”. İçeriden ve dışarıdan kuşatılmış bir ülke tablosu çizen partililer açısından en yoğun açıklama tarzının “dış sebeplere” bağlanan bir açıklama olduğu görülüyor. Örneğin kendisinin

etnik olarak Azeri kökenli olduğunu söyleyen M101 No’lu görüşmeci için Kürt Sorunu uluslararası konjonktür çerçevesinde anlaşılabilir bir mesele. Zira bu tarz bir sorun çevreyi saran düşmanlar için bir fırsat.

“Aslını unutan haramzadedir bizde, yani geçmişini. Kürt doğmuş olabilir, Kürt büyümüş olabilir, her şey olabilir. Şimdi Türkiye üzerinde biz Kürt, Laz, Çerkez, ben Azeriyim diyorum, ama bunu bir silah olarak kullanmıyorum. Biz Azerilerin sorunları yok mu Türkiye’de, eksiklerimiz gediklerimiz yok mu, devletin kapılarının kapandığı yer yok mu? Bugün en basiti şunu söyleyeyim, devletin politikalarında en büyük yanlış devlet Azerilere yapıyor, Ermenilerle destekleşerek. Bugün kapıyı açmaz diye ufak bir söylem bile utanç vericidir, Karabağ çözülmedikten sonra. Ben niye bunu niye bayrak alıp silah alıp devletin kapısına dikilmiyorum, dikilmem. Neden biliyor musun? Bu bizim çevremizde düşman olanlara bir fırsattır.” (M101)

Meseleyi salt terör meselesi olarak gören M111 No’lu görüşmecinin Kürt Sorununa dair görüşünün arka planında da dış etken olgusu var. Görüşmeci sorunun aynı zamanda radikal önlemlerle önünün alınabileceğini ileri sürerken, MHP’lilerin genel tavırlarına yaklaşık bir söylem tutturuyor.

“Yabancı kaynaklardan mutlaka besleniyor, destekleniyor bu hareket. Bu kadar silahın var olması imkansız. En önemlisi, Türkiye’nin ekonomik bağımsızlığı olmadığı için dışarıdan müdahale alıp konuyu bitiremiyor. Çözümü zor. Cezalar çok etkili değil.”

Soru: Peki, sorunun hukukla veya siyasetle çözülebileceğini düşünüyor musunuz?

“Bu hukukla, bu cezayla olmaz. İdam kalktı, yani caydırıcı cezalar söz konusu değil. Ne kadar üstüne gidilirse gidilsin etkili olmuyor. Yine şehit veriyoruz. Çok radikal önlemler alınmalı demek ki! Bence askerin yetkisi, polise verilirse azalır gibi geliyor.”

(M111)

“Düşman tezgâhı” argümanının oldukça yoğunlaştığı analizlerden birisi de M119 No’lu görüşmeciye ait. Ancak ilginçtir ki, görüşmeci sorunu, başka sorunlarla benzeşim kurarak açıklama yolunu seçiyor.

“Şimdi doğudaki Kürt vatandaşlar sadece terörist değil ki! Şimdi kırsaldan gelen, dar bir alandan gelen öğrenci ile normal geniş bir aile içerisinde yapılmış bir kişi ile o taşradan gelen kişiyi aynı kefeye koyabilir misin? Koyamasın neden koyamasın onda

sosyal etkinlik denen bir şey yok dar çevreden gelmiş üniversiteye geldiği zaman, beni bu yörede atıyorum görevlendirdiler benim görevim nedir yeni gelen gençleri aldatmak, kandırmak gibi bir görev vardır. Ben de kimleri seçerim seni seçecek bir halim yok sen bu vizyonun içerisinde sin sen bunu biliyorsun kimi seçerim taşradan geleni seçerim taşradan geleni ne diye seçer parası olmaz, sosyal etkinlikte zayıf olur kanar. Gençliğin beynini yıkamak çok kolaydır. Yani parayla örneğin Denizli’de bir sürü ev altı kiliseleri var niye veriyorlar bu çocuklara 100 dolar, 500 dolar, onları kendi saflarına çekiyorlar, çocuklar o üniversitenin içerisinde etkinlikten geri kalmayıp, o sosyal faaliyetlerden geri kalmayıp alayım da gireyim. Çok yakın bir arkadaşımın çocuğu söyledi ben dedi onların etkinliğine katıldım oraya girer girmez çıktım dedi bir göreyim dedi. Her şeyin tezgâhı, projesi dışarıdan gelen bir şey, Türkiye’de yaşayan vatandaşlara da böyle ileri gelenlere de, maşa olarak kullanılıyorlar.” (M119)

Sorunu Kürt sorunu olarak değil, “PKK sorunu” olarak gören M101 No’lu görüşmecinin yorumu ise Türkiye’nin Ortadoğu’da lider ülke konumuna gelmesini engellemeyle ilişkili. Görüşmeci aynı zamanda Kürt vatandaşların cehaletlerinden ötürü bu tezgâha alet olduklarını ileri sürüyor.

“Türkiye’nin kesinlikle ama kesinlikle Kürt sorunu diye bir sorunu yoktur. Benim Kürt arkadaşlarım var, sorun olsa bizde de olur, bizim öyle bir sorunumuz yok. Türkiye’nin dış odaklı, dış fişlemeli, özellikle altını çiziyorum dıştan destek alınıp Türkiye’nin ilerlemesini, bulunduğu çevrede lider olmasını, uzak bir zaman diliminde de dünyanın lideri olmasını engellemek için çıkarttırılmış bir sorundur. Çok üzülerek söylüyorum buna da cahil, görgüsüz, okumamış veyahutta dünyaya gözlerini kapatmış at gözlüğü takmış Kürt vatandaşlarımızın alet olmasından kaynaklanan bir PKK sorunu vardır. Kürt sorunu olmuş olsa, ben Denizli’de 7 yıldır oturuyorum, Denizli’nin üst kısımları tamamen Kürt, neden burada bir sorun çıkmıyor?” (M101)

MHP’li seçmen arasından Kürt sorununa alternatif yaklaşımlar geliştirenler de yok değil. Konuyu “çok-boyutlu” bir sorun olarak kodlayan M104 No’lu görüşmeci bunlardan birisi. Ancak diğer MHP’lilere nazaran “tek-boyutlu” açıklamalardan kaçınsa da bu görüşmecinin de genel MHP çizgisinden uzaklaşmayarak sorunun siyasal çözümünü olanaksız bulduğunu da eklememiz gerekir.

“Kürt sorunu sözüne ben bir defa karşıyım, yani bu, bir Kürt’ü sorun algılama gibi de düşünülebilir, böyle bir şey söz konusu değil. Ben daha önce doğuyu gezdim mesela,

orada bir dönem yaşadım, bir dönem bulundum. Uç noktalarda da bulundum, işte Hakkâri'dir, Şırnak'tır, Van'dır, Bitlis'tir, oralarda da bulundum. Şimdi baktığımız zaman yani ortada bir sorun var mı? Evet, ortada bir sorun var. Buna ister siz terör sorunu deyin, bir kesim insanımız böyle adlandırıyor bunu, isterseniz sağlık problemi deyin, isterseniz siyasi bir problem deyin, isterseniz ekonomik bir problem deyin, ne dersiniz deyin. Çok boyutlu bir sorun olduğu ortada. Bunu nasıl çözülebileceği? Neden ortaya çıktığı? Ondan sonra, bunun neden körüklendiği? Neden körüklenmeye devam edildiği bir türlü bütün gücümüze rağmen neden bitiremediğimiz? Hepsini sorgulanmalı. Sorgulanmıyor mu? Belli ölçülerde sorgulanıyor, birçok farklı yerde sorgulanıyor bu, gerek ordu düzeyinde, devlet düzeyinde, gerek idare düzeyinde, öyle diyeyim yürütme düzeyinde, direkt gerek yurtdışı meclislerinde, işte Birleşmiş Milletler olsun, Avrupa Birliği olsun, Avrupa Parlamentosu olsun birçok yerde bu masaya yatırılıyor aslında, bu çözüm de, şey bu sorun da. Çözüm üretme noktasında her zaman bir yerde kesiliyoruz.”

Soru: Peki, siyaseten çözülebilir mi Kürt sorunu?

“Siyaseten hayır.” (M104)

M103 No’lu görüşmeci ise Kürt sorununun MHP siyasetini beslediğini eleştirel bir biçimde okuyarak, genel MHP çizgisine ters düşüyor. Kürt sorununda parti tarafından alınan tavrın, genel çerçevede ise siyasetin, rasyonel düşünceyle değil, duygularla icra edildiğine vurgu yapıyor.

“Biz toplum olarak çok uçlarda yaşayıp bir şeyleri çok abartmaya meyilli bir toplumuz. O yüzden bunu AKP din üzerinden yapıyor, işte CHP özgürlük, demokrasi ve daha çok Atatürk’ü putlaştırarak yapıyor, MHP de işte Türk-Kürt milliyetçiliğine yaslanarak yapıyor ve insanlarımız da bilmiyor, bir kavram ya da bir sözle ifade edildiği zaman onun peşine düşmüyorlar. Aaa evet, söz gelimi MHP Türk sözcüğünü kullandı ya da milliyetçilik sözcüğünü kullandı ‘Bunlar güzel kavramlar, hadi peşinden gidelim’ deniyor. Ve biz oy verirken ya da şey yaparken çok da düşünerek değil de biraz öfke ve sempati yoluyla oy veriyoruz. Dolayısıyla gerçekten eğer Kürt sorunu olmasa, MHP’nin oyları düşer.” (M103)

Tam da bu güzergâh üzerinden yine aynı kişinin heterodoks olarak da kabul edebileceğimiz yorumunu da aktarabiliriz. Sorunun nedenini tüm topluma bağlayarak “milliyetçi doxa”nın dışına çıkan ve devletin Kürt sorunuyla ilgili politikalarına eleştirel yaklaşan M103 tipik olmayan bir MHP’li görüntüsü veriyor.

“Bir sorun var ama bunun sadece Kürtlerden kaynaklandığını düşünmüyorum, özellikle son dönemlerde yaşadığım ve gözlemediğim şeyler bunun artık gerçekten bir Kürt meselesi olmaktan çıkıp bir insanlık meselesi olduğuna getiriyor. Kaldı ki çözüm için hiçbir şekilde adım atıldığına inanmıyorum. Yani AKP’nin de Kürt açılımı adı altında sonuçta baktığımız zaman bu açılimdan beri her şey daha kötüye gitti, iyiye gitmedi, daha çok saldırılar oluyor. Bana göre şu yanlıştır, yani 60 yaşına gelmiş bir insanın Türkçe konuşmaya zorlanması yanlıştır ya da nüfus müdürlüğüne gidip de işte çocuğunun ismini Rojin koymak isteyen bir insana ‘hayır koyamazsın’ demek yanlıştır ama bana göre şu da yanlıştır yani orda insanları eğitmeye giden öğretmenleri kurşuna dizmek de yanlıştır. Ve ikisinin de insan dışı olmaktan öte bir yanı yoktur. Dolayısıyla baştan beri hiçbir zaman çözüm için yaklaşıldığını düşünmüyorum.”

Soru: Peki, sizce sorunun müsebbibi kim?

“Hepimiz, herkes... Devlet, toplum, insanlar, herkes yani bu konuda hiç kimse kalkıp da diyemez ki: ‘Benim suçum yok ben hiçbir şey yapmadım.’ diyemez. Tam tersine yapmadıklarımız yüzünden bu noktaya gelindi.” (M103)

AKP hükümetinin başlattığı Kürt Açılımı projesi de pek çok MHP’linin mülakat esnasında dile getirdiği ve sorunsallaştırdığı bir mesele olarak karşımıza çıkıyor. M123 No’lu görüşmecinin açılım projesinin belirsizliğine ilişkin şu yorumu pek çok MHP’li için de geçerli.

“Ben bir milliyetçi olarak, açılımın ne olduğunu bilmiyorum, bizim bilmediğimiz gibi, ne hukuk profesörleri, ne siyaset profesörleri, hiç birisinin açılımın ne olduğu hakkında net bir yorumu yok. Başbakanın yani bu açılımı açıklayanların da bir yorumu yok. Daha 2-3 gün Başbakan konuşmasında dedi ki: biz açılımı açtık, içini siz doldurun, dedi. Onların bile içini dolduracak bir şey olmadı, şu an için. Ben şuna inanıyorum, çok geri gitmemek gerekir, 1995–96–97–2002 dönemine kadar bu ülkede terörist başına özgürlük diye, birisi çıksa bağırarsa, Türkiye’nin neresinde olursa olsun bu insanı her türlü vatandaş tepki koyuyor, gerekirse işi linç etme boyutlarına kadar getiriyorlardı. Bu 2002’den sonra iktidarın siyasi tutumundan sonra çok değişti. Dün onu yapacak olan vatandaş, bugün sokaklarda aynı kişi için özgürlük diye eylem yapıyor, yani açılım daha ziyade vatandaş olarak hiç kimseye getirisi olmadığı gibi siyasi bölücülerini daha cesaretlendirdiğini inanıyorum, kendi şahsi fikrim böyle.” (M123)

M120 No’lu görüşmeci ise diğerlerine nazaran açılım konusunda daha sert bir söylemde bulunarak rahatsızlığını net bir biçimde ifade ediyor:

“Kürt açılımı diye bir şey yok ya! Adam eğer Türkiye’de yaşıyorsa Türk’tür, bence Kürt diye bir şey olamaz, ama bunu bir de kabullendirecekler, resmi dilleri, TRT şeşleri gibisinden bize kabullendiriyorlar, kendilerini kabul ettiriyorlar bize.” (M120)

Kendisinin Kürt olduğunu söyleyen ve böylesi bir siyasal sorunun bu açılım projesi ile gündeme geldiğini iddia eden M112 No’lu görüşmecinin iki ayrı yorumu ise oldukça çarpıcı.

“Ben Kürt’üm. Sorun, şu son AKP döneminde çıktı, Kürt-Türk olayı oldu. Kürt de bu ülkede yaşıyor, Türk de bu ülkede yaşıyor yıllardır. Hiç duymadığımız şeyler bunlar. Kürt-Türk vardı; ama sorun yoktu. Biz kardeşçe yaşamayı bilirdik [...] Terör, eğitim ve ekonomik nedenlere bağlı. Elbette siyasi nedenler de var. Ekonominin kaynağı da siyaset sonuçta.” (M112)

“Terörün bitmesi MHP’nin değil de, hükümetin bitmesi demek olur diye düşünüyorum. Ben açık konuşacağım terörün artışının açılım ile çok ilgisi olduğunu düşünüyorum. Şu anda bizi yöneten insanların samimi olmadığını, çıkar güttüklerini, çocuklarımız dahil hepimizi kendi amaçları doğrultusunda kullandıklarını düşünüyorum. Ben böylede düşünmeye devam edeceğim. İnşallah böyle düşünmeye devam etmemem için bir şeyler yapılır.” (M112)

Mülakatlar da rastladığımız ilginç bir yorum da MHP’li gençlerin Kürt Sorununu “devlet politikaları”na ve topluma sirayet eden dışlayıcılık olgusuna bağlayan görüşleri oldu. Toplu görüşmelerden birindeki şu argümanlar MHP’deki genç kesimin Kürt Sorunu’nda seleflerine nazaran daha farklı baktıklarını gösteriyor.

“Kürt sorununda devletin kabahati büyük. Kültürel talepleri bastırıldığı için zamanında bugün Kürtler bu haldeler” “Devletin yanında toplumda da var kabahat. Ben bizim arabayı çizdirdim, ama bunu anneme söyleyemedim, annemin dediği ise şu olmuştu: Kürt çocuklar çizmiştir. İşte İzmir milliyetçiliği.” “Bizim mahallemizde biz top oynarken Kürd’ü oyuna almazdık. Bunu bizim bilinçaltımıza yolladılar. Arkadaşlık etme konuşma vs. biz de çok suçluyuz bu konuda. Dışladık her zaman.” (M105-106-107)

Kürt Sorununun çözümü noktasında ise MHP’li seçmenin temel itiraz noktasını Kürtlere siyasal alanda kendi taleplerini temsil edecekleri bir imkanın sunulması teşkil ediyor. M112 No’lu görüşmecinin Kürtlerin politik taleplerini öne çıkaran siyasal partilerin kapatılmasına dönük yorumu buna örnek verilebilir: Bu seçmen, çözümden ziyade, sorunun tırmanmasına kaynaklık eden AKP’yi teşhir etmekte.

“Cumhuriyet ülkesinde bu partilerin varlığı değil, isimlerinin bile olmaması gerekirdi. Kürt-Türk ayrımı yokken, Kürt de Türk de CHP’ye ya da MHP’ye oy verirdi. Dikkat ediyorsanız AKP ortaya çıktıktan sonra Kürtlerin sesleri daha da yükseldi, bu tür gruplar destek, güç kaynağı buldular. Bu kadar çok dolaşamıyorlardı. Şehit anneleri ağlarken, onlar orada ‘ölen teröristler için acı duyuyoruz’ diyemiyorlardı. Benim bunları söylerken içim sızlıyor, sonuçta evlat annesiyim. Evladımı bu vatana kurban ederim, bu vatanda yetişiyor. Ama teröre kurban etmem.” (M112)

M115 No’lu görüşmeci ise Kürtlerin siyaseten temsilini kati surette kabul etmeyen bir tutum içinde.

“O partileri kuranları, bir daha siyasetten ömür boyu men edeceksin ki, o zaman anlaşılın. Sadece isim değişiyor, tabela değişiyor, başka bir şey yok.” (M115)

M124 No’lu görüşmeci ise parti kapatılması konusunun böylesi bir bağlam içinde demokratikleşme olgusuyla bir arada ele alınamayacağını, zira ortada “bölücülük” halinin olduğunu iddia ediyor.

“Şimdi burada bir kavram karmaşası var. Yani demokrasi deyince herkes her istediğini her şekilde yapabilecek diye bir sonuç da ortaya çıkmamalı. Bu ülkenin ortak değerleri var. Ortak savunulması gereken bazı değerleri var. Bu değerlerin zarar görebilecek her türlü fikir ve düşünce suçtur. Şimdi sözünü ettiğiniz kapatılan 6 partinin PKK’ya, bölücülere ve bölücü terör örgütüne yaklaşımı söylemi çok açık ve net bir şekilde ortada. Bunlar o bölgenin insanlarından ziyade o bölgenin insanlarına eziyet eden insanlar. Bunlar aslında Türkiye’nin önemli olan nokta bu, Türkiye’nin menfaatleri için çalışmıyorlar. Dolayısıyla yani bunun partinin kapatılmasının demokratikleşme adına çokta mühim değil.” (M124)

Kürt sorununa dair karşılaşılan sabit fikirlerden birisi de bölgesel nitelikli bir karşılaştırmayla ilişkili. Devletin kendisine ayaklanan bir halka şefkatle yaklaşırken, öz-vatandaşını ihmal ettiğini, buna karşılık Kürt Sorununun ortaya çıkmasının düpedüz saçmalık olduğunu düşünen MHP'liler ile de karşılaştık. M114 No'lu görüşmecinin değerlendirmesi bu noktada gayet açık.

“Kürt sorunu diye bir şey yok. Neden; çünkü biz Osmanlı Devleti'nden beri çok mozaikli bir devletiz. Türkiye cumhuriyeti de dolayısıyla böyle. 72 farklı ırkın olduğu söylenir. Bir Çerkez ya da Laz, benim sorunum var, demezken, Kürtler çıkıp benim sorunum var diyorsa, bunun altında ben bir şeyler ararım. Ve ben bir Türk genci olarak, belki de saf bir Türk genci değilim ama ben burada elektriğe para ödüyorum, vergi ödüyorum; ama Diyarbakır'daki Kürt vatandaşı para ödemiyor. Bunu da benim aklım almıyor. Ben babamı 1999 yılında kaybettim. Sosyal güvenlikten yatan param vardı, Başbakanlık bursum vardı. Devlet çok mükemmel bir şey yapamasa da, vatandaşına destek oluyor. Siz tutup Türk askerine mermi sıkacaksınız, sonra da devlet beni eziyor diyeceksiniz. Ben bu ülkenin başında olsam, bu iş bir F-16'nın oraya bomba bırakmasına bakar. Bu ülke bunu yapmıyorsa, oradakiler de bu devlet bizi eziyor dememeli.” (M114)

M116 No'lu görüşmeci de yukarıdaki argümanı teyit eden bir mecradan Kürtlerin isyanının kabul edilebilir bir şey olmadığını iddia ediyor.

“Ben devletin onlara karşı bir ayrımcılık, yani onlara kötü bir muamele olsun ya da doğrusu öyle şeyler yaptığına inanmıyorum; çünkü görüyorum Kürt bir vatandaş askerde de kalabiliyor, polis de olabiliyor, her türlü haktan yararlanabiliyor. Yani ikinci sınıflıkla, üçüncü sınıflıkla hiç alakası olmayan bir şekilde yaşıyor. Böyle olduğu halde yani duyuyoruz, görüyoruz, Doğu'daki insanlar elektrik faturasını, su faturasını hiçbir şeyini yatırmayan insanlar. Batıda bizim fakir köylerimiz yok mu? Orada da yatıramayacak durumda olan insanlar yok mu? Var ama bunlar kalkıp da hemen isyana mı gidiyor, ya da işte eline silah alıp dağa mı çıkıyor? O yüzden işte valla yani artık birileri bu işten rant mı sağlıyor, bizim tam olarak algılayamadığımız, bilemediğimiz büyük şeyler var.” (M116)

Kimi mülakatlarda ise MHP'li seçmenin sorunun çözümü için militarist bir argüman geliştirdiğini görüyoruz. M123 No'lu görüşmecinin sözleri oldukça sert.

“Şimdi ben eğer orada bir problem varsa, ilk önce bataklığın kurutulmasından yanayım. Yani bu terörün nereden beslendiği, nereden, nemalandığı, bu işten kimlerin çıkar sağlandığına bakmak lazım. Şimdi Doğu’da dağda 5bin silahlı güçten bahsediyorlar [...] Bu aslında uluslar arası boyutları olan bir konu. Bugün Türkiye’nin her adım attığında önüne engel teşkil edebilecek bir konu. Ben bunun Kuzey Irak destekli, orada barınıp orada nemalanan, orada güçlenip benim ülkeme saldırdığını düşünüyorum. Yani onun için ilk önce Kuzey Irak’taki problemi halletmek lazım. Ondan sonra tabi memleket içinde de tabi Doğu da ekonomik şartlar olsun, insanların faaliyetleri olsun, bunlar etkili faktörler. Orada ekonomiyi canlandırmak lazım. İnsanlara ne olduğunu nerden geldiğini unutturmamak lazım. Bunun sadece dış güçlerin isteğiyle olan Türkiye üzerinde baskı yaratılmaya çalışan bir örgüt olduğunu insanlara anlatmak lazım.” (M123)

Genelde Kürt Sorununun çözümüne empatik yaklaşmayan MHP’li seçmenin - kimi noktalarıyla CHP’lilere yaklaşan- argüman biçimi, en tipik olarak belki de M104 No’lu görüşmecinin yorumunda billurlaşmış durumda.

“Nereden çözülebilir bu sorun? Bu işi ben eğitimin ve birtakım ekonomik verilerin, eğitim ve ekonomik durumların düzeltilmesi, iyileştirilmesiyle hem de biran önce, hızlı bir şekilde yapılmasıyla düşünüyorum. Bu manada devlet ideolojisinde de birtakım değişimler oldu mu? Oldu aslında. Daha inkârcı bir düzeydeydi, daha retçi bir düzeydeydi. En azından bu değişti. Biraz daha demokratik, daha makul bir hale geldi. Ancak bu işte kesinlikle BDP’nin veya diğer Kürt oluşumlarının v.s. fark etmiyor, taleplerinde herhangi bir etkisi olduğunu düşünmüyorum yani. Burada tamamen içsel bir çözüm arayışları sonucunu görüyorum, artı bu taleplerin sonu da gelmeyecektir bence. Yani bugün dil, yarın bir başka bir şey, nihai sonuç bellidir yani. Burada ayrılıkçı bir kitle vardır, bu ayrılıkçı kitleden beslenmektedir terör. Yer olarak, güç olarak belli oranda, tabi dışarıdandır asıl gücü de. Onların talepleri bitmeyecektir. Bu ayrılıkçı kitle, zaten BDP dediğimiz unsuru ortaya çıkartıyor, PKK dediğimiz unsuru ortaya çıkartıyor. Bunların nihai amacı eninde veya sonunda, her ne kadar söylemleri böyle olmasa da, ayrılmaktır, ayrılıktır. Bu kadar basit.” (M104)

4.3.5. Siyasal Alanın Başat Sorunlarına MHP’lilerin Bakışı

MHP’li seçmen açısından bugün Türkiye’deki sorunların başında “siyasette güvensizlik”, “çıkarıcılık”, “demokratikleşme”, “terör”, “işsizlik”, “anayasa” vb. konular gelmektedir. Siyasal alanda baş gösteren krizleri “güvensizlik” ve “eğitimsizlik” olgularına bağlayan MHP’li görüşmeciler özellikle bu bağlamda karşımıza çıkıyorlar.

M123 No’lu görüşmecinin “siyasetçiye güvenmeme” eksenli açıklaması ile M102 No’lu görüşmecinin seçkinci söyleme kayan tezleri bu noktada anılmaya değer.

“Önce halkı eğitmek lazım. Demokrasi için, gerçekten mesela Avrupa’ya bakıyorum yani benim tanıdıklar orada ya, bakıyorum halkı gerçekten okumuş ve bilinçli, biliyorlar her şeyi. Bizim halkımızın yüzde 80’i bilmiyor ve yüzde 20’lik kısım bu iş olmaz. Yani %50’den fazla kısım bilse siyaseti demokrasi olur. Ama bizim halkımızda gerçekten sürü psikolojisi var ya. Biri nereye götürse oraya gidiyoruz. Korku var ülkede, biri bir şey yaptığı zaman çoğunluk orada. Yani kabul etmişse bile ha dedim ya oyu verip saklıyor mesela, neden saklıyorlar? Çünkü bilmiyorlar haklarını, ya şu an çoğu kişi hakkını bilmiyor Türkiye’de. Ya yüzde 20’yle ne olur ki, yüzde 20 çoğunluk değil. Demokrasi demek çoğunluk demek sonuçta. E doğru değil mi? Yüzde 50’leri geçmesi lazım. Halkın yüzde 50’si bilinçli olsa, he o zaman derim demokrasi olur. O yüzden önce eğitimi tutuyorum. Halkı eğitmek gerekiyor. Ama dikkat ediyorum ben siyasette eğitime önem hala verilmiyor. Çünkü baştaki uyanıkların işine geliyor bu. Kusura bakmayın uyanık dedim ama gerçekten öyle. Çünkü şöyle diyeyim, cahil halkı yönetmek daha kolay. Çünkü soru sormuyorsun. Hakkımızı arayamıyoruz ki! Hani bunu niye yaptınız, neden böyle oldu? denmiyor ki!” (M102)

“Şu anda Türkiye’nin benim açımdan en önemli siyasal meselesi, siyasal mesele demeyelim de, benim açımdan şu anda Türkiye’nin en büyük meselesi, vatandaşın artık hiçbir siyasetçiye güvenmemesi” (M123)

Gündemin önemli başlıklarından Ergenekon Davasına dönük değerlendirmelere bakıldığında MHP’li seçmen açısından bu dava, genel olarak Türk ordusuna dönük bir komplonun parçası olduğu yönünde. MHP’lilerin -CHP’nin aksine- çok azı davayı siyasal kurgu olarak kodladıklarını, buna karşılık konunun derin devlet olgusuyla bir arada alınması gerektiğini düşündükleri yapılan mülakatlardan ortaya çıkıyor. Ancak yine de meseleye dair ciddi bir kafa karışıklığının olduğu görülüyor. Örneğin M121 No’lu görüşmeci Ergenekon’la ilgili dezenformasyondan şikayet ediyor:

“Kimine bakarsak terör örgütü, kimine bakarsak Amerika’ya Avrupa Birliği’ne tam anlamıyla karşı olan üst düzey generaller olduğu söyleniyor, kimisine bakarsan Türkiye’de darbe yapabilecek kurumlar diyorlar. Yani Ergenekon gerçekten bir terör örgütü mü, gerçekten bir yalan oyunu mu, yani yalan bir roman mı, kimse net olarak bunu bilemiyor.” (M121)

M113 No’lu görüşmeci açısından bu dava kesinlikle bir “siyasal oyun” olup, bu tarz bir kurguya inanmamak gerekmektedir.

“Bir emekli paşa, emekli olmadan ülkeyi yıkmaya çalışmadıysa, niye emekli olduktan sonra yapsın ki bunu! Emekli olduktan sonra elinde ne var? O zaman bunu ben ya da sokaktaki başka bir insan da yapabilir. Doğru yanları olabilir bu davanın, ama emekli adamların böyle bir şey yapmayacaklarını adım gibi biliyorum. Bu siyasi bir oyun. İncim yok. Ergenekon’a hiçbir zaman da güvenmedim; çünkü bana balon gibi geliyor.” (M113)

Siyasi oyun argümanını kabul eden, ancak bunun hükümet stratejisi olduğunu ileri süren bir başka MHP’li içinse Ergenekon Davası bir “Amerikan Oyunu”. M115 No’lu görüşmecinin Türk ordusunun yıpratılmasına sebebiyet verdiğini düşündüğü davaya ilişkin yorumları şöyle:

“Bence dikkat edin, Ergenekon davasındaki bütün sanıklar -haa suçlu olanlar vardır ama- genelde PKK ile etkili savaşmış komutanlar. AKP karşıtı bütün gazeteciler, AKP’nin karşısına çıkıp konuşan gazeteciler de içeri alınıyor. Bence Amerika’nın oyunları bunlar. Türk ordusunu yıpratmak için. Şu anda Ortadoğu’da en güçlü ordu Türk ordusu; onu devre dışı bırakmak için, istediği gibi at oynatmaları için, tabi ne yapıp edip Türk ordusunu devre dışı bırakmaları lazım. Devre dışı bırakması içinde, milletin desteğini çekmesi lazım. Türkiye’de başardılar bunu şu anda. Türkiye ordudan desteğini çekti.” (M115)

M123 No’lu görüşmeci ise Ergenekon davasıyla ilişkilendiren güç değişkenlerinin durumuna karşı temkinli bir tavır takınırken, ilginç bir biçimde, davayı Kürt Açılımı hadisesinden sonra Habur’dan Türkiye’ye gelen PKK’lılarla mukayeseli bir değerlendirmeye tabi tutuyor.

“Ergenekon davasında çok haksızlık olduğuna inanıyorum. Mesela Habur’dan girenleri gördük. Bu insanlar 30 yıl dağda kalmışlar. Devletin savcısı ayağına gidiyor. Pişman değilim, diyor. Hiçbir eyleme karışmadığını beyan ederek serbest kalıyor. Yani 30 yıl dağda kalan bir insanın, belki silahlı bir eylemde bulunmamış olabilir, ama örgüte lojistik destek sağladığı, en azından yemek yapıverdiği, bulaşığını yıkayıverdiği, çamaşırını yıkayıverdiği, mermi taşıdığı aşikârdır yani. Yoksa 30 yıl dağda nasıl barınacak o insanlar, bunları göz önüne alarak bu insanları serbest bırakanlar hiçbir yargılama süreci bile başlamadan, sadece suç isnat edilemez. Bu suçun varlığına, yokluğunu mahkeme karar verir. Suç isnat ediliyor diye 10 aydan 12 aydan 18 aydan beri içeride tutulan insanlar var. Şimdi aynı sağlık durumlarında, bir başkası dışarıya çıkarılıp, serbest bırakılırken, ev hapsinde tutulurken, aynı sağlık durumundan Ergenekon’dan yargılanıyor diye, Ümraniye soruşturmasından yargılanıyor diye, hala cezaevinde duran insanlar var. Geçtiğimiz günlerde bunlardan birkaç tanesi örneğini yaşadık, intihar edenler oldu. Ölenler oldu. İktidar yanlılarının kasıtlı hareketleri olduğuna inanıyorum. Bunların içinde suçlu olanı varsa elbette cezasını çeksin. Bu asker olur, bürokrat olur, ne bileyim siyasetçi olur, iş adamı olur, kim olursa olsun, cezasını çeksin. Ama hepsinin suçlu olduğuna da inanmıyorum. Kurunun yanında yaşın da yandığına inanıyorum.” (M123)

Bu argümanın tamamlayıcı unsuru ise MHP’li seçmenin TSK hakkındaki tavizsiz ve mutlak itimadı. MHP’lilerin hiçbir şekilde orduyu yıpratmak bir siyasal strateji ve çatışma eksenini makul göremeyeceğini anlıyoruz. Türk ordusu hakkındaki düşünceleri sorulduğunda MHP’lilerin neredeyse tamamı, orduyu “en güvenilir” kategori olarak seçiyor. Örneğin M114 No’lu görüşmecinin orduya dair fikirleri hem tipik bir örnek, hem de konuyu Ergenekon davası ile birleştirmesi açısından dikkat değer bir örnek.

“Orduya güvenim sonsuz. Bizim ordu-millet kavramımız 3000 yıllık kavram. Ve benim bugün asker yoklamam geldi. İnsan, gururlanıyor. Sonuçta bu ülke için bir şey yapmış olacağım. Orduya güvenim sonsuz. Ama bugünler de kesinlikle zayıflatılmaya çalışılıyor. Ergenekon’un amacı biraz da bu.” (M114)

M101 No’lu görüşmecinin TSK’yi ülkenin çobanı olarak gören değerlendirmesi ise MHP’ye özgü milliyetçiliğin militer kodunu göstermesi açısından kayda değer.

“TSK, Türkiye Cumhuriyeti’nin hükümetleri başında bulunan bir çoban gibidir. O, nasıl diyeyim, gözetip kollayıp bir yanlışla sürüklenmemesi için insanlara, hükümetlere ‘bak ben buradayım’ demesi gereken bir kurum. Ama şu var; kurumun başına geçirdiklerinize çok dikkat etmelisiniz. Bu kurumun başına geçirdiğiniz insanlar, Türk halkı, dünyadaki Türk milleti ve Türk devletlerinin düşünceleriyle, inançlarıyla, efendim, ileriye bakışlarıyla örtüşmezse o zaman TSK yanlış bir kurum olur. Ama o kişiler değiştiğinde dosdoğru olacaktır eminim.” (M101)

Bir başka görüşmeci de paralel bir ifadeyle ordunun bu ülkenin “olmazsa olmazları”ndan kabul edilmesi ve TSK’nın siyasal alan açısından özerk bir konum almasının normal görülmesi gerektiğini savunuyor.

“Bugün askeriye başına gelenler yanlış yapabilir, efendim hata yapabilir, geleceğe bakış açıları değişik olabilir bunun yüzünden bir kurumu suçlamak yanlış. Askeriye, Türkiye’nin hükümetlerinin ve Türkiye Devleti’nin ayakta durması için olmazsa olmaz. Bugün dünyadaki birçok devletler bunu çok rahatlıkla söylüyorlar, dünyadaki en korkunç, en korktuğumuz güç TSK’dır diye. TSK’nın elindeki silahlardan korkmuyorlar, TSK’nın elinde bulundurulmuş gençlerden korkuyorlar.” (M102)

Ordu konusundaki bu yorumlar arasında M112 No’lu görüşmecinin darbeyi olumlayan ve bölünme paranoyasını apaçık teyit eden değerlendirmesi ise oldukça dikkat çekici.

“Adam bu ülkede yaşıyor, bu ülkenin nimetlerinden faydalanıyor ve bu ülkeye hainlik yapıyorsa, askeriye başına bu insanı çoktan ortadan kaldırması lazımdı. Adam çıkmış BDP partisi adı altında teröristi savunuyor, milletin gözünün içine baka baka. Askeriye başına bu konuşmalara asla izin vermemesi lazımdı ve çoktan bir darbe girişiminde bulunmaları gerekirdi. Çoktan kurutmaları gerekirdi.”

Soru: Darbe daha da fazla bölünmeyi getirmez mi?

“Şimdi zaten bölünmüş bir toplumuz. Bölünmüş bir ülkeyiz, daha ne kadar bölüneceğiz? Aynı aileden dört farklı görüş çıkıyor. Bu bölünme değil de nedir?” (M112)

4.3.6. Siyasal Alandaki Rakip Partilere İlişkin MHP'nin Bakışı

MHP'li seçmenin siyasal alandaki başat rakipleri olan AKP ve CHP'ye dair değerlendirmeleri ise iki ayrı kutupta değerlendirilebilir. MHP'liler AKP'nin tıpkı BDP'liler gibi "bölücülük" yaptıklarını iddia ederken, CHP'lilerle yakınlaştıklarını söylemeleri ilginç bir nokta olarak değerlendirilebilir. M101 ve M116 No'lu görüşmecilerin aşağıdaki sözleri AKP'yi Türkiye'yi bölen bir parti olarak kodluyor. M101 No'lu görüşmeci için MSP'nin mirasçısı olan AKP hem değişmeyen hem de ülkeyi bölünmeye götüren bir parti hüviyetine sahip.

"AKP'nin anası babası MSP. Bugün Erbakan ile ikisi şimdi çıkıp da ayna denen ekranlarda ne kadar didişseler de bunlar birbirlerini alkışlamaktan vazgeçemiyorlar. Yani her ne kadar biz onlardan çok ayrıyız, radikaliz, şuyuz, buyuz deseler de bu sadece kamufle. Hani insan üşüdüğünde nasıl hırka giyerse, AKP'de o dönemlerin acısından dolayı çok üşüdüğü için hırka giydi, kapattı... Ben eğitim aldım, ilkokul eğitimi aldım, ortaokul eğitimi aldım, lise eğitimi aldım, üniversite eğitimi aldım bugün MHP'ye kızıyorum, ne yaparsam yapayım değişip oy sandığına gelince MHP'nin haricinde bir yere bir şey basamıyorum. Ben değişemiyorum onlar nasıl değiştiler? Bu başarıyı anlatsınlar biz de değişelim AKP'li olalım, kendileri değiştiyse eğer. Peki, değiştilerse bugün niye hâlâ çıkıp birçok abuk subuk söylemlerle Türkiye'yi bölüyorlar." (M101)

"AKP sanki temelinde her şeye iyi niyetle yaklaşan bir partiymiş gibi gözüküyor; ama tam olarak onlar da bence neyin doğru neyin yanlış olduğunu tam bilmiyorlar gibi geliyor bana. Çevrede anlatılanlara bakıyorum, dinliyorum, konuşuyoruz her şey iyi niyetle çözülebilecekmiş gibi olaya yaklaşıyorlar; ama bu da bizim hep aleyhimize geliyor, aleyhimize oluyor ve daha da kötü duruma gideceğe benziyor işte, söylediğim gibi bölünmeye dahi gidilebilir düşüncesi maalesef var." (M116)

M124 No'lu görüşmeci ise AKP'nin "fırsat yapıları"ni oldukça iyi kullandıklarını, buradan başarılı olduklarını iddia ederken, AKP'nin siyaseti, patronaj ilişkileri çerçevesinde ele alan bir yaklaşıma sahip olduğunu iddia ediyor.

Soru: AKP'nin başarısı hakkında ne düşünüyorsunuz?

"Köylerde durum çok farklı. Yani biz birebir yaşadığımız için köylerde genelde işte bunlar valilik ve kaymakamlık yoluyla sosyal yardımlaşma fonuyla çok hızlı yardım dağıtıyorlar; bunu ben bizzat kendi köyümde yaşıyorum, yani hiç çalışmayan insanlar

ödüllendirilirken, çok çalışan insanlar daha çok vergi bindirilerek daha çok para ödüyor. İşçi olmayan yerlerde iş, köylerde iş sıkıntısı had safhada zaten, yani adamlar orada 1 kilo çaya, 3 kilo makarnaya oy veriyorlar, bunu bizzat bizim köyde yaşıyoruz yani. Sermayeden ziyade devletin gücünü çok iyi kullanıyor onlar. Devlet eliyle, devletin parasını dağıtarak milletten oy topluyorlar, köylerde öyle düşünün. Bir de bunların oy aldığı kesime bakarsınız genelde hep köylü kesim, okuma yazma oranı çok düşük kesim.” (M123)

MHP'lilerin kendilerini söylemsel düzey ve politik duruş açısından CHP'ye yakın görmeleri ise araştırmamız açısından kayda değer bir sonuç. Dört ayrı MHP'linin bir dönem kendileri açısından en esaslı düşman olarak gördükleri CHP vb. solcu kesimleri bugün muhtemel bir politik müttefik olarak değerlendirmeleri oldukça ilginç.

Örneğin M101 No'lu görüşmecinin şu yorumu belki de CHP'nin “ulusalcılığa fazla evrilme” eleştirileri bağlamında okunabilir.

“Aslında ben solu seviyorum... Milliyetçilik kimsenin tekeline değil, herkes kendi oranında milliyetçidir, ama insanlar bazı yaptıkları hareketlerle bunu da gösterirler. Bugün CHP'lilerle konuştuğumuz zaman, gerçekten ülkü ocaklarında yetişmiş ülkücüler kadar milliyetçiler, hele şimdi AKP'ye karşı. Bazen AKP'nin olduğuna şükrediyorum, iyi ki olmuşlar. Yoksa solcular, asla milliyetçi olamayacaklardı. Yani burada solcular bas bas bağırdı, AKP'yi iktidara getirdi, AKP bağırdı solcular milliyetçi oldu, olay bu.” (M101)

M102 No'lu görüşmeciyse iki ayrı partinin artık birleşecek denli yakınlaştıklarını iddia ettiği sözleri de bu paralel de ele alınabilir.

“12 Eylül'den önce de sağ-sol bittiğinde MHP biter demişlerdi, ama bitti mi? Ne sol bitti, ne sağ bitti, hiçbirisi bitmedi. O zamanlar Amerika'nın, İngilizlerin ve Yahudilerin özellikle Türkiye'nin gelişmesini engellemek için bir bölücü programları vardı, onu buldular, sağ-sol diye böldüler, kardeşi kardeşe kırdırttılar. Bugün SHP olsun, CHP olsun, DSP olsun, adları değişerek gelen sol kesimle MHP aynı düşünceye sahipti. Dönüp bakın o zaman arkaya, niye sataştılar bunlar, niye dövuştüler, niye kavga etti bunlar, şimdi aynı noktada birleşebiliyorlar.” (M102)

Bir başka MHP'li ise CHP'ye olan sempatisini dile getirirken, AKP karşıtlığının iki partiyi nasıl birbirine yakınlaştırdığına değiniyor.

“CHP’yi şöyle söyleyeyim, bir kere en başta sorgulama, kitap okuma, özellikle kendini sorgulama ve yansız tavırları her zaman en baştan beri hoşuma gitmiştir. O yüzden görüşüm şu ki, bir AKP dini nasıl kullanıyorsa, bizim de bir araya gelip başka şeyleri kullanmamız lazım. Mesela Atatürk, mesela millet vs.” (M103)

İki parti arasındaki yakınlaşmanın MHP'li nezdindeki olumlanmasının dışına çıkan örnekler ise genelde “din” teması ekseninde. M111 No’lu görüşmecinin CHP’ye olan antipatisinin dinle ilişkilenerak izah edilmesi önemli.

“Muhalefetlik onun kaderi. Benim için önemli olan dinim. Buna karşı yorumlar yapması, her ne kadar laik, demokratik ve halkçı bir parti olduğunu söylense de, buna katılmıyorum. Hiçbir zaman CHP muhalefetlikten başka bir şey yapmıyor. Ne bir projesi, sorunlara ilişkin çözüm önerisinde bulunmadan görevi sadece iktidardaki hangi parti olursa olsun muhalefetlik yapıyor, her daim.” (M111)

MHP'lilerin söylem analizinde öne çıkan son olgu olaraksa “güçlü Türkiye vizyonunu” ile ilgili. MHP'li seçmenin yatkınlıkları açısından pan-Türkist bir tema her zaman ayrıcalıklı bir fikir.

“Şöyle diyeyim; dünyanın lideri Türkiye, Türkler diyeyim adı yarım değişebilir, hiçbir şey belli olmaz. Neden dersen, biz tarihe baktığımızda birçok devlet kurmuşuz, her seferinde adımızı değiştirmişiz. Allah bu devleti bir daha kurmaya nasip etmesin, bunu payidar etsin inşallah. Ama şunu söyleyeyim, AB mi fasa fiso, görüyoruz zaten çöktü gidiyor, aynı Rusya gibi olacak o da. Haaa Arap mı, onlardan hiçbir zaman bize hayır gelmemiştir, gelmeyecektir de. Bizim sadece ve sadece kendimize inanıp Türk olarak, bunu içerisine bakın Türk derken ayrı ayrı şeyleri söylemiyorum Çerkez’ini, Alevi’sini, Zaza’sını, Kürt’ünü söylemiyorum. Hepimiz Türk’üz, kökte Türk’üz çünkü. Biz sadece ırklar olarak ayrıldık, dağıldık geliyoruz.” (M101)

M103 No’lu görüşmeci de paralel bir ihtimalden bahsediyor:

“Bir AB’dir tutturmuş gidiyoruz, ya neden bir Türk birliği olmasın. Hani bunu sırf MHP’li olmamdan dolayı söylemiyorum, gerçekten hep düşünmüşümdür. Yani Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, işte onlarda mesela Rusya’nın tekelinden kurtulup Türkiye’yle birleşme yolunu neden hiç denemediler?” (M103)

Yine M101 No’lu görüşmecinin yorumuna başvurursak kurduğu analogi, Türkiye vizyonunun arka planını göstermesi bakımından ilgi çekici.

“Şimdi şöyle bir şey diyeyim, ıspanağın kökü nedir? Burada kök vardır bir sürü yaprakları vardır ıspanağın, hepsi aynıdır ama biraz farklılıklarla. Kimi biraz sarıdır, kimi koyu yeşildir, kimi açık yeşildir, ama hepsi kökte ıspanaktır. Biz de öyleyiz, biz Türk’üz. Ayrılmış olabiliriz, oraya buraya gitmiş olabiliriz, dağılmış olabiliriz. Bugün dünya Türklerin elinde oynuyor, yakında daha da çok olacak. Gittiğimiz yerdeki İngilizler ‘Türkler ayrıkotu gibidir’ derdi, bulaştı mı dağılırlar, evet doğru söylemişler. O ayrıkotu yakında onları boğacak haberleri yok.” (M101)

Dolayısıyla MHP’lilerin CHP hariç siyasal alandaki rakiplerini “bölücü” şeklinde dile getiren arkaik söyleminin devamlılığından da anlaşılacağı üzere, söylemsel düzeyde ideolojik bir yenilenme içerisine giremediklerini görüyoruz. Politik sinizmin de bizzat etkili olduğu bu durumun yarattığı gerilimler, daha çok “güçlü Türkiye vizyonu”nu ancak MHP siyasetinin telafi edebileceği bir politik perspektifle örtülmeye çalışılıyor.

4.4. “Aktif İdeolojik Özne” Olarak BDP’li Seçmenin Söylem Analizi

Denizli’de 78 mahallede yürütülen saha çalışması esnasında 2009 yerel seçimlerinde DTP’ye oy vermiş 6 kişi ile görüşme yapıldı. 11 Aralık 2009 tarihinde partinin kapatılması ve temsilcilerinin Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) adıyla yeniden siyasal alanda legal politika izlemeye karar vermesi nedeniyle, aşağıda görüşme yapılan kişiler BDP’li olarak yazılmıştır.

Partinin üye ve taraftarlarıyla yapılan mülakatlarda genel olarak şu temalar ön plana çıktı:

(a) Denizli’de Yerel Siyaset ve Kürt Temsiliyeti

- (b) Türkiye tarihine dair yorumlar
- (c) Kürt Siyasal Hareketinin Değerlendirilmesi
- (d) Kürt Açılımı ve AKP analizi
- (e) Ergenekon Davası, Ordu-Siyaset İlişkisi
- (f) Demokratikleşme ve Kürt Sorununun Çözümü

4.4.1. Denizli’de Yerel Siyaset ve Kürt Temsiliyeti

BDP’li seçmenin Denizli’deki siyasete ve Kürtlerin temsiliyetine dair yorumlarında “empatik” bir dilin inşa edildiğini gözlemledik. Mülakat yapılan 7 kişinin yedisi de Denizli’deki politik atmosferin “demokratik bir çerçeve”ye sahip olduğunu iddia etti.

D104 No’lu görüşmeci Denizli’ye ilişkin yorumunda kentin demokratik bir yapıya sahip olduğunu, 4. kuvvet olan medyanın “yansız haber aktarımı” yaptığı takdirde daha da demokratikleşeceğini düşünüyor.

“Şimdi ben uzun yıllardır Denizlideyim, Denizli halkının demokrat bir yapısı var. Yani başka partilere de oy verseler de, mesela MHP’ye AKP’ye veyahut diğerlerine, buna rağmen şiddet taraftarı değiller. Demokrat bir yapı var, yani genelde geçmiş dönemden bugüne kadar. Bu neye bağlı? Konjonktüre bağlı, Türkiye’nin ve dünyanın konjonktürüne bağlı. İşte bugün 4. güç dediğimiz medyanın kışkırtmasına bağlı. Akşam televizyonları izleyin, bölgede [Doğu’da] 10.000’in üzerinde insan sokağa çıkıyor, neyi protesto ediyor? İşte Tunceli’nin Ovacık, Tunceli’nin Pertek, bilmem Siirt’in Pervari, ama hiçbir ulusal medyada bunlara yer verilmiyor. Eğer bunlara yer verilse ve halka gerçekler tarafsız ve yalın bir şekilde anlatılsa, ben taraflı anlatılsın demiyorum, Türkleri kayırarak anlatılsın demiyorum. Ama o bölgede 10.000’lerce insan sokağa çıkıyorsa, bu da bu medya için haber değeri taşııyorsa, işte burada bir çelişki var, işte burada zıtlık var, işte burada bir yanlış var. İşte Türkiye kamuoyu bu işin farkında

olmuyor, niye böyle oluyor, işte Siirt Pervari’de yatılı bölge okulunda, bilmem 13 yaşındaki kıza 21 kişi tecavüz eder ve bunun büyük bölümü de devlet görevlisi olursa, insanların tepkilerinin gelişmesinin temelinde bunlar var. Ama bu yalın gerçek, Türk halkına eğer anlatılsa, bu medya tarafından verilse, Türkler, ‘çok iyi olmuş’ mu diyecek? Hiç sanmıyorum Türkler buna tepkiyi en başında kendileri koysunlar. Ama gelinen neticede o 4. güç bu yalın gerçekleri halka anlatmıyor, halkı aldatıyor, halkı yanıltıyor.” (D104)

Denizli yerelinin tarihsel dinamiklerine ilişkin olarak D102 No’lu görüşmecinin değerlendirmesinde ise sol siyasetin başarısızlığı vurgulanıyor. Görüşmeciye göre tabanla temas kuramayan sol, fiiliyatta gücü kendisinden daha örgütlü çalışan sağa kaptırmış durumda. D102 aynı zamanda BDP çizgisini kati surette sol siyaset grameri içinde değerlendirmemiz gerektiğini de konuşması esnasında sürekli hatırlatıyor.

“Denizli’de 79’dan beri yaşıyorum, ilginçtir Sarayköy, Çivril, Acıpayam, bu ilk aklıma gelen ilçeler, solun kalesi idi. Ama şimdi sağın kalesi [...] Bu dönüşümün nedeni bana göre sol muhalefetin kitleleri hiçbir zaman tanımamış olmasından, yabancılıktan kaynaklanıyor. Bende hakikaten biraz halen o heyecan var aslında, benim özgün tahlillerim var, ben kafa yoruyorum. Soyut kaldı sol, entelektüel lafazan düzenin ötesine geçemedi, halka yabancılaşma var. Ben örnek vermiştim 2007 seçiminde geziye MHP Kadın Kolları gidiyor, ev ev geziyor, örgütlenme budur. Neyi anlatıyor, MHP’nin projelerini anlatıyor, proje nedir ideolojidir, ideolojisini anlatıyor ama sol gittikçe halka yabancılaşıyor. Ondan sonra da oturup Aziz Nesin diyor ki bu ülkenin %90’ı koyundur. Koyun değildir hiçbir insan anasında iyi ya da kötü, tabi genlerle ilgili boyutu ayrı, nötr doğar yani. Ona iyilik ve kötülük vasıflarını içinde yaşadığı çevresel koşullar verir.” (D102)

BDP taraftarlarının Denizli’de karşılaştıkları olumsuz durumların başındaysa kimliklerine dönük önyargıların derinleşmiş olması geliyor. Görüşme yaptığımız kişiler siyasetle olan meşguliyetlerinin arka planında bu *sabit fikri aşındırma* derdinin olduğunu ileri sürüyor.

“İnsanların yarattığı önyargıyı mesela biz kırmaya çalışıyoruz. Hani hiç senin gibi Kürt tanımadım diyen bir sürü arkadaşım oldu. Dediğim gibi burada öyle bir önyargı var insanlara karşı. Mesela annem anlattı, ilk Denizli’ye taşındıklarında Muş’tan 6 yaşında, ‘apartmandakiler ayakkabılarını içeri aldılar, işte Kürtler geldi artık apartmana diyerek’

dedi. Hani ‘hiç unutmama’ dedi, 6 yaşında bir kız çocuğu sonuçta. Hani böyle insanların bilinçaltına işlemiş ve doğal olarak da o da bunun sıkıntısını ilerleyen yaşlarda yaşıyor.” (D105)

4.4.2. Türkiye Tarihine Dair Yorumlar

BDP’li seçmen açısından Kürtlerin siyaset sahnesinde kendilerini ayırt eden bir pozisyon edinmelerinin en temel nedeni “geçmiş”. Görüşmecilerin mülakat sorularında genellikle tarihsel referansa başvurmaları, özellikle de Cumhuriyet’in kuruluş sürecine atıfta bulunmaları bunun göstergelerinden biri. Herhangi bir BDP’liye göre gündemi ilgilendiren pek çok politik meseleyi anlamak istiyorsak, ister istemez tarihsel bir yüzleşme içerisine girmemiz gerekir.

Tematik anlamda Kürt seçmenin en sık vurguladığı olgu “inkâr ve asimilasyon siyaseti”. D104 No’lu görüşmecinin sözleri diğer BDP’lilerin argümanları açısından tipik bir karakterde.

“80’den sonra Kenan Evren çıktı, Kürt yok dedi, onlar dağ Türkleridir dedi, kara bastıkları için, o sesi çıkardıkları için, aslında Kürt yok dedi. Bu bir inkâr, biz şunu çok iyi biliyoruz ki, 1924 Anayasasında Mustafa Kemal Atatürk’ün konferansları döneminde, burasının Türklerin ve Kürtlerin ortak vatani olduğunu söylediği bir yer. Ama neticede ne oldu, gelinen son aşamada özellikle 1925’ten sonra tamamen inkâr, imha, asimilasyon. İşte asimile ederek, onları Türkleştirerek, bunları bir şey yaparak, fakat bu politikalar başarılı olmadı yani. Çünkü Kürtler az bir nüfusa sahip değil, yoğun bir nüfusa sahip. Yoğun bir nüfusa sahip olduğu için asimilasyon da başarılı olmadı. Yani 1938’de Dersim isyanını yaptıktan sonra oradaki çocukları hemen her bölgede, her ilçede yakın bir bölge okullarına kitlesel doldurdular, onları asimile etmeye çalıştılar. Ama bu başarılı olmadı yani, gelen noktada başarılı olmadı.” (D104)

Bir başka görüşmeci ise benzer biçimde bu tarz bir siyaseti “oligarşi cumhuriyeti” olarak tarif ederken, kendi gündelik hayatında yaşadığı bir hadiseyi de tarihsel inkâr politikasının bir parçası olarak sunuyor.

“Ben cumhuriyeti halkların imhası ve inkârı üzerine kurulmuş bir yapı olarak görüyorum, oligarşi cumhuriyeti. Evet, hal böyle olunca, siz gittikçe daha çok ırkçı

duygular empoze ettirerek insanları şey yaparsınız. Mesela İşçi Partisi Kayseri’de MHP ile eylem birliği yapmış, ittifak protokolü imzalamış, ürkütüyor beni Türkiye’nin geleceği. 17 yaşında bir kızım var benim, öğretmeni okulda, kızım 9. sınıfta, kızım senin adın ne? *Mizgin* diyor. ‘Bu isim nece?’ diyor hoca, ‘Kürtçe’, ‘Senin okumana gerek yok dağa git!’ diyor. Yani bu öğretmeni ile hâlâ sorunlar yaşıyor. Bir eğitimci böyle yaparsa, yani bir eğitimcinin siyasal tercihlerini vicdanının ve duygularının önüne koyması gibi bir lüksü yok. Varsa o zaman istifa edip, gidip, neyin militanlığını yapacaksa yapsın diye düşünüyorum.” (D102)

Tarihsel analizlerin yoğunlaştığı bir başka konuya Kürtlerin bu Cumhuriyetin “ortak kurucu unsur”u olduğu ve bu durumun bilinçli olarak hasıraltı edildiğine dair değerlendirmeler. BDP’liler açısından bu tez neredeyse başat bir iddia. D101 No’lu görüşmecinin söyledikleri diğer pek çok görüşmeciden de duyduğumuz yorumlar.

“Cumhuriyet öncesi Mustafa Kemal, ‘Türkiyeliler’ diye hitap ediyordu, bu çok önemlidir, alabildiğine önemli bir sözdür ve gerçekten oradaki halk bu samimiyete inandı. Şimdi işin doğru tarafı maalesef Orta Asya’dan alınışları, gelişleri, şusu, busu da aynı türdeydi, ama Kurtuluş Mücadelesinde de Kürtler çok büyük destek verdi. Onlara göre Kurtuluş Mücadelesi, bize göre esaret mücadelesi oldu. Bu kadar açık ve net. Onlara göre kurtuluş yani ben Türklere göre, diğer halklara göre esaret anlayışı da oldu. Çünkü Mustafa Kemal söylemiş olduğu şeyleri yapmadı, Kürt liderlerini astırdı, isyan edenleri yok etti, bu konu üzerinde fevkalade sözler verdiği kişiyi çağırdı, ‘yerel giysilerle gel meclise katıl’, yerel giysileri ile gelen kişiyi astı. Şimdi yani bizim için, Mustafa Kemal Türkler için bir kurtarıcı olabilir, bunun da boyutları değişiyor. Ben buna girmiyorum, Türkler girsinler, araştırınlar. Ama bizim için bir felaket oldu.” (D101)

4.4.3. Kürt Siyasal Hareketinin Değerlendirilmesi

1970’lerde başlayan ve süreç içerisinde mobilize olan Kürt siyasal hareketinin bir uzantısı olan BDP’ ye taraftar kişilerin siyasal yatkınlıkları açısından en önemli nokta “Kürt Siyasal Hareketi”nin tarihsel arka planının vurgulanması. Yukarıdaki tarihsel değerlendirmelerle örtüşen pek çok yorumda hareketin aslında daha da gerilere giderek değerlendirilmesi gerekmektedir.

Örneğin D101 No'lu görüşmeci açısından Osmanlı döneminde başlayan Bedirhani Ayaklanması hareketin başlangıç noktası olarak görülmekte.

“Kürt hareketi 70’lerden sonra başlamadı. Şimdi bakın daha geriye gidiyor, ama ondan önceki dönemde, dini açıdan falan güçlü olduğu söylenir ama bu biraz yine Türkiye Cumhuriyeti’nin insanlara isteyerek yanlış tanıtım tarzıyla alakalıdır. Ben size o dönemlerin yani 20’lerin falan bir ismini vereyim isterseniz inceleyin, aile olarak Bedirhan Ailesi. Sürgün hareketi ile İstanbul’a yerleşik bir ailedir, fakat hepsi okumuştur. Fransa’da eğitim görmüşlerdir, bunlardan biri sanırım Fransa’da bir imparator tarafından çağırılarak şeyleri soruluyor, yani ‘Nasılsınız, Türkiye’deki konumunuz ne, Osmanlı padişahını tanıyor musunuz?’ falan. Bana göre birazcık belki ağır bir sözcük ama şunu diyor: ‘Ben diyor evet Osmanlı’nın sürgün ettiği bir kişiyim. O, Osmanlı hükümdarı ama ben ondan asilim’ diyor. Bu asaleti şimdi biz biraz şey görürüz, yani pek hoşumuza gitmez. Ne demek, asiller önde mi olmalı? Onun anlayışı şudur: onca varlığına, onca gelirine rağmen bir halkın sorunlarıyla ilgilenen çok okumuş, çok kültürlü ve dünya siyasetini elinde tutabilen bir adam. Her şeyi bir kenara koyup sürgüne bile razı olan bir tip. Şimdi o zamanlardan başlayan bir tarih var, 4 parçada var bu tarih, yani ben size bunu çok uzun anlatamam ama gidin İran’da mabatlara var yani Muhammed var, mabatta Muhammed var. Aynı eylemleri koymuştur, iyi bir komünisttir üstelik, fevkalade başarılı olmuştur ama asılmıştır, öldürülmüştür. Yani hep bizim Kürt önderlerinin önde gelenlerinin yaşadıkları bir hezimet var. Sebep halkın yok sayılmasıydı. Yani siz varsınız denilemedi.” (D101)

Bir başka BDP’li seçmen ise Kürt siyasal hareketinin “ulusal karakter” taşımadığını, bunun tarihsel boyutları olduğunu, “Türkiyeleşememe” meselesinde bizzat Kürtlerin de payı olduğunu ileri sürüyor. D102 No’lu görüşmecinin Türk devleti açısından birinci derecede sorun olarak gördüğü Kürt sorununa dair analizleri oldukça ilginç.

“Türkiyeleşemiyoruz [...] Türk ulusal taleplerini yerine getiriyoruz, Kürt hareketi ulusal karakterli değildir, ben söylüyorum. Bu sosyolojik bir tespittir, bunun tarihsel boyutları var, çok fazla girmeyeceğim, ama Kürtler uluslaşma sürecini tamamlayamamış bir halktır. Türkiye’de önem sırasına göre birinci derecede önemli olan Kürt sorunudur, çünkü devletin bakanı demişti bir sene önce direkt olarak [...] Ama tabii her savaş kendi rantiyecisini yaratır, kendi drakulalarını yaratır. Kürtler buna saplanıp kaldı. Ufkumuzla ilgilidir, dünyayı ne kadar algılıyorsanız, Victor Hugo der ki, ‘Beni Victor Hugo yapan

evimin bahçesine oturup gül bahçem vardır bir balkonda, herhangi bir güle bakıyorum, günde 300 farklı şekilde onu tasvir ediyorum’ demiştir. Kürtler böyle değildir.” (D102)

Kürt siyasal hareketinin etnik nitelik taşımadığına ilişkin bir başka tespit ise D101 No’lu görüşmeci tarafından dile getiriliyor.

“Bir ırkın kendi toprağı yok, yani coğrafi olarak tamamen elinden alınmış. Kendi dilini kullanamıyor, eğitim alanında asla, yakın zamana kadar kültürünü de kullanamıyordu. Düşününde de kullanamıyordu. Şimdi eğitim imkânı yok, kendi toprağı yok, kendi üstünlüğünü ifade eden hiçbir sözcüğü yok. Hiçbir zaman ‘bir Kürt dünyaya bedeldir’ sözünü duymadınız. ‘Ne mutlu Kürdüm diyene’ sözünü duymadınız. Öyle midir değil midir? [...] BDP’de hiç bir ayırım yapmaksızın ezilen halkların nasıl mücadele vermesi gerektiğine, demokratik yöntemlerle nasıl kendisini kanıtlaması gerektiği üzerine çalışılır. Bunu hangi parti yaptı? Bu parti mi şovendir? Allah aşkına ne dini göz önünde bulundurmuş, ne ırkı göz önünde bulundurmuş, ne rengi göz önünde bulundurmuş. Şimdi yüzyıllardır Türklere hizmet vermiş. İnşaatlara gidin en çok benim işçim çalışır. O halkın işçisi de çoktur, emekçisi de çoktur, sınıfsal mücadele olursa en çok bizim halkımız yararlanacaktır. Diğer halkların yararlanmasını canı gönülden istiyoruz ama etnik denildiği zaman bizim programımıza tamamen terstir.” (D101)

BDP’lilerin Türkiye’deki mevcut siyasal alan üzerine yorumlarının bir kısmı ise parlamentoda Kürt kimliğini temsil eden siyasal partilerin 1990’lardan bu tarafa sürekli kapatılması. D103 No’lu görüşmecinin sözleri bu anlamda manidar.

“Ülkenin bir siyasi parti mezarlığı olmasından çok üzüntü, hicap duyuyorum. Tabi DTP’nin kapatılması, Türkiye’ye yakışan bir durum [...] Tabi DTP’ nin kapatılması iki türlü kötü bir durum; çünkü birinci kapatmada ‘ülkenin geleneksel sahipleri biziz dolayısıyla bizim dışımızda hiç kimse bırakın işte borusunu öttürecek kaval bile çalamaz’ dendi. Bu bağlamda Demokrat Parti, Adalet Parti’si hatta onlarla bütünleşmiş CHP’yi bile yeri geldiğinde kapatmışlardır, fakat özellikle Kürt sorununu kendi siyasi programına almış olan DTP ve ondan işte HEP, HADEP gibi partilere sistem iki yönden kızgın ya da tepkili. Hem Kürt sorununu kendi siyasal programının merkezine almış olmaları, öte yandan beğenelim, beğenmeyelim Türkiye’de, Türkiye şartlarında sol diyebileceğimiz siyasalları temsil eden tek parti konumunda olması.” (D103)

Sorunun bütününe devletçi güçlere bağlamayan bazı BDP'liler de var. D103 No'lu görüşmeci açısından halk bu çözümsüzlüğün “suç ortağı”.

“Bir sürü aktör var burada, sorumlu bazında baktığımızda öncelikle tabii ki devlet gücünü elinde bulunduranlar, hükümetler olabilir, askeri bürokrasi olabilir, yargı bürokrasisi var, fakat bu demek değildir ki taban kusursuzdur, suçsuzdur vs. Yani bir suç ortaklığı var. Şimdi ülkemizde 1984'den bu yana 50.000'den fazla insan ölmüştür. Halen pekâlâ yöneticiler kamuoyunu basit bir terör kelimesi ile manipüle edebiliyorlar ya da ‘her ikisi de Müslüman olan’, işte biri devleti temsil eden öbür tarafta ilgili örgütü temsil eden militanlar ve askerlere baktığımızda, işin garip tarafı, hem etnik olarak hem din ve mezhep olarak iç içe girmiştir. Her iki tarafta şehit diye toplumu manipüle etmede bunu kullanabiliyor ve toplum bunu bir şekilde yiyor ya da işte hoşuna gidiyor. Bu bağlamda toplumu masum görme imkânı yoktur. Toplum bu kirli siyasete, bu kirli savaşa bir şekilde daha gür sesle karşı çıkabilmiş olsa, siyasilerin bu geleneksel tutumlarından vazgeçeceğini düşünüyorum. Bu bağlamda bir girift suç durumu söz konusudur.” (D103)

Tüm bu yorumların dışında bir yorum ise D107 No'lu görüşmeciden geliyor. Sorunu insani değerlerin aşınması noktasında ele alan görüşmeci Kürt hareketinin muhtemel devletleşme projesinin varsa bile “çelişki” arz ettiğini iddia ediyor.

“Kürt sorununa şöyle bakıyorum, özünde insani değerlerin yıpratıldığını görüyorum. Bu değerlerin, kimlik problemlerinin, anadilde eğitim haklarının kesinlikle olmasının gerektiğini düşünüyorum. O temel hakları kazandıktan sonra, işte tarihte de var biraz güçlendikten sonra kendilerine ait bir devlet kurma isteği ile donanacaklarsa, bunun Kürt de olsam Türk de olsam saçma bir fikir olduğunu düşünüyorum. Neden, şu an dünyada genel büyük güçler belli, yani kimler parçalanırsa kimler ayrılırsa mandater içersinde, görünürde olmasa bile mantığında öyle bir yapısı var bu durumun, sömürülecek o devlet, kurtuluşu yok.” (D107)

Yukarıdaki görüşme alıntılarında da anlaşılacağı üzere BDP'li seçmen için Kürt siyasal hareketinin tarihsel arkaplanını anlamak, demokratikleşme süreçleri açısından en temel mesele olarak görülmektedir. *Devlet söyleminin üzerini örttüğü bir tarihsel sürecin çıktısı* şeklinde dile getirilen bu hareketin “tanınmaması”, BDP'lilerce

“Türkiyeleşememe” sendromuna neden oluyor. Bu sendromu en çok besleyen mesele ise Kürtlere siyasal alanda özerk bir mekan sağlanamaması olarak görülüyor.

4.4.4. Kürt Açılımı ve AKP Kritisiz

2009 yılında AKP hükümetinin Kürt enstitüleri kurulması, yerel televizyonlardaki kısıtlamaların kalkması, Kürtçe'nin okullarda seçmeli ders sayılması, yerleşim birimlerine Kürtçe isim verilebilmesi, hapishanelerde Kürtçe konuşabilme hakkı ve vatandaşlara Kürtçe isim hakkı gibi makro ve mikro politikaları içeren “Kürt Açılımı projesi” BDP'li seçmenlerce “siyasal bir taktiğin parçası” olarak değerlendiriliyor. Bu noktada, AKP'nin siyasetini samimi bulmayan D103 No'lu görüşmeci, Kürt sorununun çözümü noktasında somut adımlar atmayan hükümetlerin eninde sonunda “çözöldüğünü” iddia ediyor.

“AKP'yi samimi bulmuyorum. AKP'nin diğer cumhuriyet hükümetleriyle kıyaslandığında biraz vitesi büyüttüğü söylenebilir. Kavramları tartışmaya açması, başbakanın, cumhurbaşkanının, bakanların daha önceki siyasilerin aksine işte Ecevit'ten Demirel'e bilmem diğerlerine kadar cesaret edemedikleri tarzda, ancak bu söylemleri dile getirmelerine rağmen pratikte karşılığını görmedim. Yani 2002-2005 arasında Avrupa Birliği ile ilişkiler bağlamında birtakım gerçekten geleceğe yönelik umutlar yeşerdi; ancak 2005'ten bu yana Mehter Marşı'yla gittiği yoldan İzmir Marşı'yla döndüğünü görüyoruz. Bu da tabii gerçekten üzüntü verici, hazin bir durum var tabii burada. AKP'nin şahsından ziyade cumhuriyet hükümetlerimizin hep aynı paradoksu yaşaması iyi, çünkü bu sorunu çözemiyorlar, kendileri çözölüyor, kendileri tarih oluyor. Onlar açısından başka bir paradoks.” (D103)

D104 No'lu görüşmeci de benzer bir güzergâhtan AKP'nin siyaseten pragmatik bir çizgiye sahip olduğunu, aslında geçmişte devletin yaptığı yanlışları hükümetin de farklı bir formda tekrarladığını ileri sürmekte.

“AKP'nin samimi olmadığını düşünüyorum [...] AKP ilk önce Kürt sorunu, Kürt açılımı dedi, arkasından milli birlik, beraberlik, kardeşlik kuracaz dedi, bu noktaya getirdi. Ama terörlle mücadele yasasını AKP çıkardı. Bugün 1500 Kürt siyasetçi, siyaset yaptıkları için cezaevlerinde. KCK operasyonu falan. Silahlı mıydı bunlar, silahlı eylem mi yapmışlardı, kime ne denli zarar vermişlerdi? Şimdi benim beynimin içindeki

düşünceye hiçbir güç zincir vuramaz, vurduğu zaman işte orda sıkıntı çıkar. Ben böyle düşünüyorum. Geçmişte devlet ne yaptı? Komünizm bir numaralı tehlikeydi ve komünistler düşmandı, şimdi gelinen noktada komünizm artık dünyadaki o rüzgârı kaybedince birinci tehlike Kürtler oldu, oysa Kürtler tehlike değildir aslında.” (D104)

Hükümetin uyguladığı kimi politikaları onaylamadıklarını açıkça beyan eden D101 No’lu görüşmecinin Alevilere dönük açılımların samimiyetsizliğiyle kurduğu paralellik dikkat çekici.

“Şimdi bu halka açılım yapılıyor, uydurma! Bir ŞEŞ TV midir nedir, biz ÇEŞ TV diyoruz ona, ‘çeş’ hain demektir. Yarın öbür hükümet geldi mi, anayasaya uygun değildir diye, şak diye kapatır, tamam mı? Bu oy için çıkarıyor onu [...] AKP kendi Kürt’ünü yaratmaya çalışıyor. Benden olsun, Kürt olsun ama önce Müslüman olsun, yani AKP’nin ben Alevilere sağladığı bazı şeylere de, sağlamaya çalıştığı şeylere de hiç inanmıyorum. Ama bakın onları da nereden vuruyor, Cem evleri ile vuruyor. Bu kadar camimiz var, çok mu mutluyuz? Siz ne yapacaksınız o kadar Cem evini?” (D101)

Dolayısıyla, BDP taraftarları Kürt sorunu açısından, bu temsiliyete sahip çıkacak bir yapı dışında, sorunu çözebilecek bir aktörün olduğuna inanmıyorlar. AKP’nin açılım paketinin ise sorunu çözmekten çok, pragmatik temele sahip olması nedeniyle, sorunu geçiştiren bir karakter taşıdığını ileri sürüyorlar.

4.4.5. Ergenekon Davası, Ordu-Siyaset İlişkisi

Konuya ilişkin CHP’li seçmenin genelindeki “Bu bir siyasal kurgudur” yargısının en karşıt kutbunda BDP’li seçmenin değerlendirmeleri durmaktadır. Kürt siyasal hareketinin önündeki en önemli engelin derin devlet olgusu olduğunu düşünen BDP’lilerce Ergenekon davası etrafındaki tüm tartışmalar, ülkenin demokratikleşmesi açısından oldukça kritik. D102 No’lu görüşmeci konuya tam da bu hat üzerinden yaklaşmakta ve Ergenekon olgusunu derin devletle mutlak anlamda özdeş görmektedir.

“Sefiller’de Victor Hugo Paris’in kanalizasyonlarını falan anlatıyor, yani 400 yıllık tarihini. Bana göre Türkiye’nin 400 yıllık tarihi de Ergenekon temizlenmeden

temizlenmez diye düşünüyorum. Adına ne derseniz deyin Ergenekon devletin çelik çekirdeğinin kendisidir.” (D102)

D101 No’lu görüşmeci de meselenin tarihsel arka planının uzun erimli olduğunu ve operasyonun başka bir derin devlet formu yaratmaya dönük olduğunu söylüyor.

“Ergenekon, aslında bizim yıllar önce bildiğimiz bir olaydı. Yani biz bugün gözaltına alınanları, ta o zamandan okuyup yutuyorduk. Behçet Cantürk’ün anılarını okursanız, bugünkü isimleri oradan görürsünüz. Taa 96-97’lerde düşünebiliyor musunuz? Ergenekon, devletin artık çürüttüğü, açığa çıkan bir kesimini kenara ayırma, kendi beynine göre kendi Ergenekon’unu kurma anlayışıyla çıktı ortaya.” (D101)

Davanın temellerini İttihat Terakki’ye kadar götüren bir başka BDP’li ise Ergenekon’u, egemenler arasındaki çelişkilerin dışavurumu olarak nitelendirmekte. D103 No’lu görüşmeciye göre Ergenekon, Kürtlerin aşikâr olduğu bir gerçek.

“İttihat ve Terakki Partisi’nin Babıâli baskınından bu yana hep olageldi [Ergenekon]. Türkiye’de bütün tek parti döneminde, ardından 60 darbesinde, 12 Mart 1971’de, 80 ihtilalinde, 28 Şubat’ta ve 27 Nisan’da vs. hep vardı. Tabii ki soğuk savaş döneminde dünya bunlara doğrusu prim tanıyordu, özellikle onlara yüklediği misyon bağlamında, bunlar perde arkasında kalabiliyorlardı. Son dönemde egemen güçlerin de bu konuda çıkarlarının çelişmesi, örtüşmemesi vs. falan, öte yandan tabii şimdiki hükümetimizin de şu anki egemen dünya ile ilişkilerinin iyi bir noktada olması nedeniyle daha cesur bir şekilde üzerlerine gidildi. Yani özetle Ergenekon benim için öyle bir sürpriz falan değil.” (D103)

D101 No’lu görüşmeciye Ergenekon davası ile TSK arasındaki bağlantı hattının Türkiye’nin demokratikleşmesine ket vurduğunu ileri sürmekte.

“Şimdi her ülkenin savunucu bir gücü olmalıdır. TSK dediğimiz zaman Türk Silahlı Kuvvetleri’ni anlıyorum. Türkiye’de savunucu güç, kendini otoriter güç haline getirmiştir. Korkunç bir şekilde devleti ele geçirmiştir, istemleri doğrultusunda yürütmüştür. Yani kendisine uygun yapılmayan her şeyin karşısında cunta anlayışıyla çıkmıştır; ihtilaller ortadadır, yozlaştırma ortadadır.” (D101)

Sonuç olarak görüşme yaptığımız tüm BDP'liler hem kendi siyasal hareketlerinin mobilizasyonu açısından hem de ülkedeki demokratikleşme sorunu bakımından Ergenekon davası ve ordu kurumu arasında mutlak bir bağlantı kuruyorlar. Onlar açısından “derin devlet” olgusunun mevcudiyeti, tarihsel olarak özellikle de Kürtlerin aşına olduğu bir gerçeklik olup demokratikleşme açısından bu sorun, Türkiye’de en can yakıcı sorunların başında gelmekte.

4.4.6. Demokratikleşme ve Kürt Sorununun Çözümü

BDP'liler için siyasal eğilimleri açısından en belirleyici politik yönelim ise demokratikleşme ve Kürt sorunu başlığı altında dile getirilen taleplerin karşılık bulmasıdır. Görüşmecilerin tamamı sivilleşme olgusunu, iki halk arasında kurulacak empatik bir temas alanının tesisini ve Kürtlerin taleplerinin devlet nezdinde onaylanmasını vurguluyor. Örneğin D101 No’lu görüşmecinin demokratikleşme ve sivilleşme kavramlarını özdeş kabul eden şu sözleri manidar.

“Demokratikleşme önce devletin, hükümetlerin sivilleşmesi ile başlar. Önce oradan başlar. Sivilleşen bir hükümet, halkına sivil anlayıştaki düşüncelerini getirir ve bu ülkedeki aydınlara, basına, şuna buna çok iş düşüyor. Aydınları demeyeyim, çünkü çok güzel aydınlar var bu ülkede, çok ileri aydınlar var, ama basın allak bullak, rezalet.” (D101)

Türk kökenli olduğunu ama buna rağmen Kürt siyasallığını desteklediğini söyleyen D107 de sorunun çözümünün parlamenter sınırlar içinde mümkün görüldüğünü ve bu yüzden seçimlerde BDP’ye oy verdiğini vurguluyor.

“Türkiye’nin içerisindeki Kürt sorunu probleminin, kırsal alanda değil de daha çok meclisin içerisinde çözülmesi gerektiğini düşündüğümünden, en mantıklı eylem, pratikle örtüşen eylem o geldi bana. Yani desteklenmesi gereken bir durum varsa, burada oydu, ben de onu destekledim.” (D107)

BDP'lilere göre Kürt sorununun kronik bir hal alması biraz da silaha yapılan yatırım ile ilgili. Bu yüzden sorun halklar arasında değil, egemenlerle ilişkili bir sorun

söz konusu. D101 ve D102 No’lu görüşmecilerin argümanları bu bağlamda dikkat çekici.

“Türklerin empati kurması lazım. Yani dağda uyku tulumu içinde yatan kendi oğlunu düşünürken, kayalara başını koyan çocukları da düşünmek lazım. Yok edilen bir gençlik var, bu hepimizin zararına. Türkiye’de silaha yapılan yatırım, gerçekten eğitime, insanların sosyal refahı için kullanılsa pek sorun kalmayacak. Dünyanın en hızlı silahlanan ülkesi. Gelir kaynaklarımız yok oluyorsa, savaş yüzünden oluyor.” (D101)

“Kürtlerin Türklerle, Araplarla sorunu yoktur; egemenlerle sorunu vardır. Kürtler bu perspektifte yola çıktılar ve bu perspektif, Kürtlerde kurumsallaştı, Kürt siyasi ikliminde kurumsallaştı. Halklar düşman olamaz, ben inanmıyorum. Ben BDP’nin böyle bir anlayışa sahip olduğuna inandığım gün arkamı döner giderim. Benim için kutsal olan insandır, onun ötesinde kişiler, siyaset, kurum önemli değildir.” (D102)

Kürt sorunu açısından Denizli’de yaşayan BDP’lilere göre Kürt kimliğinin kabullenilmesi uzun zamandır yaşanan toplumsal ızdırabı ortada kaldıracak başlıca çözüm noktası olarak görülüyor.

“Bunun çözümü Kürtleri kabullenmekten geçiyor. Önce Kürt kimliğini onaylamaları, bu ülkede bu kadar Kürt vatandaşın yaşadığı ve kendi kimlikleriyle, kendi dilleriyle, kendi kültürleriyle yaşadıkları, kabul görmeleri gerekiyor. Bu kabulü görmedikten sonra artık bu saatten sonra geriye dönüş olmaz. Yani şimdi burada her köyde bir cenaze varsa, orada, Kürt bölgesinde her aileden bir cenaze vardır, her aileden bir ölüm vardır, her aileden bir şehit vardır. 40 bin insanımız niye öldü? Bu aileler yarın bunları sorgulamayacak mı, niye öldüler? Bu insanı sen götürdün öldürdün, ne uğruna öldüler o insanlar?” (D104)

4.5. Diğer Partililerin Söylem Analizine Genel Bir Bakış

Denizli kentinde temsil düzeyi açısından oldukça düşük yoğunluk seviyesinde bulunan diğer parti taraftarları ile (DP’den 3 kişi, SP’den 2 kişi, BBP ve DSP’den birer kişi) gerçekleşen derinlemesine mülakatlar da bizim için kısmi sonuçlar verdi. Ancak bu parti taraftarlarının hem temsil düzeylerinin meclise giren dört partiye oranla oldukça

düşük olması hem de elde edilen verinin sınırlılığında ötürü, aşağıdaki söylem analizini oldukça genel bir biçimde özetlemeye çalışacağız.

Her şeyden önce sağ ve sol siyasi temsilcileri dolayımında tanınan bu dört partinin 2000 sonrası Denizli'deki yerel ve genel seçimlerde herhangi bir varlık gösterememesinden de anlaşılacağı üzere, siyasal alandaki temsil düzeyi düşük olan bu partilerin taraftarları, siyasetin gidişatı konusunda oldukça karamsar bir görüntü sundular. DP, SP ve BBP taraftarlarının kendi tabanlarını AKP'ye kaptırdıklarını sıklıkla dile getirmeleri, DSP taraftarının ise CHP tabanına zorunlu bir yöneliş yaşadıklarını ifade etmesi, mülakatlarda öne çıkan bulgulardan oldu. Bir dönem, iktidara oynama kudretine sahip söz konusu partilerin öznelerinde tespit ettiğimiz bu “güçsüzlük duygusu”, Denizli'deki yerel siyasetin muhtemel geleceği açısından da net bir görüntü sunmuş oldu.

Sağ temsil konusunda ısrarcı olan DP, SP ve BBP seçmeninin özellikle Denizli'deki siyasetin artık “siyaset-dışı” bir karaktere sahip olduğunu vurgulayarak AKP'ye dönük bariz bir hıncı dışavurması, buna karşılık DSP seçmenin ise CHP'yle kurduğu yakın bağ söz konusu siyasi partilerin sahici politika üretme konusunda artık belirli bir sinizme düştüklerini göstermektedir. Dahası aynı parti taraftarlarının kendilerini, AKP veya CHP gibi merkez güç olarak gördükleri partilere yedeklenme konusunda herhangi bir tavır geliştirme potansiyelini dışavurmamaları da ciddi bir gösterge olarak ele alınmalıdır. Sonuç olarak bu partilerin taraftarlarının, içinde bulunduğu dekadans halinden de anlaşılacağı üzere, Denizli yerelinde, gücünü sürekli olarak konsolide edecek olan diğer partilere itibar edeceği muhtemel görünmektedir.

TABLO 24 “Partililerin Argümantasyon Tarzları”				
Anahtar	AKP	CHP	MHP	BDP
Denizli’de Yerel Siyasetin İşleyişi	<ul style="list-style-type: none"> Denizli “özerk bir yapı”ya sahip Apolitizme eğilimli bireylerden oluşmakta Menfaat ve Hizmet ön planda 	<ul style="list-style-type: none"> Denizli’de siyaseti yönlendiren mekanizma “ekonomi” Apolitizme eğilimli bireylerden oluşmakta Menfaat ön planda 	<ul style="list-style-type: none"> Denizli’de siyaseti yönlendiren mekanizma “ekonomi” Apolitizme eğilimli bireylerden oluşmakta Menfaat ön planda 	<ul style="list-style-type: none"> Denizli’de siyaset alanı, “demokratik karaktere” sahip (Ege’deki diğer illere kıyasla)
Partinin Denizli Siyasal Alanındaki Konumu	<ul style="list-style-type: none"> Anti-statükocu “İdeoloji partisi” değil Dayanımcı bir örgütsel yapıya sahip ANAP’ın devamı 	<ul style="list-style-type: none"> Seçkin Hiyerarşik bir örgütsel yapıya sahip 	<ul style="list-style-type: none"> Taban ve tavan arasında uyumsuzluk Örgütsel bazda başarısız 	<ul style="list-style-type: none"> Kürtlerin haklarını talep eden bir parti
Din-Siyaset İlişkisi	<ul style="list-style-type: none"> Olağan karşılanması gereken ve kısmi olarak çıkara dayalı bir ilişki 	<ul style="list-style-type: none"> Sermaye ile ittifak halinde olan din olgusu, siyaseten araçsallaştırılan ve CHP’nin önündeki asli engel 	<ul style="list-style-type: none"> AKP’nin en büyük siyasal kozu 	<ul style="list-style-type: none"> Siyasetin kör noktası
Kürt Sorunu	<ul style="list-style-type: none"> İnsan Hakları İhlali Anayasal Mesele Ekonomik-temelli bir mesele Dış Kaynaklı Bir Sorun 	<ul style="list-style-type: none"> Ekonomik-temelli sorun Cehalet Eğitimsizlik Dış-Kaynaklı Bir Sorun 	<ul style="list-style-type: none"> Bölücülük Sorunu PKK Sorunu Dış-Kaynaklı Bir Sorun 	<ul style="list-style-type: none"> İnkâr ve asimilasyon Siyasetinin Tezahürü
Erge nekon Davası	<ul style="list-style-type: none"> Ordu içinde cuntalaşma Türkiye’yi bölen bir örgütlenme 	<ul style="list-style-type: none"> Politik bir kurgu Milli Görüş Hareketinin Rövanşizmi Emperyalizmin tezgâhı 	<ul style="list-style-type: none"> Orduya dönük komplo Amerika tezgâhı 	<ul style="list-style-type: none"> Derin Devletin İşası
Ordu	<ul style="list-style-type: none"> Sivil Siyasetin Başlıca Engelleycisi 	<ul style="list-style-type: none"> Demokrasinin Teminatı 	<ul style="list-style-type: none"> “En Güvenilir Kurum” 	<ul style="list-style-type: none"> En anti-demokratik kurum

SONUÇ

Denizli Belediyesi sınırları içinde kalan mahallelerde sandık sonuçlarından hareketle ortaya koyduğumuz *Denizli siyasal coğrafyasının görünümü* ve ona ek olarak, meclise giren dört partinin taraftarlarıyla yaptığımız *derinlemesine mülakatlar*, seçimlerin ve toplumsal aktörlerin siyasal yatkınlıklarının mikro-analizinin, makro-analizlerde görünmeyen birtakım olguları ortaya koyabileceğini göstermiştir. Bu olguları ortaya koymak için bu çalışmada temelde iki yönteme başvurulmuştur. Bunlardan birincisinde, Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün adı ile anılan *mütekabiliyet analizi* kullanılarak üretilen *bi-plot (eşleştirme) haritaları* üzerinden yapılan değerlendirmeler aracılığıyla mahalle ve siyasi parti kategorilerinin hem kendi aralarında hem de birbirleriyle olan ilişki mesafesinin açığa çıkardığı bağlamlar netleştirilmiştir. İkinci yöntemde ise seçmen yatkınlıklarını belirleyen etkenlerin mekânsal izdüşümü doğrultusunda, Denizli'de yaşayan bireylerin siyaset algısını/kavrayışını gözler önüne sermeye çalışan söylemsel analize başvurulmuştur. Her iki yöntem de hem seçim sonuçlarının hem de siyasal yatkınlıkların analizinde yenilikçi oldukları kadar keşfedici ve açıklayıcı bir nitelik arz etmektedir.

Çözümlemelerimiz en temelde, Türkiye siyasal alanının genel profili ile Denizli siyasal-mikrokozmosu arasındaki bağlantı üzerinden, Denizli yerel siyasal alanında zihniyet yapıları ile toplumsal yapılar arasındaki karşılıklı ilişkiselliği açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Toplumsal aktörlerin gündelik siyasal pratiklerinin, söylemleri aşan ve zaman-mekân koordinatlarını dönüştüren üretici-ilkelerine (*generative principles*) odaklanan bu çalışma, özellikle Türkiye'deki mevcut siyasal alanın parametrelerinin, yerel alanlardaki kararlılık ve sürekliliklerden hareketle yapılandırıldığı konusunda anlamlı sonuçlara varmıştır. Dahası çalışma sürecinde, ana-akım siyaset bilim literatürünün ileri sürdüğü, "*Toplumsal aktörler; ekonomik, ideolojik, estetik ve sosyo-kültürel saiklerle oy verirler.*" tezinden daha fazla, siyasal yatkınlıkların dokusunu oluşturan esas faktörün, "yerel filtrelerin mevcudiyeti" olduğu konusunda pek çok bulguya rastlanılmıştır.

Araştırma sürecinde edinilen ilk *nihai sonuç*; yerelliğin biçimlendirdiği siyasal yatkınlıklar sistemi ile Türkiye'deki siyasal alanının genel yapısı arasındaki ilişki çerçeve dolayımında, son dönem Türk siyasetini belirleyen iki temel sosyo-politik fay hattının, bir başka deyişle *iki farklılaşma ekseninin*, yani "*dindar-laik*" ve "*Türk-Kürt*" ayrımlarının Denizli yerel siyasal alanı için de *geçerli* olduğudur. Çalışma ayrıca, 2000

sonrası yapılan seçimlerin sonuçları, ister Türkiye genelinde (karşılaştır Güvenç ve Kirmanoğlu, 2009) ister Denizli özelinde değerlendirilsin, mütekabiliyet analizi ile okunduğunda, dindar-laik ve Türk-Kürt ayrımlarına ilişkin iki eksenin, özellikle “mekân olgusu” temelinde Denizli yerelinde de yapılandığını tespit etmiştir.

Kürt siyasal temsilinin, özellikle şehrin geçiş bölgelerindeki mahallelerde ve sanayi yerleşmelerindeki merkezileşmesinden tutun, işçilerin yoğun yaşadığı mahallelerin sağ partiler tarafından temsil edilmesi ya da laik-seküler partilerin kentin bilhassa seçkin yerlerinde kökleşmesi gibi göstergelere değin, Denizli’deki siyasal yapılanmanın Türkiye’deki farklılaşma eksenine paralel bir görünüme sahip olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, Denizli siyasal-mikrokozmosunun yapısı ile Türkiye’nin genel profili arasında son on yıl açısından gözle görülür bir *uyumluluğun* söz konusu olduğu bariz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Denizli kentinde derinlemesine görüşmelerle açığa çıkarmaya çalıştığımız “yerel filtreler”in bizatihi kendisi de bize bu konuda destekleyici pek çok veri sunmuştur. Mevcut siyasal alanın yapısına dair algının, (“Türkiye’deki en yakıcı siyasal mesele hangisidir?” sorusu bağlamında) özellikle Kürt sorunu etrafındaki tartışmalara endekslenmesi ya da yaşam tarzları üzerinden dizayn edilen farklılıkların politik farklılıklara dönüştürülmesi gibi göstergeler, makro-siyasal alan ile mikro-siyasal alan arasındaki geçişliliklerin mevcudiyetini net olarak ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu durum, Bourdieu’nün de yapıtlarında kanıtlamaya çalıştığı gibi, siyasal yatkınlıkların, toplumsal aktörlerce oluşturulsa da, aynı zamanda *onları* oluşturduğu gerçeğini teyit etmemize de vesile olmuştur.

Yerel filtrelerin önemli bir parçası durumunda olan ve parti taraftarlarının siyasal alana dair farklı algı ve temsillerini içeren söylemsel stratejilerin kuruluş ve içeriklerine yakından bakıldığında Denizli’deki yerel siyasallıkların ne şekilde tasarmlandığı daha net ortaya çıkmaktadır.

2000 yılından itibaren hem yerel hem de genel seçimlerde rakiplerine karşı bariz bir başarı elde eden AKP’nin performansı ve taraftarlarının siyaset kavrayışıyla başlayacak olursak; Denizli’deki AKP’li seçmen açısından *siyasetin alanı*, hem ulusal düzeyde hem de yerellerde statükonun güçlerini temsil edenler ile halkın güçlerini

temsil edenler arasındaki *politik antagonizma* üzerinden şekillenmektedir. Popülist rezonanstan muaf olmayan bu antagonizma vurgusu (*vesayetçilere karşı demokratlar algısı*) özellikle de AKP'nin sahiplendiği sivilite iddiasına yaslanmaktadır. Dolayısıyla, araştırmanın önemli bulgularından biri, AKP'nin, diğer siyasal rakiplerine karşı, taraftarlarından edindiği güçlü bir vekâlete sahip olduğu, bu durumun da parti ile tabanı arasında kolaylıkla aşınamayacak bir bağ tesis ettiği.

Bu doğrultuda, muhafazakar politik tavrın bir çıktısı olarak değerlendirebileceğimiz *programatik bir pragmatizm* ekseninde, AKP'lilerin merkez siyaset normlarına yaslanarak, siyasal alanı daha çok bir “şantiye alanı” şeklinde tahayyül ettikleri söylenebilir. Sıradan insanın dünyasına seslenen “somut proje koyma”nın siyasetin özü olduğu fikrini benimseyen AKP'liler, Türkiye'deki geleneksel merkez sağın popülist politikalarını önceki benzerlerinden daha iyi uyguladıklarını düşünmektedirler. Tam da bu noktada AKP'nin bir parti olarak yerellerde uygun karşıtlıkları ve bunların popüler temsillerini mevcut Türk siyasal kültürü içinden oldukça profesyonel bir biçimde çekip çıkardığını söylemek mümkündür. Görüşmecilerin yaptıkları değerlendirmelerde sürekli olarak şu *ikilikler* üzerinden bir siyasal alan imgesine sahip oldukları ve söylemsel stratejilerini bu ikilikler üzerinden kurdukları ortadadır: askeri vesayetçiler-sivil siyasetçiler; statükocular-değişimden yana olanlar; darbeciler-demokratlar; laikler-mütedeyyinler; seçkinci İstanbul burjuvazisi-Anadolu sermayedarları vs.

AKP'lilerle yapılan mülakatların bütününe bakıldığında, görülecektir ki, 90'larda patlak veren sağ siyasetteki boşluğu doldurma arzusuyla yola çıkan Recep Tayyip Erdoğan'ın Özal'ın projesi olan dört eğilimi (milliyetçilik, muhafazakârlık, İslamcılık, sosyal demokrasi) birleştirme stratejisini başarıyla yürütmesi, onun karizmatik otoritesinin sürekliliğini sağlayan temel mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve AKP taraftarları söz konusu karizmatik otoriteye fazlasıyla iltifat etmektedirler. Merkez sağın ideolojik dokusu ile İslamcı hareketin reaksiyonerliğini kendi şahsında başarıyla sentezleyen Erdoğan'ın AKP'si, siyasal alanı kuşatıcı ve kapsayıcı bir ideolojik söylemle donattığından, taraftarları da ideolojik düzlemde “çok-yönlülük” arzedecek bir duruşu sahiplenmişlerdir. Dolayısıyla, pek çok açıdan Alman siyaset bilimci Otto Kirchheimer'in kavramıyla “herkesi yakala partisi”ni (*catch-all party*) anımsatan AKP'nin, belli bir dinsel, etnik veya ideolojik toplumsal gruba

hitap etmemesi ve patronaj siyaseti konusunda giderek ustalaşmasından da anlaşılacağı üzere, Denizli’de dâhil olmak üzere partinin diğer yerelerde de önümüzdeki süreçlerde başarılı olabileceğini söyleyebiliriz.

Araştırma sürecinde, AKP’nin siyaseten oynadığı elverişli sahanın MHP ve CHP açısından verimli bir alan olup olmadığı da bu noktada ihtilaflı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Denizli özelindeki söylem analizinin de gösterdiği üzere, “proje siyasetçiliği”nin içselleştirilmesinden tutun, ülkedeki ordu veya yargı gibi klasikleşmiş güç ve değişkenlere dönük AKP’nin reformist tutumunun, CHP ve MHP tabanında itibar ve kabul görmesi olasılığı oldukça düşük görünmektedir.

Öte yandan, AKP hareketinin tarihsel temelleri itibariyle başarılı olduğu “hizmet eksenli siyaset” pratiğinin, muhalif partilerin taraftarlarınca samimiyetsizlik ve dört başı mamur pragmatizm olarak kodlanması AKP’nin yerel siyasal alanın dinamiklerini tek başına belirlemesine de neden olmaktadır. Dolayısıyla, Spinoza’nın “*İnsanlar, seçimlerini onlara daha iyi bir şey sunmadığınız sürece değiştirmezler*” sözünün de anımsattığı üzere, AKP’nin yereldeki başarısını biraz da muhalif parti zihniyeti ve pratiğinin *değişime direnci* üzerinden de okuyabiliriz.

AKP iktidarına karşılık muhalefetteki siyasal partilerin -BDP hariç- AKP’nin başarısının ardındaki motifleri kimi zaman önemsedikleri de bir başka sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. İdeolojiden çok hizmete dayalı siyasal performansı ile AKP’nin perspektifinin diğer partilerce de paylaşılmaya başlanması aynı zamanda 90’ların merkez siyaset algısından tam bir kopuş yaşanmadığını da göstermektedir. Tabii ki bunda Denizli’deki AKP seçmen tabanının bir dönem iktidarda olan merkez sağ partilerin (ANAP, DYP vs.) kadrolarından oluşuyor olmasının büyük bir payı bulunmaktadır.

AKP taraftarlarınca sahiplenen *söylem düzenine* CHP’li seçmen tarafından verilen yanıt ise en temelde iki eksen etrafında biçimlenmektedir: *ideolojik içe kapanma* ve *yeni türde bir popülizm arayışı*. Dahası, Denizli yerelindeki CHP’li seçmenin pek çoğunun, AKP’lilerin demokratlar ve vesayetçiler arasına çektiği popülist yarılmayı sürekli tahkim ettikleri ve “geleneksel CHP politikası”nı da böylelikle pekiştirdikleri ortaya çıkmaktadır. Bu vaziyet, ister istemez belirsiz bir yenilik arayışı ile maziye

bağlılık şeklinde cisimleşen CHP yönelimli nostaljik paradigmayı da sürekli beslemektedir. Dolayısıyla “İslamcı geleneği soğuracak kadar ‘yeni müslüman’, milliyetçi geleneği soğuracak kadar ‘yeni Türk’, merkez sağ geleneği soğuracak kadar ‘yeni muhafazakâr’” (Ağtaş, 2011: 53) bir parti olan AKP tarzı popülist-hegemonya stratejisinin CHP’li seçmenden ilgi görme ihtimali düşük görünmektedir.

CHP’nin din, mezhep ve etnisite konusunda kimi zaman geleneksel ulusalcı çizgisini esneten duruşu ile kimi zaman da Ergenekon davası ve askeri vesayet konusunda gösterdiği hassasiyet arasındaki *çelişkili konum-alışların* parti taraftarlarının söylemsel stratejilerine birebir sirayet ettiği görülmektedir. Parti başkanının değişimiyle daha da keskinleşen bu çelişki, CHP’nin kendi ideolojik bagajını dönüştürme konusundaki sıkıntılarını da dışavurmaktadır. Denizli yerelindeki taraftarlarının söylemlerinden de anlaşılacağı üzere, CHP’nin tesis etmeye çalıştığı “yeni dil”, bu tarz gerilimlerin mevcudiyetinden ötürü, CHP’li özneyi “pasif ideolojik özne” olmaktan kurtaramamaktadır. Buna Denizli’deki CHP’li seçmenin yaş oranının yüksek olmasını da eklersek, CHP’nin siyasal söylem ve strateji açısından maruz kaldığı “arada kalmışlığının” onun bariz özelliği haline geldiğini iddia edebiliriz.

Öte yandan, CHP politikalarına içkin ulusalcı ideolojik söylemin pek çok açıdan Kürt sorunu ya da AB’ye girme gibi iç ve dış meselelerde dışlayıcı ve içe kapanık bir tavra sahip olması ve özellikle CHP’den yeni bir AKP yaratılması [“CHP’yi AKP’lileştirme girişimi”] düşüncesi Denizli’deki CHP taraftarları açısından siyasal alanda bariz bir “belirsizlik mntıkası” yaratmaktadır ki; bu durum, CHP’lileri AKP’li seçmen karşısında pasifize etmektedir. CHP’li seçmenin kendi politik kimliğini dönüştürme konusundaki isteksizlik ile birleştirdiği bu *pasifizasyon halinin* yerel siyasal alanda güçlü bir muhalefetin oluşumunu da baştan zayıf kılması muhtemel görünmektedir.

Burada “yenilik ve değişim” söylemi hakkında bir parantez açacak olursak; görüşmelerimiz esnasında, yenilik-değişim söyleminin *politik sermayenin yoğunlaşması* açısından ne kadar kritik olduğu da bir bulgu olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle Denizli’de yaşayan farklı görüşten insanların, yenilenmenin güçlendirici ve olumlu imgesini AKP’ye yüklediğini, buna karşılık yeniliğin yozlaştırıcı yönünü ise BDP’ye isnat ettiklerini gördük. Dolayısıyla, CHP’deki yenilenmenin, siyaset icra etme tarzının

dışında, parti-içi zihniyet bağlamında bir değişime vurguyla anılmasından ötürü, “yeni” açısından, bir olumlu bir de olumsuz olmak üzere iki temel karşıtlık ekseninin Denizli’de mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Tanıl Bora’nın ifadesiyle “Türk sağının üç hali”nin *bütünleyici parçası* durumundaki AKP’ye karşın, en temelde devletin ve milletin bekası, bölünme tehdidi gibi konular üzerine inşa ettiği gelenekselleşmiş siyasal tasavvuruyla öne çıkan MHP’nin Denizli’deki konumu da ayırt edici bir görünüme sahiptir. Görüşmelerde MHP taraftarlarının söylemlerine hâkim olan özcü (essentialist) bakış açısının ağırlıklı olması, aynı zamanda onların diğer parti taraftarlarına nazaran daha “sinik” bir tutum içerisinde olduklarını göstermektedir. Kendi ideolojik yörüngesi açısından 2000 yılı öncesinin siyasal tasavvurundan neredeyse hiç ödün vermemesi ve organik ulus anlatısına (Türk ve Müslüman) ve güvenlik ajandasına (yıkıcı ve bölücü unsurlar) dayalı siyasal anlayış konusunda gösterdiği *direngelik* hesaba katıldığında, MHP taraftarlarının Denizli’de giderek içe kapanan bir tavır sergilediği tespit edilmiştir.

Bu sinik ve içe kapalı siyasal yatkınlığın parametrelerini oluşturan can alıcı nokta ise AKP ve BDP ikilisine dönük ortak algıda cisimleşmektedir. Sürekli olarak AKP’yi “Demokratik Açılım” siyaseti üzerinden, BDP’yi de bizzat varlığı üzerinden “bölücülük”le kodlayan, buna karşılık CHP ile belirli noktalarda buluşmaktan imtina etmeyen MHP’lilere göre, Türkiye AKP iktidarıyla beraber bir “yıkım projesi” sürecine girmiştir. Güç kaybetme psikolojisinin yerleşikleşmesine de eşlik eden bu komplocu siyaset algısı, çekişmeli siyaset alanı açısından değerlendirildiğinde, artık kısmi olarak *arkaik bir siyaset tarzı* olarak kabul edilse de, Denizli yerelindeki MHP’lilerin, “milliyetçilik stratejileri”ne eklemlenen söylemsel stratejilerin dışına çıkamadıkları görülmektedir.

Özellikle MHP tabanındaki genç kesimin, Denizli özelinde, eskiye nazaran radikal tutumlarından vazgeçtikleri, fakat (kendilerinin ifadesiyle) bu *ılımlı siyaset sürecinin* kendileri açısından iyi mi yoksa kötü mü olduğuna dair belirsiz tutumları da araştırma sürecinde bir başka bulgu olarak karşımıza çıktı. Geleneksel liderleri Alparslan Türkeş dönemine duyulan nostaljik bir öykünme ile belli belirsiz bir ilişki içinde olan bu söylemin, MHP’deki teşkilatlanma ve örgütsel pratik konularına dair bir memnuniyetsizliği de beraberinde getirdiği tespit edildi. Bu noktada, MHP’li seçmenin

2000 sonrası Denizli siyasal alanında performans açısından kendilerinden hiçbir biçimde tatmin olmadıkları bulgulanmıştır. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen, MHP'nin Denizli yerelinde genç nüfus açısından halen bir *cazibe alanı* teşkil etmesi, partinin ileriye dönük olarak siyasal alandaki konumunu belli oranda koruyacağını göstermektedir.

Araştırmanın Kürt siyasal temsilinin Denizli'deki izdüşümü konusunda vardığı sonuçlara bakıldığında, ezilen ulus milliyetçiliği ile sosyalist dünya görüşünün, birincisi lehinde ve kontrolünde kurulmuş birlikteliğinin BDP'li seçmenin söylemine doğrudan yansıdığı da bir başka sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekseriyetle “Kürtlerin statüsü” veya *tanınması* ekseninde dile getirilen talepler ve buna ilaveten, Kürt siyasal hareketinin tarihselliğine dönük ısrarcı vurgu, BDP'lilerin marjinalize edilmiş olmaktan kurtulmayı ve “Türkiye partisi” olmayı talep ettiklerini göstermektedir. AKP'ye düzeniçi bir alternatif sunma odaklı siyasal tutumları dolayımında, Denizli'de yaşayan parti taraftarlarının, yaşadıkları bu kenti “demokratik bir siyasal alan” olarak tasavvur etmelerinden de anlaşılacağı üzere, BDP'liler, AKP'ye muhalif diğer partilere nazaran fazlasıyla aktif ve talepkâr bir görünüm vermişlerdir.

Ancak, BDP'nin demografik ve sosyolojik omurgasının kentin çevresinde ve sınırlı bir alanda yoğunlaşmış olması, onların tüm siyasal yatkinlarına rağmen, parti ve ideolojisinin marjinalleşmekten ne kadar kurtulabileceğini de *problematik* bir hale getirmektedir. Dolayısıyla, ister Denizli özeline dair fikir beyan edelim, ister ülke bazında düşünelim, BDP'nin mekânsal ve ideolojik dışlanımı, bu parti ve taraftarlarının dolaylı yoldan da olsa etnisite temelli bir siyasal yatkinlık kulvarına kaymasına neden olacaktır.

BDP'ye dair son olarak şunu söyleyebiliriz: Eğer AKP önümüzdeki süreçte yerelerde başarılı teşkilatlanmasını sürdürebilirse BDP'nin “üçüncü dünya”daki direniş temelli basit azınlık partilerinden birine dönüşme riski her zaman olacaktır; dahası, bu dönüşümü tayin edecek olan etken şu an AKP'nin siyaset yapma tarzı olarak görünmektedir. Yapılan mülakatlar göstermiştir ki, AKP, söylemleriyle siyasal sermayesini arttırdığı ölçüde, BDP'nin marjinalleşme olasılığı o oranda yüksek olacaktır.

Denizli yerel siyasal alanını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde son olarak şu saptamaları yapmak mümkündür. Eğer bir kentin sakinleri yerel siyasallığın ana karakterini çıkar ilişkilerinin belirlediği konusunda büyük oranda hemfikirse, orada siyasal yatkinlıkları ancak siyasi hegemonyaya eklemeyi hedefleyen ekiplerin karakterize ettiği düşünülebilir. Yani siyaseten ılımlı, “radikal uçlara” savrulmayan Denizli gibi genellikle merkez siyaset anlayışının hâkim olduğu kentlerde, siyasetin çıkara dayalı ya da fırsatçı yapılara endeksli yürütülmesi, oyunun kurallarını merkez siyaset normlarının belirlediği kolaylıkla gözlemlenebilir. Dolayısıyla Denizli yerel siyasal alanı, önümüzdeki süre açısından, politik bazda radikalleşme ihtimali düşük ve ekseriyetle merkez siyaset anlayışıyla kuşatılacak bir siyasal alan görünümü vermektedir. Yani, AKP’nin, önceki iktidar dönemlerinde mevcut olan *apolitik vasatı* dağıtarak, insan haklarından Kürt meselesine, gelir dağılımından AB konularına değin, yerel siyasal alanda dinamik bir tartışma sahası açtığı teslim edilebilse de, siyasal alan yine de merkezîyetçi bir politik kimliğin dışına çıkmayacaktır. Denizli de -diğer pek çok kent gibi- siyasetin *partiler siyasetine* indirgendiği, toplumsal aktörlerin rant, karizmatik otorite, geleneksel siyasal tasavvurların sürekliliği vb. kavramlar üzerinden sosyalle/politize olduğu bir kent örneği teşkil edecek bir görünüm vermektedir. Öte yandan barajın altında kaldıklarından dolayı ciddi bir güç yitimi içine giren ANAP, DP, SP ve BBP gibi partilerin taraftarlarının böylesi bir siyasal konjonktürde AKP saflarına geçeceği; DSP, ÖDP, TKP gibi sol-tandanslı partilerin de benzer bir durumdan ötürü giderek arkaik kalmaya mahkûm siyasetiyle CHP içinde soğurulabileceğini eklemeliyiz.

Tablo 25 Görüşmeci Listesi

GÖRÜŞME Cİ KOD	Doğum Yeri	Asıl Doğum Yeri	Beş Yıl Önceki Oturdğu Yer	Mede ni Durum	Denizli'y e Yerleşm e Yılı	Oturduğu Semt	Babasının Eğt. Durumu ve İşi	Annesinin Eğt. Durumu ve İşi	Evliys e Çocuk Sayısı	Doğu m Yılı	Cinsiye ti	Mezuniyet Durumu	Çalışma Düzenlili ği	Mesleği	Sosyal Güvenli ği	Geliri
A 100	Van Erciş	Van Erciş	Denizli	Evli	2002	İstiklal	Lise- PTT Memuru	Lise- Ev hanımı	2	1980	E	Orta Okul	Hergün	İşletmeci	SSK	1500
A 101	Afyon Evciler	Afyon Evciler	Denizli	Evli	1996	Fesleğen	İlk Okul-İşçi	İlk Okul- Evhanımı	1	1978	K	Lise	Hergün	işçi	SSK	600
A 102	Bitlis Ahlat	Bitlis Ahlat	Denizli	Evli	1994	15.May	İlk okul-Çifçi	İlk okul-Çifçi	2	1965	E	Y.O.	Hergün	Tekstilci	Emekli Sandığı	5000
A 103	Denizli Kale	Denizli Kale	Denizli	Evli	1959	Atalar	İlkokul-Sanayici	ok.y.mez-Ev hanımı	6	1954	E	Y.O.	çalışmıyo r	Mali müş.	Bağ Kur	820
A 104	Denizli Çal	Denizli Çal	Denizli	Evli	1985	1200 Evler	İlkokul-Çifçi	İlkokul-Evhanımı	2	1965	K	İlkokul	çalışmıyo r	Ayakbacıcı	yok	0
A 105	Burdur Kemer	Burdur Kemer	Denizli	Evli	2002	Anafartalar	Lise-Çifçi	İlkokul-Evhanımı	1	1980	E	İmam Hatip	Hergün	Pazarlama	SSK	1500
A 106	Denizli Sarayköy	Manisa	Denizli	Evli	2002	İncilipınar	Üni-Öğretmen	İlkkul-Evhanımı	0	1969	E	Üni	Hergün	Öğretmen	Emelli Sandığı	1500
A 107	Denizli Acıpayam	Denizli acıpayam	Denizli	Evli	1984	Yunusemre	İlkokul-Çifçi	ok.y.mez-Ev hanımı	3	1947	E	Ortaokul	Hergün	Emlakçı	SSK	850
A 108	Denizli Acıpayam	Denizli Acıpayam	Denizli	Evli	1991	Karaman	İlkokul-Çifçi	İlkokul-Evhanımı	2	1978	E	İlkOkul	Hergün	Berber	Bağ Kur	1500
A 109	Antep Şehitkamil	Urfa Halfeti	Antep	Bekar	2007	Sümer	İlkokul-Serbest mesl.	ok.y.mez-Ev hanımı	0	1987	E	Lise	çalışmıyo r	Öğrenci	Yok	0
A 110	Burdur Gölhisar	Burdur Gölhisar	Denizli	Evli	2000	Pelitlibağ	İlokul-Çifçi	İlkokul-Çifçi	2	1968	E	Lise	Hergün	Esnaf	Emekli Sandığı	1500
A 111	Denizli Bozkurt	Denizli Bozkurt	Denizli	Evli	2004	Zümrüt	İlkokul-Çifçi	İlkokul-Evhanımı	2	1954	E	Lise	çalışmıyo r	Emk. Ast	Emekli Sandığı	1000
A 112	Denizli Buldan	Denizli Buldan	Denizli	Bekar	1996	Dokuzkavaklar	Lise-Memur	Ortaokul- Evhanımı	0	1981	E	Lise	Hergün	Tekstil işçisi	Bağ Kur	1500
A 113	İstanbul Küçükçekmece	Çanakkale	Denizli	Evli	1992	İncilipınar	Ortaokul-Esnafl	İlkokul-Evhanımı	2	1973	K	Lise	Hergün	İşletmeci	SSK	8000
A 114	Denizli Çal	Denizli Çal	Denizli	Evli	1987	Akkonak	İlkokul-Çifçi	İlkokul-Evhanımı	2	1959	K	Lise	çalışmıyo r	Emk.Öğretm en	Emekli Sandığı	8000
A 115	Denizli Acıpayam	Denizli Acıpayam	Denizli	Evli	1987	Korucuk Merkez	İlkokul-Söför	İlkokul.trk- Evhanımı	1	1974	K	Lise	çalışmıyo r	Tekstil işçisi	SSK	0
A 116	Van Erciş	Van Erciş	Denizli	Evli	1998	Cumhuriyet	İlkokul-Çifçi	ok.y.mez-Ev hanımı	4	1973	E	İlkokul	Hergün	Esnaf	Bağ Kur	2000

A 117	Denizli Tavas	Denizli Tavas	Denizli	Dul	1963	Hisar	Orta.trk-Postacı	ok.y.mez-Evhanımı	1	1953	E	orta	çalışmıyor	Muasebeci	SSK	850
A 118	Bingöl genç	Bingöl Genç	Denizli	Evli	2000	İlbade	İlkokul-Esnaf	ok.y.mez-Evhanımı	2	1954	E	Lise	çalışmıyor	Mütahhit	SSK	750
A 119	Denizli Çal	Denizli Bekilli	Denizli	Evli	1980	Zafer	Ortaokul-hademe	ok.y.mez-Evhanımı	4	1959	E	İlkokul	Hergün	Hurdacı	SSK	250
A 120	Denizli Serinhisar	Denizli Serinhisar	Denizli	Evli	1969	Mehmetçik	İlkokul-Serbest mesl.	İlkokulu-Evhanımı	2	1962	K	Lise	çalışmıyor	Emek.Memur	SSK	865
A 121	Denizli Çal	Denizli Çal	Denizli	Bekar	1986	Bağbaşı	İlkokul-Emekli	ok.y.mez-Evhanımı	2	1972	K	İlkokul	Hergün	Mutfak	yok	600
A 122	Denizli	Denizli	Denizli	Evli	1966	Mehmetçik	İlkokul-Emekli	İlkokul-Evhanımı	1	1966	K	Üni.	Hergün	Avukat	Emekli Sandığı	2000
A 123	Denizli Serinhisar	Denizli Serinhisar	Denizli	Evli	1983	Mehmetçik	İlkokul-Şöför	İlkokul-Evhanımı	1	1968	E	Üni.	Hergün	Öğretmen	Emekli Sandığı	2000
A 124	Denizli Tavas	Denizli Tavas	Denizli	Bekar	1987	Bağbaşı	İlkokul-Çifçi	Ok.y.mez-Çifçi	2	1969	E	Ortaokul	Hergün	tekstil	yok	2000
A 125	Denizli Çal	Denizli Çal	Denizli	Evli	1971	Dokuzkavaklar	İlkokul-İmalat.işçisi	ok.y.mez-Evhanımı	1	1971	E	Üni.	Hergün	Öğretmen	Emekli Sandığı	1700
A 126	Van Erciş	Van Erciş	Denizli	Evli	2002	İstiklal	Lise-Memur	Lise-Evhanımı	3	1978	E	Lise	Hergün	İşletmeci	Bağ Kur	2000
A 127	Denizli	Denizli	Denizli	Bekar	1971	Bahçelievler	İlkokul-Fırıncı	İlkokul-Memur	3	1971	K	Ortaokul	Hergün	Memur	Emekli Sandığı	1000
A 128	Denizli Çameli	Denizli Çameli	Dalaman	Evli	2009	Bahçelievler	İlkokul-Esnaf	İlkokul-Evhanımı	1	1981	K	İlkokul	çalışmıyor	Evhanımı	Emekli Sandığı	1200
A 129	Niğde Bor	Niğde Bor	Kırıkkale	Evli	2005	Bahçelievler	İlkokul-İşçi memur	Ok.yaz.-Evhanımı	1	1965	E	Y.O.	Fırsat buldukça	İşçi	SSK	1200
A 130	Denizli	Denizli	Denizli	Evli	1964	Akkonak	İlkokul-Memur	İlkokul-Evhanımı	3	1950	E	İlkokul	çalışmıyor	Emekli	Bağ Kur	640
A 131	Denizli Sarayköy	Denizli Babadağ	Denizli	Evli	1986	Bağbaşı	İlkOkul-İşçi	İlkokul-Evhanımı	0	1959	K	İlkokul	çalışmıyor	Evhanımı	Emekli Sandığı	0
A 132	Denizli	Denizli	Denizli	Bekar	1986	Kervansaray	Lise-Serbest mesl.	İlkokul-İşçi	0	1986	K	Y.O.	Hergün	Muhasebeci	SSK	1000
A 133	Denizli Honaz	Denizli Honaz	Denizli	Evli	1995	Kervansaray	Ortaokul-Esnaf	İlkokul-Evhanımı	1	1982	E	Lise	Hergün	Sekreter	SSK	1000
A 134	Van Erciş	Van Erciş	Denizli	Evli	2001	M.A.Ersoy	Lise_Postacı	Lise-Evhanımı	2	1971	E	Orta	Hergün	esnaf	Bağ Kur	3000
A 135	Denizli Sarayköy	Denizli Babadağ	Denizli	Evli	1944	Hacıyüplü	İlkokul-Tekstil	İlkokul-Tekstil	2	1944	E	İlkokul	Hergün	İşletmeci	Bağ Kur	7000
A 136	Denizli Babadağ	Denizli Babadağ	Denizli	Evli	1981	Anafartalar	Ortaokul-Tekstil	İlkokul-Evhanımı	2	1981	E	Lise	Hergün	Tekstil işçisi	Bağ Kur	1000
A 137	Denizli	Denizli	Denizli	Evli	2005	Şemikler	Ortaokul-Tekstil	İlkokul-Evhanımı	2	1979	K	Y.O.	Hergün	Tekstil işçisi	Bağ Kur	1000
A 138	Denizli Tavas	Denizli Tavas	Denizli	Evli	1960	Çakmak	İlkokul-Çiftçi	Ok.y.mez-Çiftçi	3	1960	E	Lise	çalışmıyor	esnaf	Bağ Kur	700

A 139	Denizli	Denizli	Denizli	Bekar	1987	Akkonak	Lise-Memur	Lise-Evhanımı	0	1987	K	Y.O.	Hergün	Sekreter	yok	600
A 140	Denizli Acıpayam	Denizli Acıpayam	Denizli	Evli	1971	Bereketler	İlkokul-Memur	İlkokul-Evhanımı	3	1970	K	Lise	çalışmıyo r	Evhanımı	Emekli Sandığı	0
A 141	Trabzon Maçka	Denizli Babadağ	Denizli	Bekar	1997	Kayalık	Y.O- Maliyeci	Y.O-Öğretmen	0	1983	E	Y.O.	Hergün	Avukat	Bağ Kur	2000
A 142	Denizli	Denizli Merkez	Denizli	Evli	1972	Çamlıca	İlkokul-esnaf	İlkokul-Evhanımı	4	1972	K	Lise	Çalışmıyo r	İmalat Sektörü	0	0
A 143	Denizli Serinhisar	Denizli Serinhisar	Denizli	Evli	1983	Sevindik	İlkokul-Serbest mesl.	ok.y.mez-Evhanımı	3	1962	K	ilkokul	çalışmıyo r	Evhanımı	Bağkur	0
A 144	Hatay Reyhanlı	Hatay Reyhanlı	Hatay	Bekar	2007	Anafartalar	Ok.y.mez-İşçi	ok.y.mez-Evhanımı	0	1990	K	Lise	çalışmıyo r	İşsiz	Emekli Sandığı	0
A 145	Bolu	Bolu	Düzce	Bekar	2007	Kayhan Merkez	Y.O.-Sivil Savunma Uzmanı	Lise-Evhanımı	0	1989	K	Lise	çalışmıyo r	İşsiz	Emekli Sandığı	0
A146	Denizli Serinhisar	Denizli	Denizli	Bekar	1986	Bahçelievler	İlkokul	İlkokul	0	1964	K	İlkokul	Hergün	İşçi	SSK	650
A147	Denizli Sarayköy	Denizli Sarayköy	Denizli	Evli	1968	Kayalık	İkokul	İlkokul	2	1968	K	Lise	Hergün	Serbest Meslek	Emekli Sandığı	2000
A148	A89 AKP	Afyon	Afyon	Evli	2000	Bahçelievler	İlkokul-Çiftçi	evhanımı	2	1965	K	Y.O.	Hergün	Memur	Emekli Sandığı	1800
A149	Denizli Tavas	Denizli Tavas	Denizli	Evli	1972	Altıntop	Ok.y.mez-İşçi	Ok.y.mez-Çiftçi	2	1956	E	Y.O.	Hergün	Muhasebeci	Bağkur	1500
A150	Denizli Çal	Denizli Çal	Denizli	Bekar	2004	Bahçelievler	İlkokul-Çiftçi	İlkokul-Evhanımı	2	1965	K	Lise	Hergün	İşçi	Bağkur	1000
A151	Muğla	Muğla	Afyon	Evli	2008	Bahçelievler	İlkokul-Şöför	İlkokul-Evhanımı	3	1968	K	Lise	Hergün	Hemşire	Emekli Sandığı	2000
A 152	Afyon Dinar	Afyon Dinar	Denizli	Evli	1987	Karşıyaka	İkokul	İlkokul	2	1970	K	İlkokul	Çalışmıyo r	İşçi	SSK	650
A153	Eskişehir	Eskişehir	Denizli	Evli	1960	Kayalık	İlkokul	İlkokul	1	1960	E	Ortaokul	Hergün	İşçi	SSK	650
C 101	Denizli Merkez	Denizli Merkez	Denizli	Evli	1993	Kuşpınar	İlk Okul-Manav	Kız Sanat-Evhanım	2	1961	E	Y.O.	Hergün	Doktor	SSK	7000-10000
C 102	Sivas	Sivas	Denizli	Bekar	1979	Yeni Şehir	Üni-Mali Müşavir	Y.O-Öğretmen	0	1977	E	Üni	Hergün	Ticaret	SSK	2000
C 103	Afyon Daskırı	Afyon Daskırı	Denizli	Evli	1995	Atalar	İlkokul-Esnaf	İlkokul-Evhanımı	1	1970	E	Lise	Hergün	esnaf	SSK	2000
C 104	Denizli Merkez	Bingöl	Denizli	Bekar	1980	Karaman	Y.O-Öğretmen	Lise-Hemşire	0	1983	E	Lise	Hergün	Esnaf	Bağ Kur	2000
C 105	Denizli Merkez	Denizli Merkez	Denizli	Bekar	2004	Atalar	İlkokul-esnaf	evhanımı	0	1969	K	Üni	Hergün	Öğretmen	SSK	1450
C 106	Adana	Adana	Denizli	Bekar	1989	Fesleğen	Ortaokul-emekli	ok.y.mez-Evhanımı	0	1951	K	Y.O.	Çalışmıyo r	Em.Öğretme n	SSK	1000

C 107	Antalya Kaş	Antalya Kaş	Denizli	Evli	2002	Atalar	İlkokul-Çifçi	İlkokul-Evhanımı	1	1974	E	Üni	Hergün	Öğretmen	SSK	2500
C 108	Denizli Güney	Denizli Güney	Denizli	Bekar	2001	Atalar	İlkokul-Çiftçi	ok.y.mez-Evhanımı	0	1961	K	Lise	çalışmıyordur	İşsiz	Diğer	Engelli maaşı -180
C 109	Aydın Karacasu	Aydın Karacasu	Denizli	Evli	2001	İncilipınar	İlkokul-Çifçi	Ok.y.mez-Evhanımı	2	1954	E	Y.O.	çalışmıyordur	Emekli	Emekli Sandığı	1100
C 110	Denizli Çameli	Denizli Çameli	Denizli	Evli	1984	1200 Evler	İlkokul-Çifçi	İlkokul-Çifçi	2	1967	E	İmam Hatip	çalışmıyordur	Tekel	SSK	1000
C 111	İzmir Kınık	İzmir Kınık	Denizli	Evli	2002	15.May	Y.o-Memur	Lise-Memur	0	1979	E	Y.O.	Hergün	Esnaf	SSK	1500
C 112	Burdur Yeşilova	Burdur Yeşilova	Denizli	Evli	2000	Yenişehir	Ok.y.mez-Çifçi	Ok.y.maz-Evhanımı	2	1961	E	Y.O.	Hergün	Öğretmen	Emekli Sandığı	1400
C 113	Denizli	Denizli	Denizli	Bekar	1977	Fesleğen	Ok.y.mez-Sıvacı	ok.y.mez-Evhanımı	0	1977	E	Lise	Hergün	Berber	SSK	750
C 114	Kastamonu	Kastamonu	Antalya	Bekar	2005	Cankurtaran	İlkokul-Mütahhit	İlkokul-Evhanımı	0	1984	E	Lise	çalışmıyordur	Öğrenci	Bağ kur	0
C 115	İzmir Bornova	İzmir Bornova	İzmir	Bekar	2005	Saraylar	Lise-Serbest mesl.	Lise-Bankacı	0	1988	E	lise	çalışmıyordur	Öğrenci	emekli sandığı	0
C 116	Denizli Çal	Denizli Çal	Denizli	Bekar	1969	Mehmetçik	İlkokul-Terzi	İlkokul-Evhanımı	4	1946	K	Y.O.	çalışmıyordur	Emk.Öğretmen	Emekli Sandığı	1100
C 117	Antep	Antep	Denizli	Evli	1997	Akçeşme	Ok.y.mez-Elektirici	ok.y.mez-Evhanımı	2	1960	E	Ortaokul	Hergün	Yönetici	Bağ Kur	2500
C 118	İzmir Ödemiş	İzmir Ödemiş	Denizli	Bekar	1962	incilipınar	lise-Memur	Ortaokul-Evhanımı	0	1956	K	Y.O.	Hergün	işletme sahibi	Bağ Kur	1000
C 119	Van Erciş	Van Erciş	Denizli	Evli	2003	Cankurtaran	İlkokul-İşçi	Ok.y.maz-Evhanımı	2	1973	E	İlkokul	Hergün	İşletmeci	SSK	1500
C 120	İzmir	Mardin	İzmir	Bekar	2008	İncilipınar	Üni.-em. Alb.	Üni.-Doktor	0	1989	K	Lise	çalışmıyordur	Öğrenci	Emekli Sandığı	0
C 121	Denizli Acıpayam	Denizli Acıpayam	Denizli	Evli	1990	İncilipınar	Üni-Hakim	Lise-Öğretmen	1	1960	K	Y.O.	Hergün	Doktor	Emekli Sandığı	7000
C 122	İzmir Menemen	İzmir Menemen	Denizli	Evli	1983	Pelitlibağ	Ortaokul-memur	İlkokul-Evhanımı	2	1974	E	Lise	çalışmıyordur	Emekli İşçi	SSK	700
C 123	Denizli	Denizli	Denizli	Bekar	1979	İncilipınar	Üni-Emekli Öğr.	Üni-Emekli öğr.	0	1979	E	Üni	Hergün	mühendis	Bağ Kur	1500
C 124	Denizli Güney	Burdur	Denizli	Evli	1974	Bağbaşı	Üni-Emk Öğrt.	İlkokul-Evhanımı	2	1968	K	Üni	Hergün	Avukat	SSK	2000
C 125	Denizli	Denizli	Denizli	Evli	1960	Değirmenönü	Lise-Emk.Memur	Lise-Emk.Memur	2	1960	K	Üni	Hergün	Emk.Öğretmen	Emekli Sandığı	1200
C 126	Aydın	Aydın	Denizli	Evli	1980	Karakova	İlkokul-Çifçi	İlkokul-Çifçi	2	1961	K	lise	çalışmıyordur	Emekli(işçi)	SSK	700
C 127	Denizli Çal	Denizli Çal	Denizli	Evli	1987	Yenişehir	İlkokul-Çifçi	Ok.y.mez-Çifçi	2	1961	K	Lise	Hergün	Mali Müşavir	SSK	3000

C 128	Denizli Çardak	Denizli Çardak	Denizli	Evli	1991	Fesleğen	Y.O-Öğretmen	İlkokul-Evhanımı	1	1959	E	Y.O.	çalışmıyor	Emekli Öğrt	SSK	1000
C 129	Konya	Aydın	Denizli	Evli	1993	Bağbaşı	Ok.yazar-Çıfçı	ok.y.mez-Evhanımı	2	1973	E	Üni	Hergün	Öğretmen	SSK	1500
C 130	Denizli	Denizli	Denizli	Evli	1968	Deliktaş	İlkokul-Söför	ok.y.mez-Evhanımı	2	1958	K	ilkokul	çalışmıyor	Emekli İşçi	SSK	700
C 131	Denizli Baklan	Denizli Çal	Denizli	Evli	1977	Karşıyaka	Ok.y.mez-İşçi	ok.y.mez-Evhanımı	2	1964	K	Ortaokul	Mevsimlik	İşçi	SSK	750
C 132	Denizli Kale	Denizli	Denizli	Evli	1980	Barbaros	İlkokul-Memur emk.	İlkokul-Evhanımı	2	1965	K	Lise	çalışmıyor	Memur	Emekli Sandığı	1100
C 133	Denizli	Denizli	Denizli	Evli	1959	Deliktaş	Ok.y.mez-İşçi	ok.y.mez-Evhanımı	2	1959	E	Ortaokul	çalışmıyor	Emk. Güvenlik gör.	Diğer	1270
C 134	Denizli Çardak	Denizli Çardak	Denizli	Evli	2000	İncilipınar	İlkokul-Memur emk.	İlkokul-Evhanımı	0	1963	E	İlkokul	çalışmıyor	Emekli	SSK	700
C 135	Denizli Babadağ	Denizli Babadağ	Denizli	Evli	1963	Üçler Cumh	İlkokul-Serbest mesl.	İlkokul-Evhanımı	2	1958	E	Üni	Hergün	Genel Müdür	Bağ Kur	1000
C 136	Denizli Sarayköy	Denizli Sarayköy	Denizli	Evli	1960	Mehmetçik	Ortaokul-Memur	İlkokul-Evhanımı	2	1960	K	Üni	Hergün	Müdür	SSK	1000
C 137	Kayseri Bünyan	Kayseri Bünyan	Denizli	Evli	1986	Akhisar	İlkokul-Emekli	İlkokul-Evhanımı	2	1957	E	Üni	Hergün	Genel Müdür	Bağ Kur	5000
D 101	Muş Malazgirt	Muş Malazgirt	Denizli	Evli	1978	Muratdere	İlk Okul-İşçi	İlk Okul-Evhanımı	1	1957	K	Y.O.	çalışmıyor	Öğretmen	Emekli	1000
D 102	Muş Malazgirt	Muş Malazgirt	Denizli	Evli	1979	Muratdere	ok.y.bil-Çıfçı	ok.y.bil-E hanımı	2	1962	E	İlk.Trk	Fırsat buldukça	İşçi	SSK	400
D 103	Siirt	Siirt	Denizli	Evli	2001	Kayhan Merkez	İlkokul-memur	ok.y.mez-Evhanımı	3	1967	K	Üni	Hergün	Eğitimci	Emekli Sandığı	2000
D 104	Tunceli	Tunceli	Denizli	Evli	1978	Bahçelievler	Ortaokul-memur	İlkokul-Evhanımı	2	1955	E	Lise	çalışmıyor	Emekli	Emekl Sandığı	800
D 105	Siirt Eruh	Siirt-Eruh	Denizli	Evli	2002	Alpaslan	İlkokul-işsiz	ok.y.mez-Evhanımı	1	1988	E	İlkokul	Hergün	Operatör	SSK	650
D 106	Denizli Merkez	Denizli Merkez	Denizli	Bekar	1990	Gültepe	Lise-Emekli	Lise- Ev hanımı	0	1990	K	Üni	çalışmıyor	Öğrenci	SSK	0
D 107	Denizli Acıpayam	Denizli Acıpayam	Denizli	Bekar	1983	Aktepe	İlkokul-İşçi	İlkokul-Evhanımı	0	1983	K	Y.O.	çalışmıyor	İşsiz	yok	0
M 101	Kayseri	Kars	Denizli	Bekar	2003	Mehmetçik	Üni-Öğretmen	Okur-Yazar-Evhanımı	0	1968	K	lisans	Hergün	hizmet	Emekli Sandığı	650
M 102	Denizli	Denizli Sarayköy	Denizli	Bekar	1977	Üçler Cumh	İlkokul-Söför	Lise.trk-Evhanımı	0	1977	E	Üni	Çalışmıyor	Fen Bil.Öğretmeni	SSK	1000
M 103	Karaman	Karaman	Denizli	Bekar	2006	Akkonak	İlkokul-Matbaacı	İlkokul-Evhanımı	0	1985	K	Lise	Hergün	Hizmet	SSK	1000
M 104	İstanbul Sülemaniye	İzmir	Denizli	Bekar	1998	Sırapapılar	İlkokul-lokantacı	İlkokul-Evhanımı	0	1980	E	Y.O.	Hergün	Esnaf	SSK	1000

M 105	Erzincan	Erzincan	Denizli	Bekar	1995	Yenişehir	Üni-Öğretmen	Üni-Öğretmen	0	1989	E	Üni	çalışmıy r	Öğrenci	Emekli Sandığı	0
M 106	Kütahya Tavşanlı	Afyon Daskırı	Karabük	Bekar	2006	Barbaros	Üni.-Memur	İlkokul-Evhanımı	0	1989	E	Üni.	çalışmıy r	Öğrenci	Emekli Sandığı	0
M 107	Denizli	Denizli	Denizli	Bekar	1988	Yenişehir	Üni.-Öğretmen	Üni.-Memur	0	1988	E	Üni.	çalışmıy r	Öğrenci	Emekli Sandığı	0
M 108	Denizli	Denizli	Denizli	Bekar	1989	Bağbaşı	Ortaokul-Tekstil	Lise-Evhanımı	0	1989	E	Üni.	çalışmıy r	Öğrenci	SSK	0
M 109	Denizli	Denizli	Denizli	Bekar	1989	Yenişehir	Üni.-Memur	Üni.-Öğretmen	0	1989	E	Üni.	çalışmıy r	Öğrenci	Emekli Sandığı	0
M 110	Denizli Çardak	Denizli Çardak	Denizli	Evli	1989	Aktepe	İlkokul-Tüccar	İlkokul-Evhanımı	3	1975	E	İlkokul	Hergün	İmalat	SSK	700
M 111	Bingöl	Denizli Bozkurt	Denizli	Bekar	2004	Değirmentas	Lise-Emk.Ast	İlkokul-Evhanımı	0	1983	E	Lise	Hergün	İmalat	yok	1000
M 112	elazığ Maden	Elazığ Maden	Denizli	Evli	1998	Karaman	İlkokul-İşçi	İlkokul-Evhanımı	1	1980	K	Y.O.	Hergün	Öğretmen	Emekli Sandığı	2300
M 113	Denizli	Aydın	Denizli	Evli	1978	Dokuzkavakl ar	Üni. Mz-memur	Lise-memur	1	1978	K	Y.O.	Hergün	öğretmen	Emekli Sandığı	1500
M 114	Denizli Acıpayam	Denizli Acıpayam	Denizli	Bekar	1989	Karakurt	İlkokul-İşçi	İlkokul-Evhanımı	0	1988	e	Orta	Hergün	işçi	SSK	600
M 115	Burdur Yeşilova	Burdur Yeşilova	Denizli	Evli	1986	Karaman	İlkokul-Çifçi	ok.y.mez-Ev hanımı	2	1962	E	Lise	Hergün	esnaf	Bağ Kur	1500
M 116	Burdur	Burdur	Denizli	Evli	2005	Karaman	İlkokul-Çifçi	İlkokul-Çifçi	1	1978	E	Lise	Hergün	esnaf	SSK	1000
M 117	Denizli Tavas	Denizli Tavas	Denizli	Evli	1994	Eskihisar	ilkokul-berber	ok.y.mez-Ev hanımı	1	1971	E	İlkokul	Hergün	Kargo(işçi)	SSK	1000
M 118	Denizli	denizli	Denizli	Evli	1968	Fesleğen	Ok.y.mez-İşçi	ok.y.mez-Ev hanımı	3	1937	E	İlkokul	çalışmıy r	Emekli İşçi	SSK	700
M 119	Kayseri	Kayseri	Denizli	Evli	1986	Saraylar	İlkokul-Çiftçi	İlkokul-Evhanımı	4	1958	E	Lise	Hergün	Serbest Meslek	SSK	1500
M 120	Denizli Tavas	Denizli Tavas	Denizli	Bekar	1996	15.May	İlkokul-İşçi	İlkokul-Evhanımı	0	1989	E	Lise	Hergün	Otomotiv İşçisi	SSK	650
M 121	Denizli Acıpayam	Denizli Acıpayam	Denizli	Bekar	1985	Üçler Cumh	İlkokul-İşçi	İlkokul-Evhanımı	0	1985	E	Lise	çalışmıy r	İşsiz	Yok	0
M 122	Denizli	Denizli	Denizli	Evli	1968	Akkonak	İlkokul-İşçi	Ok.y.mez-Çiftçi	4	1968	K	Ortaokul	Hergün	İşçi	yok	600
M 123	Denizli Acıpayam	Denizli Acıpayam	Denizli	Evli	1993	Goncalı	Ortaokul- Şoför	Ortaokul-Çiftçi	2	1979	E	Ortaokul	Hergün	İşletmeci	Bağ Kur	1500
M 124	Uşak Eşme	Denizli Buldan	Denizli	Evli	1987	Asmalievler	İlkokul-S. Meslek	İlkokul-Evhanımı	2	1978	E	Y.O.	Hergün	Mühendis	Bağ Kur	2000
M 125	Denizli	Denizli	Denizli	Evli	1948	Sevindik	İlkokul-Esnaf	İlkokul-Evhanımı	2	1948	E	Y.O.	çalışmıy r	Emekli Bankacı	Emekli Sandığı	1000
M 126	Erzurum	Erzurum	Denizli	Bekar	2004	Kayalar	İlkokul-İşçi	İlkokul-Evhanımı	0	1980	E	Ortaokul	Hergün	Oto Kiralama	Bağ Kur	2000

	Narman	Narman														
M 127	Denizli Acıpayam	Denizli Acıpayam	Denizli	Bekar	1989	Eskihisar	Lise-Serbest mesl.	Lise-Evhanımı	0	1989	K	Lise	çalışmıyor	İşsiz	0	0
M 128	Denizli	Denizli Merkez	Denizli	Bekar	1991	Kale	Lise-Esnaflık	Lise-Evhanımı	0	1990	K	Ortaokul	Çalışmıyor	İşsiz	0	0
M 129	Denizli	Denizli Merkez	Denizli	Bekar	1985	Kadılar	İlkokul-Esnaflık	İlkokul-Evhanımı	0	1985	E	Y.O.	Çalışmıyor	İşsiz	0	0
T 100	Denizli Buldan	Denizli Buldan	Denizli	Evli	1958	Altıntop	okm.yazma.b.m ez-ziraat	Okm.yazma.b.m ez- E.hanımlık	2	1947	E	Y.O.	Hergün	Mühendis	Emekli Sandığı	1400
T101	Denizli	Denizli	Denizli	Evli	1960	Goncalı	İlkokul	İlkokul	1	1960	E	Lise	Hergün	İşçi	SSK	500
T102	Afyon	Afyon	Denizli	Evli	1977	Sevindik	Lise	Lise	0	1977	K	Lise	Hergün	Muhasebeci	SSK	1500
Y 100	Konya	Denizli Serinhisar	Denizli	Evli	1979	Yunusemre	Üni.-Mimar	Lise-Evhanımı	0	1979	E	Üni.	Hergün	İnşaat men.	Bağ Kur	3000
Z 100	Van Erciş	Van Erciş	Van	Evli	2009	Bereketler	Ok.y.mez-İşçi	ok.y.mez-Evhanımı	6	1961	E	İlkokul	çalışmıyor	Emk.Söför	Bağ Kur	725
Z101	Denizli	Denizli	Denizli	Bekar	2000	Sevindik	İlkokul	İlkokul	2	1965	K	Lise	Hergün	İşçi	SSK	650
L100	Kütahya Tavşanlı	Kütahya	Denizli	Evli	1996	Aktepe	İlkokul	İlkokul	1	1960	E	Lise	Hergün	İşçi	SSK	1000

KAYNAKLAR

- Açıkel, Fethi. (2006). “Entegratif Toplum ve Muarızları: ‘Merkez-Çevre’ Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar”, *Toplum ve Bilim*, sayı 105.
- Açıkel, Fethi. (2009). “Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. (2003). “Aşırı Milliyetçi Sağ”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul.
- Ağtaş, Özkan. (2011). “Siyaset Sahnemiz, Popülizm, Eskisiyle, Yenisiyle CHP”, *Birikim Dergisi*, İstanbul.
- Akal, Cemal Bali. (1998). *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Yayınevi, Ankara.
- Akça, İsmet. (2006). *Militarism, Capitalism and the State: Putting the Military in its Place in Turkey*, yayımlanmamış doktora tezi.
- Akça, İsmet. (2010). “Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. Evren Balta Paker ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Ün. Yayınları, İstanbul.
- Akdeniz, Eylem ve Emrah Göker. (2011) “The Historical “Stickiness” Of Nationalism Inside Turkey’s Political Field”, *Turkish Studies* 12 (3).
- Akdoğan, Yalçın. (2010). “Muhafazakâr-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, *Ak Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, der. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Aktar, Cengiz. (2009). “Osmanlı Kozmopolitizminden Avrupa Kozmopolitizmine Giden Yolda Ulus Parantezi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul.
- Aktay, Yasin. (2005). “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, C. 6, ed. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Alper, Emin. (2002). “Milliyetçilik-Modernleşme Geriliminde “Ortanın Solu” ve Ecevit”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 93.
- Alpkaya, Faruk. (1998). *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Altınay, Ayşegül. (2004). *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York.
- Ardıç, Nurullah. (2008). “Türk Sekülerleşmesi İncelemelerinde Paradigma Değişimine Doğru”, *TALİD*, Bahar 2008, Sayı 11.

- Arılı, Alim. (2004a). *Oryantalizm ve Oksidantalizm Ekseninde Şerif Mardin*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Arılı, Alim. (2004b). “Bir Siyaset Sosyologu Olarak Şerif Mardin”, *TALİD*, 2 (1).
- Arılı, Alim. (2006). “Devletin Sürekliliği, Devrimin Muhafazası, Toplumun Denetimi Sorunu: Merkez-Çevre Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine Notlar”, *Toplum ve Bilim*, sayı 105.
- Ayata, Sencer. (1996). “Patronage, Party and State: The Politicization of Islam in Turkey”, *Middle East Journal*, 50.
- Aydın, Suavi. (2006). “Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler”, *Toplum ve Bilim*, sayı 105.
- Aytaç, Ahmet Murat. (2006). “1960 Sonrası Düşünüşte Siyaset ve Toplum İlişkileri: Berkes, Küçükömer ve Mardin Üzerine Deneme”, *Toplum ve Bilim*, sayı 106, 7-42.
- Barkey, Henri ve Graeme Fuller. (1997). “Turkey’s Kurdish Question: Critical Turning Points and Missed Opportunities”, *Middle East Journal*, 51.
- Belge, Murat. (2003). “Sol”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul.
- Berkes, Niyazi. (1978). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Doğu-Batı Yay., 1978.
- Berktaş, Halil. (1983). *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yay., İstanbul.
- Berktaş, Halil. (1991). “Dört Tarihçinin Sosyal Portresi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 54.
- Berktaş, Halil. (2008). *Yaşadığımız Şu Korkunç Otuz Yıl*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Bhaskar, Roy. (1975). *A Realist Theory of Science*, London: Verso.
- Birtek, Faruk ve Çağlar Keyder. (1975). “An Inquiry into Agricultural Differentiation and Political Alliances: The Case of Turkey”, *Journal of Peasant Studies*, 2.
- Birtek, Faruk. (1994) “Prospects for a New Centre or the Temporary Rise of the Peripheral *Asabiyah*?”, in M. Heper and A. Evin (eds), *Politics in the Third Turkish Republic*, Boulder, CO, Westview Press.
- Bora, Tanıl ve Selda Çağlar. (2007). “Modernleşme ve Batılılaşmanın Bir Taşıyıcısı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, C. 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bora, Tanıl. (1994). “Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleri”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 67, İstanbul.
- Bora, Tanıl. (2003). “Nationalist Discourses in Turkey”, *The South Atlantic*, Quarterly, 102/2-3.
- Bora, Tanıl. (2009). “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 4*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul.
- Boratav, Korkut. (1991). *Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, Korkut. (1993). “Review of ‘State and Class in Turkey’”, *Review of Radical Political Economics*, 25 (1).
- Boratav, Korkut. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

- Bottomore, Tom. (2009). "Sosyoloji", *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, der. William Outhwaite, çev. Melih Pekdemir, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Bourdieu, Pierre (1986) "The Forms of Capital", J.G. Richardson (der), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, Pierre vd. (1991). *The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries*, New York and Berlin: Aldine de Gruyter.
- Bourdieu, Pierre ve Loic Wacquant. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev. Nazlı Ökten, İletişim Yay., İstanbul.
- Bourdieu, Pierre. (1961). *The Algerians*, trans. By Alan C.M. Ross, Boston: Beacon Press.
- Bourdieu, Pierre. (1967). "Postface." (Ed.) Panofsky. *Architecture gothique et pensée scolastique*. Paris: Minuit, s. 135-167.
- Bourdieu, Pierre. (1977). *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre. (1987). "What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups", *Berkeley Journal of Sociology*, C. 32, s. 1-32.
- Bourdieu, Pierre. (1989). "Social Space and Symbolic Power", *Sociological Theory*, 7 (1):14-25.
- Bourdieu, Pierre. (1990). *The Logic of Practice*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. (1991). *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. (1993). *Sociology in Question*, California: Sage Publications.
- Bourdieu, Pierre. (1996). *State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. (2006). *Pratik Nedenler*. Çev. Hülya Tufan, Hil Yayınları, İstanbul.
- Bozarslan, Hamit. (2003). "Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi, 1898-2000", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, C. 4, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bozarslan, Hamit. (2004). *Türkiye'nin Modern Tarihi*, çev. Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Bozarslan, Hamit. (2007). "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, C. 8, ed. Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Brubaker, Rogers. (2004). "Rethinking Classical Theory: The Sociological Vision of Pierre Bourdieu", *After Bourdieu: Influence, Critique, Elaboration*, ed. David L. Swartz and Vera L. Zolberg, Kluwer Academic Publishers.
- Buğra, Ayşe. (1995). *Devlet ve İşadamları*, çev. Fikret Adaman, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Calhoun, Craig. (2007). "Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları", çev. Güney Çeğin, der. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Cizre, Ümit. (2005). *Muktedirlerin Siyaseti*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ümit. (1992a). "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (II)", *Birikim*, sayı: 42.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ümit. (1992b). "The Ideology and Politics of the National Action Party of Turkey", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, 13.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ümit. (1993). AP-Ordu İlişkileri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Collins, Randall. (1994). *Four Sociological Tradition*, Oxford University Press.
- Corcuff, Philippe. (2008). *Siyasetin Büyük Düşünürleri*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Versus, İstanbul.
- Çelik, Nur Betül. (1999). "Söylem Kuramları, Hegemonya Kavramı ve Kemalizm", *Doğu-Batı Dergisi*, 2 (8), Doğu Batı Yay., Ankara.
- Çelik, Nur Betül. (2006). "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 2, ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çevik, Zeki. (2002). *Milli Mücadele'de "Müdafa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Çiğdem, Ahmet. (2005). "İslâmcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, C. 6, ed. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çiğdem, Ahmet. (2009). *D'nin Halleri. Din, Darbe, Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Tanel. (2004). *Adalet Partisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dumont, Paul. (1987). "Islam as a Factor of Change and Revival in Modern Turkey", in S. Akural (ed.), *Turkic Culture: Continuity and Change*, Bloomington, IN, Indiana University Press.
- Elias, Norbert. (1996). *The Germans. Power struggles and the development of habitus in the 19th and 20th centuries*, Cambridge: Polity Press.
- Emirbayer, Mustafa. (1997). "Manifesto for a Relational Sociology", *AJS*, C.103, No: 2, s. 282-288.
- Erdoğan, Necmi. (1998). "Demokratik Soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar", *Toplum ve Bilim*, sayı 78.
- Erdoğan, Necmi. (2006). "Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 2, ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Eriksen K. vd. (1991). "Governments and the Education of Non-Dominant Ethnic Groups in Comparative Perspective", J. Tomiak'da (ed.), *Schooling, Education Policy and Ethnic Identity*, New York, New York University Press.
- Eroğul, Cem. (2003). "Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul.

- Ersanlı, Büşra. [1992]2006. *İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Garfinkel, Harold. (1967). *Studies in Ethnomethodology*, University of California: Los Angeles.
- Georgeon, François. (2009). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul.
- Glucksmann, Miriam. (1974). *Structualist Analysis in Contemporary Social Thought: A Comparision of the Theories of Claude Levi-Strauss and Louis Althusser*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Godelier, Maurice. (1972). *Rationality and Irrationality in Economics*, London: NLB.
- Göçek, Fatma Müge. (2009). “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul.
- Göker, Emrah. (2007). “Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?”, der. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan, Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Gönenç, Levent. (2006). “2000’li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini Yeniden Düşünmek”, *Toplum ve Bilim*, sayı 105.
- Grenfell, M. ve James D. (1998). *Bourdieu and Education, Acts of Practical Theory*, London: Falmer Press.
- Groc, Gerard. (2009). “Demokrasi ve Sivil Toplum”, *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, ed. Semih Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Gülalp, Haldun. (1994). “Capitalism and the Modern Nation-State: Rethinking the Creation of the Turkish Republic”, *Journal of Historical Sociology*, no. 7 (2).
- Güvenç, M. ve Hasan K. (2009). *Türkiye Seçim Atlası 1950–2009: Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, Bilgi Üniv. Yay., İstanbul.
- Güvenç-Salgırlı, Sanem. (2008). “1990 Sonrası Osmanlı/Türkiye Tarihyazımında Çeviri Denemeleri”, Hasan Ünal Nalbantoğlu’na Armağan, der. Adile Arslan Avar ve Devrim Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hanioğlu, Şükrü. (1986). *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*. İletişim Yay., İstanbul.
- Harker, R. (1984). “On Reproduction, Habitus and Education”, ed. Robbins, Derek, (2000) *Pierre Bourdieu Volume II*, Sage Publications, London, s.164-176.
- Heilbron, Johan. (2009). “Pierre Bourdieu and the Peculiarities of Sociological Knowledge” www.nyu.edu/projects/.../2009_0309_Heilbron%20Bourdieu.pdf.
- Heper, Metin. (1992). “Strong State as a Problem for the Consolidation of Democracy: Turkey and Germany Compared”, *Comparative Political Studies*, 25 (2).
- Hyland, M. (1970). “Crisis at the Polls: Turkey’s 1969 Elections”, *Middle East Journal*, 24.
- İslamoğlu, Huri ve Çağlar Keyder. (1977). “Agenda for Ottoman History”, *Review*, no. 1 (1).

- Jacoby, Tim. (2004). *Social Power and the Turkish State*, Frank Cass, London and New York.
- Jacoby, Tim. (2005). "Semi-Authoritarian Incorporation and Autocratic Militarism in Turkey", *Development and Change*, 36(4).
- Jenkins, Richard. (1992). *Pierre Bourdieu*, London: Routledge.
- Jessop, Bob. (2008). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, çev. Ahmet Özcan, Epos Yayınları, Ankara.
- Kadıoğlu, Ayşe. (1996). "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity", ed. S. Kedourie, *Turkey: Identity, Democracy and Politics*, London: Frank Cass.
- Kaliber, Alper. (2009). "Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul.
- Kansu, Aykut. (1995). *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaömerlioğlu, M. Asım. (2006). "Türkiye'de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri", *Toplum ve Bilim*, sayı 106.
- Karpat, Kemal. (1967). "Socialism and the Labour Party of Turkey", *World Politics*, 21.
- Karpat, Kemal. (1985). *Ottoman Population 1830-1914*, Madison, WI, University of Wisconsin Press.
- Karpat, Kemal. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980*, İmge Yayınları, Ankara.
- Kasaba, Reşat. (2005). "Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul.
- Kayalı, Kurtuluş. (2009). "Niyazi Berkes", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul.
- Kazancıgil, Ali. (2009). "Devlet: Türk Modernliğin Merkezi Aktörü", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, ed. Semih Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Kazgan, Gülten. (1995). *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, Altın Kitapları, İstanbul.
- Keyder, Çağlar. (2003). "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul.
- Keyder, Çağlar. (2004). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Keyman, E. Fuat. (2001). "Şerif Mardin, Toplumsal Kuram ve Türk Modernitesini Anlamak", *Doğu Batı Dergisi*, 4 (16), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Koçak, Cemil. (2009). "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul.
- Koçak, Hakan. (2008). "Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950'ler", *Toplum ve Bilim*, sayı:113.
- Kushner, David. (1977). *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Londra: Frank Cass.
- Küçükömer, İdris. (1989). *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Landau, J. M. (1974). *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden, Brill.
- Landau, J. M. (1981). *Pan Turkism in Turkey: A Study in Irredentism*, London, C. Hurst.
- Lebaron, Frédéric. (2003). "Pierre Bourdieu: Economic Models against Economism", *Theory and Society*, 32: 551-65.
- Leledakis, Kanakis. (2000). *Toplum ve Bilinçdışı*, Çev. Abdullah Yılmaz; Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Lewis, Bernard. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Beşinci Basım, Ankara.
- Lewis, G. (1976). "Political Change in Turkey Since 1960", ed. W. Hale, *Aspects of Modern Turkey*, London: Routledge.
- Lindisfarne, Nancy. (2002). *Elhamdülillah Lâikiz*. çev., Selda Somuncuoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lizardo, Omar. (2008). "Beyond the antinomies of structure: Levi-Strauss, Giddens, Bourdieu and Sewell", *Theory and Society*, (forthcoming).
- MacKenzie, K. (1974). *Turkey After the Storm*, London: Institute for the Study of Conflict.
- Manicas, Peter. (1998). "A Realist Social Science", *Critical Realism: Essential Readings* (ed. M. Archer vd.), Routledge, London.
- Mardin, Şerif. (1971). "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", *International Journal of Middle East Studies*, 2.
- Mardin, Şerif. (1980). "Turkey: The Transformation of an Economic Code", in E. Özbudun and A. Ulsan (eds), *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, New York, Holmes & Meier.
- Mardin, Şerif. (1983). "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul.
- Mardin, Şerif. (1991). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marx, Karl. (1994). *Selected Writings*, ed. Lawrence H. Simon, Hackett Publishing Company.
- Mazıcı, Nurşen. (1989). *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, Gür Yayınevi, İstanbul.
- Meder, Mehmet ve Güney Çeğin. (2011). "Bourdieu'yü Okumak: Post-pozitivist Sosyolojinin İmkânı Üzerine", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 10, No. 1.
- Mouzelis, Nicos. (1995). *Sociological Theory: What Went Wrong?*, London: Routledge.
- Mücen, Barış. (2007). "Sabitfikirlerle Yüzleşen Bilimsel Tutum", der. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan, Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Nash, Roy. (2003). "Social explanations and socialization: on Bourdieu and the structure, disposition, practice scheme", *The Sociological Review* 51.
- Natali, Denise. (2005). *The Kurds and the State; Evolving National Identity in Iraq, Turkey, and Iran*, Syracuse, New York: Syracuse University Press.

- Okyar, Osman. (1965). "The Concept of Etatism", *Economic Journal*, 75.
- Oran, Baskın. (2002). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne. Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öngider, Seyfi. (2009). "Kemalist Rejimin İnşası: Tahrir-i Sükûn Kanunu", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, C. 9, İletişim Yay., İstanbul.
- Özbilgin, M., Tatlı, A. (2005). "Understanding Bourdieu's contribution to organization and management studies", *Academy of Management Review*, Vol. 30 No.4, pp.855-77.
- Özbudun, Ergun. (1980). "Income Distribution as an Issue in Turkish Politics", in Özbudun and Ulusan (eds), *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, New York, Holmes & Meier.
- Özbudun, Ergun. (1997). "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, ed. Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, Ergun. (2007). *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, çev. Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul.
- Özdağ, Ümit. (1997). *Menderes Döneminde Ordu ve Siyaset*, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, Şennur. (2006). *Müsiad: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Özlem, Doğan. (1999). *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, Küyerel Yayınları, İstanbul.
- Özman, Aylın ve Simten Coşar, "Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği –Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme", *Doğu-Batı*, sayı 16, 2001.
- Parla, Taha. (1995). *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, Taha. (2004). "Kemalizm, Türk Aydınlanması mı?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingül, İletişim Yay., İstanbul.
- Perlmutter, Amos. (1981). *Modern Authoritarianism*. Yale University Press, New Haven and Londra.
- Pevsner, L. (1984). *Turkey's Political Crisis: Background, Perspectives, Prospects*, New York: Praeger.
- Polat, Ferihan. (2010). *Din Siyaset Seçmen*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Poulton, Hugh. (1997). *Turkish nationalism and the Turkish republic: Top Hat, Grey Wolf and Crescent*, London: Hurst & Company.
- Powell, Walter W. ve Paul DiMaggio. (1991). *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago: University of Chicago Press.
- Ritzer, George ve Goodman, Douglas J. (2004). *Modern sociological theory*, 6th edition. Boston: McGrawHill.
- Rustow, Dankwart A. (1981). *The Founding of A Nation-State: Atatürk's Historic Achievement*, TTK Basımevi, Ankara.

- Rustow, Dankwart A. "Ataturk as Founder of a State." *Daedalus* 97.3 (1968): 793-828.
- Rustow, Dankwart. (1966). "The Development of Parties in Turkey", in J. LaPalombra and M. Weiner (eds), *Political Parties and Political Development* (Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Savran Sungur. (1986). "CHP ve Sosyal Demokrasi: Bir İlişkinin Anatomisi", *11. Tez*, no: 4.
- Savran, Sungur. (2004). "Sunuş", *Sürekli Kriz Politikaları*, der. Sungur Savran ve Neşecan Balkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Schick, I.C. ve E. A. Tonak. (2003). "Sonuç", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul.
- Scott, James. (1998). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition have Failed*, New Haven: Yale Univ. Press.
- Simmel, Georg. (2009). *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Sunar, İlkay ve Sabri Sayarı. (1986), "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", in G. O'Donnell and P. Schmitter (eds), *Transitions From Authoritarian Rule* (Baltimore,MD, Johns Hopkins University Press, 1986.
- Swartz, David. (1997). *Culture and Power the Sociology Of Pierre Bourdieu*, The University of Chicago.
- Şen, Serdar. (1995). *Refah Partisinin Teori ve Pratiği*, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Şen, Serdar. (1996). *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Tanör, Bülent. (1992). *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayınları, İstanbul.
- Tanör, Bülent. (2009). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980): (OTAG)*. 18. Auflage. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Tekeli, İlhan (2009). "Önsöz", ed. Murat Güvenç ve Hasan Kirmanoğlu, *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009: Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, Bilgi Ün. Yay., İstanbul.
- Tezel, Yahya Sezai (2009). "Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Muhafazakarlık Sorunsalı", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, C. 5, İletişim Yay., İstanbul.
- Thornberg, M., G. Spry ve G. Souls, (1949). *Turkey, An Economic Appraisal*, New York, Twentieth Century Fund.
- Tilly Charles. (1978). *From Mobilization to Revolution*, Addison-Wesley. Reading,Mass & Menlo Park,Cal & London & Amsterdam & Don Mills, Ont & Sydney.
- Tilly, Charles. (1999). *Durable Inequality*. University of California Press, London.
- Toprak, Zafer. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Tuğal, Cihan. (2007). "Nato'nun İslâmcıları", *NLR* (II) 44.
- Tuğal, Cihan. (2009). *Passive Revolution: Absorbing the Islamist Challenge to Capitalism*, Stanford: Stanford University Press.

- Tunaya, Tarık Zafer. (1964). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Tunçay, Mete. (2001/2002). “Tarihyazımının Bazı Sorunları Üstüne Düşünceler,” *Toplum ve Bilim*, 91, Kış.
- Tunçay, Mete. (2006). *Eleştirel Tarih Yazıları*, der. H.B. Türk ve H.E. Beriş, Liberte Yay., Ankara.
- Turner, Jonathan H. (1991). “Constructivist Structuralism: Pierre Bourdieu”, *The Structure of Sociological Theory*, Wadsworth Publishing Company, Fifth Edition.
- Uyar, Hakkı. (2006). “Tek Parti Döneminde Denizli’de Siyasal Hayat”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi*, Denizli.
- Vanderberghe, Frédéric. (1999). “‘The Real Is Relational’: An Epistemological Analysis of Pierre Bourdieu’s Generative Structuralism”, *Sociological Theory*, 17 (1), s.32-67. 1967.
- Vaner, Semih. (2003). “Ordu”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul.
- Wacquant, Loic. (1989). “Toward a Reflexive Sociology: A Workshop with Pierre Bourdieu”, *Sociological Theory*, 7, s. 26-63.
- Wacquant, Loic. (2004). “Habitus”, *International Encyclopedia of Economic Sociology*, Milan Zafirovski (ed.), London: Routledge.
- Wallerstein, Immanuel. (1974). “The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, No. 4.
- Warde, Alan. (2004). “Practice and field: revising Bourdieusian concepts”, *Centre for Research on Innovation & Competition: University of Manchester*, 65.
- Waters, Malcolm. (1994). *Modern Sociological Theory*, Sage Publications.
- Yalman, Galip. (2004). “Türkiye’de devlet ve burjuvazi: Alternatif bir okuma denemesi”, *Sürekli Kriz Politikaları*, der. Sungur Savran ve Neşecan Balkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Yanardağ, Merdan. (1988). *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, Yalçın Yayınları, İstanbul.
- Yasamee, F. (1993). “Abdulhamid II and the Ottoman Defence Problem”, *Diplomacy and Statecraft* (4).
- Yeğen, Mesut. (2009). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos. (2003). “Tek Parti Dönemi”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul.
- Yıldız, Ahmet. (2003). “Kürt Ulusal Hareketinin Üç Tarz-ı Siyaseti: Kemalizm, İslamcılık ve Sol”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, C. 4, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, Ahmet. (2004). “*Ne Mutlu Türküm Diyebilene*” *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yay., İstanbul.
- Zürcher, E. Jan. (1995). *Modernleşen Türkiye Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul.

Zürcher, Erik Jan. (1984). *The Unionist Factor – The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905-1926*, Leiden: E.J. Brill.

ÖZGEÇMİŞ

İzmir'de doğdu. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde lisans eğitimini tamamladıktan sonra aynı üniversitenin Sosyoloji Bölümüne araştırma görevlisi olarak girdi ve "*Toplumun Yeniden Tanımlanması: Pierre Bourdieu ve Zygmunt Bauman Üzerine Bir Çalışma*" teziyle yüksek lisans eğitimini 2005 yılında tamamladı. Üç meslektaşıyla birlikte hazırladığı *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007) başlıklı bir derleme kitabı, Vefa Saygın Ögütle ile birlikte yazdığı *Sosyo-tarihsel Teorinin Sınıfla İmtihanı* adında bir kitabı ve çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri mevcuttur. Çalışma konuları epistemoloji, politik sosyoloji, Türk sosyoloji tarihi ve klasik sosyal teoridir. Halen Pamukkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisidir.